

Doktori értekezés

Salamon Eszter

**ÖNMAGUKBA ZÁRT KISEBBSÉGEK NYELVI
SZTENDERDIZÁCIÓJA OLASZORSZÁGBAN**

**A friuli és a szárd kisebbség nyelvi tervezési folyamatai a
nyelvük védelméről szóló nemzeti törvény előtt és után**

Témavezető: Dr. Vig István

Pécs

2007

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

Tartalomjegyzék

Bevezető	5
I. Az olaszországi nyelvi helyzet és az állam nyelvpolitikája	17
I. 1. Az olasz nyelvi egység megteremtésének és az államközi szerződésekkel nem védett idiómák jogfosztottságának időszaka (1861-1999).....	17
I. 2. Az olaszországi nyelvi kisebbségek tényleges védelmének kezdete (1999).....	23
II. A friuli és a szárd kisebbség különleges helyzete.....	29
III. A két kisebbség jogait szabályozó nemzetközi, nemzeti és tartományi törvények	43
IV. A friuli és a szárd nyelvközösség szociolingvisztikai helyzete az 1999/482. számú törvény előtt	51
IV. 1. A friuli nyelvközösség.....	54
IV. 1. 1. A kisebbség helyzete az 1996-os <i>Euromosaic</i> -felmérés alapján.....	54
IV. 1. 2. A kisebbség helyzete az 1998-99-es Picco-féle vizsgálat és az <i>Euromosaic</i> -felmérés eredményeinek összehasonlítása alapján	58
IV. 1. 3. A kisebbség helyzete 1998-99-es kutatásom és a megelőző két felmérés eredményeinek egybevetése alapján	62
IV. 2. A szárd nyelvközösség	87
IV. 2. 1. A kisebbség helyzete Sole 1981-es, 1986-os és 1988-as vizsgálatának eredményei alapján	87
IV. 2. 2. A kisebbség helyzete Sole vizsgálatának és az 1995-ös <i>Euromosaic</i> -felmérés eredményeinek egybevetése alapján	90
IV. 3. A két kisebbség szociolingvisztikai helyzetének összehasonlítása.....	94
V. A két közösség szociolingvisztikai helyzetének változása az 1999/482. számú törvény után	102
V. 1. Utak és választások a nyelvi tervezés elején	102
V. 1. 1. A nyelvi tervezés folyamatai, funkciói és a vele kapcsolatos attitűdök Haugen és Garvin szerint.....	102
V. 1. 2. A norma-kodifikáció során felmerülő konfliktusok a friuli nyelvközösségben.....	105

V. 1. 3. A norma-kiválasztás és a norma-kodifikáció során felmerülő konfliktusok a szárd nyelvközösségben.....	109
V. 1. 3. 1. A <i>Limba Sarda Unificada</i> előtti elképzelések.....	111
V. 1. 3. 2. A <i>Limba Sarda Unificada</i>	124
V. 1. 3. 3. Elképzelések a <i>Limba Sarda Unificada</i> után.....	134
V. 1. 3. 4. A <i>Limba Sarda Comuna</i>	139
V. 2. Eszközök és módszerek a nyelvi tervezés további szakaszaiban.....	143
V. 2. 1. A funkció-kivitelezés szakasza.....	143
V. 2. 2. A funkció-kidolgozás szakasza.....	145
V. 3. A nyelvi tervezés eredményei.....	164
VI. A friuli és a szárd nyelv bevezetése az iskolai oktatásban.....	177
VI. 1. A két nyelv oktatásbeli helyzete az 1999/482. számú törvény előtt.....	177
VI. 2. A nyelvi tervezés során alkotott elképzelések e nyelvek iskolai oktatásáról.....	180
VI. 3. A friuli és a szárd nyelv iskolai oktatásba való bevezetésének módjai és eddigi eredményei.....	184
Összefoglalás.....	200
Olasz nyelvű összefoglaló.....	205
Jegyzetek.....	217
Irodalomjegyzék.....	221
Függelék.....	230

Bevezető

A címben szereplő nyelvtörvény a történelmi nyelvi kisebbségek védelméről szóló 482. számú törvény, amelyet az Olasz Parlament 1999-ben, saját állama alkotmányának megjelenéséhez és az abban lefektetett alapelvekhez képest több mint ötven év késéssel szavazott meg. Ennek a törvénynek az alkotmány 1947-ben történt elfogadása óta életben kellett volna lennie, a mindenkori kormányok azonban vonakodtak az alkotmány által előírtakat törvénybe iktatni. Eddig Olaszországban nem létezett átfogó kisebbségvédelmi törvény, csak egyes kisebbségek anyaországával kötött kétoldalú megállapodások. Annak, hogy e törvény megszületett, két szempontból is hatalmas jelentősége van: a hatálya alá eső nyelvi kisebbségek általa kapták meg a hivatalosan elismert nyelv státusát az addig Olaszországban használatos "nyelvjárás" megnevezéssel szemben, és évtizedek után elindulhatott egy addig államilag soha nem támogatott folyamat: e nyelvek védelmének, megőrzésének és fejlesztésének folyamata.

A törvény tizenkét olaszországi nyelvi kisebbséget nevez meg, amelyeknek helyzete eltérő történelmi, földrajzi, gazdasági, kulturális, nyelvi, szociális és létszámbeli adottságaik miatt természetesen nagyon különböző. A nyelvi sztenderdizáció és a nyelvük megőrzése valamint fejlődése szempontjából azonban egy rendkívül lényeges határvonal húzódik e kisebbségek csoportján belül azok között, amelyeknek van „nyelvi hátszáguk” és azok között, amelyek úgy élnek egy más nyelvű többségen belül, hogy nincs az országon kívül sem saját nyelvű anyaországuk, sem más országban élő hasonló vagy nagyobb lélekszámú beszélőközösségük, amely már rendelkezne sztenderd nyelvváltozattal. Olaszország két legnagyobb lélekszámú kisebbsége, a Friuli-Venezia Giulia tartományban élő friuli és a Szardínia szigetén élő szárd kisebbség ez utóbbi csoportba tartozik. Nyelvük semmilyen más államban nem államnyelv vagy hivatalos nyelv, és nincs máshol nagyobb vagy hasonló lélekszámú beszélőközösségük sem, amelyekre a normakiválasztás, a nyelv kodifikációja, elterjesztése, és modernizációja során támaszkodhatnának, illetve amelyek kész mintákat nyújthatnának nekik mindezek során.

A szociolingvisztika egyik sokat idézett válasza a nyelvet és nyelvjárást elválasztó határvonal kérdésére e kisebbségek esetében nem teljesül: ezek az idiómák nem úgy váltak nyelvekké, hogy mögöttük hadsereg állt volna. Más kérdés, hogy a róluk szóló

törvények több évtizedes késése, és utána az ügymenet lassúsága is valószínűleg ezzel a ténnyel van összefüggésben; azaz, hogy létszámbeli nagyságuk ellenére a törvény éppen az ő esetükben késett több évtizedet, és nem a kisebb létszámú, ám gazdaságilag és politikailag fontosabb kisebbségek esetében.

A két nyelv a törvény elfogadása előtt a sztenderdizáció különböző fokán állt: a friuli nyelvközösség már rendelkezett spontán kialakult koinéval és hivatalosan elismert sztenderd nyelvváltozattal, míg a szárd nyelvközösségnek még nem volt (és azóta sincs) koinéja. Az 1999/482-es törvény mindkét nyelv nyelvtervezési folyamataiban nagy változásokat indított el.

Ez a téma tehát két központi kérdés mentén dolgozható fel: hogyan hatott az 1999/482-es nyelvtörvény e két kisebbség nyelvi tervezési folyamataira, és melyek azok az utak, amelyeket ebben a különlegesen magukba zárt helyzetben lévő kisebbségek választottak a norma kiválasztása és nyelvük kodifikációja, a normának a közösséggel való elfogadtatása, elterjesztése és modernizációja céljából.

A „nyelvi hátországgal” nem rendelkező kisebbségeknek a többiekhez képest is különleges helyzete volt az, ami felkeltette az érdeklődésemet a téma iránt. Először olyan kérdések foglalkoztattak, mint például:

- Képesek lesznek-e ekkora közösségek nyelvi hátország nélkül, önerőből megteremteni és elterjeszteni egy nyelvi sztenderdet?
- Mennyiben fog hasonló és mennyiben különböző utakat és eszközöket választani a két egymástól egyébként nagyon eltérő adottságú kisebbség?
- Hogyan zajlik közelről egy nyelv tudatos sztenderdizációja?
- Hogyan fogják úgy elterjeszteni saját nyelvük sztenderd változatát, hogy az képes legyen eredetileg soha nem birtokolt területeket is elhódítani az olasz nyelvtől (a formális nyelvhasználat területeit)?
- Hogyan lesz és főleg hogyan marad a két sztenderdizált kisebbségi nyelv élő nyelv az olasszal szemben, amelyet 50-100-szor többen beszélnek körülöttük?
- Hogyan befolyásolja a nyelvi tervezés folyamatát az idő szorítása?
- Hogyan lehet szinte a semmiből és pusztán önerőből gyorsan előteremteni mindazt az írásos anyagot (szótárakat, törvényszövegeket, oktatási segédanyagokat, közigazgatási dokumentumokat, stb.), ami egy bármilyen más európai írott kultúrának része?

- Hogyan teremthető elő néhány éven belül egy olyan – korábban soha nem volt – oktatási rendszer, amelyben a kisebbségi nyelv nem tantárgy, hanem az oktatás nyelve?
- Az iskolában a sztenderdizált kisebbségi nyelvet oktatják-e vagy elfogadják a gyermek saját nyelvjárását, amely akár nagy mértékben is eltérhet a sztenderdizált nyelvtől; más szóval: eshetnek-e ugyanabba a hibába, amelybe az államnyelv oktatásával kapcsolatban, amelynek során a kisebbségi gyermek nem saját anyanyelvén tanul; vagy hagyhatják-e "szétforgácsolódni" az éppen életre hívott sztenderd nyelvváltozatot?

A kérdések felmerülésekor még nyilvánvalónak gondoltam, hogy a „nyelvi hátszág” nélküli kisebbségek e tekintetben egyedi és a többi kisebbség között is különleges helyzete általánosan tudott és elismert dolog saját országukban. Csak később vált világossá, hogy ez a nagyon alapvető és az egész sztenderdizáció sorsát meghatározó különbség nagyon kevés publicitást kap Olaszországban.

A téma két központi kérdése közül az elsőre (hogyan hatott az 1999/482-es nyelvtörvény e két kisebbség nyelvi tervezési folyamataira) a választ a nyelvtörvény előtt és után készült szociolingvisztikai felmérések másodelemzésével és összevetésével vizsgáltam mindkét közösség esetében, felhasználva saját, a törvény meghozatala időszakában és az utóbbi egy évben készült felméréseim eredményeit is. A két kisebbség részben eltérő, részben nagyon hasonló útjait és választásait, valamint az ezeket kísérő vitákat, a nyelvtörvény megjelenése óta eltelt hét évben sorra megjelenő vitairatok, tanulmányok, újságcikkek, felmérések nyomon követésével kutattam.

Ha a szűken értelmezett témának a kizárólag kisebbségi létben élő népek nem erőszakos¹ nyelvi tervezési folyamatait értjük, a szakirodalomban nem sok előtanulmány áll rendelkezésre². A téma egyes részeit különválasztva ellenben elméleti és gyakorlati megközelítésű művek sorát találjuk. A nyelvi kisebbségi létről, a nyelvi tervezés folyamatáról, az olaszországi nyelvi kisebbségek és azon belül a friuli és szárd közösség helyzetéről alpművek sokasága szól. A teljesség igénye nélkül, csak az itt vizsgálandó problémák szemszögéből tekintsük át, mivel foglalkoznak ezek a művek!

A nyelvi kisebbségek és a többség viszonyának vizsgálatához több szerzőtől részletesen kidolgozott szempontrendszerek találhatók. Skutnabb-Kangas és Phillipson (Skutnabb-Kangas 1997) általánosan alkalmazható skálát állít fel a kisebbségek nyelvi

jogainak megállapításához egy adott országon belül. Az államnak a kisebbséghez való viszonyában megkülönbözteti az alapvetően asszimiláció-orientált és az alapvetően megtartás-orientált nyelvpolitikát – ezen belül pedig egy ötfokozatú skálán a kisebbségi nyelv tiltásától a támogatásáig terjedő lehetőségeket –, valamint ezek nyílt illetve burkolt kifejeződését. Ennek a modellnek az alapján Olaszország nyelvpolitikájának változása a 482. törvény után szemléletessé válik.

A nyelvi kisebbségeknek helyzetük és saját országbeli státuszuk alapján való csoportosítása Klossnál jelenik meg. Bochmann (Bochmann 1993) Kloss szempontjait kiegészítve egy hét fő témára és ezeken belül rengeteg szempontra tagolt rendszert ajánl egy nyelv státuszának meghatározásához, amelyen belül együtt vizsgálja a közösség demográfiai, földrajzi, gazdasági és társadalmi helyzetét, a nyelvi rendszer autonómiájának és sztenderdizációjának fokát, a nyelv funkcióit, presztízsét és jogi helyzetét az adott társadalomban. Mindezek segítségével azonban egy országnak saját kisebbségeihez való alapvető hozzáállása és a kisebbségek helyzete még csak általánosságban írható le.

A nyelvi sztenderdizáció folyamatáról megint csak sok elméleti mű és konkrét leírás olvasható. A Haugen (Haugen 1983) által javasolt rendszert használtam fel a nyelvi tervezés fázisainak leírásában (ld. 5. fejezet), de külön fejezetben emeltem ki az általa nem említett elsajátítás-tervezést. Garvinnak a sztenderd nyelv funkcióiról szóló általános elmélete (Garvin 1993) alkalmazható volt a friuli és szárd kisebbség sztenderdizációs folyamatainak leírásához is (ld. 5. fejezet). Sok konkrét esetleírás (ld. Tolcsvai Nagy 1998) olvasható különböző nyelvek sztenderdizációjáról, amelyekből azonban jelenleg még kevés általánosság vonható le magáról a nyelvi tervezésről, mint folyamatról. Ezek a művek azonban legnagyobb részben nem kisebbségi helyzetben lévő közösségek nyelvi tervezését vizsgálják, így számomra inkább a folyamat közben hozott döntések hasonlóságai és különbségei miatt voltak érdekesek.

Olasz nyelvtörténeti és dialektológiai művek szintén fontos alapját képezték munkámnak. De Mauro (De Mauro 1993) nyelvtörténeti elemzésében pontos leírást találunk az államnak az ország egyesítése óta eltelt több, mint száz év alatt folytatott nyelvpolitikájáról, valamint értékes adatokat az iskolai végzettség arányszámairól tartományonként. Szintén nyelvtörténeti és dialektológiai megközelítésű Devoto és Giacomelli (Devoto, Giacomelli 1991) műve, amely sok nyelvi példán illusztrálja egy-egy nyelvjárás sajátosságait. Érdekes módon a friuli és a szárd itt dialektusokként

jelennek meg; igaz, hogy a szárdról szóló fejezet egy rövid eszme-futtatással kezdődik éppen erről a kérdésről. Mivel tanulmányom szociolingvisztikai tárgyú, a két kisebbségi nyelv bemutatásában a nyelvtörténeti és a dialektológiai megközelítés csak annyiban van jelen, amennyiben az olaszországi nyelvpolitika változásainak, valamint a szóban forgó két nyelv és az olasz különállásának bemutatásához alkalmaztam.

Az olaszországi nyelvi kisebbségek nyelvi repertoárjának leírása mellett azok lehetséges csoportosítási szempontjaival is foglalkozik Telmon (Telmon 1994), aki a legkülönbözőbb megközelítési módokat veti fel e tárgyban. Itt jelenik meg a szokásos osztályozási kritériumokon kívül a *tető-nyelv* megléte illetve hiánya mint meghatározó tényező egy kisebbség életében, de Telmon műve a kategorizáláson nem megy túl.

Francescato (Francescato 1996: 325) az olaszországi nyelvi kisebbségek részletes leírása után felhívja a figyelmet arra, hogy a friuli nyelv különleges helyzetben van sok más kisebbséghez képest, „amelyek támaszkodhatnak a politikai határokon túl, független kisebbségi környezetben kifejlesztett nyelvi modellekre”.

Arról, hogy e két idióma az olasz nyelvtől való nyelvi távolságából adódóan önálló nyelv, már a múlt század elejétől kezdve születtek elemzések (ld. részletesebben II. fejezet). A legalaposabb ilyen irányú tipológiai munka Muljačić (Muljačić 2000) nevéhez fűződik, aki az összes újlatin nyelv egymástól való nyelvi távolságát vizsgálja. Mivel a friuli és a szárd nyelvet egészen az utóbbi időkig sokan az olasz nyelv dialektusaiként tartották számon Olaszországban, az olasz nyelvtől való nyelvi távolságuk kimutatása, *Abstandsprachen*ként való bemutatásuk nagyon fontos tényező volt nyelvi jogaik elérésében és érvényesítésében.

A néprajzi, nyelvöldrajzi megközelítésű művek, a két kisebbségi nyelv leíró nyelvtanai (Frau 1984; Wagner 1951) fontos adalékokként szolgáltak a munkámhoz, a két kultúrában való tájékozódást könnyítették meg.

Témámhoz a legközvetlenebb forrásként a két közösségben végzett szociolingvisztikai leírások és felmérések szolgáltak, amelyeknek konkrét adatait fel is használtam a két nyelvnek a nyelvtörvény előtti és utáni helyzetének bemutatásához. Ezek vagy egy nyelvnek egy adott pillanatbeli szociolingvisztikai helyzetével foglalkoznak (Sole 1988; *Indagine conoscitiva* 2000; Coluzzi 2004; Schiavi Fachin 2004;), vagy egy nyelv helyzetét elemezve, több pillanatsfelvételt helyeznek egymás mellé (Strassoldo 2000; Picco 2001; Cisilino 2006), vagy egy adott időben több nyelv szociolingvisztikai leírását adják (Nelde, Strubell, Williams 1996). Tanulmányomban egy

teljesebb kép felrajzolására tesztek kísérletet: több, különböző időben készült vizsgálat eredményeiből a két közösség szociolingvisztikai helyzetének alakulását próbálom nyomon követni, majd a két folyamatot egymás mellé helyezni.

A friuli és szárd közösség egész nyelvi tervezési folyamatát meghatározó elszigeteltség kifejezésére sokáig kerestem megfelelő kifejezést a szakirodalomban. Először két fogalom tűnt alkalmasnak a „nyelvi hátság” hiányának kifejezésére: Kloss nagyon szemléletes *tető nélküli nyelv* kifejezése és a *szigetnyelv* fogalma. Későbbi kutatásaim során mindkettővel kapcsolatban úgy vettem észre, hogy a nyelvészeti szakirodalomban nem egyértelmű a használatuk.

A *tető-nyelvről* Telmon (Telmon 1994: 949) így ír: „Szociolingvisztikai szempontból nagyon fontosnak tűnik különbséget tenni tető-nyelvvvel rendelkező kisebbségek és olyan kisebbségek között, amelyeknek semmiféle vonatkoztatási pontjuk nincs egy Olaszország határain kívül lévő államnyelvi funkcióval bíró nyelvvel”. Berruto (Berruto 2002: 206) ezzel szemben így gondolkodik:

Nyelvek és nyelvváltozatok areális és területi kapcsolatainak szempontjából rendkívül fontos fogalom a Kloss által bevezetett *Überdachung*, amelyen azt értjük, amikor egy nyelvváltozat fölött egy meghatározott területen egy vele szoros rokonságban álló nyelvi rendszer a kultúra nyelveként és normatív presztízsváltozatként fölötté áll (ez a *Dachsprache*, azaz tető-nyelv). Amikor azonban nem ez a helyzet, azaz amikor egy nyelvváltozat fölött egy vele nem szoros rokonságban lévő nyelvi rendszer van, *dachlos*-ról, »tető nélküli nyelv«-ről beszélünk. Bármely olaszországi újlatin nyelvváltozatnak például az olasz a tető-nyelve, ami által fedve van, *überdacht*; ellenben például a Közép- és Dél-Olaszországban elszórtan élő alglott albán közösségek nyelvváltozatai az albánhoz viszonyítva *dachlose (Aussen)mundarten*, »tető nélküli (külső) nyelvjárások«.

Telmon értelmezéséből úgy tűnik, a *tető-nyelv* az a nyelv, amely az adott ország határain kívül háttérrel biztosít egy nyelvi közösségnek, a friuli és a szárd nyelv esetében tehát nem beszélhetünk ilyenről. Berruto értelmezésében a *tető-nyelv* az ugyanabban az országban élő közösség rokon nyelve, tehát a friuli és a szárd nyelvnek az olasz a *tető-nyelve*.

Klossnak egy saját meghatározására támaszkodva végül nyilvánvalóvá lett, hogy Berruto értelmezése felel meg a szerző eredeti elképzelésének.

A tető nélküli nyelv kifejezés olyan nyelvjárást jelöl, amelynek beszélői soha nem ismerték, vagy már nem ismerik azt a rokon nyelvet, amely nekik természetes etalonként szolgál, és amelynek beszélőit – más szavakkal – nem védi tetőként a sztenderd változat, hanem közvetlenül ki vannak téve egy másik, nem rokon vagy távolabbi rokon sztenderd nyelv hatásának. (Kloss 1978: 23)

Kloss meghatározásában benne foglaltatik a kisebbségi nyelv természetes, rokon sztenderd nyelve, amely lehet egy az országhatáron túli államnyelvet adó közösség nyelve, de lehet egy nagyobb lélekszámú, illetve a szóban forgóval mérhető lélekszámú beszélőközösség is, akkor is, ha ebbe nem értendő bele az adott nyelv államnyelvként vagy hivatalos nyelvként való elismertsége egyik államban sem³.

A *nyelvi sziget* illetve *szigetnyelv* fogalomból – amely szintén felmerült a két kisebbség önmagában állásának kifejezésére – az elszigeteltség, bezártság motívuma tűnt jelentősnek. Később vált nyilvánvalóvá, hogy még a fogalmat földrajzi alapon megközelítő meghatározások sem erre a helyzetre vonatkoznak, mivel adottnak fognak fel egy nyelvi "hátszágot", amelynek a sziget elszakadt része, amihez *képest* tehát sziget. Ez természetesen a *nyelvsziget*-létnek nem alapvető kritériumaként merül fel, sokkal inkább annak bizonyul a kisebbséget teljesen körbevevő többség. Ezen az alapon ezek a meghatározások természetesen magukban foglalják azokat a nyelveket vagy nyelvjárásokat is, amelyek nem rendelkeznek „nyelvi hátszággal”. Ez tehát még nem lett volna kizáró ok, hogy magam is a *nyelvsziget* kifejezést használjam. Mivel azonban éppen a fent leírt különlegességüket, egyedülállásukat szerettem volna kiemelni sok más kisebbség helyzetével ellentétben, az általános értelmű *nyelvsziget* vagy *szigetnyelv* kifejezés, amely mindkét helyzetű kisebbségeket magában foglalja, nem lett volna alkalmas.

A *tető-nyelv*hez hasonlóan a nyelvészeti szakirodalomban a *nyelvi sziget* vagy *szigetnyelv* fogalma szintén nem egyértelmű, különböző szerzők egészen különböző

dolgokat értenek alatta; néha a fogalom meghatározása még csak nem is bizonyos aspektusaiban különbözik, hanem gyökeresen mást jelent egyik, illetve másik szerzőnél.

Ezt a terminológiai bizonytalanságot, illetve többértelműséget Voigt is megemlíti *A nyelvsziget (szigetkultúra) védelme* című tanulmányában (Voigt 2000: 9):

A nyelvsziget nyelvtudományi műszó, pontosabban a nyelvjáráskutatás (dialektológia), ritkábban a nyelv társadalmi helyzetére vonatkozó vizsgálatok (nyelvszociológia) műfaja. Értelmezése a szorosabb értelemben vett nyelvtörténeten túl a népmozgások és a településtörténet (migráció), általában véve a kultúrák élettörténete (kultúradinamika) keretében szokott történni. Már ez a körülmény is jelzi, hogy a fogalom használata esetenként eltér egymástól.

Erre a problémára utalás található a cikk jegyzetei között is: „Újabban a »geolingvisztika« fogalomrendszeréhez tartozik e témakör tárgyalása.” (Voigt 2000: 15). Ugyanebben a tanulmányában Voigt a következő meghatározást adja: „Általában akkor beszélünk »nyelvszigettről«, ha egy másik nyelv határain belül egy-egy vidéken egy másik nyelvet beszélők élnek”. Ilyenek például a burgenlandi magyarok vagy a volgai németek. Péntek János (Péntek 2005: 2) szerint is „alapértelmezésben a nyelvsziget azt jelenti, hogy az A nyelvet (többnyire annak valamely dialektusát) B nyelvi környezetben beszélik”. Ez a megközelítés tehát elsősorban nyelvföldrajzi.

Meglepő, hogy a friuli és a szárd nyelvre vonatkoztatva szinte sehol sem lehet a *nyelvsziget* kifejezéssel találkozni. E kifejezés körébe olyan kisebbségek tartoznak, mint a Molise tartományban élő horvátok, a calabriai görögök, sőt a Friuli-Venezia Giulia tartományban élő szlovének, és a Szardínia szigetén élő katalánok. Hallgatólagosan tehát a *nyelvsziget* alatt olyan közösséget értenek, amely valamilyen módon elszakadt az eredeti anyaországtól, vagy „anyaközösségtől”. Friuliról olvasva például fel sem merül, hogy a szlovén kisebbség körül élő friuli közösség szintén *nyelvszigetet* alkot az őt körülvevő olasz nyelvű többségen belül. Ugyanez a helyzet Szardínia esetében is: *nyelvszigetnek* csak a szárd nyelvű többségen belül élő katalán nyelv minősül.

Ezen kívül az anyaországtól való földrajzi elszakadás mértéke alapján szokták még megkülönböztetni a nyelvi félszigeteket (pl. a dél-tiroli németek) a *nyelvi szigetektől* (pl.

az Olaszországban élő katalán vagy görög kisebbség), ami igen lényeges különbség a nyelv és kultúra megtartása szempontjából.

Nagyon ritka, hogy a *nyelvsziget* kifejezés a friuli és a szárd nyelvvel kapcsolatban merülne fel, de például az olasz Nemzeti Közoktatási Tanács egy 1993-as dokumentumában így fogalmaz: „Az olaszországi nyelvi kisebbségek két csoportra oszthatók: 1. a »nyelvi félszigetekre«, amelyeknek van nyelvi és kulturális hátságuk, és határon túli csoportokból állnak, azaz olyan közösségekből, amelyek egy szomszédos állam többségi nyelvét beszélik; 2. Az olasz nyelvű közösségen belül elszórt »nyelvi szigetekre«: ilyenek az albán, a katalán, a horvát, a provanszál, a friulán, a görög, a ladin, az okszitán, a szárd.”⁴ Itt sincs szó azonban a második csoportbeli kisebbségek közötti különbségről, pedig az első pontban ott a kritérium: „amelyeknek van nyelvi és kulturális hátságuk”. A dokumentum logikáját követve itt egy harmadik csoportnak is lennie kellene, amelybe éppen azok a kisebbségek tartoznak, amelyeknek nemhogy szomszédos államban, de sehol sincs nyelvi és kulturális hátságuk.

Talán Beccaria *Nyelvészeti szótára* az, ahol a nyelvi kisebbségek csoportosítása a lehető legtöbb szempontot veszi figyelembe, ám egyszerre mindig egyféle szempont szerint osztja fel a kisebbségeket. Itt mindenesetre mindkét általam kiemelt szempont szerepel, még ha egymástól függetlenül jelennek is meg (Beccaria 1996: 483):

(...) meg lehet különböztetni (...) olyan kisebbségeket, amelyeknek van kapcsolata egy Olaszországon kívüli »tető-nyelvvvel« (francia, dél-tiroli, szlovén, stb.) és olyanokat, amelyeknek nincs ilyen kapcsolatuk (franko-provanszál, friuli, szárd); olyanokat, amelyeknél ehhez a kapcsolathoz területi folytonosság is társul (francia, dél-tiroli, szlovén) olyanoktól, amelyeknél nincs ilyen folytonosság: német, cimber, karintiai, horvát, albán, görög, katalán. Ezen kívül megkülönböztetjük a nyúlványokat (okszitán, franko-provanszál, dél-tiroli, szlovén) a »szigetektől«, és ezeken belül a nagyobbakat (ladin, friuli, szárd) a kisebbektől (walser, cimber, karintiai, horvát, albán, déli gallo-itáliai, szardíniai ligur, katalán).

A *nyelvsziget* kifejezés tipológiai megközelítése egészen más kritériumokat állít. Erre jó példa Crystal (Crystal 1998: 406) megfogalmazása: „Szigetnyelvnek, nyelvi szigetnek az olyan nyelveket tekintjük, amelyeknek sem genetikusan, sem szerkezeti

rokonságuk nem mutatható ki más ismert nyelvekkel”, illetve „Sok nyelvet pusztán azért tekintünk szigetnyelvnek, mert történetileg vagy nyelvészetileg túl keveset tudunk róluk”. Az ő felfogása szerint *szigetnyelv* tehát a japán, a koreai, a baszk, valamint a holt nyelvek közül az ibér, az etruszk, a sumér.

Mint az eddigiekből kitűnik, Voigt és Crystal meghatározása ki is zárja egymást: Crystal definíciója szerint pl. a volgai németek egyáltalán nem minősülnének *nyelvszigetnek*, Voigt felfogása szerint pl. a japán nem lenne az.

A friuli és a szárd nyelv helyzete megfelel a nyelvföldrajzi meghatározás kritériumainak, azaz mindkét A nyelvet B (olasz) nyelvi környezetben beszélik. A tipológiai meghatározás szerint azonban egyik sem minősülne *nyelvszigetnek*, lévén mindkettő az újlatin nyelvcsalád tagja. Ennek ellenére, ha itt a nyelvföldrajzi megközelítésben használnám a *nyelvsziget* fogalmát, az továbbra sem lenne alkalmas például az olaszországi görög kisebbség és a szóban forgó két kisebbség különbségeinek érzékeltetésére.

A *nyelvszigetek* sajátos nyelvi helyzetét jól foglalja össze Péntek János fent említett székfoglalójában: a *nyelvszigetek* esetében természetes egy kétirányú folyamat, melynek során a sziget saját nyelve külön úton fejlődik és konzerválódik (természetesen az anyaországban beszélt nyelvhez képest), miközben a kétnyelvűség mind elterjedtebbé válik benne, és „óhatatlanul megindul a szigetnyelv fölcserélése a környezetnyelvre”. (Péntek 2005: 3) A romániai magyar *nyelvszigetek* kapcsán írja Péntek: „A mozgásban, amelynek általános iránya a kiegyenlítődés, a belső (nyelvi) tényezők mellett több külső tényezőnek is szerepe van. A nyelvterülettől elszakadt *nyelvszigetek* sorsa inkább a külső tényezőktől függ (nyelvi jogok, nyelvi státus, etnolingvisztikai vitalitás stb.)” (Péntek 2005: 10) Mindezek a megfigyelések igazak a friuli és szárd esetében is, még ha az anyaországban beszélt nyelvváltozatot – mint viszonyítási alapot – ki is kell hagynunk a képből.

Későbbi kutatásaim során az is nyilvánvalóvá vált, hogy Olaszországban ezeket a kisebbségi nyelveket szinte semmilyen módon nem különböztetik meg a többi nyelvi kisebbségtől kulturális, politikai, vagy gazdasági értelemben. Francescato fent idézett mondata (Francescato 1996: 325) csak a friuli nyelv különleges helyzetére hívja fel a figyelmet. Telmon (Telmon 1994: 949) szintén éppen erről a különbségtételről szól, de a későbbiekben nem fejti ki részletesebben e különbözőség mibenlétét, hanem folytatja a

nyelvi kisebbségek lehetséges egyéb csoportosítási szempontjainak felsorolását. A szakirodalomban a friuli és szárd közösségre is ugyanazok a kifejezések vonatkoznak, mint az összes többi kisebbségre. Említik őket *nyelvi kisebbségekként*, *etnikai-nyelvi kisebbségekként*, *kisebbségi nemzetiségekként*, *kisebb nyelvekként*, *elfelejtett kisebbségekként*. Az egyetlen kifejezés, amely azonban politikai felhangot hordoz, és amellyel e kisebbségek bizonyos esetekben önmagukat határozzák meg, az *állam nélküli nemzet* fogalma⁵. Az Olaszországon kívüli nyelvészeti szakirodalomban *dialektizált nyelvekként* is említik őket (vö. Kloss 1978: 23), amennyiben a nyelvészek vélekedése ellenére az állam nyelvpolitikája miatt még saját beszélőik is pusztán alárendelt nyelvjárásnak érzik saját nyelvüket a sztenderd nyelvhez képest. Az utóbbi két megnevezés azonban az olasz szakirodalomban nem honos.

Mivel a fent elemzett fogalmak egyike sem tűnt alkalmasnak a „nyelvi hátszág” hiányából adódó különleges helyzet kifejezésére, a továbbiakban a friuli és a szárd közösségre vonatkozóan az *önmagukba zárt kisebbségek* kifejezést használom. Az *önmagukba zárt kisebbségek* meghatározása tehát az eddigiek alapján: olyan „nyelvi hátszág” nélküli kisebbségek, amelyeknek nincs sem saját nyelvű anyaországuk, sem más országban élő, hasonló vagy nagyobb lélekszámú beszélőközösségük, amely már rendelkezne sztenderd nyelvvaltozattal.

Az első fejezetben az olaszországi nyelvi helyzetet mutatom be előbb az olasz egység megteremtésétől az 1999/482-es nemzeti törvény megszületéséig, majd az 1999-től napjainkig tartó időszakra bontva. Ez a határ választja el azt a két periódust, amelyek közül az elsőben az olaszországi nyelvi kisebbségek legnagyobb része szinte a teljes jogfosztottság állapotában élt, és ahonnan kezdve e kisebbségek jogainak védelme állami garanciát kapott.

A második fejezetben az általam vizsgálni kívánt két kisebbség egyedi nyelvi helyzetének hasonlóságait és különbségeit mutatom be, kitérve annak földrajzi, történelmi, gazdasági és politikai előzményeire. Itt tartottam fontosnak megmutatni azt az érdekes jelenséget is, ahogy a két kisebbség figyelemmel kíséri egymás választásait és eredményeit a nyelvi sztenderdizáció folyamán.

A harmadik fejezet a friuli és szárd nyelv védelmének jogi hátterét kívánja felvázolni a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi, állami és tartományi törvények

ismertetésével. Miután ismerjük mindazt, ami e nyelvekkel *de iure* megtehető lenne, a következő fejezetek arról szólnak, mi történik *de facto* e kisebbségek nyelveivel.

Ehhez nyújt összehasonlítási alapot a negyedik fejezetben a két nyelv szociolingvisztikai helyzetének elemzése az 1999/482. törvény előtt különböző időkben készült nemzetközi és olaszországi felmérések eredményeinek egybevetésén keresztül, saját friuli szociolingvisztikai kutatásom eredményeinek felhasználásával.

Az eddigiekben felvázolt helyzetrajzzal vetem egybe a két közösség mai szociolingvisztikai helyzetét az ötödik fejezetben, és részletesen ismertetem a törvény utáni időszak nyelvi tervezési folyamatait és a két közösségnek e folyamatok különböző fázisaiban hozott döntéseit.

A nyelvmegtartás szempontjából az egyik legfontosabb nyelvhasználati színtér, az iskola szerepvállalását és lehetőségeit vizsgálom a hatodik fejezetben. Ehhez előbb vázoló a kisebbségi nyelvek és ezen belül a szóban forgó két nyelv jelenlétét az oktatásban az olasz iskola története során, majd beszámolok azokról az elképzelésekről, amelyek e nyelvek jogaiért folyó csatározások közepette az oktatásba való bevezetésük lehetőségeiről születtek. Végül az iskolai kisebbségi nyelvoktatásról szóló kutatásom eredményein keresztül számot adok a mai friuli és szárd nyelvű oktatási programokról.

I.

Az olaszországi nyelvi helyzet és az állam nyelvpolitikája

I. 1. Az olasz nyelvi egység megteremtésének és az államközi szerződésekkel nem védett idiómák jogfosztottságának időszaka (1861-1999)

Olaszország nyelvpolitikája egészen az utóbbi évtizedig nem volt nagyon támogató saját kisebbségi nyelveivel szemben. Azok a kisebbségek, amelyeknek anyanemzetük olyan erős érdekvédelmet volt képes kifejtetni, mint pl. a német vagy a francia kisebbségé, természetesen élvezhették a nekik járó jogokat. A gyengébb érdekérvényesítő képességű kisebbségekkel szemben az állam nyelvpolitikáját leginkább a kisebbségi nyelvek jogainak visszaszorítása jellemezte.

Ha Skutnabb-Kangas és Phillipson (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1994) rendszerében Olaszországot szeretnénk elhelyezni, körülbelül a nyelvtörvény meghozataláig a burkolt asszimiláció-orientált, tiltó politika területére tehetnénk (azonosulni lehetett a nyelvvel, de nem lehetett iskolában tanulni, vagy hivatalos közegben használni; a névadás olaszul zajlott), ami mára talán elérte a nyílt, diszkriminációt tiltó illetve a nyílt, megtartás-orientált, engedélyező pozíciót.

Ez a nyelvpolitika egyrészt az ország különleges nyelvi helyzetével, másrészt az olasz nemzetté válás történetével van összefüggésben.

Olaszország nyelvhasználati szempontból igen sajátos és sokszínű terület. A sztenderd olaszt vagy annak valamely regionális változatát a mai felnőttek közül kevesen beszélik első nyelvként, a lakosság nagy részének az attól kevésbé vagy jobban eltérő nyelvjárás (esetenként külön nyelv) az anyanyelve. Egyaránt beszélhetünk tehát nyelvjárásról valamint kisebbségi nyelvű anyanyelvűségről. A nem ritkán faluról falura változó nyelvjárások nem csak a sztenderd olasztól esnek távol, de az országon belül egymástól is. Mivel az otthon nyelve általában valamely nyelvjárás, a sztenderd nyelvváltozat használata nem ritkán csak az iskolában, a másodlagos szocializációval kezdődik. Passzív, csak megértésre korlátozott elsajátítása mára a televízió és rádió hatására természetesen már korábbra tehető. Ezért Olaszország lakosságának nagyobb

része bilingvis – illetve bidialektális nyelvi kompetenciával rendelkezik – esetenként plurilingvis. Ez a kijelentés természetesen vitatható, és a vita azon a ponton fog elakadni, ahol a nyelv és nyelvjárás közötti határvonalat kellene meghúzni. Tagliavini szerint (Tagliavini 1972⁶: 356) „egyébként a nyelv és a dialektus közötti különbség alapján véve nem tudományos, hanem praktikus természetű”.

Mindezekből következően a mai Olaszország területének legnagyobb részén diglossziás nyelvi helyzet uralkodik: az 57 millió olasz állampolgár nagy része a sztenderd olasz nyelvet illetve annak valamely regionális változatát használja a formális nyelvhasználati helyzetekben, az informális szituációkban pedig a helyi nyelvjárást.

Berruto az olaszországi nyelvi helyzet leírására a diglosszia helyett inkább a dilália fogalmát használja (Berruto 2002), amelyben az írásbeli és szóbeli funkciók nincsenek egyértelműen úgy felosztva A és B nyelv között, mint a diglossziában, hanem bizonyos helyzetekben mindkettőt alkalmazzák – akár együtt, akár váltogatva őket. Olaszország esetében ez az informális szituációk esetében lehetséges, ahol az olasz nyelv már tért hódított sok nyelvjárás kárára.

Olaszország 1861-es egyesítése után a legfontosabb feladat az ország nyelvi egységesítése volt, ami korántsem volt egyszerű feladat. Ezzel a problémával foglalkozik a *Storia linguistica dell'Italia unita* (De Mauro 1993) című könyv, melynek szerzője ugyanaz a Tullio De Mauro professzor, aki a későbbi olasz oktatásügyi miniszter lett, és mint ilyen, a kisebbségi nyelvek védelméről szóló törvény meghozatalának egyik fő szorgalmazója volt. A mű a bevezető szerint száz év olasz nyelvtörténetén kalauzolja végig az olvasót Olaszország 1861-es egyesítésétől kezdve az egyesítést követő időszak nehézségein át a televízió széleskörű elterjedéséig és nyelvformáló hatásáig, az 1960-as évekig. A valóságban a szerző ennél jóval többre vállalkozik: egészen az ókorig visszanyúlva vizsgálja végig mindazon földrajzi, történelmi és kulturális okokat, amelyek az egyesítéskori nyelvi helyzet legnagyobb problémáihoz vezettek.

Mint e könyvből megtudhatjuk, az olasz évszázadokon keresztül csak egy szűk társadalmi réteg ünnepélyes alkalmakkor használt nyelve volt. Ez természetesen következett a félsziget addigi történelméből, ahol 1860-ig az utolsó egységesítő erő a római birodalom volt, amely azonban meghagyta a fennhatósága alatt élő számos itáliai nép nyelvi autonómiáját. Itáliában nem hatottak azok a politikai, kereskedelmi, társadalmi és kulturális tényezők, amelyek Európa más országaiban a XVI. századra már

egy általánosan elterjedt nemzeti nyelv kialakulásához vezettek. Itt még az ipari forradalom máshol egységesítő erői is az ellentétes irányban hatottak: a piacok szűkössége és a felgyorsult verseny miatt a különböző államok védelmi korlátozásokat vezettek be egymással szemben. Az olasz nyelv szűk körre való korlátozottságát másrészt az okozta, hogy szinte kizárólag írott nyelvként létezett. A toszkán nyelvjárás egyébként is irodalmi presztízse miatt válhatott nemzeti nyelvvé, mivel azonban a fenti okok miatt beszélt nyelvként nem terjedt el a többi tartományban, és idővel a beszélt toszkán dialektus is maga mögött hagyta, évszázadokon keresztül egy régebbi nyelvállapot tükré maradt. Az egyesítés előtt tehát az olasz nyelv ismerete Rómán és Toszkánán kívül csak azon kevesek kiváltsága volt, akik iskolába járhattak.

Így történhetett, hogy Olaszország megszületésének pillanatában a népességnek több mint 80%-a semmilyen kapcsolatban nem volt a nemzeti nyelvvel, analfabéta lévén, de a fennmaradó 20%-ról sem állítható, hogy írástudó lett volna, mivel ide tartoztak azok is, akik csak az aláírásukat tudták "lerajzolni". Az iskolalátogatást 8 éves korig általánosan kötelezővé tevő 1859-es Casati-törvény után még hosszú évekig nem javult a helyzet: az iskola csak az analfabetizmus ellen tudta felvenni a harcot, az olasz nyelvvel való huzamosabb érintkezést több okból sem tudta biztosítani. Az okok között a tanárok hiányos nyelvtudása éppen úgy szerepelt, mint a túlszűfoltyságból eredő problémák (annak ellenére, hogy a gyerekeknek legalább a fele nem járt rendszeresen iskolába) vagy az alapvető felszerelések szűkössége.

Bár az olasz nyelv ismeretének nagy presztízse volt, és magas társadalmi rangot jelzett, ez csak még inkább gyors elterjedése ellen hatott két okból is: egyrészt mivel a társadalom vezető rétege meg akarván tartani ezt a kiváltságot, hosszú időn át gátolta az általánosan kötelező elemi oktatás megteremtését, másrészt mivel a nyelvet bíró – Toszkána és Róma – és nem bíró területek között a szakadékok egyre mélyültek éppen a nyelv miatt. Az olasz nyelv széles körű elterjedésének akadályai között mindezek mellé még felsorakozott a beszélők által a nemzeti nyelv természetellenesnek, keresettnék érzett kifejezésmódja –, ami az olasz nyelv archaikus, irodalmi mivoltának természetes következménye volt – a nyelvjárások életteliségével és spontaneitásával szemben.

Az olasz nyelvet iskolában ténylegesen csak a középfokú oktatásban lehetett elsajátítani, amit 1862-ben a lakosságnak kevesebb, mint 1%-a engedhetett meg magának. Ha ezt hozzáadjuk az olaszt bíró toszkánaiak és rómaiak százalékos arányaihoz, megkapjuk közvetlenül az egyesítés után olaszul (is) beszélő illetve értő

állampolgárok számarányát a teljes lakossághoz képest. Ez pedig nem több, mint 2,5%, ami véletlenül majdnem megegyezik az ország határain belül élő másnyelvű beszélők számával. Ezt támasztja alá az az évtizedekkel későbbi döbbenetes tény is, hogy a különböző tartományokból Amerikába kivándorló munkások is inkább tört angolsággal beszéltek egymás között, mint saját nemzeti nyelvükön.

Az Olasz Királyság 1861-beni létrehozásában kicsúcsosodó Risorgimento volt a híres *questione della lingua* (nyelvkérdés) egész olasz értelmiséget foglalkoztató időszaka, amelyben két tábor csapott össze: Alessandro Manzoni követői és a nyelvi liberalizmus képviselői, élükön Graziadio Isaia Ascolival. Manzoni hívei eredetileg a XIII. századi nyelvállapotot megőrizni kívánó purista nyelvművelők ellen sorakoztak fel, és a firenzei olasz nyelvjárást akarták az iskolai oktatás útján elterjeszteni országszerte, ám mivel csak ezt ismerték el a "dialektusok gazával" szemben, maguk is hajlottak a purizmusra. A nyelvi liberalizmus képviselői szerint a nyelvjárások értékek, amelyeket védelmezni kell, és létük éppen gazdagítja a nemzeti kultúrát. A nyelvkérdés meghaladása Benedetto Croce nevéhez fűződik, aki a nyelvet állandóan mozgásban lévő dolognak tartotta, amelyben nincs értelme egy örökérvényű modellhez ragaszkodni.

A közös nyelv kérdése természetesen nem csak az oktatásban vetődött fel égetően az egyesítést követő években. Egyszerre kellett egységes közigazgatást, államapparátust, törvénykezést és katonaságot megteremtteni egy olyan területen, amely előtte soha nem volt egységes. Így természetes módon nem csak az iskolák, de az állami hivatalok is a nemzeti nyelv terjesztőivé váltak. Ám az olasz nyelv általános elterjedésének igazi okai ennél sokkal összetettebbek: mozgatórugói az egyre gyorsuló iparosodás, az ennek következtében növekvő urbanizáció és az olaszok között nagyon jelentős számban külföldön dolgozó munkás.

Itt érdemes meghallgatni Giacomo Devoto véleményét is (Devoto 1995: 346-352), aki ugyanerről a témáról úgy vélekedik, hogy az a három legnagyobb erő, amely Olaszország nyelvi egységesülését is meghozta, a több millió olaszt összefogó első világháború, a dolgozókat egy frontba tömörítő szakszervezetek és a televízió volt. A televízió hatásával később De Mauro is foglalkozik. Térjünk vissza az ő elemzéséhez!

Az iparosodás következménye amellet, hogy nagy tömegeket vonzott egy helyre, a szabadidő megnövekedése volt, így adott fokozatosan lehetőséget a korábban munkára fogott gyerekeknek az iskolába járásra. Sajátos nyelvi hatása pedig az iparcikkek új

neveinek megjelenése volt – ezek már egységesen terjedtek el a különböző nyelvjárásokban.

Az iparosodás közvetlen velejárója volt a nagyvárosok hirtelen népességnövekedése, aminek a nyelvre kettős hatása volt: a nagy belső migrációs hullámmal a kisebb települések sok, a helyi nyelvjárást beszélő lakójukat elvesztették, a nagyobb városokban ugyanakkor különböző dialektust beszélő tömegek gyűltek össze, akikre az iskolák, közhivatalok stb. egységes nyelvezete már jobban hatott. Az ország általános nyelvi helyzetére – mint oly sokáig – még ekkor is a sokközpontúság volt a jellemző, bár már az egységesülés irányába mutató tendenciákkal.

A nyelvi helyzetre a legérdekesebb és legösszetettebb hatást a külföldön munkát vállalók gyakoroltak. A kivándorlók nagy tömegei írástudatlan, tehát csak a dialektust ismerő munkások voltak, és – amellett, hogy elvándorlásukkal nyelvjárásuk helyzetét is gyengítették – otthonmaradó gyerekeik számára külföldről nem csak a tanulás anyagi lehetőségeit teremtették meg, hanem az iskolába járás presztízsét is: elemi fontosságú lett volna, hogy ők maguk is tudjanak írni, vagy a hazaküldendő összegeket feladni. Nagyon sokan közülük írástudóan tértek vissza Olaszországba (pl. az amerikai katonaságtól), vagy ha nem, hazatértük után sokan felnőttként ültek be az iskolapadba. Mindezek ellenére beszédes adatokat közöl egy 1951-es felmérés: Olaszországban az írástudatlanok száma a lakosság 13,2%-a, míg Ausztriában, Németországban, Angliában, Svájcban közel 0%, Franciaországban 3%, és Magyarországon is csak 4,7%.

A nagy fordulatot a tömegtájékoztatási eszközök elterjedése hozta meg, ami lehetővé tette az olasz nyelvi modellek jelenlétét a mindennapi életben. A nyomtatott sajtó az írott olasz nyelv terjesztésén kívül hozzájárult a terjengős fogalmazás és a közhelyszerű kifejezésmód gyengüléséhez, és a spontán és kreatív nyelvhasználatot helyezte előtérbe. Nem elhanyagolható, hogy külföldi tudósítói révén kölcsönszavakat, tükörfordításokat hozott be az olaszba, így is szűkítve a konzerválódott XIII. századi stílus továbbélésének lehetőségeit (ami éppen az iskolában megkövetelt nyelvben élt a legtovább). A rádió az 1930-as évek végéig az egyetlen formális beszélt olasz modellt közvetítő eszköz volt (római kiejtéssel), amelynek legnagyobb pozitívuma, hogy függetlenül az írástudástól vagy írástudatlanságtól mindenkihez eljutott. A televízió az 1954-es év után a nemzeti nyelv első számú forrásává lépett elő. Hatása rendkívül sokoldalú volt: miután információs és szórakoztató funkciója is volt, a legkülönbözőbb témákat érinthette – amelyeket addig nem mind tárgyaltak a hivatalos nyelven. Olyan

iskolává válhatott, amelynek révén az olaszok megismerkedhettek a nemzeti nyelv formális és informális használatával. Itt kell megjegyezni, hogy a televízió sztenderdizáló hatásával kapcsolatos várakozások nagyobbak voltak, mint ami azután a valóságban lezajlott. Éppen De Mauro egyik bizakodó cikkét (De Mauro 1983) olvashatjuk erről az *Antologia della lingua italiana di oggi* c. tanulmány-kötetben, amelyben Raffaele Simone évekkel későbbi tanulmánya (Simone 1987) már éppen az ellentétes irányú folyamatról szól, a nyelvjárásoknak a televízió nyelvébe való behatolásáról.

A nemzeti nyelv terjedésében két tendencia volt jellemző: a második világháború végéig a nyelvi modellek sugárzása a központból a perifériák felé, és emellett az egyesítést követő száz éven át az olasz nyelvhasználat modelljeinek "északiasodása" (De Mauro 1993). Ez utóbbi tendencia következményeit látni fogjuk a későbbiekben a friuli és szárd kisebbség iskolázottsági arányaiban, a Szardínián máig is központi problémát jelentő iskolai lemorzsolódás jelenségében.

Ami a társadalom mozgását illeti, bár az egyesítést követő száz évben nagy volt a belső migráció és az emigráció, és ennek kapcsán nagy tömegek álltak át pl. a mezőgazdasági termelésről az ipari termelésre, a társadalmi mobilitás nagyon kicsi és lassú volt Olaszországban, ami a nyelvi formák megkövesedéséhez vezetett.

A régen egymással szembehelyezett nyelvjárás és sztenderd olasz közötti átkötést a ma is létező regionális olasz nyelvek teremtették meg, amely az egynyelvűséghez (saját nyelvjárásukhoz) szokott beszélőknek a bilingvizmus irányában tett erőfeszítéseiből eredt. Ezért a különböző régiókban az egységes olasz nyelv a csak az adott területre jellemző fonetikai, morfológiai, szintaktikai és lexikológiai jelenségekkel módosult, ami máig tükrözi az olasz valóság többközpontúságát – írja végül De Mauro (De Mauro 1993).

A hivatalos és nem hivatalos közegbeli érintkezés különbsége ma sem pusztán stílusbeli eltérésekben nyilvánul meg, hanem a nyelvválasztásban is.

Szorosan ide tartozik, hogy az olasz iskolarendszerben az utóbbi évtizedben is nagyon súlyos gondokat okozott, hogy a gyerekek nem anyanyelvükön kezdhették meg és folytathatták tanulmányaikat. A nyelvek vagy nyelvjárások használati körének szétválása, azaz a diglosszia megléte ennek a helyzetnek és egyben Olaszország nyelvi politikájának természetes következménye, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az olasz iskolában a nyelvjárásoknak egészen az utóbbi évekig semmilyen formában nem volt helyük – néhány kísérleti kezdeményezéstől eltekintve. Mivel az olasz iskolarendszer

eddig teljesen egy nyelvre épült, az ezzel a problémával kapcsolatos vizsgálatok és egy esetleges új oktatási rendszer gondolata is csak ezen évtized termékei. Az itt felvázolt helyzet problematikája Olaszország minden nyelvjárását és kisebbségi nyelvét érintette egészen 1999-ig.

I. 2. Az olaszországi nyelvi kisebbségek tényleges védelmének kezdete (1999)

A fentebb leírt szemlélet változása régen érlelődött már az olasz közéletben, a kisebbségi nyelveknek az állam által garantálható jogairól szóló viták, törvényjavaslatok az 1990-es évek elejétől kezdve napirenden voltak már. Sőt, már húsz évvel korábban megkezdődött az a folyamat, amelynek során a sztenderd olasz nyelv használatában már biztosságot nyert olaszok elkezdtek újra felfedezni és értékelni merni saját anyanyelvüket/nyelvjárásukat. Erről írja összefoglalóan De Mauro (De Mauro 1993), hogy az első időszakban a legfontosabb cél az olasz nyelv egységesítése volt, a második szakaszban viszont már a kisebbségi nyelvek és nyelvjárások védelme.

A legnagyobb változást a kisebbségi nyelvek elismerésében, nyelvük megőrzésének és fejlesztésének támogatásában csak az évtized végére, az 1999 decemberére érvénybe lépő, a történelmi nyelvi kisebbségek védelméről szóló 482. számú törvény hozta meg.

Nézzük át itt előbb átfogóan a törvény rendelkezéseit (a törvény részletesebb elemzését ld. a III. fejezetben)!

Miután az 1. paragrafus 1. bekezdése leszögezi, hogy az Olasz Köztársaság hivatalos nyelve az olasz, a 2. paragrafus arról szól, hogy az alkotmány 6. pontjának életbe léptetéseként a köztársaság védi az albán, katalán, német, görög, szlovén és horvát népesség és a francia, franko-provanszál, friuli, ladin, okszitán és szárd nyelvet beszélő népek nyelvét és kultúráját. A 4. paragrafus a kisebbségi nyelveknek az óvodákban és az általános iskolában való használatát teszi lehetővé a tanítás eszközeként. A fakultatív felnőttoktatáshoz, tanárképzéshez és e nyelvek és kultúrák tanulmányozásához, a kisebbségi nyelven beszélő hivatali dolgozók képzésére meghatározott összegek elkülönítését írja elő. A 482. törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelv használatát az önkormányzatokban, a közhivatalokban, jóváhagyja az olasz mellett a helyi helységnevek használatát, az eredeti vezeték- és keresztnévek visszaállítását, kisebbségi

nyelvű rádió- és TV-műsorok megteremtését, valamint a kisebbségi nyelvű sajtó és kisebbségi kultúra védelmével foglalkozó szervezetek támogatását.

A törvénynek két nagy hiányossága van: az egyik a szinti és roma nyelv védelmének, a másik a nyelvjárásoknak a figyelmen kívül hagyása. Az elsőről a Corleone képviselővel készült interjúból⁶ megtudhatjuk, hogy eredetileg szerepelt a törvénytervezetben, és csak a parlamenti csatározások közben hullott ki, a törvény ellenzőivel kötött kompromisszum részeként. A kisebbségek jogait biztosító törvény tehát ismét felemás.

E törvény meghozatalában a külső szemlélő számára az lehet a meglepő, hogy nyelvi kisebbségei számára teljesen elemi jogokat garantál. Annál is inkább érthetetlen ez első látásra, mivel – mint már láttuk – az alkotmány 6. pontja előírja a nyelvi kisebbségek megfelelő törvények általi védelmét, tehát ezeknek a jogoknak már régen életben kellene lenniük. A 6. pont által előírt "megfelelő normatív rendelkezések" azonban fél évszázadot vártak magukra, ez idő alatt egyik kormány sem tartotta fontosnak vagy előnyösnek e paragrafus gyakorlatba ültetését. A kisebbségi nyelvek védelméről szóló törvény hatalmas jelentőségének megértéséhez azonban részletesebben is ismernünk kell azt az összetett háttérrel, ami több évtizedes várakozás, bizonytalanság és viták után végül mégis életre hívta.

Az olasz alkotmány értelmében a nyelvek és dialektusok védelme, iskolában való oktatásuk már eddig sem kellett volna, hogy kérdéses legyen, a megvalósítást azonban nagyon sok, csak Olaszországra jellemző sajátosság akadályozta. Az ország késői egységesítéséből számos olyan tény következett, amely körülbelül száz évig a nyelvjárások változó intenzitású háttérbe szorítását és az olasz sztenderd nyelv mielőbbi elterjedését célozta. Ezt a folyamatot épp egy ellentétes irányú törekvés váltotta fel kb. az 1970-es évektől kezdődően, amikor az olasz nyelv ismerete már nem csak a tanult kevesek privilégiuma volt, és amikor az olaszok kezdtek ráébredni arra a veszélyre, amely saját nyelvjárásaik értékeit fenyegette.

Nem sokkal a nyelvi kisebbségek védelméről szóló törvény megszületése előtt, 1999. májusában kelt Bolzanóban *Az alkotmány 6. paragrafusának érvényesítését célzó felhívás*⁷. Ez a dokumentum, miután szembeállítja egymással az olasz alkotmányban lefektetett alapelveket és a nyelvi kisebbségek akkori helyzetét, leírja a mindenkori olasz hatóságok viselkedését a különböző nyelvjárásokkal és határaikon belül beszélt

nyelvekkel szemben. Hangvétele gyökeresen eltér az eddigi tanulmányokban megszokottakétól, élesen bírálja Olaszország nyelvpolitikáját.

Az aktuális kisebbségvédelmet ellentmondásossággal vádolja, és kijelenti: "A velük (a kisebbségekkel) szembeni viselkedésmódot leginkább a csönd jellemzi."

Részlegességen az olasz államnak azt a fajta politikai viselkedésmódját érti, amely kizárólag azokkal a kisebbségekkel foglalkozik, amelyeknek erős politikai hátterük van, vagy amelyeknél a nemzetközi nyomás miatt kénytelen engedményeket tenni.

Ezt támasztja alá az a felsorolás, amelyben sorra veszi a kisebbségvédelmi törvénnyel rendelkező területeket és nemzetiségeket: Valle d'Aosta, ami a Franciaországhoz való csatolás elkerülésére kapott különleges státuszt, a bolzanói németek, akiknek Ausztriához való csatlakozását küszöbölték így ki, a trieszti szlovének, akiknek anyanyelvű iskoláztatására a békeszerződés kötelezte az államot. Az okmány állítása szerint ezek az intézkedések tehát soha nem következtek pusztán magából az alkotmányból.

1997-ben az *Európai kisebbségi nyelvek napja* alkalmából a Veszélyeztetett Népek Nemzetközi Szövetsége (Associazione Internazionale per i Popoli Minacciati) és az Európai Etnikai Csoportok Föderalista Uniója (Unione Federalista dei Gruppi Etnici Europei – FUEV) felhívást intézett az Európa Bizottsághoz az *Euromosaic*-vizsgálat konklúzióinak levonására. Az *Euromosaic*-felmérést az Európai Bizottság készítette 1992 és 1996 között az európai nyelvi kisebbségek szociolingvisztikai helyzetének feltérképezésére. Ebből a kutatásból az tűnt ki, hogy az Európai Unión belül élő 48 kisebbségi nyelvből 23-nak "nagyon korlátozott túlélési képességei" vannak, vagy "semmilyen túlélési erőforrása" nincs. Ebből az olaszországi kisebbségekre vonatkozó adatok szerint 13 nyelvközösségből hat "túlélése nagyon bizonytalan", mások "javító változtatásokra szorulnak". A felmérés mindössze egy kielégítő helyzetű kisebbséget talált: a németekét Dél-Tirolban.

A dokumentum felrója a balközép kormányoknak, amelyhez egyébként nagy reményeket fűztek, hogy még mindig nem tette meg az alapvető lépéseket az 50 éve uralkodó helyzet megváltoztatására, amelyben természetesnek minősül, hogy a kisebbségi nyelvet beszélő állampolgárok nagy része nem használhatja anyanyelvét a közigazgatásban, nem tanulhatja az iskolában, és csak minimális mértékben hallhatja a médiában. Az elmúlt 50 év kisebbségpolitikáját egyenesen kisebbségellenesnek nevezi, és kifejti, hogy semmilyen területen nem elegendő a nem tiltás és nem üldözés politikája.

A felhívás ezek után bemutatja a nyelvi kisebbségek helyzetének alakulását a történelem során, különleges hangsúlyt helyezve az 1945 utáni eseményekre, tehát az új alkotmány életbe lépése utáni időszakra.

A leírás szerint az I. világháború után a nyelvi kisebbségek szabad akaratuk helyett az erős asszimilációs és italianizálási intézkedések következtében váltak "olasszá". A fasizmus időszakában olaszosították az összes keresztnévet, vezetéknevet és helynevet, betiltották a nyelvjárásoknak nemcsak a tanításban, hanem az iskolán belüli használatát is.

1945-ben az alkotmányozó gyűlés kitért a nyelvi kisebbségek problematikájára, és egy albizottságra bízta annak felmérését. Az olaszországi nyelvi kisebbségek helyzetéről szóló jelentés két csoportot különböztetett meg: az első csoportba azok a kisebbségek tartoztak, amelyek soha nem okoztak az államnak határproblémákat, azaz "mindenben olaszok a nyelv kivételével". Ide tartozik például az albán, a horvát, a görög nyelvű kisebbség. A második kategória tagjai "komoly és súlyos problémákat" okoztak az államnak, és részben ez okból autonómiát kellett nekik adni: a valle d'aostai franciáknak, a dél-tiroli németeknek és a szlovénoknak. A friuli és a szárd ebben az időben fel sem merül még külön nyelvként.

1980-ban volt már egy, a nyelvi kisebbségek védelméről szóló törvénytervezet, amit a Nyelvi Kisebbségek Föderatív Nemzeti Bizottsága (Comitato Nazionale Federativo Minoranze Linguistiche) és a Kisebbségi Nemzetiségek Nyelvi Ligája (Lega per le Lingue delle Nazionalità Minoritarie) javasolt, és a Parlament alsóháza jóvá is hagyott. Az 1987-es kormányválság azonban véget vetett a reményeknek.

1991-ben ugyancsak az alsóház nagy többséggel elfogadta a 612. sz. törvényt, amelynek szabályozási köre szinte teljesen megegyezik a mostani, 1999-esével: "A nyelvi kisebbségek védelmének tárgyában hozott normatív szabályok". A szenátus azonban leszavazta ezt a törvényt, így csak az évtized végére volt újabb lehetőség az életbeléptetésére.

Most, hogy áttekintettük azt a folyamatot, amely a nyelvi kisebbségek védelméről szóló törvény megszületéséhez vezetett, hadd idézzem De Mauro-nak (az elsőként bemutatott *Storia linguistica dell'Italia unita* című könyv szerzőjének) egy szemrehányó mondatát, amelyet még 1979-ben írt: "A valle d'aosta-iak, a bolzano-i németek, a trieszti és udinei szlovének kivételével az olasz alkotmány senkire nem érvényes – sőt rájuk sem. A harminc éve egymást követő kormányok és parlamenti többség úgy bánik az

alkotmánnyal, mint egy haszontalan, gyakorlati jelentőséggel nem bíró papírdarabbal."⁸ Az már a sors különös játéka, hogy éppen ő lehetett az, aki közoktatásügyi miniszterként ezen a helyzeten változtatott – húsz évvel később.

Az 1999/482. számú törvény önmagában azonban még mindig nem biztosította a benne megnevezett kisebbségek védelmének konkrét módozatait. A 17. paragrafus a törvény alkalmazására vonatkozó rendelkezések elkészítését írja elő 1999. decemberi életbe lépése után hat hónappal. A normatív szabályozás végül 2001 májusában jelent meg.

A kisebbségi nyelvek óvodai és általános iskolai oktatásának bevezetéséről szóló paragrafus az egyetemek bevonásával indított kísérleti oktatási programok lehetőségét biztosítja az intézményeknek maximum három éves időtartamra. Az egyetemeken e dekrétum támogatja a tanári továbbképzés valamint a tolmács- és fordító-képzés beindítását, valamint az adott kisebbség nyelvvel és kultúrájával foglalkozó egyetemi előadások elindítását. A dekrétum rendelkezései szerint az állami és a tartományi hivatalos okiratokat az önkormányzatok lefordítják az adott kisebbség nyelvére, a közhivatalok pedig olyan ügyfélszolgálati helyet nyitnak, ahol az állampolgárok a kisebbségi nyelven intézhetik ügyeiket. A dekrétum szabályozza még a személynevek visszaállításának és a kétnyelvű utca- és helységnévtáblák kihelyezésének módozatait is.

Végezetül nézzük meg, hogy teljesülhetnek a nyelvi emberi jogok (Skutnabb-Kangas 1997) papírforma szerint e két kisebbség esetében a mai Olaszországban: az egyéni nyelvi emberi jogok érvényesítésének az 1999/482-es törvény elméletileg megteremti a lehetőségét, azaz e két kisebbségnek – és velük együtt még másik tíznek – joga van azonosulni egy vagy több anyanyelvvel, joga van az(oka)t kétnyelvű tanárok segítségével megtanulni az ország egyik hivatalos nyelvvel egyetemben, és anyanyelvét használni az alapfokú oktatásban és hivatalos helyzetekben. Ezek közül a jogok közül 1999 előtt általánosan csak az első érvényesült. Hasonló a helyzet a közösségi nyelvi emberi jogokkal is: a jog a léthez és a különbözőzéshez volt csak adott a törvény érvénybe lépése előtt, a kisebbségi nyelv fejlesztése, iskolák fenntartása és a politikai életben való szerepe felmerülhetett volna a kisebbségi közösségeken belül, de az olasz állam semmiképpen nem nyújtott volna támogatást hozzá.

Szomorú, hogy az államközi szerződések által nem támogatott kisebbségi nyelvek és kultúrák védelme ilyen későn következett el, és hogy ezen belül is a több kisebbséget védő legalapvetőbb nemzeti törvény mindössze hét éves, a törvény által meghatározott

pénzösszegek pedig csak öt éve kerültek először kiutalásra. Mindezek mellett a törvény meghozatalának fontosságát még ma is sokan vitatják. Ellenében a leggyakrabban elhangzó érvek a következők:

- miért ad különleges jogokat például a friuli és a szárd kisebbségnek, ha nem ad ugyanakkor például a szicíliaiaknak?
- miért minősíti nyelveknek a friuli és szárd idiómákat, amikor azok nyelvjárások?
- már késő ezeket a nyelveket törvényekkel védeni;
- főlegesen őket az iskolában tanítani, inkább idegen nyelveket kellene tanulni;
- a törvény veszélyezteti az olasz állam egységét, mivel ezek a kisebbségek akár elszakadásukat is követelhetik majd az országtól.

Ezeknek az érveknek részletesebb tárgyalására e helyen nem vállalkoznék⁹; összefoglaló bemutatásukkal céltom pusztán a helyzet máig sem egyértelmű mivoltának érzékeltetése volt.

II.

A friuli és a szárd kisebbség különleges helyzete

Az Olaszország egyesítését követő száznegyven év olasz nyelvpolitikai törekvései tehát nem kedveztek a kisebbségi nyelveknek és nyelvjárásoknak. Ez az idő a kisebbségeknek nagyon hosszú, az éppen az egységesülés útjára lépő olasz nyelvnek az akkori körülmények között (rendkívül sokféle nyelvjárás, lassan és nehezen kiépülő iskolarendszer, a tanárok alacsony létszáma és képzetlensége, a sztenderd nyelvi minták hiánya a rádió elterjedése előtt, stb.) azonban épp csak elég volt. Csak az utóbbi évtizedben kezdett az olasz nyelvpolitikában tényleges súlyt kapni a nyelvi kisebbségek támogatása, annak ellenére, hogy az Olasz Alkotmányban már 1947 óta szerepelnek az alapelvei.

Olaszországon belül különleges helyzetben vannak a más nemzetiségű nyelvi kisebbségek (német, francia, horvát, szlovén, albán, stb.), ahol az adott közösség nyelvi repertoárja még egy nyelvvel bővül.

Más okokból vannak különleges helyzetben azok a nyelvi kisebbségek, amelyek nem egy másik ország államnyelvét beszélik Olaszország határain belül, hanem az országon belül önállóan létező nyelvközösségek. Ilyen az észak-olaszországi Friuli-Venezia Giulia tartományban élő kb. 700.000 fős friuli és a Közép-Olaszországban Szardínia szigetén élő kb. 1.500.000 lelket számláló szárd kisebbség (Sobrero 1996: 325, 333)¹⁰.

Mindkét nyelv az újlatin nyelvcsaládba tartozik. A friulit ezen belül sokáig a rétoromán illetve ladin nyelvjárás csoport tagjaként tartották számon – amelynek a Svájcban beszélt rétoromán és a dél-tiroli ladin lennének még tagjai – de ez az elképzelés nyelvészeti szempontból nem igazolt (Fodor 1999: 1215).

Vizsgáljuk meg először a két nyelv jogi és szociolingvisztikai státuszát!

Mára mindkét nyelvet hivatalosan elismerte az olasz állam, az elmúlt évtizedekben azonban e nyelvek státuszának alacsony mivolta miatt mind a többség, mind saját beszélőik szemében presztízsük az olaszhoz képest alacsony volt, és a diglossziás helyzetben e két nyelv használati köre csak az informális beszédhelyzetekre korlátozódott.

Az a tény, hogy a friuli és a szárd kisebbségnek nincs olyan „anyaközössége”, amely saját államuk határain kívül államalkotó nemzet lenne, illetve Olaszországon kívül nincs nagyobb, vagy velük hasonlítható méretű közösségük, már önmagában is elég lenne ahhoz, hogy őket az olaszországi kisebbségek körén belül egy különálló csoport tagjaiként kezeljük, nyelvpolitikai helyzetük azonban még több más szempontból is hasonló:

- ez a két legnagyobb lélekszámmal bíró olaszországi nyelvi kisebbség,
- mindkettő őshonos közösség,
- nyelvüket egészen az utóbbi évekig hivatalosan nyelvjárásként tartották számon.

Tekintsük át most részletesebben az imént felsorolt sajátosságokat és azok közvetlen velejáróit egy kisebbségben lévő nyelvközösség helyzetében!

A szárd (kb. másfélmillió fő) és a friuli (kb. 700.000 fő) közösség után a beszélők létszáma szerint megállapított sorrendben közvetlenül a német (270.000 beszélő) következik, majd innentől az összes többi olaszországi nyelvi kisebbség (francia, szlovén, albán, okszitán, katalán, ladín, franko-provanszál, görög, horvát, roma, stb.) egyenként 100.000 körüli vagy annál jóval kisebb lélekszámmal. Egy kisebbségi közösség viszonylag magas lélekszáma jó alapul szolgál a kisebbségi nyelv megmaradásához, különösen abban az esetben, ha a csoport jól körülhatárolható területen él, ahol tehát az egymás közötti kommunikáció nem ütközik földrajzi (vagy politikai) akadályokba, illetve a szétszórtság nem hat beolvasztó erőként egy másik nyelvközösségbe. A friuli és szárd kisebbség esetében ez a feltétel fennáll: a szárd nyelvjárásainak Szardínia szigete biztosította az egy területre való koncentrálttságot, a friuli esetében pedig a közösség autochton mivoltán kívül a történelmi események is elősegítették a csoport együtt maradását: 1077-től 1420-ig *Patria Friulana* néven autonómiát élvezett az aquileia-i pátriárka egyházi és politikai fennhatósága alatt.

A csoport koncentrálttságának, egységes mivoltának meghatározó tényezője lehet, mennyire kötődik az adott területhez a közösség kultúrája. A friuli és a szárd kisebbség az olaszországi okszitán és franko-provanszál közösséggel egyetemben születése óta ugyanezen a helyen él.

A friuli és a szárd közösség mai nyelvi repertoárjára egyaránt jellemző az olaszok a formális helyzetekben és a helyi friuli illetve szárd nyelvjárásoknak az informális helyzetekben való használata. (Friuliban bizonyos helyeken ehhez társul még a velencei nyelvjárásnak az alsóbb regiszterekben való használata a helyi friuli nyelvjárás mellett.)

E két kisebbség nyelve mindeddig nyelvjárásnak minősült, és csak 1999 végén váltak nemzeti törvény által elismert nyelvekké. Ez annál is különösebb, minthogy az újlatin nyelvészettel foglalkozó művekben már évtizedekkel, sőt majdnem egy évszázaddal e törvény előtt különálló nyelvekként említik őket, mégpedig az olasztól nagyon eltérő sajátosságaik miatt.

Meyer-Lübke 1901-ben megjelent művében az újlatin nyelvek között már különálló nyelvként ír a szárdról. Ugyanígy gondolkodik a szárd nyelvről Tagliavini is (Tagliavini 1972⁶: 354).

Muljačić (Muljačić 1971: 313), miután olyan kritériumokról beszél, amelyek segítségével megállapítható egy nyelv sztenderdizáltságának foka, azt írja: „A mi esetünkben jó lenne ezeket a kritériumokat a friulira és a szárdra vonatkoztatni. A friulinak mint a ladin nyelvek egyikének helyzetét tekintve kevés kétely maradt, mint ahogy az a Friuli Filológiai Társaság legutóbbi kongresszusán (Gorizia-Udine, 1969. szept. 29 - okt. 3.) látható volt. A szárd helyzete ettől részben eltérő, mivel ma nem létezik egy olyan nem helyi szárd sztenderd nyelv, mint pl. az „irodalmi friuli”, amely nem teljesen azonos az udinei alapú koinéval”.

Pellegrini szerint (Pellegrini 1975: 68) az itáliai újlatin nyelvek öt nyelvi rendszert alkotnak, melyek a következők: a toszkán, az északi nyelvjárások, a közép- és dél-olasz nyelvjárások, a friuli és a szárd. (Ugyanitt írja le saját élményét annak alátámasztására, hogy az olasz nyelvi egység csaknem egészében az írástudók műve, és hogy két észak- illetve dél-olaszországi saját helyi nyelvjárását használó ember szóbeli kommunikációja a legnagyobb valószínűséggel kudarccal végződik. Pellegrini olyan élményéről számol be, amikor egy olasz televíziós adás során szárd és déli parasztasszonyok megszólaltatása során tolmácsot alkalmaztak.)

Renzi 1976-os művében (Renzi 1976: 55) az újlatin nyelvek családján belül az addig is nyelvként elismert újlatin nyelvek mellett külön jelöli a friulit és a szárdot. Marazzini szerint – aki Renzi ezen állítását magyarázza – ennek oka „glottológiai” különlegességük, ami `nyelvekké` teszi őket” (Marazzini 1994: 119).

Az olaszországi nyelvi helyzetről szólva Berruto is külön említi e két közösséget (Berruto 2002¹¹: 246): „Az átlagos olasz tartományokban (ide értve Szardíniát és Friulit is, ahol a szárd és friuli ha nyelvileg nem is, de funkcionálisan teljes egészében összevethető az Olaszország többi részén beszélt újlatin nyelvjárásokkal) a használatban egymás mellett létezik az olasz nyelv és a nyelvjárás”.

Muljačić (Muljačić 2000: 154) az újlatin nyelvek osztályozását, illetve tulajdonképpen a közöttük lévő nyelvi távolság meghatározását 40 fonetikai és morfológiai jellemző alapján végzi, amelyeknek kizárólag meglétét illetve hiányát vizsgálja az adott nyelvekben. Ebben a rendszerben a két kisebbségi nyelvnek az olasztól való távolsága hasonló: a szárd 30, a friuli 32 ponttal „tér el” az olasztól. Összehasonlításképp: az olasz és a spanyol nyelv között szintén 30 pont van, az olasz és a portugál között 33. (A két szélsőség a francia és a szárd közötti különbség (59 pont) és a francia és franko-provanszál közötti hasonlóság (7 pont)). Ha tehát Kloss fogalmaival próbálnánk élni, e két idiómát különállóságuk teszi nyelvekké (Abstandsprache).

A szóban forgó két nyelv és az olasz nyelvi távolságának érzékeltetésére álljon itt a *Miatyánk* szövege olaszul, friuliul és a szárd két legnagyobb nyelvjárásában, majd illusztrációként a két kisebbségi nyelv néhány sajátossága az olasszal szembeállítva!

olasz
Padre nostro che sei ne' cieli, sia santificato il tuo nome. Il tuo regno venga. La tua volontà sia fatta in terra come in cielo.
Dacci oggi il nostro pane quotidiano. E rimetti i nostri debiti, come noi ancora li rimettiamo a' nostri debitori. E non indurci in tentazione, ma liberaci dal maligno.
(Németh 1990: 29)

friuli	szárd	
	logudoro-i	campidano-i
Pari nestri che tu sês in cîl, ch'al séi santificât il to non. Ch'al vegni il to regno, ch'e séi fate la tô volontât, come in cîl, cussi in tiare.	Babbu nostru, qui istas in sos Chelos, santificadu siat su nomen tou, benzat a nois su Regnu tou, facta siat sa voluntade tua, gasi in su Chelu, comente in sa terra.	Babbu nostru chi ses in is Celus. Santificau sia su nomini tuu. Bengat a nosu su regnu tuu. Siat fatta sa voluntadi tua, coment'in su Celu, aici in sa terra.
Dânus, uê, il nestri pan di ogni di.	Su pane nostru de ogni die da nos l'hoè,	Su pani nostru de dogna di douanosidd'oi.

Rimètinus a nô i nestrìs dèbiz, tant che nô jù rimetìn ai nestrì debitòrs. E no stâ a lassânus cjadê in tentazion, ma uàrdinus dal mâl. (Németh 1990: 43)	perdona a nois sos peccados nostros, comente nois perdonamus a sos inimigos nostros, et non nos lessas a ruer in sa tentatione, ma libera nos dac ogni male. (Németh 1990: 13)	E perdonansi is peccaus nostrus, comenti nosaterus perdonaus a is depidoris nostrus. Non si lessis arrui in sa tentazioni. Ma liberansi de totu mali. (Németh 1990: 13)
--	---	--

A friuli és a szárd nyelvben is megfigyelhető a többes szám -s végződése, szemben az olasz sztenderd nyelvváltozat -i/-e végződésű többes számával: nestrìs (friuli), nostros (logudoro-i), nostrus (campidano-i), debitòrs (friuli), inimigos (logudoro-i), depidoris (campidano-i).

A szavak végén mindkét nyelvben állhat mássalhangzó is: „santificât il to non” (friuli), „qui istas in sos Chelos” (logudoro-i), „ses in is Celus” (campidano-i).

A szárd nyelvjárásokban – azon belül is az archaikusabbnak tartott logudoro-i nyelvjárásban – megfigyelhető az analitikus szerkezetekre törekvés, azaz az olaszban (és a friuliban is) használatos szintetizáló alakokat a szárd különálló elemekként használja. Így a szárd nyelvjárásaiban sok esetben

- hiányzik az előjárószo és a határozott névelő összevonása: pl. „in sos Chelos” (logudoro-i), „in is Celus” (campidano-i), szemben az olasz „ne’ cieli”-vel;
- hiányzik az ige összevonása a hangsúlytalan névmással: „nos lessas a ruer” (logudoro-i), „si lessis arrui” (campidano-i), „indurci” (olasz).

Szintén a szárd nyelvjárásokra jellemző a birtokos névmás hátravetése: su nomen tou, su Regnu tou, sa voluntade tua (logudoro-i), su nomini tuu, su regnu tuu, sa voluntadi tua (campidano-i).

Az eddigiekben csak a két idióma hasonló helyzetéről és problémáiról volt szó. Természetesen vannak nagy különbségek is a két nyelvközösség között, amelyek igen erősen befolyásolják szociolingvisztikai helyzetüket, nyelvükhöz fűződő viszonyukat, és az adott helyzetben választásaikat is. Ezek bemutatásához Klaus Bochmann kritériumrendszerét hívom segítségül (Bochmann 1993: 47-50), amelyet ő – részben Kloss elképzeléseit alapul véve – egy nyelv státuszának megállapításához dolgozott ki.

A szerző által meghatározott témakörök és szempontok a következők:

1) a nyelvi rendszer autonómiájának foka és a közösség eredete:

- távoli vagy közeli nyelvek

- anyaország nélküli vagy határon átnyúló peremnyelvek
 - belső eredetű (endogén) vagy külső eredetű (exogén) nyelvek
 - területileg kötött vagy kötetlen (diaszpóranyelvek, migránsnyelvek)
- 2) demográfiai-földrajzi dimenziók:
- %-os arány az állam össznépességében, a beszélők abszolút száma
 - összefüggő területen vagy az állam területén szétszórva él-e a beszélőközösség
- 3) ideológiai dimenziók:
- a népesség azonosulásának mértéke eredeti nyelvével
 - a nyelvnek a társadalomban vagy az államban tapasztalható presztízse
- 4) a nyelvközösség társadalmi és gazdasági helyzete:
- gazdaságilag elhanyagolt peremterület, vagy virágzó gazdaságú terület
 - társadalmilag homogén népesség, vagy van nyelvileg és kulturálisan elkötelezett polgársága
 - kivándorlási vagy bevándorlási terület
- 5) a nyelvi sztenderdizáció foka:
- teljesen sztenderdizált nyelv: a kommunikáció minden területére kifejlesztett nyelv
 - sztenderdizált kisebbségi nyelv: bizonyos számú kommunikációs területre kifejlesztett nyelv
 - archaikus sztenderd nyelv: az ipari forradalom előtti korból
 - fiatal sztenderd nyelvek: irodalmi, politikai, publicisztikai, nevelési és vallási célokra kifejlesztett nyelv (fiatal államok nyelve)
 - nem sztenderdizált irodalmi nyelv behatárolt írásbeli használattal
 - irodalom előtti nyelvek
- 6) a társadalmi kommunikációban betöltött funkciói, illetve a társadalmi kommunikáció területeinek lefedése:
- a nyelv érvényessége egy etnikumon belül, etnikumok között és államok között
 - a nyelv érvényessége a társadalmi kommunikáció területein: hétköznapi használat otthon és a helyi környezetben, a vallás, az oktatás, a publicisztika, a sajtó, a foglalkozások, a közigazgatás, az üzleti világ, a tudományok területén
- 7) a nyelv jogi helyzete:
- egyetlen hivatalos nyelv, „nemzeti nyelv”, „államnyelv”
 - társ-hivatalos nyelv

- regionális ill. területi hivatalos nyelv (autonóm területek)
- államilag támogatott, hivatalos státusz nélküli nyelv (pl. nyelvjárás)
- megtűrt, államilag nem támogatott nyelv (pl. bevándorlók nyelve)
- tiltott nyelv (pl. az olasz fasizmus alatt a kisebbségi nyelvek és nyelvjárások)

Ha az általam vizsgált két nyelvközösség nyelveit ennek a részletes elemzésnek vetjük alá az 1999/482. nemzeti törvény meghozatala előtti korszakra vonatkozóan, a következő eredményre jutunk:

1. táblázat

	friuli	szárd
távoli vagy közeli nyelvek	az államnyelvhez képest közeli (1)	az államnyelvhez képest közeli (1)
anyaország nélküli vagy határon átnyúló peremnyelvek	anyaország nélküli	anyaország nélküli
belső eredetű vagy külső eredetű nyelvek	belső eredetű	belső eredetű
területileg kötött vagy kötetlen nyelvek	területileg kötött	területileg kötött
%-os aránya az államban, a beszélők abszolút száma	1,23% 700.000	2,63% 1.500.000
összefüggő területen vagy szétszórva él a beszélőköz.	összefüggő	összefüggő
népesség azonosulásának mértéke eredeti nyelvével	nagy	nagy
a nyelv presztízse az államban	<i>közepes (2)</i>	<i>alacsony (2)</i>
a közösség társadalmi és gazdasági helyzete	<i>jómód, magas iskolázottság</i>	<i>szegénység, alacsony iskolázottság</i>
társadalmi felépítés: társadalmilag homogén népesség vagy polgárság is van	<i>van polgárság is; eredetileg földművesség, kisipar</i>	<i>homogén pásztorkodás, halászat</i>
kivándorlási vagy bevándorlási terület	XX. sz.-ban kivándorlási, <i>mára bevándorlási ter.</i>	<i>kivándorlási ter.</i>
nyelvi sztenderdizáció foka	<i>sztenderdizált kisebbségi nyelv</i>	<i>nem sztenderdizált irodalmi nyelv(ek)</i>
a nyelv érvényessége etnikumon belül, etnikumok között és államok között	etnikumon belül érvényes	etnikumon belül érvényes
a nyelv érvényessége a társadalmi kommunikáció területein	otthon és a helyi környezetben, a többi közegben alkalmasszerűen	otthon és a helyi környezetben
nyelvi jogi helyzet	államilag nem támogatott, hivatalos státusz nélküli nyelv	államilag nem támogatott, de a tartományban 1997. óta

Megjegyzések és pontosítások:

- (1) mind a friuli, mind a szárd nyelvi távolsága nagy az olaszhoz képest – természetesen az újlatin nyelveken belül. (ld. Muljačić 2000: 154) Ugyanez a távolság viszont sokkal kisebb, mint két különböző nyelvcsaládhoz tartozó államnyelv és kisebbségi nyelv távolsága (pl. az albán kisebbség nyelve és az olasz államnyelv).
- (2) A két mérték természetesen szubjektív (csakúgy, mint a népesség nyelvvel való azonosulásának mértéke): Olaszországban az összes nyelvjárásnak minősített idióma presztízse alacsony, amelyek közül csak a friuli emelkedik ki az 1976-os tragikus észak-olaszországi földrengést követő gyors talpra állásuk és a másoknak nyújtott segítségük miatt.

Azokat a pontokat, ahol a két kisebbség helyzete számottevően eltér egymástól, külön kiemeltem. A két közösség szociolingvisztikai helyzete szempontjából nem tartottam lényeges különbségnek az állam össznépességéhez viszonyított százalékos arányuk eltéréseit, bár a szárd közösség lélekszáma több mint kétszerese a friuliénak.

Ennek az összevetésnek az eredménye összetett képet nyújt a két kisebbség helyzetéről, és megmutatja azt is, hogy több más mutatót mennyire meghatároz egy közösség társadalmi és gazdasági helyzete. Ha a különbségeket ennek mentén értékeljük, az elsődleges különbség a két kisebbség között a friuliak gazdaságilag kedvezőbb helyzete, aminek mélyén földrajzi, történelmi, geopolitikai okok húzódnak meg.

A mai Friuli területét a rómaiak uralták az i. e. II. századtól. Hunok rombolták földig, majd a VI. századtól longobárdok, később frankok foglalták el. 1077 és 1420 között az aquileiai pátriárka vezetésével önálló állam alakult: a *Patrie dal Friul*. Az állam önállóságának elismerését a keletről jövő betörések elleni védelemért cserében kapta. Ez az időszak a területnek a Velencei Köztársasághoz való csatolásával ért véget. Közel száz évvel később Friuli két részre szakadt, és keleti része a Habsburg Birodalom része lett. Olaszország egyesítése után Friuli nyugati része 1866-ban került Olaszországhoz, keleti része csak az I. világháború után.

Róma alá tartozott természetesen Szardínia is az i. e. III. századtól. A szárd nyelvjárásoknak és a sziget autonómiájának a virágkora az úgynevezett *Giudicati* időszaka volt a VIII. és XIV. század között, amikor szárd autonóm tartományok alakultak saját törvényhozással és uralkodói rangú bírókkal. Az első szárd nyelvemlékek ennek a kornak a termékei. A sziget mind a *Giudicati* időszaka előtt, mind utána idegen fennhatóság alatt állt: előbb Rómához tartozott, majd a Római Birodalom bukása után

vandálok foglalták el, később Bizánc uralma alá került. A *Giudicati* időszak után előbb a pisaiak és genovaiak, később katalánok, spanyolok, végül olaszok uralták. Olaszország egyesítésének kezdete óta Olaszország része.

Szardínia szigetének időjárása a sziget belsejében élő lakosságnak mostoha körülményeket adott. A nyári szárazság több hónapos, a sziget legnagyobb részén a föld kopár és köves. A sziget belsejében élőknek évszázadokig tipikus foglalkozása a pásztorkodás és a földművelés volt. Friuliban a XX. század közepéig a két fő foglalkozási ág jellegzetesen a földművelés és a kisipar volt. A XX. század első felében az általános szegénység miatt mindkét vidék kivándorlási terület volt. Ez a tendencia azonban Friuliban körülbelül az 1950-es évektől kezdődően megállt, majd ellenkező irányba fordult. Friulinak mára elhelyezkedése – Ausztriával és Szlovéniával közös határai – és az egész Észak-Olaszországra kiterjedő nagy iparosodás hozta meg azt a gazdasági potenciált, amellyel az ország egyik leggazdagabb tartományává és így bevándorlási területté vált. A tartomány iskolázottsági mutatói már a nagy gazdasági fellendülés előtt is magasak voltak. Annak hátterében, hogy Szardíniában nem kezdődött ilyen arányú gazdasági fellendülés, az olasz Észak és Dél ellentétét és többek között a Marshall-segély elosztásának aránytalanságait találjuk. (Szardínia annak ellenére, hogy a sziget földrajzilag akár Közép-Olaszországhoz is tartozhatna, az olasz Dél részeként van számon tartva.) Szardíniában az alacsony iskolázottság okai között a legfontosabbak az infrastruktúra hiánya, a szegénység és a nehéz megélhetés.

Míg Friuliban jellemző volt a valamikor elvándoroltak visszatérése, addig Szardínia továbbra sem rendelkezik olyan biztonságos megélhetést nyújtó gazdasági háttérrel, amely tömegeket készített volna hazatérésre. Pedig – mint ahogy azt De Mauro nagyon érzékletesen leírja (De Mauro 1970) – a kivándorlásnak igen jelentős hatása van az írástudás és a sztenderd olasz nyelv iskolai elsajátítására. A kivándorlók külföldön vagy egy idegen tartományban szembesültek az olasz sztenderd nyelv ismeretének fontosságával, amikor közös nyelv hiányában honfitársaikkal zátonyra futott a kommunikáció, vagy amikor ezért az angol nyelvhez voltak kénytelenek folyamodni. A kivándorlók hamar felismerték, hogy az iskolázottság létfenntartásuk alapja (elég, ha csak az írástudatlanok és családjaik közvetítőkön keresztül történő levelezésének nehézségeire, a hazaküldött összegek bizonytalan megérkezésére gondolunk). Mivel az is hamar nyilvánvaló lett, hogy az iskolázottság a későbbi érvényesülés előfeltétele, az

emigránsok nem csak gyermekeiket küldték iskolába, hanem hazatérve felnőtt fejjel ők is gyakran beültek az iskolapadba.

Ez a szemléletváltás minden valószínűséggel lezajlott a szárd emigránsok körében is, a folyamat visszacsatolása azonban már hiányzott, iskolázottságuk már nem Szardínia iskolázottsági mutatóit javította¹². A kivándorlási területek tipikus hátrányai így Szardíniára is jellemzőek: a nagy kivándorlási hullámok után csak az idősebbek és a gyerekek beszélik a helyi nyelvet. Szardíniában ma is nagy gond az iskolai lemorzsolódás, aminek összetett okai között valószínűleg az is ott van, hogy a magas végzettség helyben ma is kevés perspektívát nyújt.

Mint korábban említettem, Olaszországban 1951-ben az írástudatlanok száma a lakosság 13,2%-a volt. A nemzeti átlaghoz képest Friuli és Szardínia mutatói éppen ellentétes irányban tértek el: Friuliban 2,7%, Szardínián 23% volt az írástudatlanok aránya. Szardínián még 1961-ben is 14,2% ez az arány, ami azt jelenti, hogy kb. minden 7. lakos írástudatlan volt (De Mauro 1993: 95, 344). 2004-re az analfabetizmus körülbelül tizedére csökkent: országos szinten 1,45%-os, ami Friuliban 0,32%-ot jelent, Szardínián pedig 1,94%-ot¹³. Friuli írástudatlansági mutatói ma is messze a nemzeti átlag alatt vannak, Szardíniában viszont – bár a legnagyobb csökkenés itt észlelhető – magasabbak a nemzeti átlagnál.

Egy ország kisebbségpolitikájának talán egyik legbeszédesebb mutatója, hogy hogyan bánik olyan kisebbségi közösségeivel, amelyeknek nincs az államhatáron kívül élő nagyobb, esetleg államalkotó közösségük. Amíg a kisebbségpolitika a határos államokkal való jószomszédi viszony ápolásának eszköze, illetve az országhatáron túli saját közösségekkel szembeni jóindulatú bánásmódra ösztönző tényező, nem mutatja meg igazi arcát: vajon tényleg azokon a demokratikus alapelveken nyugszik-e, amelyek annyiszor visszaköszönnek az államok közötti szerződésekből.

Egy országhatáron túli beszélőközösség léte nagyon sokat számít egy nyelvi kisebbség életében. Ezen belül természetesen nagyon lényeges különbség, hogy

- az adott külhoni közösség rendelkezik-e már sztenderd nyelvváltozattal,
- a közösség nyelve milyen státuszú az adott másik államban (egyetlen hivatalos nyelv, egyik hivatalos nyelv, tartományi hivatalos nyelv, hivatalosan nem elismert nyelv, megtűrt nyelv, szankcionált nyelv),

- a másik közösség egy szomszédos állam területén él-e (tehát az olaszországi kisebbség nyelvi félszigetet képez-e, mint pl. a szlovén, a francia vagy a német), vagy egy távolabbi országban található (azaz az adott kisebbség nyelvi szigetnek minősül-e, mint pl. a katalán vagy a görög).

Ez a háttér a friuli és a szárd kisebbségnek nem adott. Ez pedig több szempontból is meghatározó tényező egy kisebbség életére nézve. Egyrészt az állam nyelvpolitikája a „háttérrel” nem rendelkező nyelvi kisebbségekkel szemben általában eltérő, mint az ilyen szempontból nagyobb külső támogatottsággal és védettséggel rendelkező közösségekkel szemben¹⁴. Ez a két szóban forgó közösség esetében is megfigyelhető volt az 1999/482. nemzeti törvény meghozataláig és sajnos azt követően is. A nemzeti törvény életbe lépéséig tartó időszakban ilyen különböző elbánásra példa a dél-tiroli németek, illetve a valle d’aosta-i franciák valamint – kisebb részben – a goriziai és trieszti szlovének helyzete és az anyaországuknak Olaszországgal kötött szerződésai, amelyek évtizedekkel előbb garantálták e nyelvi kisebbségek jogait¹⁵, mint ahogy azt az ország többi nyelvi kisebbsége elnyerhette volna. Stolfo találó megfogalmazásában (Stolfo 2002: 136): „Ami a nemzetállam szerepét illeti, az alkotmányosan demokratikus alapelveként meghatározott kisebbségvédelem a jószomszédság kérdésévé alakult át, illetve a belső közrend problémájára adott megoldássá”.

Sajnos ez a negatív hatás több helyen még ma is érezhető éppen az 1999/482 sz. törvény rendelkezéseinek érvényesítési törekvései során, ahol azon túl, hogy az állami bürokrácia lassúsága miatt a legegyszerűbb döntések is több hónapos vagy több éves késéssel születnek meg, a két kisebbség képviselőinek állandóan szembe kell nézniük saját jogaik újra és újra felmerülő megkérdőjelezésével, valamint bizonyos rendelkezések foganatosításának halogatásával¹⁶.

A más állambeli számottevő nagyságú nyelvközösség által biztosított háttér más részről a nyelvi kisebbségnek a nyelvük megtartására irányuló saját erőfeszítései számára az egyik legmeghatározóbb tényező. Az ilyen háttérrel nélküli kisebbség szükség esetén csak saját maga dolgozhatja ki nyelvének sztenderd változatát, ami más, „hátszaggal” rendelkező kisebbségekhez viszonyítva is évtizedes hátrányt jelent (ha a sztenderd nyelv megalkotása után annak közösség általi elfogadását, rendszeres használatát, javításait, naprakésszé tételét és ezeknek a köztudatba való bevezetését tekintjük).

A különbséget nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ez az egyedi helyzet egészen másféle problémákat vet fel az egész nyelv megtartása és a sztenderdizáció területén, mint egy olyan közösség esetében, ahol az anyanemzetnek vagy a külső nagyobb beszélőközösségnek létezik már sztenderd nyelvváltozata, működő közigazgatása, iskolai oktatása, stb. az adott nyelven, amely teljes egészében átültethető vagy legalábbis viszonyítási alappal szolgálhat a nyelvsziget számára. A hátszág nélküli közösségeknek egy útja létezik csak: mindent előlről kezdeni.

Ha az oktatást vizsgáljuk, egy ilyen kisebbségnek a legalapvetőbb eszközöktől kezdve tulajdonképpen meg kell teremtenie a saját iskoláját. A kipróbált tankönyvek és segédanyagok hiánya azzal jár, hogy a kisdíjak első olvasókönyveitől kezdve a különböző tárgyak tankönyvein át a felsőoktatási jegyzetekig mindent az adott közösségnek kell előteremtenie, ráadásul – ha a folyamat egyszer már elindult –, rövid idő alatt. A tanárok át- és továbbképzését a más országbeli közösségnél szervezett tanulmányi utak, ösztöndíjak hiányában szintén a közösségen belül kell megszervezni, lehetőleg még a kisebbségi nyelv széles körű oktatásának bevezetése előtt. A közösségen kívülről származó, kidolgozott nyelvi oktatási programokra sem támaszkodhat az iskola, így az eddig felsorolt három dolgot párhuzamosan kell létrehozni, ráadásul olyan szakemberekkel, akik gyermekkorukban nem vettek részt saját kisebbségi nyelvükön zajló oktatásban. Mindezekon kívül más közösségeknél a diák-csereprogramok nagy lökést szoktak adni a nyelv elsajátításához, amit ebben a helyzetben természetesen szintén nélkülözni kell. A kívülről érkező „nyelvi források” alkalmazása helyett ezeknek a közösségeknek belülről kell megteremteniük saját újság- és könyvkiadásukat, saját TV- és rádióműsoraikat. Nyelvük emelkedett változatának (Ferguson 1975) és modernizációjának kidolgozása és elterjesztése szintén csak a közösségen belüli erőforrásokra támaszkodhat. Ehhez a témához pedig olyan horderejű dolgok tartoznak, amelyek külön-külön is nagy hozzáértést igényelnek:

- a nyelv egyházi életben való használatának lehetőségéhez a szent szövegek lefordítása és a Szentszék általi jóváhagyatása;
- a közigazgatásban való használatához a hivatali nyelvhasználat kereteinek megteremtése (törvények, rendeletek fordítása, okiratok, űrlapok elkészítése, a tartományi köztisztviselők nyelvi képzése);
- az útjelző táblák, helynévtáblák kétnyelvűre cserélése;

- az igazságszolgáltatásban való alkalmazási lehetőségeinek megteremtése (az igazságszolgáltatásban dolgozó köztisztviselők nyelvi képzése, tolmácsok és fordítók képzése és alkalmazása);
- a tudományos közéletben való használhatóságához minél több tudományágban való alkalmazásának elősegítése, az addigi, államnyelvet előnyben részesítő szemlélet megváltoztatása, stb.

A disszertációhoz való anyag gyűjtése és feldolgozása közben érdekes volt megállapítani, hogy a két kisebbség mennyire odafigyel a másik eredményeire a nyelv sztenderdizációjának területén, illetve mennyire ösztönző erőnek tartja a saját közössége számára a másik által már kivívott eredményeket. Nem egy cikkben és tanulmányban találkoztam azzal a jelenséggel, hogy a szárd és friuli közösség egymás eredményeire hivatkozott; nem a többi kisebbséggel együtt felsorolva a másikat, hanem kiemelten és közvetlenül egyik közösségbeli szerző hivatkozott a másik közösség által elértekre. Például az anyanyelvű misézés tárgyában sok szárd cikk¹⁷ hivatkozik az ebben a témában előttük járó friuli nyelvközösség eredményeire. A szárd szerzők több helyen hivatkoztak arra, hogy 1998-ban az Olasz Püspöki Konferencia jóváhagyta a Biblia friuli fordítását, és a következő években is ostromozták saját elöljáróságaikat a nehézkességükért vagy éppen nem kellő elhivatottságukért.

Roberto Bolognesi az EU 1996-os *Euromosaic* című – nyelvi kisebbségek helyzetével foglalkozó – felmérésének szárd eredményeit elemzi, és úgy érzékelteti a helyzet riasztó mivoltát, hogy a friuli nyelv eredményeivel veti össze őket.

A szárd elszigeteltsége és alávetettsége drámaian nyilvánvalóvá válik a kisebbségi nyelvek használatát és reprodukcióját elemző *Euromosaic* jelentésből (Nelde, Strubell & Williams, 1996), amelyet az Európai Unió megbízásából készítettek 1995-ben. A szárd (amely a beszélők száma alapján Európa második legnagyobb kisebbsége) az 50 figyelembe vett kisebbségből a 43. helyen áll (...). Ahhoz, hogy jobban megértsük a helyzetet, elég arra gondolnunk, hogy egy másik „olasz dialektus”, a friuli a 18. helyet foglalja el annak ellenére, hogy a szárdot ért történelmi és politikai nehézségek közül sokkal maga is szembesült. (Bolognesi 2000b)

Ennek ellenkezőjére is van példa, mégis az egymás eredményeire való odafigyelést jelzi, amikor az egyik kisebbség kritikával illeti a másik közösség sztenderdizációjának folyamatát. Szardínia Autonóm Tartomány elnöke a *Közös Szárd Nyelv*, a *Limba Sarda Comuna* érvénybe léptetésének sajtótájékoztatóján 2006-ban ezt mondta¹⁸:

Friuliban egy külföldi bírót, egy nem friuli és nem is olasz nyelvészt hívtak meg, és azt mondták neki: «Nézd, még ezek a nézetkülönbségeink vannak, nem sikerült megállapodásra jutnunk, juttassatok ti minket megállapodásra!» Mi is megfontoltuk ezt a lehetőséget, de aztán inkább úgy döntöttünk, jobb lesz itthon megoldanunk valamilyen módon, külföldi bíró nélkül.

Míg a friuliak néhány évvel ezelőtt inkább csak mint a legnagyobb létszámú olaszországi nyelvi kisebbséget említették meg az ebből a szempontból előttük álló szárdokat, ma már több ponton is kiemelt figyelemmel kísérik a szárd sztenderdizáció eredményeit és gyakorlatát: a Friuli-Venezia Giulia-i Oktatási Kutatások Tartományi Intézete honlapján¹⁹ például az együttműködő intézetek között elsőként a szárd testvérintézményt említik meg, amit sem a földrajzi távolság, sem a nagyon különböző kulturális és gazdasági helyzet nem indokol. Az ok minden bizonnyal éppen az adott nyelvpolitikai helyzet: a sztenderdizáció problémájával foglalkozó, külső segítséggel nem rendelkező kisebbség különleges helyzete az oktatás területén. Ugyanebben a témában egy a friuli-veneziai giuliai nyelvi kisebbségekkel foglalkozó könyv a „rokon” tartományi törvényekről szóló fejezetében a szárd tartományi törvényt tárgyalja²⁰

III. rész

A két kisebbség jogait szabályozó nemzetközi, nemzeti és tartományi törvények

Az 1999/482. törvény jelentőségének mélyebb megértéséhez tekintsük át Olaszország jogi viszonyulását saját kisebbségeihez a nyelveket érintő nemzetközi megállapodásoktól kezdve a nemzeti törvénykezés ide vonatkozó pontjain át egészen a két kisebbség státútumaiig és a tartományok nyelvről szóló törvényeiig!

A nyelvi kisebbségek jogaival foglalkozó két legfontosabb nemzetközi megállapodás közül a *Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény*-t már 1995-ben aláírta, majd 1997-ben megerősítette az olasz kormány. A Keretegyezmény 1998. március 1-jén lépett érvénybe Olaszországban. Ezzel szemben a *regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája*-t – amely a nem hivatalos nyelvek, illetve az állam csak egy adott területén beszélt nyelvek védelmére szólítja fel a tagországokat az iskolai oktatás, a közigazgatás és a média területén hozott konkrét intézkedésekkel – nagyon sokáig vonakodott aláírni az olasz kormány. Végül ez 2000 júniusában megtörtént, de az okmány megerősítése azóta is várat magára. A ratifikálás vázlatát már a szenátus előtt van, és most vizsgálják a szárd (és katalán) nyelv védelmében alkalmazandó kiegészítő intézkedések lehetőségeit. Olaszországnak a két okmányhoz való viszonyulása azért lehet ennyire eltérő, mert míg a *Keretegyezmény* többnyire jogok elismeréséről beszél, ráadásul visszatérően a „ha szükséges” kitéttel, addig a *Karta* pontos intézkedéseket határoz meg a nyelvhasználat minden területén.

Ez a vonakodás nem méltó az ország alkotmányában lefektetett alapelvekhez. Olaszország alkotmánya keletkezésének idejében, 1947-ben a legfelvilágosultabb eszméket képviselte nyelvi kisebbségeihez való viszonyában. Az alkotmány 3. paragrafusa szerint: „Minden állampolgárnak azonos a társadalmi megbecsültsége és a törvény előtt egyenlő nemre, fajra, nyelvre, vallásra, politikai hovatartozásra, személyes és társadalmi körülményeire való tekintet nélkül.” A 6. paragrafus, amelyet kifejezetten a kisebbségek védelmének szenteltek, kimondja: "A Köztársaság megfelelő normatív rendelkezésekkel védelmezi a nyelvi kisebbségeket".

Az alkotmány megfogalmazása óta több mint fél évszázad telt el, és a 6. pontban előírányzott normatív rendelkezések csak nem akartak megszületni. Az ország nyelvi kisebbségei tettek próbálkozásokat nyelveik törvényi védelme érdekében, ezek azonban rendre kifulladásra a törvényhozás valamely fokán.

Végül az 1999. legvégén hozott 482. számú *Normák a történelmi nyelvi kisebbségek védelmének tárgyában* című törvény volt az, amely állami szinten teljesítette az Alkotmányban előírtakat. Nézzük részletesebben e törvény tartalmát!

Az 1. paragrafus 1. bekezdése így szól: „A Köztársaság hivatalos nyelve az olasz”. Ez a mondat – bár e törvény meghozatala igazán nagy előrelépést jelent az előző évtizedek olasz nyelvpolitikájához képest –, utal arra a nem túlzottan sima útra, amelyet a törvénynek érvénybe lépéséig be kellett járnia.

A 2. pont kimondja, hogy az Alkotmány 6. paragrafusának törvényben való megjelenítéseként a Köztársaság védi az albán, katalán, német, görög, szlovén és horvát népesség és a francia, franko-provanszál, friuli, ladin, okszitán és szárd nyelvet beszélő népesség nyelvét és kultúráját. Ez a pont több szempontból is a koronája a tizenkét említett kisebbség évtizedes harcainak: az csak a dolog egyik oldala, hogy ettől kezdve állami védelem jár e nyelveknek és kultúráknak, de az is nagyon fontos vívmány, hogy a fentiek egy alapvető állami okiratban nyelvekként vannak megnevezve, amely titulus eddigi történelmük során Olaszország egyesítése után már nem járt ki nekik. Hiába volt e nyelvek különállósága – mint láttuk – nyilvánvaló a nemzetközi nyelvészeti szakirodalomban, az olaszországi közbeszédben és így a köztudatban még e nyelvek beszélői is nagyon gyakran nyelvjárásként tartották számon saját idiómájukat. Ez a pont tehát státusbeli emelkedést hozott a megnevezett kisebbségek nyelvei számára, aminek a későbbi valószínűsíthető presztízs-növelő hatása sem elhanyagolható.

Mint látható, a törvény 12 kisebbséget véd, de sok más kisebbség kimaradt belőle. A szinti és roma nyelv és kultúra védelme, amely eredetileg szerepelt a törvénytervezetben, a parlamenti csatározások közben hullott ki, mint a törvény ellenzőivel kötött kompromisszum egy része. Az Olaszországban beszélt egyéb nyelvjárási jogai, amelyek nem az olasz nyelv dialektusai, hanem vele párhuzamosan kialakult és kevésbé elterjedt nyelvjárási jogok, e törvény által szintén nincsenek biztosítva. Ezen kívül a törvény címében a nyelvi kisebbségek mellett nem véletlenül szerepel a „történelmi” jelző, amely így alkalmas arra, hogy a törvény hatásköréből kizárja az újonnan betelepült más nyelvű közösségek nyelvének és kultúrájának védelmét. A nyelvi

kisebbségek jogait biztosító törvény tehát egyrészt hatalmas előrelépést jelent tizenkét nyelv beszélői számára, más szempontból viszont különbséget tesz kisebbség és kisebbség között, csak az egyiknek adván meg azokat az alapvető jogokat, amelyek a másikat is megilletnék.

A 3. paragrafus azokat az arányszámokat adja meg, amelyek mellett egy adott területen egy kisebbség már jogosult a törvény által biztosított jogokra. A két küszöbérték a népesség 15%-a, illetve az önkormányzati tanácsnokok egyharmada. Ez a pont arra az esetre is kínál megoldásokat, ha az adott kisebbségnek egyik lehetősége sem adott, illetve ha a közösség azért nincs megfelelő arányban reprezentálva az adott helyen, mert egy megye- vagy tartományi határ kettéosztja. Ebből a paragrafusból nyilvánvalóan látszik, hogy az említett tizenkét kisebbségnek a törvény ténylegesen garantálni kívánja kultúrája védelmét, nem látszat-intézkedésről van szó, amelynek betűi mögött más rejlik, mint a szöveg elsődleges értelme.

A 4. paragrafusban a törvény lehetővé teszi az óvodákban a kisebbségi nyelv használatát a foglalkozások nyelveként, az általános iskolában pedig mind tantárgyként történő oktatását, mind más tantárgyak oktatásában való használatát. A nyelv és kultúra oktatásának idejét, módját, az értékelés mikéntjét a szülők kérésének figyelembevételével az intézmények jogosultak meghatározni. Ezen kívül a fakultatív felnőttoktatáshoz, tanárképzéshez és a szóban forgó kisebbségek nyelvének és kultúrájának tanulmányozását célzó nemzeti és helyi tervek megvalósításához, a megfelelő számú kisebbségi nyelven beszélő hivatali dolgozó képzéséhez és a helyi szervek költségeinek fedezésére meghatározott összeget különítenek el.

A törvény 7., 9. és 10. paragrafusa lehetővé teszi a kisebbségi nyelv szóbeli és írásbeli használatát az önkormányzatokban, a katonaság és a rendőrség kivételével a közhivatalokban, valamint a békebíró előtt. Hivatalosnak azonban csak az olasz nyelven kiadott okiratok minősülnek. A 10., 11., 12. és 14. paragrafus jóváhagyja az olasz mellett a helyi helységnevek használatát, az olyan vezeték- és keresztnévek visszaállítását, amelyeket a múltban nem engedtek használni vagy módosítottak, kisebbségi nyelvű rádió- és TV-műsorokról szóló megállapodások létrehozását a különböző helyi adókkal, valamint a kisebbségi nyelvű sajtó és kisebbségi kultúra védelmére alakult szervezetek támogatását. A 16. paragrafus lehetővé teszi a helyi önkormányzatok számára az adott kisebbségi nyelv védelmével foglalkozó intézmények felállítását. A törvény által előírtak 6 hónapon belül kerülnek megvalósításra.

Az 1999/482-es törvény területi elven működik, előírásai csak az adott kisebbségek területére vonatkoznak, nem az állam egész területén biztosítja a nyelvi kisebbséghez tartozó személyek anyanyelvhasználati jogát.

Szardínia és Friuli tartomány történelmében messze nem az 1999/482-es nemzeti törvény volt az első, amely a kétnyelvűség kérdését felvetette. Mindkét tartomány lakossága és önkormányzata évtizedekkel ezelőtt kezdte már járni ezt az utat, és tartományi szinten történtek is előrelépések az ügyben, az állam jóváhagyása – nem beszélve az állam aktív támogatásáról – azonban sokat késett.

Olaszország húsz tartománya közül öt rendelkezik a „speciális státúttal bíró autonóm tartomány” státusszal: Trentino-Alto Adige, Valle d’Aosta, Szicília, Szardínia és Friuli-Venezia Giulia. Ezek elismeréséről az alkotmány 116. paragrafusa rendelkezik.

Az e tárgyban született nemzeti törvények és nemzetközi dokumentumok után nézzük meg a két tartomány saját törvénykezését legnagyobb kisebbségi nyelveiket²¹ illetően.

Friuli tartományi törvénykezését tekintve kemény diónak bizonyult a friuli nyelv ügyének képviselete. A tartomány státútuma hallgat a területén élő kisebbségekről és az általuk beszélt nyelvekről. Az okiratban van egy pont, aminek alapján a tartomány saját hatáskörében támogatná a területén beszélt nyelvek oktatását: „A Tartománynak joga van integrációs és megvalósítási normák kibocsátásával a következő tárgyakban saját különleges igényeihez igazítani a Köztársaság törvényi rendelkezéseit²²: 1) óvoda; az általános iskola alsó és felső tagozatának oktatása; klasszikus, tudományos, óvónőképzői, műszaki és művészeti középiskola”. A megfogalmazás első része teljesen megegyezik a szárd státútumával, ahol viszont eltér, nem véletlen. A szárd státútum minden iskolatípust említ, itt pedig külön felsorolják az iskolatípusokat, ám kihagyják az egyetemeket. Az Udinei Egyetem hosszas politikai harcok után csak 4 évvel a tartomány különleges státútumának kiadása után alapítottatott 1967-ben.

1992-ben a tartomány már egy tartományi törvényben²³ pénzügyi támogatást ír elő a friuli nyelv és kultúra oktatását és terjesztését segítő iskolai segédanyagok elkészítéséhez, és 1993-ban felhatalmazást ad a tartományi közigazgatásnak²⁴ az általános iskolákban legfőljebb heti két órában tartott friuli-oktatás finanszírozására.

Egy kifejezetten a friuli nyelv védelmét célzó törvényjavaslatot már 1990-ben benyújtottak a Tartományi Tanácshoz. 1994-ben egy másik hasonló törvényjavaslattal

próbálkoztak, amely magában foglalta a friuli könyvtárak és levéltárak értékes kulturális örökségének védelmét is. A végső, 1996-ban elfogadott változat²⁵ e két szöveg átdolgozásából született. Ez a változat is kis híján elbukott, mivel a kormány kifogásolta a Tartományi tanácsnak azt a kifejezését, miszerint „magukévá tették” *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájá*-nak elveit. Ez azért volt sértő a kormányra nézve, mert Olaszország akkor még nem írta alá a dokumentumot. A Tartomány végrehajtotta a kért változtatásokat, és így lépett érvénybe 1996 márciusában a friuli nyelv és kultúra védelméről szóló 1996/15-ös számú regionális törvény²⁶.

A törvény 4. paragrafusa valószínűleg az állam és a tartomány fentebb említett konfliktusa miatt kezdődik így: „Elismerve az Állam eljárási jogát a nemzetközi megállapodások ügyében, a Tartomány kulturális ügyekben való elsődleges kompetenciáját gyakorolva *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájá*-ban leszögezett következő elvek szerint fejti ki tevékenységét...”

Ez az a törvény, amely a máig érvényben lévő hivatalos friuli helyesírást elismerte²⁷ (ld. V. fejezet), és itt hívják életre *A friuli nyelv és kultúra tartományi obszervatóriumát* (OLF)²⁸, amely a friuli nyelv védelmében hozott tartományi intézkedéseket koordinálja, és többek között a friuli nyelv szociolingvisztikai helyzetét vizsgáló felmérések kidolgozása is feladata.

A törvény lehetővé teszi a friuli nyelv használatát az óvodákban, integrált oktatását az általános iskolákban, a tanári továbbképzés megszervezését e tárgyban, sőt, ezek költségeit is fedezi²⁹. A tartományi közigazgatásban lehetővé teszi a friuli nyelv használatát³⁰, amennyiben az nem sérti az olasz nyelv hivatalos státuszát. A törvény felhatalmazza a tartományt az állami televízióval történő szerződéskötésre friuli nyelvű műsorok elkészítésének és tartományi sugárzásának ügyében³¹.

Szardínia Olaszországon belül 1948 óta élvezzi az autonóm tartomány státuszát. Speciális statútumában³² azonban – bármennyire is itt lenne a helye – nincs külön szó sem a szigeten alkalmazandó nyelvhasználatról, sem a szárdról mint nyelvről vagy nyelvjárásról, illetve annak státuszáról. Az oktatásról a következőt mondja a statútum³³: „A két előző cikkelyben felsorolt hatáskörökön kívül a Tartománynak joga van integrációs és megvalósítási normák kibocsátásával a következő tárgyakban saját különleges igényeihez igazítani a Köztársaság törvényi rendelkezéseit: a) az oktatás minden típusában és szintjén, a tanulmányok/az oktatás rendjében, stb.” Ez a statútumnak az egyetlen olyan pontja, ami lehetőséget adhatott volna a szárd nyelv védelmére és az

iskolába való bevezetésére. Ezt a lehetőséget azonban majdnem ötven évig egyáltalán nem használta ki a tartományi törvényhozás. A statútumot 1948 óta többször is módosították, de soha nem a nyelv kérdésében. A legutóbbi módosítás 2001-ben történt, két évvel a nyelvi kisebbségek védelmében hozott nemzeti törvény életbe lépése után, ám a statútumba azóta sem került bele semmilyen, a nyelvhasználatot érintő rendelkezés.

Szardínián a Cagliari Egyetemen született kezdeményezésre már a hetvenes évek legelején egy egyre szélesedő mozgalom indult el a sziget nyelveinek támogatásáért, amely „az autonóm tartomány és az állam politikai vezetőitől etnikai-nyelvi kisebbségként való elismerését kéri Szardínia számára és a szárd nyelv elismerését a kisebbség nemzeti nyelveként” (Pittau 1992). Azt a törvényjavaslatot³⁴, amelyet végül a tartományi tanács elé a szárd nyelv ügyében 1978-ban terjesztettek be, közel 13.600-an írták alá. A javaslat célkitűzései szinte megegyeznek a 482-es nemzeti törvény rendelkezéseivel – több mint 20 évvel korábbról. A fő cél a tartomány területén a szárd nyelv egyenrangúvá tétele lett volna az olasszal, és ennek érdekében hivatalos és közéleti használatának bevezetése a közigazgatás, a politika, a gazdaság és az oktatás minden területén és minden szintjén. Ez alatt az oktatásban az egyetemi oktatás szintjét is kell értenünk. A törvényjavaslat széles körű támogatottsága ellenére évek teltek el cselekvés nélkül.

1993-ban végül a Szárd Tartományi Tanács elfogadott egy törvénytervezetet, amely ezúttal a kormány ellenállásába ütközött. A kormány a szárd nyelv iskolai használatának szándéka ellenében az Alkotmánybírósághoz fordult, amely ki is mondta e pont alkotmányellenességét³⁵. (Az Olasz Állam sokáig kizárólagosan saját jogkörébe tartozónak tartotta az iskolai nyelvhasználat kérdését az autonóm tartományok esetében is.)

Végül 1997-re született meg az a törvényszöveg, amelyet nem csak tartományi szinten, de állami szinten is sikerült elfogadtatni, és amely a máig is érvényben lévő és sokat hivatkozott „kétnyelvűségről szóló törvény”³⁶. Ez a tartományi törvény ha nem is rendeli el a szárd iskolákban a kétnyelvűség bevezetését, de támogatja szárd nyelvű oktatási programok kidolgozását és kísérleti elindítását, és azokra az oktatás minden szintjén fedezetet nyújt. Szárd nyelvű oktatási programok alatt itt annak minden lehetőségét kell érteni: a nyelv (és a kultúra) külön tantárgyként oktatását, más tárgyak oktatási nyelveként, illetve a kétnyelvű tanítás részeként történő bevezetését. Ennek érdekében a tartomány finanszírozná az oktatók tovább- illetve átképzését, valamint

oktatási segédanyagok kidolgozását³⁷. A szárd nyelv használatát a közigazgatásban³⁸ e törvény csak az üléseken folyó viták során és a helyi lakosoknak a hivatalokhoz írott leveleiben tette megengedetté.

Ezen a ponton érdemes összehasonlítani a két tartományi törvény bevezetőjét, az 1996-os keltezésű friuli törvényét és az egy évvel későbbi szárd tartományi törvényét.

A friuli tartományi törvény címe ígéretesebb a szárdénál: *A friuli nyelv és kultúra védelmének és elősegítésének törvényi normái és a tartományi és kisebbségi nyelvek szolgálatának felállítása szemben a Szardínia nyelvének és kultúrájának elősegítése és értékének növelése* címmel.

Mindkét törvény nagy lépést tesz saját nyelvei ügyének előremozdítása terén. A friuli törvény 1. pontjában kimondja: „A Tartomány a friuli nyelvnek és kultúrának – mint a tartományi közösség etnikai és történelmi identitása elemi alkotórészének – megőrzésére és fejlesztésére irányuló aktív politikája céljából jelen törvénnyel meghatározza e politika megvalósítására irányuló tevékenység alapelveit”, majd: „A friuli a tartományi közösség egyik nyelve. Friuli-Venezia Giulia Tartomány a különleges autonómia fejlesztésének ügyében központi kérdésnek tartja a friuli nyelv és kultúra védelmét.”³⁹ Itt mint látjuk, az első paragrafus az etnikai és történelmi identitás elemi alkotórészeinek titulálja a friuli nyelvet és kultúrát. A második paragrafusban megfogalmazottak leszögezése pedig azért nagy jelentőségű, mert Friuli tartományban nyelvi kisebbségnek mindaddig a szlovén nyelvű kisebbség minősült.

A szárd tartományi törvény még ennél is tovább megy egy lépéssel: „Jelen törvény értelmében a Tartomány védendő javaknak fogja fel a szárd nyelvet – elismerve azonos rangját az olasz nyelvvel –, a szárd nép történelmét, életmódbeli és munkában való hagyományait, írásbeli és szóbeli irodalmi műveit, zenei és művészeti alkotásait, technikai és tudományos kutatásait, a szárd nép kulturális örökségét a maga különlegességében és eredetiségében, materiális és spirituális megnyilvánulási formáiban”.⁴⁰ Itt már nem csak a szárd nyelv védelme mondatik ki, hanem az olasz nyelvvel való azonos rangja is, ami rendkívüli jelentőségű a 482. számú nemzeti törvény előtt két évvel – amelyben továbbra sincs szó semmi hasonlóról.

Mint látjuk, a két nyelvközösség részben nagyon hasonló utat járt be kisebbségi nyelveiknek a saját tartományukban való védelméért és később e nyelvek állami szinten történő elismeréséért. Sajnos azonban a nyelvvesztés folyamatának megfékezéséhez a

nyelvi jogok biztosítása még kevés (vö. Bartha 2003). A következő nagy kérdés az, hogy az 1999/482. számú törvény előírásai hogyan valósíthatók meg a gyakorlatban a két közösség mai, sok szempontból hasonló, sok szempontból nagyon is eltérő szociolingvisztikai helyzetében, és mindezek az intézkedések elég hatékonyak lesznek-e ahhoz, hogy a nyelv továbbélése szempontjából elsődlegesen fontos családi nyelvhasználatban is változásokat idézzenek elő.

IV.

A friuli és a szárd nyelvközösség szociolingvisztikai helyzete az 1999/482. számú törvény előtt

Mivel e kisebbségek nyelvei néhány évvel ezelőttig nem élvezték a hivatalosan elismert nyelveknek kijáró jogokat, e nyelvek állapotáról is rendkívül kevés adat található. Mindkét közösség nyelve a „veszélyeztetett” kategóriában szerepel az UNESCO veszélyeztetett nyelveinek listáján. Az *Euromosaic*-felmérés, amely az Európai Bizottság megbízásából készült 1993 és 1996 között, összefoglalásában azt írja a friuli nyelv helyzetéről:

Habár a friuli a maga kb. 526.000 beszélőjével és saját irodalmával a második legnagyobb kisebbségi nyelv Olaszországban, a közösség nem nagyon aktív. A nyelv folyamatos gyengülésének oka kétségtelenül a friuli nyelvnek a különböző intézményekben és ennek következményeképp a legfőbb társadalmi területeken való elégtelen használata Friuli-Venezia Giulia Autonóm státútumának rendelkezései ellenére. (*Euromosaic* 1996)

Valamint:

A friuli nyelvnek – úgy tűnik – erős demográfiai bázisa van a területen. A család szerepe elég erős a nyelv átadásában, de egyértelmű, hogy ez változóban van, mivel a szülők többször döntenek az olasz használata mellett a gyermekekkel való kommunikációban, mint az eddig szokásos volt. A közösség arra is képesnek látszik, hogy fontos szerepet töltsön be mind a nyelv megtartása, mind reprodukciója területén. Tudni kell azonban, hogy ennek az erőnek a legnagyobb része jóval inkább a társadalmi hálózatok és a társadalmi interakció informális aktivitásából ered, mint hivatalos szervezetek és intézmények szervezett tevékenységéből. A központi aktivitás meglehetősen gyenge, és a központi érdeklődés hiányát tükrözi, ami a friuli beszélők számára köztudott. Ezek azok a körülmények, ahol az elidegenedés

és a peremre szorulás a leginkább megmutatkozik. Nem tűnik úgy, hogy az egyház a nyelv ügyében vezető szerepet vállalna, és valószínűleg ez az oka a közömbösségnek és a központosított intézményességnek, amely az egyházi tevékenységekben az olasz használatára fókuszál. Emellett az egyház fontos társadalmi központként szolgál a közösség összetartásában, ami a friuli nyelvközösség esetében igen jelentős szerepet játszik.

Az iskola teljességgel képtelen bármely releváns szerepet betölteni akár a nyelv megőrzése, akár továbbadása terén. Ugyanennyire fontos, hogy képtelen szerepet vállalni a sztenderdizáció területén is, és a friuli beszélők többsége nem tud írni friuliul. Sok szempontból ez a legnagyobb hiányosság a nyelvközösség megtartására irányuló törekvésekben.

A nyelv munkahelyi használata nem a nyelv presztízsével áll összefüggésben – mint ahogy azt mi feltételeztük –, hanem inkább az informális tevékenységgel. Ez azt jelenti, hogy amíg a munka formális aspektusairól van szó, az olasz nyelvet részesítik sokkal inkább előnyben. Ennek következménye a friuli viszonylag alacsony presztízse.

Mint ahogy azt várni lehetett, a nyelvhez való kötődés erős, és a nyelvnek jelentős szimbolikus ereje van. Emellett jelen van annak a tudata is, hogy a politikai hatalom, a hivatalos testületek és intézmények kevés érdeklődést mutatnak a nyelv iránt. Ez azt az érzetet kelti, hogy mindezeket nem érdekli a nyelvközösség sem. Nagyon úgy tűnik, mintha ez olyan közösségi nyelv lenne, amely a szélesebb társadalmon belül kevés támogatást kap a hivatalos szervektől. A nyelv az informális beszédhelyzetekben intézményesült, de a formális kontextusokban nem, és úgy tűnik, a legitimációnak nagyon alacsony fokán áll.

Összefoglalva, a friuli nyelvközösségnek erős önazonosság-érzete van, amelyet a pozitív állami orientációval összekapcsolódó regionalizmus erős érzete is táplál. Ez az önazonosság a nyelvre vonatkozik, és az informális társadalmi tevékenységek többségét strukturálja. Másrészt a hivatalos támogatás hiánya aggodalomra ad okot. Sürgős szükség van a friuli használatának elterjesztésére az oktatás minden szintjén és a médiában. A legfontosabb a nyelv presztízsének növelése lenne. E lépések megtétele

nélkül a gazdasági átalakulásból eredő bármely jelentős demográfiai változás a nyelvközösség gyors megszűnéséhez vezethet. (*Euromosaic* 1996)

A szárd nyelv helyzetéről pedig a következő leírást találjuk:

A szárd szintén fenyegetett nyelvi kisebbségnek tűnik. A nyelv megtartásának és reprodukciójának intézményei már nem töltik be ugyanazt a szerepet, mint egy generációval ezelőtt. Az oktatási rendszer semmilyen szerepet nem játszik a nyelv támogatásában, használatában és reprodukciójában. A nyelvnek nincs megbecsültsége, és a munkahelyen csak mint egy, a szisztematikussal szembenálló természetes struktúrát használják. A szárd a barátokkal és rokonokkal folytatott erősen lokális funkciójú interakciók szintjére degradált nyelvnek tűnik. Intézményi támogatottsága rendkívül gyenge, és egyre csökken. Ennek ellenére beszélőiben, akiket a nyelvhez és a szárd azonosságtudattal való kapcsolatához érzelmi szálak fűznek, még van érdeklődés a nyelv iránt. (*Euromosaic* 1996)

Valamint:

Az állandó regresszió ellenére a szárd élő nyelv maradt, mint ahogy azt egy 1986-ban elvégzett kérdőíves kutatás eredményei bizonyítják, amely azt mutatta, hogy a szárd családok közel 55%-a még beszélte a nyelvet a nyolcvanas évek második felében. A nyelvi helyzet röviden aszimmetrikus diglossziát mutat, amelyben az olasz a modern városi élethez, hatalomhoz és társadalmi előrelépéshez társított, társadalmilag megbecsült nyelv, míg a szárd a hagyományos, falusi élethez kapcsolódik. Az olaszt inkább a nők használják, mint a férfiak, és inkább a fiatalok, mint az idősebbek. Ezért egy olyan nyelvi regressziós helyzet alakult ki, amelyben a szárdot az olasz váltja fel. (*Euromosaic* 1996)

Ezekkel a megállapításokkal egybevágnak azoknak a kisebb léptékű kutatásoknak az eredményei, amelyek a közösségeken belüli indíttatásból készültek. A vészjelzések tehát arról szólnak, hogy a friuli és a szárd kisebbségen belül egyelőre még diglossziás

nyelvi helyzet van, ám ez bizonyos sürgős beavatkozások nélkül könnyen államnyelvi egyenlőségbe fordulhat. Ahhoz, hogy ezek a nyelvek fennmaradhassanak – ami már eddig sem az olasz állam nyelvpolitikájának, hanem saját vitalitásuknak volt köszönhető –, nem csak közvetlen, de hathatós intézkedésekre van szükség. Az 1999/482. törvény megszületése óta akár írhatnánk, hogy „hathatós intézkedésekre *volt* szükség”, de sajnos külső és belső okok miatt a törvény rendelkezéseinek a gyakorlatba való átültetése még ma is hosszantartó folyamatot jósol mindkét közösségben. Természetesen – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – sok minden változott is az elmúlt 7 évben.

A két nyelv szociolingvisztikai helyzetének alakulását az évek során úgy követhetjük leginkább nyomon, ha megkíséreljük a különböző időkben róluk készült felmérések eredményeit összevetni egymással. A friuli nyelv esetében ez első lépcsőben az 1996-ban elkészült *Euromosaic*-felmérés eredményeinek egybevetését jelenti Picco 1998-99-es eredményeivel (Strassoldo 2000; Picco 2001), majd saját, sokkal kisebb méretű kutatásoméival. Végül a 482. törvény életbe lépése utáni időszak változásainak feltérképezéséhez egy iskolai szociolingvisztikai kutatás (Schiavi Fachin, Kersevan 2004) és Coluzzi (Coluzzi 2004) részletes leíró tanulmánya áll rendelkezésünkre.

A szárd nyelv esetében két nagyléptékű szociolingvisztikai felmérés alapján tájékozódhatunk a 482. törvény előtti időszokról: egy 1988-ban lezárult háromlépcsős iskolai szociolingvisztikai kutatás (Sole 1988) és az *Euromosaic*-felmérés alapján. 1999 után mindössze egy, de nagyon alapos szociolingvisztikai felmérés áll rendelkezésünkre, amelyet egy olbiai (Észak-Szardínia) általános iskola tanárai végeztek (*Indagine conoscitiva* 2000).

IV. 1. A friuli nyelvközösség

IV. 1. 1. A kisebbség helyzete az 1996-os *Euromosaic*-felmérés alapján

A most bemutatandó részletesebb eredmények ugyanabból az *Euromosaic*-felmérésből származnak, amelynek összefoglalóit fentebb idéztem. A felmérés 336 véletlenszerűen választott interjúalannyal készült, akikkel mindvégig friuliul folyt a beszélgetés.

A felmérés nagyon részletes eredményei többek között azt mutatják, hogy a válaszadók 89%-a Friuliban született és házasújsukát is legnagyobbbrészt innen választották. Saját megítélésük szerint 93%-uk érti nagyon jól a nyelvet, de ebből csak 79% beszél is nagyon jól. Még nagyobb a csökkenés az írás és az olvasás területén: nagyon jól csak 24% olvas és csak 9% ír friuliul. Igaz, hogy olvasni tudását 43% minősíti „elég jó”-nak. 42% egyáltalán nem tud írni a kisebbségi nyelven.

Első nyelvként a válaszadók 64%-a a friulit tanulta meg, 22%-a az olaszt és 6% párhuzamosan a két nyelvet, amit a felmérés elemzői részben azzal a tendenciával magyaráznak, hogy a családok a könnyebb társadalmi előrejutás érdekében gyermekeikhez eleve a domináns nyelven beszéltek.

A nyelv elsajátításának forrásai közül 88% jelölte meg a közösséget (beleértve a családot), 76% külön is megjelölte a barátokat, összesen további 12% az iskolát, a katonaságot és nyelvtanfolyamokat.

A válaszadók 72%-a beszélt gyermekkorában a nagyszülőkkel kizárólag friuliul, a szülőkkel már csak 68%. Ugyanakkor a testvérekkel 70%-uk beszélt csak friuliul, ami magasabb a szülőkkel folytatott kizárólag friuli nyelvű kommunikáció előfordulásánál. A házastárs nyelvhasználatát felmérő táblázat tanúsága szerint a gyerekekkel 51% beszél kizárólag friuliul.

A válaszadók gyermekeinek csak 39%-a használja a friulit kizárólagosan az egymás közötti kommunikációban.

A válaszadók háztartásában a nyelvhasználati szokások a következők voltak 1996-ban:

2. táblázat⁴¹

Nyelvhasználat a válaszadó családjában 1996-ban (%)	friuli	olasz+friuli	olasz
a szülőkkel	62	11	23
a házastárssal	61	13	23
a gyerekekkel	47	24	28

A szülőkkel és a házastárssal szinte teljesen ugyanabban az arányban használják a nyelveket, ami a friuli közel kétharmados előnyét mutatja, a gyerekekkel való kommunikációban viszont csökken a friuli nyelv kizárólagos használata. Ennek egy része a kétnyelvű kommunikációba „csúszik át”, kisebb része a csak olasz nyelvű beszélgetésbe.

A friuli túlnyomórészt az informális beszédhelyzetekben használatos. A társadalmi életben a szűkebb környezethez kötött tevékenységekben a friuli az előszeretettel választott nyelv, a szélesebb értelemben vett társadalmi tevékenységekben (bankban, postán, benzinkútnál, orvosnál) és a hivatalosabb közegekben inkább az olasz. Néhány helyen használatos a friuli, ha a tisztviselő beszél friuliul, különösen a postán.

A megkérdezettek becslése alapján régen több friuli beszédet lehetett hallani az utcán, az üzletekben, a templomban és a különböző klubokban, mint a felmérés idején. A családon kívüli három leggyakoribb nyelvhasználati szintér a barátokkal való kommunikáció, az étterem és a bár, amely utóbbinak a jelentése közelebb áll a magyar *eszpresszó* vagy *kávézó* fogalmához, mint a magyar *bár* fogalomhoz. Itt a friulit az olasszal nem váltogatva sorrendben 55, 24 és 58%-uk használja. Az étteremben való friuli nyelvhasználat alacsony mivoltát az elemzők azzal magyarázták, hogy a válaszadók itt valószínűleg a személyzettel folytatott párbeszédre gondoltak, nem a saját társaságukkal való beszélgetésre. Saját kutatásom elején én is szembetalálkoztam a *ristorante* megnevezés problémájával. Egy friuli ismerősöm hívta fel a figyelmemet, hogy ez eleve a nemzeti jellegű vendéglátóhelyre vonatkozik, szemben a helyi jellegű *trattoria/osteria* megnevezéssel; ami a nyelvhasználat szempontjából döntő lehet. Ezért a kérdést eleve kétféleképpen tettem fel, és 1999-ben az étterem esetében 17%-os, míg a kisvendéglő/kifőzde esetében 37%-os kizárólagos friuli nyelvhasználatot kaptam eredményként. A számok tehát igazolták ennek a megkülönböztetésnek a fontosságát.

Friuli nyelvű oktatás a felmérés idején gyakorlatilag az oktatás semmilyen szintjén nem létezett. Csupán egy általános iskolában tanítottak az olasz mellett friuliul is. Nehéz lenne a friuli sok dialektusa közül választani egyet a sztenderdizált oktatáshoz – írják 1996-ban. A gyerekek szabadidős tevékenységeiben az uralkodó nyelv az olasz volt.

A munkahelyi nyelvhasználat érdekes tendenciákat tár fel: bár a vezetők 89%-a beszél folyékonyan vagy elég jól friuliul, az alkalmazottak nagyobb százaléka választja inkább az olaszt a vezetőkkel folytatott kommunikációban, mint saját kollégáival. A válaszadók legnagyobb részének megítélése szerint olaszul érteni, beszélni, olvasni és írni alapvetően fontos a munkához, ugyanez a friuli esetében a négy készség sorrendjében már csak 54, 50, 8 és 8%-ban lesz fontos. Ha ugyanezt az adatsort a másik oldalról nézzük, az is igaz, hogy a válaszadóknak több mint a fele tartotta alapvetően fontosnak a friuli értést és beszélni tudást a munkához. A munkakeresésben mindezek

mellett előnyt jelenthet a friuli ismerete, különösen a helyi kis- és közép-vállalkozásokban és a mezőgazdaságban.

A friuli nyelvű rádióadásokat a kis teljesítményű adó miatt eleve a válaszadóknak kevesebb, mint egyharmada tudja fogni, a televíziót még kevesebben: 21%. A felmérés szerint egyébként mindössze a következő adásokat lehetne fogni: a RAI 3 rádiónak hetente egy kulturális programját, egy helyi televízió éjszakai adását heti egyszer és egy magán-rádió heti 70-80 órás adását. Ez utóbbinak azonban összesen 35.000 hallgatója van. Így nem csoda, hogy rádiót egyáltalán nem hallgat friuliul 79%, friuli TV-adást nem néz 85%.

Teljesen friuli nyelvű napilap nem létezik, de több napi- és hetilap részben friuliul jelenik meg. Csak friuli nyelvű könyveket árusító könyvesbolt sem létezik. Így részben ezek a tények, részben a friuliul való olvasni tudás alacsony szintje magyarázza a friuli sajtótermékek gyér használatát. Könyvet senki nem olvas gyakran friuliul, újságot is csak 1%. 6% olvas néha könyvet és ugyanennyi újságot. Ezek az arányok az olasszal egybevetve nyerek el igazán a jelentőségüket, amelyen 58% olvas gyakran újságot.

A friuli nyelvű amatőr színjátszás ellenben erős egész Friuliban, és a friuli nyelvű költői versenyek is népszerűek.

A templomi nyelvhasználatnak az olasz több mint a 9/10-ét teszi ki, bár a helyi papság 70%-a beszél friuliul. Az egyház valamikor fontos szerepet játszott a nyelv megőrzésében: 1966-ban a *Moviment Friul* [Friuli Mozgalom] megalakulását a helyi papság segítette.

A megkérdezettek 75%-a tartja magát friulinak és 82% olasznak; a beszélők legnagyobb részének tehát kettős identitása van. Ami ezen a ponton az elemzésből meglepő, az a következő mondat: „Ez azt jelzi, hogy a friuli identitás semmilyen fenyegetést nem jelent az olasz állam területi egységére”. Vajon miért kell az egyébként friuli elemzőknek ezt a deklaratív mondatot 1996-ban beletenni egy, az Európai Uniónak szóló jelentésbe?

A válaszadóknak saját nyelvükhöz való viszonyulásáról nagyon erős kötődés derült ki (a „Friuli nincs friuli nélkül” és „a gyerekek tanuljanak friuliul” kijelentésekkel való nagyarányú egyetértésből), ugyanakkor bizonytalanság is a friuli nyelv értékét illetően más nyelvekkel szemben, valamint a tudományos és üzleti életben való használhatóságát tekintve. Érdekes, hogy mindössze három évvel a 482. törvény meghozatala előtt a friuli bevezetése a helyi adminisztrációba csak 2,35 átlagot kapott, ahol az egyes a teljes

elutasítást, az ötös a teljes egyetértést jelentette. A megkérdezettek alig érzik, hogy nyelvüket a kormány vagy az állami szervek támogatnák, támogatást szinte kizárólag az informális helyzetekben saját beszélőitől kap.

Az *Euromosaic*-felmérés után több évvel, 1998 augusztusa és 1999 januárja között készítettem egy jóval kisebb léptékű szociolingvisztikai kutatást Friuliban. Ekkor még sem én, sem válaszadóim nem tudtak semmit a készülő 482. számú törvényről. Sőt az *Euromosaic*-felmérés eredményeit is később találtam meg az Interneten. Saját eredményeimet érdeklődéssel vettem össze vele, és az érdekelt, vajon hasonló eredményeket hozott-e ez a méretét tekintve 11-szer és kivitelező gárdáját tekintve 13-szor nagyobb vizsgálat, mint az enyém.

Mindezeken túl 2001-ben jelent meg Linda Picco-nak a friuli nyelv szociolingvisztikai helyzetét felmérő kutatása, ami saját vizsgálatommal részben megegyező időben, 1998-1999-ben készült. A friuli nyelv helyzetének megismerésére az 1999/482. nemzeti törvény előtti időszakban tehát három felmérés áll a rendelkezésünkre. Az *Euromosaic* után előbb Strassoldo és Picco szintén nagy léptékű vizsgálatát mutatnám be, végül saját, méretét tekintve sokkal kisebb felmérésemet.

A későbbi két kutatás érdekessége többek között az, hogy a 482. törvény érvénybe lépése előtti utolsó pillanatban készültek, de inkább hordozzák annak a hosszú időszaknak a nyomait, amit Olaszország a kisebbségei jogait rendező törvény nélkül élt meg, mint egy küszöbön álló nagy változásnak az előérzetét. Ismertetésük közben az *Euromosaic*-felméréssel egybevethető részeit egymás mellé állítottam.

IV. 1. 2. A kisebbség helyzete az 1998-99-es Picco-féle vizsgálat és az *Euromosaic*-felmérés eredményeinek összehasonlítása alapján

Az *OLF*, A Friuli Nyelv és Kultúra Tartományi Intézetének megbízásából Linda Picco és Raimondo Strassoldo által vezetett friuli szociolingvisztikai kutatást 1998 decembere és 1999 márciusa között folytatták le egész Friuli területén. Ez a vizsgálat nagyon szerencsés alapokra támaszkodik: 1977-ben és 1986-ban a Goriziai Nemzetközi Szociológiai Intézet (*ISIG*) két kutatására, amelyeknek teljes módszerét átvette. Így a három felmérés eredményei jól összevethetők.

Az 1998-99-es vizsgálatban 15 kérdezőbiztossal 463 válaszadó véleményét kérték ki a megkérdezettek által választott nyelven. A válaszadók mindegyike a 18-65 éves korosztályba tartozott. Bár a két szélső korosztályra nézve a minta így nem lesz reprezentatív, a két előző vizsgálattal egybevethetőek maradnak az adatok.

A vizsgálat eredményei a következők:

A friuli nyelvterületen a többség rendszeresen használja a nyelvet. Ezen belül a friuli nyelvet:

- rendszeresen beszéli 57,2%,
- érti, de csak ritkán beszéli 20,3%,
- érti, de nem beszéli 19,9%,
- nem ért friuliul 2,6%.

Írásban a friuli nyelvet rendszeresen kevesebb, mint 5% használja. Ezt az eredményt az előző két 1977-es és 1986-os vizsgálat eredményeivel egybevetve Picco évenként 1%-os veszteséget mutatott ki a friuli nyelv használata terén.

Az *Euromosaic*-felmérés táblázata ebben a témában így épült fel:

3. táblázat

Friuli	ért (%)	beszél (%)	olvas (%)	ír (%)
nagyon jól	93	79	24	9
elég jól	6	10	43	12
egy kicsit	0	10	26	38
semennyit	0	1	8	42

Azért, hogy az *Euromosaic* és a Picco-felmérés eredményei legalább részben egybevethetőek legyenek, értelemszerű átalakításokat kellett végezni a csoportosításban a következő módon: mindkét vizsgálatból összevontam azoknak az adatait, akik értenek és beszélnek friuliul. Figyelmen kívül hagytam mind a dolog minőségére, mind a gyakoriságára vonatkozó kategóriákat, mivel ezek nem szerepeltek mindkét felmérésben. Így az *Euromosaic*-felmérésben mindazok, akik nagyon jól, elég jól, vagy egy kicsit értenek friuliul az „ért” kategóriába kerültek, és ugyanígy jártam el a „beszél” kategória megalkotásakor. A Picco-féle vizsgálatban az első három csoport biztos, hogy ért friuliul, az első két csoport pedig beszél friuliul. Ezzel a módszerrel az adatok megbízhatósága természetesen csökken, de óvatos egybevetésük lehetővé válik. Az írás összehasonlítása problémás lett volna, mivel a Picco-felmérésben csak a mindig vagy gyakran friuliul írók adatai vannak meg.

4. táblázat

	<i>Euromosaic</i> (1996)	Picco (1998-99)
ért (%)	99	97,4
beszél (%)	99	77,5
nem ért (%)	0	2,6

Ez a három kategória úgy tűnik, megállja a helyét az egyszerűsítés ellenére is, és 3 év alatt fokozatos csökkenésről ad hírt a két alapvető készség terén.

Míg szüleivel a megkérdezettek 50,8%-a beszél friuliul, saját gyermekeivel már csak 34,6%. Ha a megkérdezett szülők egymás között friuliul beszélnek is, a gyerekekkel inkább olaszul.

Mivel itt nincs meghatározva, hogy pontosan mit értünk friuli nyelvhasználaton, csak a nyelv kizárólagos vagy kevert használatát is, ezeket az adatokat nagyon megtévesztő lenne az *Euromosaic* eredményeivel egybevetni. Mindenesetre a szülőknek ez az attitűdje ismerős az *Euromosaic* megállapításaiból is.

A három egymást követő vizsgálat négy generáció friuli nyelvhasználatát térképezte fel. Ennek alapján állapítják meg, hogy míg a múlt század elején születettek 75%-a beszélt friuliul, az utolsó vizsgálat idején legfiatalabb generációnak már csak 32,2%-a. A friuli használata generációnként átlag 10%-kal csökken.

Az elemzők meglepő következtetésre jutnak, sőt már az 1986-os felmérésből is ez világott ki: a friuli nyelvet inkább házon kívül használják (barátokkal, kollégákkal, stb.), mint a családon belül. Ismeretlenekhez azonban csak az esetek 10%-ában szólnak friuliul.

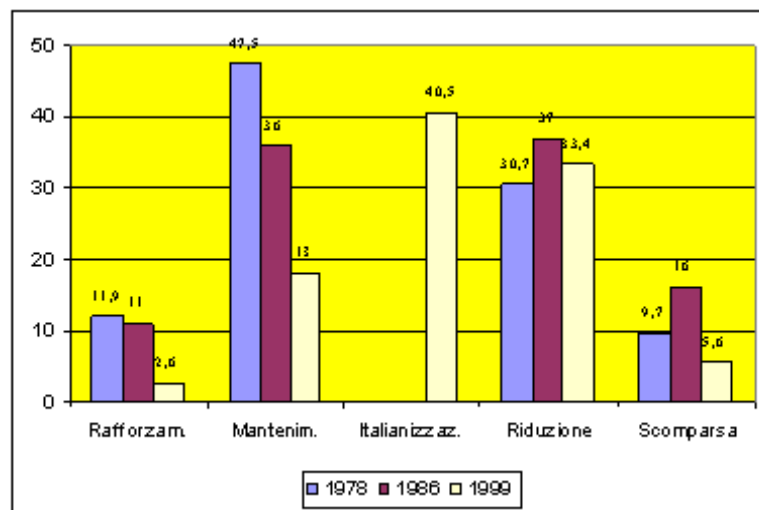
Ezen kívül szintén meglepő megállapítás, hogy a friuli nyelvet több beszélő használja, mint ahány anyanyelveként szereti: annak az 57%-nak, aki rendszeresen beszél, csak a fele nyilatkozta azt, hogy a friuli a szívéhez a legközelebb álló nyelv. A nyelv használatának legfőbb motivációi a hagyomány és a megszokás.

Majdnem minden megkérdezett egyetért abban, hogy a friuli nyelvet védeni kellene, és legnagyobb részük támogatja az olasz-friuli kétnyelvűséget. Viszont a megkérdezetteknek mindössze 20%-a tudott egyáltalán a friuli nyelv védeleméről szóló 1996/15. számú regionális törvény létezéséről. A friuli nyelv iskolai oktatásba való bevezetését 85,5% támogatja, még ennél is többen vannak a friuli kultúrának és hagyományoknak az oktatásba való bevitele mellett. Ugyanakkor a válaszadók nagy

része szerint a friuli nyelv csak az egyszerűbb informális beszédhelyzetekben való használatra alkalmas, és csak egyharmaduk gondolja vallási célokra is alkalmasnak. Itt is megjelenik az a megállapítás, amit Picco egy másik kutatásában részletesebben is feldolgozott, mely szerint a friuli nyelv fordítottan arányos a fiatal korral és a magas iskolai végzettséggel.

A friuli nyelv jövőjéről nagyon érdekes kép alakult ki: az 1999-es felmérés idején már csak nagyon kevesen hisznek megerősödésében, illetve megtartásában (Strassoldo 2000). Míg 1978-ban a legtöbben megtartásában/megmaradásában bíztak, 1986-ban már legtöbben visszaszorulását látták előre. Az 1999-es felmérés egy új válaszlehetőséget is felsorolt, és a legtöbb megkérdezett ezt látja a friuli nyelv legvalószínűbb jövőbeni útjának: az elolaszosodást. Ne felejtsük el, hogy ebben az időben néhány hónapnyira vagyunk a friulit hivatalosan is nyelvnek elismerő és védelmét elrendelő leendő nemzeti törvénytől.

1. ábra: Vélemények a friuli nyelv jövőjéről:
az 1978-as, 1986-os és 1999-es felmérések
összehasonlítása

(A megadott lehetőségek sorrendben: 1. megerősödés, 2. megtartás/megmaradás, 3. elolaszosodás, 4. visszaszorulás, 5. eltűnés)

IV. 1. 3. A kisebbség helyzete 1998-99-es kutatásom és a megelőző két felmérés eredményeinek egybevetése alapján

Az olaszországi kisebbségek esetében sajnos alapvetően hiányoznak olyan népszámlálási adatok, amelyekre támaszkodva az adott kisebbség legfőbb paramétereit meg lehetne határozni. Így a ténylegesen reprezentatív mintavétel ebben a témában akadályokba ütközik, amire a friuli közösség esetében az *Euromosaic*-felmérés is hivatkozik.

Ezért a kutatás lefolytatásakor arra ügyeltem, hogy körülbelül egyenlő arányban legyenek benne férfiak és nők, vidékiek és városiak, hogy az általam felosztott hat életkori sáv mindegyikében hasonló számú megkérdezett legyen, hogy foglalkozásaik lehetőleg sokfélék legyenek.

Még egy előzetes megjegyzés: a friuli írásmód a sokféle nyelvváltozat miatt az azt ismerők között is mindennapi vita tárgya. Az írásmód kérdésein kívül ugyancsak hétköznapi beszélgetésekben gyakran felmerül több olyan nyelvi kérdés, amelyet a kérdőívben én is fontosnak tartottam feltenni. Hogy a friuli nyelvhasználat mennyire valós, élő probléma, jól mutatták a kérdőív kitöltése közben a megkérdezettek között kialakuló és még utána is folytatódó viták.

A kérdőívet 1998 augusztusa és 1999 januárja között 30 ember töltötte ki (16 férfi és 14 nő). Mivel a külföldről és a többi olasz tartományból érkező bevándorlóknak a friulival való találkozása is nagyon érdekes, a felmérés nem pusztán a friuli anyanyelvűek, hanem a friuliul beszélők nyelvhasználati szokásaival és saját nyelvükről kialakított képével foglalkozik. A kérdések a friuliul beszélők friuli nyelvsajátítására, friuli nyelvismeretére, tudatos és spontán nyelvválasztásaira, friuliul való művelődésére, nyelvükről és iskolai oktatásának lehetőségeiről alkotott véleményére irányultak.

Mivel tehát a fent leírtak miatt a felmérés alanyai a friuli beszélők általában, az 1. kérdésre (Ön friuli?), nem túl ritka válaszként vártam a nemleges feleletet, ami takarhat mind olasz, mind külföldi származást.

Ugyanezzel a ponttal kapcsolatban merült fel egy igen érdekes probléma a kérdőív szerkesztésekor. Erre ugyanis várhatóan nem egy egyszerű „igen” vagy „nem” lesz sok esetben a válasz. Ha ezt a kérdést nem egy kérdőívben tennénk fel, hanem kötetlen beszélgetés közben hangzana el, a válasz egy valószínűsíthető „igen, de...”-vel, vagy

közvetlenül „nem”-mel kezdődne, és egy, a friulin belüli pontosabb meghatározással folytatódna. Ez a friulin belüli nyelvjárások egymáshoz képesti presztízst – tulajdonképpeni rangsorát – mutatja, amin belül az északi nyelvjárások nagyobb, a déliek kisebb presztízzsel rendelkeznek. Nagyon érdekes lenne azt megvizsgálni, melyik válaszadó tartotta lényegesnek közelebből meghatározni a saját nyelvjárását. Annak azonban nincs értelme, hogy erre konkrét kérdést tegyünk fel: bármely válaszadó meg tudja határozni a sajátját, ezzel azonban nem tudnánk meg semmit azon nyelvjárás presztízseről; a kérdőív célját tekintve pedig irreleváns, hogy a válaszadó a friuli melyik nyelvjárását beszéli.

A második kérdésre adott igenlő válasz (Beszél Ön friuliul?), ami friuli származásúaknál akár természetesnek is mondható, az elsőre adott nemleges válasznál lesz érdekes. Ugyanez érvényes fordítva is: érdekes lehet az erre a kérdésre adott nemleges válasz is – természetesen csak friuli származás esetén. Ebben a kérdésben nem a válaszadó friuli-tudásának mértékére voltam kíváncsi, csak igen/nem feleletet vártam.

Ezzel áll összefüggésben a 3. kérdés (Hogy tanult meg friuliul? Az eleve megadott lehetőségek a következők: *a családban, az iskolában, az egyetemen, a házastársától, a TV-ből, a rádióból, könyvekből és újságokból, az Ön körül lévő emberektől, autodidakta módon, tanfolyamokon, másképp*), amely annak megállapítására szolgál, hogy gyermekkori, serdülőkori vagy felnőttkori nyelvelsajátításról van-e szó. A lehetséges válaszokból kitűnik, hogy nem ritka a házastárstól elsajátított nyelvismeret sem. Mivel a nyelvjárások és a sztenderdtől eltérő nyelvek fő használati színtere a család, különböző tartományokból származó házaspár esetében általában a család lakhelyétől függően az egyik fél megtanulhatja a másik nyelvét vagy nyelvjárását.

A kitöltött kérdőívek elemzése előtti feltevésem szerint a válaszadók többsége erre a kérdésre a családot fogja megjelölni.

A 3. kérdés párja a 4. (Hogy tanult meg olaszul?), amely bármilyen evidensnek tűnik is, a nyelvelsajátítás időpontját és helyszínét, azaz későbbi valószínűsíthető használati színterét tekintve nem lényegtelen. Friuli Venezia-Giulia tartományban az idősebb korosztályban ma sem ritka – és a fiatalabbak között sem kizárható –, hogy valaki az iskolában találkozott először a sztenderd olasz nyelvvel. Más tartományokban, főleg Dél-Olaszországban valószínűleg nagyobb százalékban lenne erre a kérdésre „az iskolában” illetve „a TV-ből” a válasz, még azzal a kitételrel együtt, hogy az iskolában is általában a regionális olasz nyelvű kiejtéssel találkoznak általában a tanulók. Mivel ez az

előző kérdés párja, a kérdőívben a 3. kérdésben előzetesen felsorolt válaszlehetőségeknek csak egy részét írtam le újra, mintegy megnyitva ugyanazt a sort, majd nyitva hagytam a kérdést egy szabadon kitölthető „*egyéb: ...*” hozzáfűzésével.

Friuliban erre a kérdésre a *családban* és az *iskolában* válaszokat vártam elsődlegesen kiemelkedőnek.

Az 5. és 6. kérdés (Melyik az a nyelv, amellyel először került kapcsolatba? valamint: Melyik nyelvet tartja anyanyelvének?) látszólag nehezen választható külön, de ha a válaszok nem esnek egybe, talán éppen azért lehet érdekes, mert a beszélők nyelvi attitűdjéről árul el valamit. A kérdőív megszerkesztésekor és előzetes kipróbálásakor nyilvánvalóvá vált, hogy a válaszok összevethetősége céljából jobb megadni a mégoly egyértelmű válaszlehetőségeket is. Így például az 5. kérdésnél külön kell jelölni a *mindkettővel* lehetőséget is, nehogy valaki a választás kényszere miatt csak egyiket jelölje meg a párhuzamos nyelvelsajátítás esetén is. A válaszok között természetesen itt is szerepel az „*egyéb: ...*” lehetősége. Ugyanezt a négy lehetőséget hagytam meg a 6. kérdésre adható válaszokban is, feltételezve, hogy valaki érezheti mindkettőt anyanyelvének, vagy akár az itt felsoroltakat egy harmadik nyelvvel együtt.

Úgy gondoltam, a friuli beszélők valószínűleg túlnyomó többségben a friulit fogják megjelölni első nyelvüknek és anyanyelvüknek egyaránt.

A 7. kérdés a beszélők saját értékelésük szerinti friuli nyelvtudását vizsgálja. A kérdést zárt formában tettem fel, ami megint csak az egybevethetőség miatt volt fontos. Hatféle választ adtam meg az aktív és passzív nyelvtudás lehetséges aspektusait és fokozatait úgy kombinálva össze, hogy azok lehetőleg közel a teljes spektrumot lefedjék: a) *Jól írok és beszélek friuliul*; b) *Beszélek, de nem írok friuliul*; c) *Tökéletesen értem, de nem beszélem*; d) *Értem, de nem tökéletesen*; e) *Elég jól értem*; f) *Csak néhány szót értek belőle*. A hetedik fokozatot, mely szerint a válaszadó egy szót sem ért friuliul, ebben a kérdőívben nem tartottam életszerűnek, mivel ha a válaszadó az olasz kérdőívet képes kitölteni, egy-két szót mindenképpen megért a friuli beszédből is. Egy nagyobb mintavételnél, és többnyelvű kérdőívnel természetesen ezt a variációt is fel kellene venni a többi közé.

Ebben a kérdésben azt vártam, hogy a válaszok többsége a b), c) és d) lehetőség között fog megoszlani.

A 8. és 17. közötti kérdések a 10. kivételével a különböző helyzetekben megvalósuló tudatos vagy tudattalan nyelvválasztást vizsgálják.

Kifejezetten a tudattalan nyelv választás a 8. kérdés témája (Általában milyen nyelven számol, gondolkodik, álmodik, káromkodik?). A cselekvéseket külön sorokban szétválasztottam, így mindegyikhez külön-külön kell a megfelelő nyelvet beírnia a válaszadónak. A válaszlehetőségeket nem adtam meg előre, így lehetségessé vált, hogy valaki több nyelvet is beírjon bármelyik cselekvéshez.

Valószínűnek tartottam, hogy a friuli anyanyelvű válaszadók a tudattalan nyelv választási helyzetekben valószínűleg a friulit részesítik előnyben.

A 9. 11. és 12. kérdés annak felmérésében segít, hogy valóban diglossziával, vagy kettősnyelvűséggel van-e dolgunk. Ezek a kérdések a nyelvhasználati szintekkel, valamint a nyelv funkcionális körének esetleges beszűkülésével foglalkoznak. Ezért gondoltam idetartozónak a 10. kérdést is (Körülbelül milyen korúak az Ön által ismert emberek, akik beszélnek friuliul?), mivel a nyelvvesztés esetleges folyamata ezen keresztül is regisztrálható lenne.

Ezen belül a 9. kérdést (Az olasz, a friuli vagy egy másik nyelv/nyelvjárás közül melyiket választja, amikor a következő személyekkel beszél?) táblázatos formában adtam meg, ahol a különböző beszédpartnerekkel használt nyelveket – akár egyszerre többet – csak be kellett jelölnie a válaszadónak. A tizenegyféle beszédpartnert többféle nyelvhasználati szintéről próbáltam választani, és nagy hangsúlyt kapott a különböző generációk közötti kommunikáció a családban, valamint az egy generáción belüliek kommunikációja a kapcsolatok intimitásától függően.

A kérdőív kitöltése előtti időszakból való tájékozódás alapján a hivatalos kapcsolatokból teljesen kizártnak tételeztem fel a friulit, és főként az informális, családi beszédhelyzetekben, azon belül is az idősebb generációkkal való kommunikációban vártam a használatát.

A válaszadó által ismert friuli beszélők életkoráról szóló 10. kérdésben négy intervallumot adtam meg, amelyek közül többet is be lehetett jelölni egyszerre (0-20 éves, 20-40 éves, 40-60 éves 60 év fölött). Nem kérdeztem azonban a beszélők számát, a fontos csak a körülbelül vett kor meghatározás volt.

A fentebb kifejtettek miatt leggyakoribbnak a két legidősebb korosztályt tartottam előzetesen, azon belül is a 40-60 éveseknek inkább a második évtizedét, bár ennyire pontos meghatározást én magam sem tettem lehetővé a kérdésfeltevés módjával.

A különböző nyelvhasználati szintereken történő nyelv választással foglalkozik a 11. kérdés (Milyen nyelvet vagy nyelvjárást használ a következő helyeken?), ahol egy

táblázatban tizenkét informális és formális beszédhelyzeti színteret soroltam fel, majd mellettük háromféle nyelvválasztási lehetőséget, amelyeknek kombinációit is be lehetett jelölni. A színterek között nem véletlenül szerepel egymás után a szupermarket, a piac és az a bolt, ahol a válaszadó törzsvásárló (ennek Olaszországban sokkal nagyobb jelentősége van, mint nálunk, és külön kifejezés is van rá: *negozio di fiducia*, ami körülbelül „bizalmi bolt”-ot jelent). Ugyanígy szembe van állítva egymással az étterem és a kisvendéglő, ahová (az utóbbiba) a törzsvendégek akár naponta, vagy hetente többször lemennek vacsorázni, egymással beszélgetni, kártyázni, TV-t nézni. A kérdést eleve a rendelés nyelvére nézve fogalmaztam meg. Ezekon kívül a bár még egy rendkívül fontos eleme az olasz mindennapoknak és egy olasz ember naponta látogatott helyeinek.

A 12. kérdés (Milyen helyeken használja előszeretettel a friulit?) válaszlehetőségeit egy felsorolással adtam meg, és a válaszokat aláhúzással kértem megjelölni. Az általam megadott lehetőségeken kívül más helyszínek felsorolására is adtam módot.

A friuli legvalószínűbb használati színtérének a bárt, a kisvendéglőt és a kedvenc boltot gondoltam, a legkevésbé valószínűnek a bankot, a kórházat és a postát.

A presztízsnyelvről árulkodhatnak a 13. kérdésre (Mitől függ, melyik nyelvet vagy nyelvjárást használja, amikor például piacra megy?) adott válaszok, amelyek általam felsorolt lehetőségei a következők: *a beszédpartnerétől; attól, hogy Friulin belül mely területen vagyok; mindkettőtől; egyikőtől sem*. A kérdés feltevésére az ösztönzött, hogy a kérdőív előzetes kipróbálásakor egy friuli anyanyelvű beszélő az előző pontokat látva arra hívta fel a figyelmemet, hogy nyilvános helyeken nyelvválasztása nem annyira az esetleg ismeretlen beszélgetőpartnertől (pincér, csapos, stb.) vagy a vendéglátóhely jellegétől függ, hanem inkább a vendéglátóhelynek a tartományon belüli elhelyezkedésétől. A kérdést azért nem vendéglátóhelyre vonatkozólag tettem fel, mert annak megfogalmazása (ristorante vs. trattoria/osteria; az előző inkább nemzeti, a második inkább helyi jellege miatt) eleve meghatározó lett volna.

Elfogadva e friuli beszélő véleményét a területi meghatározottságot vártam elsőnek és másodikként a *mindkettőtől* lehetőséget.

A művelődés és szórakozás nyelvével foglalkozó 14. ponton belül három kérdés található az „Általában milyen nyelven ...” bevezetéssel. Míg a rádióhallgatás és TV-nézés bár időkorlátok között, de még csak-csak lehetséges volt, a „Milyen nyelven olvas általában?” kérdésre vonatkozóan 1998-1999-ben írtam: „nagy valószínűséggel az olaszt fogják megjelölni azok is, akik szívesen olvasnának friuliul. Létezik ugyan friuli újság,

de a lapok legnagyobb része, ha Friuliról szól is, olasz nyelvű, és csak bizonyos hétvégi mellékletei (népmesékkel, versekkel) íródnak friuliul. A friuliul olvasás tehát külön odafigyelést és utánajárást igényel, míg az olasz nyelvű olvasmányok természetesen és nagy mennyiségben adóttak. Az újságokról fent leírtakon túl a válaszadás értékeléséhez tartozik az a tény, hogy a friuli könyvkiadás egészen az utóbbi évekig szinte nem létezett, eltekintve azoktól a friuli szokásokat, hagyományokat, meséket és költeményeket is közlő kalendáriumoktól, amelyek az ez iránt külön érdeklődést mutatók számára elérhetőek voltak” (Salamon 2000). Ezt visszaolvasni 2005-ben a magam számára is meglepő volt, mert azóta a friuli könyvkiadás jelentős mértékben megnőtt.

A fent leírt körülmények miatt mindhárom kérdésre túlnyomórészt az olasz nyelvet vártam a művelődés elsődleges nyelvének, és a rádió esetében tartottam csak lehetségesnek, hogy mindkét nyelvet többen jelöljék.

A 15. pont a nyelvjárási művelődés gyakorisága iránt érdeklődik (Milyen gyakran néz friuli műsort ill. csatornát a TV-ben? Milyen gyakran hallgatja a friuli rádiót? Milyen gyakran olvas friuli újságot? Milyen gyakran olvas friuliul könyvet? Milyen gyakran hallgat friuli zenét?). Az olvasást firtató kérdésre természetesen a fent leírtak vonatkoznak itt is. Ezt a kérdésfeltevést is táblázatos formában oldottam meg, és egy négyfokozatú skálán helyeztettem el a válaszadó megítélését saját nyelvi művelődésének gyakoriságáról: *rendszeresen/minden nap; ha úgy adódik; ritkán; soha*. A „rendszeresen” és „minden nap” fogalmakat nem éreztem szükségyszerűnek különválasztani, egyrészt, mert úgy gondoltam nem jutnék közelebb vele semmihez, másrészt, mert például friuli újságot senkinek nem nyílik alkalma minden nap olvasni.

Várakozásaim szerint a kisebbségi nyelvű művelődés legnépszerűbb forrása a rádió, de még itt sem számítottam nagyarányú rendszeres műsorkövetésre, különösen nem a fiatalabb korosztályoknál. Valószínűnek tartottam, hogy a válaszok zöme a *ha úgy adódik* és a *ritkán* válaszok között fog megoszlan. A legkevésbé használt nyelvjárási művelődési ágak a könyvolvasást gondoltam.

A friuli írásbeliség használatára vonatkozik a 16. kérdés. (Szokott friuliul írni? Ha igen, mit?) Mint az a kérdés megfogalmazásából is kitűnik, nem vártam, hogy a friuli írás használata mindennapi gyakorlat a válaszadók életében, sőt, úgy gondoltam, hogy még ebben az esetben is valószínűbb, hogy használata csak bizonyos részterületekre fog korlátozódni. Ezért az általam megadott válaszlehetőségek a következők: *hivatalos vagy nem hivatalos leveleket, üzeneteket, feljegyzéseket, naplót, feladatokat/ tanulmányokat,*

cikkeket, mást.

Valószínűnek tartottam, hogy még a friuliul jól beszélők is keveset írnak friuliul. Közöttük is leggyakoribbnak az üzenetek írását gondoltam, amelyeknek nem valószínű, hogy az egésze friuli nyelvű. Csak egy nagyon vékony rétegről és feltétlenül idősebbekről feltételeztem, hogy más műfajban is írnak friuliul.

A 17. kérdés az előző párja: Milyen nyelven/nyelvjárásban hagynak üzeneteket vagy írnak képeslapokat egymásnak a családon belül? Azért célozza eleve inkább a személyes szférát, mert az iskolában sztenderdként oktatott, és így a hivatalos helyeken használt nyelv egyértelműen és a választás lehetősége nélkül az olasz.

A leggyakrabban használt nyelvnek még ebben a szférában is az olaszt vártam, és legfőljebb kétnyelvű levelezésre számítottam még a friulit jól beszélők köréből is.

A friuli írástudás hiánya természetesen nem zárja ki a kultúra és történelem iránti érdeklődést, ezért áll itt a banálisnak tűnő 18. kérdés (Érdekli Önt a friuli történelem és kultúra?). Ezt a kérdést szerintem tízévente lenne érdemes feltenni egy kisebbségi nyelvű közösségben, mivel az adott kultúra és nyelv presztízst ennyi idő alatt bizonyos – történelmi, politikai, gazdasági, kulturális, stb. – események gyökeresen megváltoztathatják bármely irányban.

A kérdés nyílt formájú, és a többség részéről igenlő választ vártam, sőt, talán véleményeket is.

Friuli Venezia-Giulia tartomány, és azon belül Friuli zártságát és az északi nyelvjárásoknak a déliekhez viszonyított jóval nagyobb presztízst tekintetbe véve a 19. és 20. kérdésre (Ön szerint előny friuliul tudni? Érezte-e valaha hátrányosnak, hogy friuliul beszél?) adott válaszok előre valószínűsíthetők: a tartományon belül élőknek a friuli ismerete nagy valószínűséggel előny, és csak nagyon csekély valószínűséggel okozhat hátrányt – még talán más tartományon belül használva is.

A friuli nyelv elsajátításának és Friuliban való használatának fontosságáról szóló 21. kérdés (Ön szerint Friuliban fontos tudni friuliul, vagy jól meg lehet élni anélkül is? Miért?) a beszélőknek saját nyelvük presztízsről kialakított véleményét kutatja.

Bár feltehető, hogy Friuliban – például egy nem friuli származású ember számára – jól meg lehet élni friuli nyelvtudás nélkül is, vagy csak nagyon minimális friuli ismerettel, mégis úgy gondoltam, hogy a válaszadók többsége – a friulinak az utóbbi évtizedekben erősödő presztízse miatt – ismeretét fontosnak fogja tartani.

A nyelv jövőjéről, megtartásának fontosságáról szól a 22. kérdés: „fontosnak tartja-

e, hogy a gyerekei/leendő gyerekei megtanuljanak friuliul? Miért?” Ez a kérdés tulajdonképpen saját beszélőinek ítélete a nyelv felett: nemleges válasz esetén nincs törvény vagy rendelet, amely életben tartaná.

Nem tartottam valószínűnek, hogy a válaszadók főlegesen tartanák a nyelv továbbadását, az azonban egy másik kérdés, hogy ebből mi valósul meg később. Szándékosan nem „hasznosság”-ot írtam, mert ahogy a városi értelmiségi családok fiataljaival való beszélgetéseimből kiderült, a hasznosság/haszontalanság megfontolása játszhatott szerepet az ő olasz felé való irányításukban.

Az ezt követő három kérdés az oktatással foglalkozik a múltban és a jövőben. A 23. pontban (Van-e/ volt-e lehetősége az iskolában tanulni friuliul?) szinte kizárólag nemleges válaszokra számítottam, talán néhány elszórt kezdeményezéstől eltekintve.

Nagy vélemény-különbségeket vártam a 24. számú nyitott kérdésben: „Szeretné, ha a friulit az iskolában oktatnák? Miért?” (A későbbiek ismeretében már nem olyan különleges a kérdésfelvetés, különösen, hogy időben nem esett nagyon messzire az 1999/482. törvénytől. A kérdőív keletkezésének és kitöltésének időszakában azonban ez még teljesen irreális ötletnek tűnt.)

A 25. pontban felsorolt lehetőségek (Egyetértene-e azzal, ha Friuliban az iskolákban kötelező friuli nyelvórák lennének / ha fakultatív friuli nyelvórák lennének / ha az iskolában néhány tárgyat friuliul oktatnának / az oktatás nyelve friuli lenne / ha a hittant friuliul oktatnák / ha lennének friuli nyelvű napilapok / ha a templomban a misét friuliul tartanák?) részben a 24. kérdés konkretizálásaként értelmezendők. Az itt felsorolt lehetőségek természetesen nem érnek ezzel véget, a friuli oktatásának még számos más módja elképzelhető. Érdekes lett volna e kérdések mellé egy-egy miértet tenni a válaszok megindokolására, ez azonban nagyon elnyújtotta volna a kérdőívet. (Ezeknek a kérdéseknek – akkor úgy tűnt – sokkal inkább a figyelem felkeltése volt a funkciójuk, mint elgondolkodtatás és véleménygyűjtés a valós lehetőségekről. Bennük inkább azt éreztem akkor fontosnak, hogy rácsodálkoztatnak egy másik féle valóságra, mintegy azt mondatva a kérdőív kitöltőjével: „Érdekes, ezt így is lehet?”)

A teljesen nyílt 26. kérdésre (Mi a véleménye a friuliról mint nyelvről/ nyelvjárásról?) a fent említett tényezők miatt (ld. 19., 20. kérdés) a beszélők többségétől pozitív véleményt vártam.

A 27. kérdés feltevésére (Nyelvnek vagy nyelvjárásnak tartja a friulit?) az a meglepő tény sarkallt, hogy míg Magyarországon a friulit és a szárdot mint a sztenderd

olasz mellett létező két Olaszországban beszélt nyelvet tartották számon már tizenöt évvel ezelőtt is, addig Olaszországban ez a nézet néhány évvel ezelőtt terjedt csak el a köztudatban. Státuszát tekintve azonban a friuli és a szárd 1999 végéig nem volt államilag hivatalosan elismert nyelv, hanem nyelvjárás. Itt tehát a válaszadók iskolai tanulmányai alapján a „nyelvjárás” válasz volt valószínűsíthető, esetleges „patrióta” érzelmeik alapján a „nyelv” válasz.

Végül a 28. kérdést (Szükségesnek tartja-e, hogy a kormány támogassa a kisebbségi/ nyelvjárási kultúrákat?) szintén az olaszországi tapasztalatok születték, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a kisebbségi nyelvek és nyelvjárások központi, állami támogatásának nincs kialakult rendszere Olaszországban, és ez 1999. után is csak lassan változott. A 25. kérdéséhez hasonlóan természetesen e kérdésfeltevés mögött is volt egyfajta ráébresztési szándék. Ezért is számítottam az „igen” válaszok túlnyomó többségére.

Ezek után nézzük a felmérés eredményeit!

30 válaszadóból 2 vallotta magát nem friuli származásúnak (kiemelendő, hogy mindketten megtanulták a nyelvet). A magukat friulinak vallók közül 1 fő nem beszél friuliul, kettő pedig kevésbé.

Csak a kérdőív kiértékelése után, későbbi tanulmányaim során szembesültem vele, hogy hiba volt olyan válaszadót is bevennem a vizsgálatba, aki bár friuli származású, és friulinak is vallja magát, nem beszél friuliul. Kiss Jenő (Kiss 1996: 153-154) nyelvközösség-meghatározása szerint a nyelvközösségbe-tartozás alapeleme a kommunikálni tudás; a származás és az azonosságtudat önmagában nem elég. Ezt a válaszadót akkor annak ellensúlyozására hagytam benne a vizsgálatban, hogy vele szemben voltak olyanok is, akik nem friuli származású és azonosságtudatú létükre akár gyermek-, akár felnőttkorukban megtanultak friuliul. Bármilyen egyértelműnek tűnik utólag, számomra csak később derült ki, hogy az utóbbiak jogosan beletartoznak a nyelvközösségről szóló felmérésbe, az előbbi eset azonban nem.

A 3. kérdésben (Hogyan tanult meg friuliul?) egy fő tartózkodott a válaszadástól. A 30 válaszadóból 25 elsősorban a családban tanult meg friuliul, ketten a házastársuktól tanulták meg a nyelvet, egy ember a munkahelyén, egy pedig a körülötte lévő emberektől (egy fő nem tanult meg friuliul). Azok közül, akik a családot jelölték meg, mint nyelvtudásuk elsődleges forrását, 13-an tartották még fontosnak a körülöttük lévő emberek, ketten az iskola, ketten pedig a munkahely hatását, két fő tanult autodidakta

módon is, közülük egy könyvekből. Ezek a számok azt jelzik, hogy egy szélesebb mintavételen alapuló kutatás esetében valószínűsíthetően kb. 85%-ban beszélhetnének gyermekkori, 15%-ban pedig serdülő- vagy felnőttkori nyelvelsajátításról – írtam 1999-ben.

Az *Euromosaic*-felmérés nagyon hasonló eredményt hozott, bár a kérdés feltevésének módja kicsit eltérő volt: 88%-ban a közösség (a családot is beleértve) a friuli elsajátításának forrása. 76% jelölte meg a barátokat, 7% az iskolát, 3% a katonaságot, 2% tanfolyamokat és 39% még egyéb, nem részletezett forrásokat. Bár az, hogy a „község” gyermekkori nyelvelsajátítást jelent-e, nincs pontosítva, az esetek legnagyobb részében úgy gondolom, ez igaz. A fennmaradó 12% valószínűleg későbbi életszakaszban sajátította el a nyelvet.

Az olasz nyelvtudás forrását kutató 4. kérdésre kapott válaszok sokkal kevésbé lettek szerteágazóak, ami sajnos valószínűleg a kérdésfeltevés módjából következett. Mivel nem akartam ismételni az előző kérdésben felsorolt lehetőségeket, csak az első kettőt adtam meg, majd egy „egyéb” lehetőséggel a válaszadóra bízam a források leírását. Sajnos kevesen írtak be egyéb forrásokat, pedig valószínű, hogy az előző kérdésben szereplő lehetséges válaszok közül sok itt a nyelvelsajátítás járulékos eszköze volt, csak a friuli elsajátításáról szóló kérdésben – mivel a többség a családból hozta friuli nyelvtudását – értelemszerűen figyelmen kívül maradtak. Ezek szerint tehát időrendi sorrendben

- 2 fő már a családban találkozott az olasz nyelvvel, tehát valószínűleg ezért nem jelölte meg az iskolát is mint olasz nyelvtudásának forrását,
- 1 fő már a bölcsődében ismerkedett vele, később pedig az iskolában és a munkahelyén,
- 12 fő – valószínűleg először – csak az iskolában találkozott vele,
- 13 ember jelölte meg a család és az iskola együttes hatását saját olasz nyelvtanulására,
- 1 ember a családon és az iskolán kívül még a barátokat és a tömegkommunikációs eszközöket jelölte meg forrásaiként,
- és végül szintén egy ember egy külföldi munkája alatt találkozott először a „közolasszal”, mivel a különböző helyekről származó olasz munkásoknak valahogy meg kellett érteniük egymást (később ugyanő nyelvtudását a TV és könyvek segítségével tökéletesítette).

Ez az összesítés nagyon érdekes képet vázol fel az államnyelv elsajátításáról. Harmincből tizenketten az iskolában ismerkedtek csak meg az olasszal: ez sokkal nagyobb arány, mint amire eredetileg számítottam.

Az 5. kérdésre adott válaszokból az derült ki, hogy 30 válaszadó közül 8 először az olasszal, 14 pedig először a friuli nyelvvel került kapcsolatba. Hatan vallották párhuzamosnak a két nyelvvel való megismerkedésüket, egy fő a venetói nyelvjárással, egy pedig a francia nyelvvel került először kapcsolatba. Itt jegyzendő meg, hogy ez utóbbi személynek bár anyanyelve – mint ahogy az a következő kérdésből kitűnik – a francia, ő friuli anyanyelvűnek is vallja magát egyben. A 8 „olasz”-t bejelölő személy egyike az emília-romagnai nyelvjárással együtt sajátította el az olasz nyelvet. Ebben a páros kérdésben (Melyik az a nyelv, amellyel először került kapcsolatba? Melyik nyelvet tartja anyanyelvének?) a válaszok a várakozásoknak megfelelően több esetben nem esnek egybe. Így az olaszt kilencen tartják anyanyelvüknek – közöttük egy fő egy emília-romagnai nyelvjárással párhuzamosan –, a friulit tizenegyen, tizen pedig mindkettőt – illetve mindhármat a venetói származású egy személlyel együtt.

Ebben a kérdésben az én kutatásom érdekes módon egy helyen tér el az *Euromosaic*-felmérés eredményeitől⁴²: első nyelvként a friulit 64% jelölte, a friulit és az olaszt párhuzamosan 6% sajátította el. Ennek a két lehetőségnek az összeredménye az én felmérésemben nagyon hasonló, de azon belül a párhuzamos nyelvsajátítás nagyobb arányát mutatja: 47% és 20%. A következő táblázat első két sorában a friulit első nyelvként elsajátítók százalékos arányait látjuk a két felmérésben: ez az *Euromosaic*-ban 70, saját kutatásomban 67%-os.

5. táblázat

A válaszadó elsőként elsajátított nyelve	<i>Euromosaic</i> (%)	saját felmérésem (%)
friuli	64	47
friuli és olasz párhuzamosan	6	20
olasz	22	27
más	6	7
nem válaszolt	2	-

A 7. kérdés, amely a válaszadó saját értékelése szerinti nyelvtudását vizsgálja, még hatfokozatú besorolási lehetőséggel is nehezen megválaszolható minősült. Mint ahogy azt az egyik válaszadó meg is magyarázta, a friuli – és vele együtt a szárd,

valamint az összes olasz nyelvjárás – elsősorban beszélt nyelv. A fokozatok között az első pedig így szól: „Jól beszélek és írok friuliul”. Bár a kérdőív összeállításakor már tisztában voltam ezzel a problémával, ezt a fokozatot nem lehetett kihagyni, hiszen ha kevesen is, de vannak, akik írásban is művelik a friuli nyelvet. A válaszok megoszlása is ezt támasztotta alá: öten választották a fent említett első pontot, húsz fő jelölte meg a b) fokozatot, amely szerint beszél, de nem ír friuliul (azaz a válaszadók kétharmada), 1 fő érti teljesen, de nem beszél, kettő érti, de nem tökéletesen, egy ember pedig elég sokat megért belőle. (A válaszok közül egy nem volt értékelhető, mivel a válaszadó két egymásnak ellentmondó lehetőséget is aláhúzott.)

- a) *Jól írok és beszélek friuliul*: 17,2%
- b) *Beszélek, de nem írok friuliul*: 68,9%
- c) *Tökéletesen értem, de nem beszélem*: 3,4%
- d) *Értem, de nem tökéletesen*: 6,8%
- e) *Elég jól értem*: 3,4%
- f) *Csak néhány szót értek belőle*: 0

Mielőtt mindhárom felmérés eredményeit egymás mellé tennénk, tegyünk egy kis kitérőt! Saját kérdésfeltevési módszerem jobban hasonlított az *Euromosaic*-ban alkalmazotthoz, így e két felmérés kategóriái biztosabban egybevetethetők egymással, mint a Picco-féle vizsgálattal. Ehhez saját kutatásomból a „nagyon jól ért” kategóriába soroltam az a), b) és c) választ adókat, akiknek aránya majdnem 90%. A „nagyon jól beszél” kategóriába az a) és a b) választ adókat soroltam: 86,1%. Az olvasni tudásról az én felmérésemben nem volt külön kérdés. A „nagyon jól ír” kategóriába az a) választ megjelölőket soroltam: 17,2%. Így a következő eredményeket kapjuk:

6. táblázat

Friuli kompetencia	nagyon jól ért	nagyon jól beszél	nagyon jól ír
<i>Euromosaic</i> (1996)	93%	79%	9%
saját felm. (1999)	89%	86%	17%

Az arányok hasonlóknak tűnnek, még ha eltérésekkel is. Miután nem valószínű, hogy a nagyon jól beszélők és írók száma három év alatt jelentősen megnőtt volna, az eltérés okát itt inkább saját felmérésem kis volumenében, kisebb reprezentativitásában és a két eltérő kérdésfeltevés összevetésének nehézségeiben keresném. Az itt vizsgált képességek aránya azonban nagyon hasonló képet mutat: a friulit nagyon jól értők magas

számához képest kis csökkenés észlelhető már a friuliul való beszéd szintjén is, és drasztikus esés tapasztalható az írást tekintve.

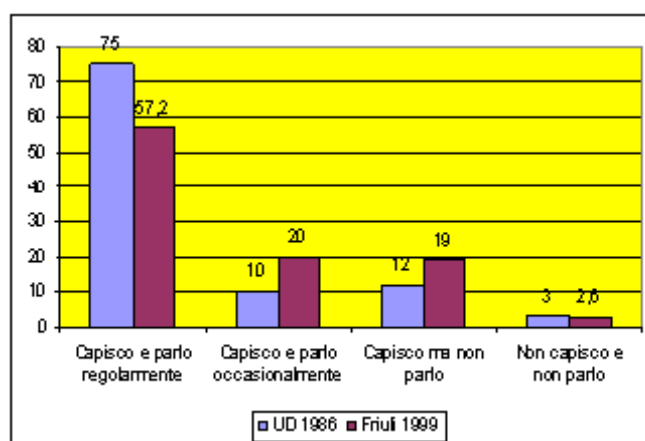
Mind a három kutatás eredményeinek egymás mellé állítása céljából saját csoportosításomat a következőképpen módosítottam: az a+b+c+d+e csoportot a jóval átfogóbb „érti” kategóriába soroltam, az a+b csoportot pedig a „beszéli” kategóriába.

7. táblázat

	<i>Euromosaic</i> (1996)	Picco (1998-99)	saját (1999)
ért (%)	99	97,4	99,7
beszél (%)	99	77,5	86,1
nem ért (%)	0	2,6	0

A több szempontú egyszerűsítés és összevonás ugyan bizonytalanabbá teszi az eredményeket, az azonban látszik, hogy míg az értés nem változott érdemben, a friuli beszédbeli használata csökkent már ezalatt a három év alatt is. Ugyanez a megállapítás szűrhető le a Picco-felmérést megelőző 1986-os kutatásnak és az 1998-99-es kutatásnak az egybevetéséből is (Strassoldo 2000):

2. ábra: A friuli nyelvi kompetencia foka
Udine megye (1986) és Friuli tartomány (1999)

(A lehetőségek sorrendben: 1. értem és rendszeresen beszélem; 2. értem és néha beszélem; 3. értem, de nem beszélem; 4. nem értem és nem beszélem)

A két felmérés között eltelt 13 évben az 1. kategóriából a 2. és a 3. kategóriába

csoportosult át 17%. Ebből nyilvánvaló, hogy az aktív nyelvhasználat szintje csökkent, míg a nyelv értése körülbelül azonos szinten maradt.

Visszatérve saját felmérésemre, a 8. kérdésre (Általában milyen nyelven/nyelvjárásban számol, gondolkodik, álmodik, káromkodik?) adott válaszok nagyon érdekes dolgot mutatnak: ezekben a tudattalan nyelvválasztási helyzetekben mindenhol előnybe kerül a friuli az olaszsal szemben, ezen belül legnagyobb arányban a káromkodásoknál. Azaz szám szerint (1 tartózkodás és egy csak félig megválaszolt kérdés mellett): számolni 9-en szoktak inkább olaszul, 11-en friuliul, és 9-en mindkét nyelven. Gondolkodni 8-an olaszul, 14-en friuliul és 7-en mindkét nyelven. Álmodni 9-en álmodnak olaszul, 14-en friuliul, ketten mindkét nyelven és négyen – talán, mert nem emlékeznek – kihagyták ezt a kérdést. Végül a káromkodások csak 4 ember szájából hangzanak el olaszul, 19-éből viszont friuliul. Itt is van három fő, aki mindkét nyelven szokott káromkodni.

A következő pontbeli (Az olasz, a friuli vagy egy másik nyelv/nyelvjárás közül melyiket választja, amikor a következő személyekkel beszél?) eredményeket talán egyszerűbb táblázatos formában áttekinteni.

8. táblázat

Az olasz, a friuli vagy egy másik nyelv/nyelvjárás közül melyiket választja, amikor a következő személyekkel beszél?	olasz	friuli	mindkettő	más	érvényes válaszok
A nagyszüleivel	2	20	1	2	25
A szüleivel	4	18	3	2	27
A testvéreivel	5	17	1	3	26
A kollégáival/ iskolatársaival	5	11	13	2	31
Az igazgatójával	20	5	1	-	26
A barátaival	2	11	17	3	33
A házastársával/ kedvesével	7	9	7	1	24
A gyerekeivel	6	8	3	1	18
Az unokáival	5	4	2	1	12
Az orvosával	20	6	3	-	29
A szomszédaival	6	20	4	-	30

(Itt természetesen nincs értelme minden kitöltővel kapcsolatban megjegyezni, mely sorok maradtak ki. Mindenki értelemszerűen kihagyta azokat a személyeket, akikkel

valamilyen okból nem kommunikál, esetleg már vagy még nem léteznek. A más nyelven való kommunikáció nem feltétlenül kizárólagos, hanem bármely csoporthoz tartozhat járulékosan.)

Nagyon érdekes a táblázat által mutatott kép. Az előzetes személyes beszélgetésekből leszűrve a városi, harminc év körüli korosztály véleménye az, hogy a friuli nyelv használati szinterei erősen szűkülőben vannak. Ezért én is valami erre mutató eredményt vártam. Csak a táblázatot elemezve vált nyilvánvalóvá, hogy ez a korosztály mindössze 1/6 arányban van jelen a válaszadók között, mivel a kérdőívet kitöltők életkor-intervallumai közül kettőt (2x10 évet) fed le, és ezen belül a válaszadók között egyaránt voltak falusiak és városiak.

A várakozással ellentétben tehát a táblázatból az tűnik ki, hogy nem pusztán a nagyszülőkkel és szülőkkel kommunikálnak friuliul a friuli beszélők, hanem a velük egy korosztályban lévőkkel is: testvéreikkel, barátaikkal, házastársukkal, kollégáikkal. A nyelvmegtartás/-vesztés szempontjából leglényegesebb mutató a nagyszülőkkel és szülőkkel, illetve a gyermekekkel és unokákkal folytatott beszélgetés nyelve. A táblázatból világosan látszik, hogy míg a nagyszülőkkel és szülőkkel túlnyomórészt friuliul folyik/folyt a kommunikáció, addig a gyermekek és unokák esetében szinte kiegyenlítődik a két nyelv.

Sajnos azonban éppen ez az a pont, ahol két kérdés félreérthetősége csak a kitöltés után derült ki, és ez félreviheti az értékelést. Az egyik a „Milyen nyelven/nyelvjárásban beszél a következő személyekkel” kezdetű kérdésen belüli „nipoti” szó, amely jelent unokát, de egyben unokaöcsöt ill. unokahúgot is. A kérdőívben a „...a gyermekeivel” kérdés után „unoka” értelemben szerepelt, és ezt többen – korukból eredően nyilvánvalóan – „unokaöcs/unokahúg” jelentésében értelmezték. Ezt egy következő kérdésben majd már pontosítani lehet. Ugyanebben a pontban a kérdésfeltevés jelen időben állt, és így néhány válaszadó eleve kihagyta a szülőkkel és nagyszülőkkel való érintkezés nyelvére vonatkozó részt, mivel már nem élnek. Ez akkor lett teljesen nyilvánvaló, amikor az egyik megkérdezett a kérdésfeltevést kiegészítette egy múlt idős raggal is: „Milyen nyelven/nyelvjárásban beszél/-t a következő személyekkel?”

A fent említett problémán kívül, mivel szülei és nagyszülei szinte mindenkinek vannak, gyermekei és unokái pedig nem biztos, a számoknak egy oszlopon belüli drasztikus csökkenése a nyelvhasználatra nézve nem bír önálló jelentéssel: a kellő értelmezéshez az egy soron belüli számok egymáshoz viszonyított arányát lehet csak

figyelembe venni.

A szomszédokkal főleg friuliul folytatott beszélgetés azt mutatja, mennyire meghatározó a hely a nyelvválasztásban, az orvossal és igazgatóval való kimagasló arányú olasz kommunikáció pedig, hogy ugyanennek másik lényeges meghatározója az intimitás/hivatalosság foka. Természetesen ez utóbbi eredménybe belejátszhat az is, hogy az itt felsoroltak közül ezek a személyek származhatnak leginkább más nyelvi közegből.

Ennek a kérdésnek az eredményei is összevethetők az *Euromosaic*-kal, ha az idevágó adatokat több kérdésből összegyűjtjük.

9. táblázat

Az olasz, a friuli vagy egy másik nyelv/nyelvjárás közül melyiket választja, amikor a következő személyekkel beszél?	friuli (%)		mindkettő (%)		olasz (%)		más (%)	
	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját
A nagyszüleivel	72	80	6	4	18	8	5	8
A szüleivel	68	67	6	11	23	15	4	7
A testvéreivel	70	65	6	4	20	19	5	12
A barátaival	55	33	27	52	19	6	-	9
A házastársával/kedvesével	61	38	13	29	23	29	3	4
A gyerekeivel	47	44	24	17	28	33	2	6

A két kutatás itt is hasonló eredményeket mutat. Hasonló arányban csökken a friuli nyelv használata a nagyszülőktől a szülőkig, majd onnan a gyerekekig. Mindkét felmérésben feltűnő viszont, hogy a testvérekkel majdnem ugyanannyian kommunikálnak friuliul, mint szüleikkel. A legnagyobb eltérés a barátokkal és a házastárssal használt nyelvben látható: úgy tűnik, hogy a csak friuliul való kommunikáció átsúszott a két nyelv párhuzamos használatába.

A 10. pontban a válaszadók által ismert friuli beszélők körülbelüli életkorát kellett meghatározni. Itt egy tartózkodással 15-en jelölték be az összes korosztályt, hatan az utolsó hármat (21 évtől fölfelé), 4-en a 21 és 40 közöttieket, 8-an a 41 és 60 közöttieket és 3-an a hatvan év fölöttieket. Az eredmények összesítve a következő képet mutatják:

10. táblázat

0-20 év	21-40 év	41-60 év	60-tól fölfelé
15	25	29	24

Ez a megoszlás nem igazolta be azt a feltevésemet, hogy a két legidősebb korosztályból beszélnek a legtöbben friuliul. Meglepően magas a 21 és 40 év közötti friuliul beszélők száma – amennyiben ezt a becslést helytállónak tekinthetjük.

A 11. kérdésre adott válaszokból az otthonon kívüli színtereken zajló beszélgetések nyelvválasztásáról szerezhettünk ismereteket. Ezek részben kapcsolatban vannak az előző táblázatban feltett kérdésekkel, azonban nagyobb részben eltérnek tőlük. (Természetesen itt is mindenki csak az általa látogatott helyekről adott információt.) A válaszok feldolgozásakor az eredetileg csak háromféle válaszlehetőséget (és azok kombinációját) megadó táblázatot négyoszloposra bővítettem. Külön jelölöm tehát azokat, akik csak olaszul vagy csak friuliul beszélnek egy bizonyos helyen, és azokat, akik mindkét nyelven.

11. táblázat

Milyen nyelven vagy nyelvjárásban beszél a következő helyeken?	olasz	friuli	mindkettő	más	érvényes válaszok
A templomban	13	4	7	-	24
Egy hivatalban	20	-	10	-	30
A kedvenc üzletében	6	15	9	-	30
A bevásárlóközpontban	15	9	6	-	30
A piacon	7	12	8	-	27
A bárban	4	15	10	1	30
A stadionban	5	7	3	-	15
A munkahelyén/az iskolában	8	9	13	1	31
A postán	18	8	4	-	30
A bankban	16	9	5	-	30
Rendeléskor egy étteremben	15	5	9	1	30
Egy kisvendéglőben/ kifőzdében	5	13	11	1	30

Ennek a táblázatnak az eredményei alátámasztani látszanak az első táblázatét, amennyiben első ránézésre az tűnik ki belőle, hogy azok a helyek, ahol az olasz nyelvhasználat van döntő többségben, inkább a „hivatalos”, de semmiképpen nem a személyes szférához tartoznak (ld. hivatal, bevásárlóközpont, posta, bank és étterem), míg azok a helyek, ahol a friulit használják, a közvetlenebb, familiáris kommunikáció színterei (ld. a kedvenc bolt, piac, bár, kisvendéglő/kifőzde). Funkciója szerint a templom is ehhez a szférához tartozna, és a válaszadók nem kis része mindkét nyelvet jelölte a kommunikáció eszközeként, mégis, a kérdőív eredményei szerint az olasz nyelvhasználat jóval gyakoribb a friulinál. Mivel az egyházi szertartások néhány kivételes esettől eltekintve alapvetően olaszul folynak, a hívek a templom nyelvének elsősorban az olaszt

tartják.

Mint a táblázatból kitűnik, volt értelme különválasztani az éttermet a kisvendéglőtől: a nyelvhasználat arányszámai csaknem megfordulnak egyik és a másik között. Ugyanez a helyzet a bevásárlóközpont és a kedvenc üzlet között. Annak ellenére ez a helyzet, hogy az étterem és a bevásárlóközpont is nagy valószínűséggel vagy az esetek többségében Friulin belül található. Mindez majd a 13. kérdésre adott válaszoknál lesz érdekes, amely a nyelv választást meghatározó tényezőket vizsgálja.

Ahogy az már a 4. és 7. táblázatból is kiderült, a nyelvek vagy nyelvjáráások nyilvánvaló funkcióbeli különbségei és eltérő használati szinterei alapján nyugodtan beszélhetünk diglossziáról.

Ezek közül az adatok közül viszonylag egyértelmű összevetést mindössze két beszédhasználati szintéren lehet tenni az *Euromosaic*-felmérés és saját kutatásom között:

12. táblázat

Milyen nyelven vagy nyelvjárásban beszél a következő helyeken?	friuli (%)		mindkettő (%)		olasz (%)		más (%)	
	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját
A templomban	58	17	18	29	25	54	-	-
A bárban	58	50	22	33	20	13	-	3

Itt a templomban használt nyelvek meglepően nagy arányban térnek el a két vizsgálat között. Erre maga az *Euromosaic* ad magyarázatot, amikor saját adatait félreérthetőeknek minősíti, mondván, a templombeli nyelvhasználat kétarcú: a rituálé nyelve és a többi hívővel használt nyelv eltérhet egymástól. Éppen az *Euromosaic* vizsgálatából derül ki, hogy a vallási szertartások mindössze 1-5%-ban folynak friuliul.

Szinte ugyanez a témája a következő kérdésnek (Milyen helyeken használja előszeretettel a friulit?), azzal az eltéréssel, hogy kifejezetten a friuli használati szintereire kérdez rá, és így alkalmat ad arra, hogy azok között is rangsort állítsunk fel a friuli nyelv ottani használatának gyakoriságát illetően. A válaszokból magasan a kisvendéglő emelkedik ki (29), mint a friuli használatának egyik fő szintere, és ezt követik körülbelül egyenlő arányban a bár (25), az iskola/munkahely (23) és a kedvenc üzlet (20), majd csak egy harmadik lépcsőben az étterem (14), a kórház (14), a bank (13), és a posta (11). A sorrend beigazolta az előzetes feltevéseket, de az utolsó lépcsőben szereplőknek még így is meglepően magas számaik vannak.

A kérdés csak részben adta meg a lehetséges válaszokat, igény szerint ki is lehetett egészíteni. Így néhány válaszadó külön megjelölte a piacot, az egyesületeket, a munkahelyet, a hivatalokat és egy nagyon sokatmondó színteret: az otthont.

Arra a kérdésre, hogy mi határozza meg a válaszadók nyelvválasztását egy adott szituációban, ahol elvben bármely nyelv vagy nyelvjárás használata „megengedett”, a válaszolók döntő többsége a beszédpartnert adta válaszként (18), kisebb része pedig együtt jelölte meg a beszédpartnert és a területet, ahol a beszélgetés folyik (9). Egy olyan válasz volt, ahol a nyelvválasztás a területtől függött, és nem a beszédpartnertől. (A friulit nem vagy csak kevéssé beszélők ebben a kérdésben is, akárcsak az előzőben, tartózkodtak a válaszadástól.) Ezek a válaszok tehát nem igazolták be azt a várakozást, mely szerint a területi elhelyezkedés lenne a döntő a nyelvválasztást befolyásoló tényezők közül.

A 14. pontban (Általában milyen nyelven/nyelvjárásban hallgatja a rádiót, nézi a TV-t, olvas?) a válaszok elég egyértelműek: nincs olyan, aki csak friuliul művelné ezeket a tevékenységeket, legfeljebb csak olyan – bár az összeshez képest kevés –, aki olaszul és friuliul egyaránt. A válaszok nagy többsége olasz nyelvű rádiózásról, TV-zésről és olvasásról szól. Ennek a TV esetében az az oka, hogy bár létezik friuli adó (Telefriuli), az adások egy minimális százaléktól eltekintve nem friuliul folynak. Így az eredmény a következő:

13. táblázat

Általában milyen nyelven	olaszul	friuliul	mindkét nyelven	más nyelven (is)
hallgatja a rádiót?	19	-	10	1
nézi a TV-t?	27	-	3	1
olvas?	19	-	11	-

Valószínűleg részben ugyanez a magyarázata a friuli nyelven való művelődés gyakoriságáról számot adó 15. pontbeli válaszoknak is, amelyekből az tűnik ki, hogy a válaszadóknak csak igen kis része él minden nap a friuli nyelvű médiával. Legnagyobb részük akkor veszi igénybe őket, ha úgy adódik, és szintén nagy részük csak ritkán vagy sohasem. Az azonban, hogy a mindennapi/rendszeres használat kizárólag a rádió és a zene esetében fordul elő, világosan mutatja a lehetőségek szűkösségét is:

14. táblázat

Milyen gyakran	Rendszeresen/ minden nap	Ha úgy adódik	Ritkán	Soha	Érvényes válaszok
néz friuli műsort a TV-ben?	-	9	16	4	29
hallgatja a friuli rádiót?	2	12	6	10	30
olvas friuliul újságokat?	-	12	6	12	30
olvas friuliul könyveket?	-	8	11	10	29
hallgat friuli zenét?	3	15	8	4	30

A friuli nyelven való olvasás adatai pontosan összevethetők az *Euromosaic* eredményeivel:

15. táblázat

Milyen gyakran	Rendszeresen		Ha úgy adódik		Ritkán		Soha	
	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját	Eur.	saját
olvas friuliul újságokat?	1	-	6	40	25	20	67	40
olvas friuliul könyveket?	-	-	6	28	33	38	60	34

Mindkét felmérés azt mutatja, hogy rendszeresen szinte senki nem olvas semmit friuliul. Amiben a két adatcsoport eltér egymástól, az a 2. és 4. oszlopban található. A friuliul soha nem olvasók ennek alapján is minimum a válaszadók egyharmadát, de lehet, hogy közel kétharmadát is kiteszik.

Az írásbeliség kérdését körüljáró 16. és 17. pontból a következők derülnek ki: 20-an eleve nem szoktak friuliul írni (ez egybevág azzal az adattal, amit a 7. kérdésre adott válaszokból kaptunk: a válaszadók kétharmada nem tud írni friuliul), a többi részletesebb válasz tehát eleve csak a válaszadók egyharmadáról szól: a 10 másik ember közül 8-an üzeneteket, öten feljegyzéseket, ketten személyes leveleket, ketten naplót, ketten cikkeket, egy feladatokat, egy pedig hivatalos leveleket is ír. (Egy ember nem töltötte ki ezt a kérdést.) Ez körülbelül megfelel annak a várakozásomnak, hogy az „írástudóknak” is csak egy nagyon vékony rétege használja a friuli írást üzenetek, feljegyzések, személyes levelek írásán kívül másra is. A kérdőívek nem igazolták azt a feltevésemet, mely szerint a friuli nyelvet formális helyzetben is használók az idősebb korosztályból fognak kikerülni: ezek a válaszok egy 15, egy 28 és egy 45 éves friuli beszélőtől származnak.

Az eddigiekkel szoros összefüggésben az otthoni levelezés nyelveként senki nem jelölte kizárólagosnak a friulit, míg az olaszt 17-en. Tehát az olasz az írott nyelvhasználatban még ebben a szférában is messze elhagyja a friulit, aminek a gyökereit az iskolai oktatásban kell keresnünk. Ha a nyelvjárás legfontosabb használati színterének eddig az otthon tartottuk – ahol egyben az ifjabb generációknak való átadása is zajlik –, ebbe a megállapításba nem szabad beleértünk az otthoni vagy a személyes szférához tartozó írásbeli megnyilvánulásokat.

A feltevésemnek megfelelően a nyelvjárást legfeljebb csak az olasszal párhuzamosan használják még a családi levelezésben is. Tíz esetben használják mindkét nyelvet, amely adathoz azonban megjegyzendő, hogy az üzenetek friuli részeként sokszor csak a köszönési formák értelmezendők. Mindezek azt jelentik, hogy mindössze a válaszadók egyharmadának rövid üzeneteiben jelenik meg az írott friuli nyelv, és ott sem önállóan. Ez pedig az a szinte egyetlen színtér, ahol a friuliul bizonytalanul írók könnyedebben megnyilvánulhatnak; tehát a családon kívüli levelezés nyelveként e tíz válaszadó – aki már itt is csak az olasz mellett használta a friulit – nagy többsége valószínűleg már nem választaná a friulit. Erre a logikára pontosan megfelelnek az előző kérdés adatai: ketten írnak személyes leveleket, naplót, cikkeket, egy ember pedig hivatalos leveleket is.

Ezen kívül egy esetben használják a családon belüli levelezés nyelveként a nem friuli házastárs nyelvjárását is. Ezt a kérdést hárman nem válaszolták meg.

Az írástudás ill. nem tudás mértékével nem feltétlenül áll összefüggésben a történelem és kultúra iránti érdeklődés. A 18. kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy 24-en érdeklődnek a friuli történelem és kultúra iránt, 4-en viszonylagosan (egy ember „eléggé”, egy ember „egy kicsit”, egy másik „kevésbé”, egy pedig, „ha alkalma nyílik rá”). Két személyt nem érdekel ez a téma. Ez az arány nagyjából megfelel az eredeti várakozásomnak. Itt a válaszadók nem ragadták meg a nyílt kérdés lehetőségét, nem fűztek megjegyzéseket vagy kiegészítéseket a válaszokhoz, pedig számítottam rá.

A 19. pont tanúsága szerint két ember kivételével az összes válaszadó előnyösnek ítélte meg a friuli nyelv ismeretét. Ez az adat, azaz a 30-ból 28 ember pozitív véleménye, illetve a feltehetőleg ezt eredményező pozitív élmények nagy reményekre jogosítanak fel a friuli vitalitását illetően. Kisebbségi helyzetben nem szokványos, hogy a kisebbségi nyelv ismeretét ilyen arányban pozitívan ítélje meg a közösség.

Mindebből persze még nem szabad messzemenő következtetéseket levonni,

tekintve, hogy ezek merőben elvi kérdések és válaszok. Az igazi döntések a gyermekekkel használt nyelv kérdésének felvetésekor születnek – a való életben. Ott pedig a praktikusság, az iskolai előmenetel és a későbbi társadalmi felemelkedés elősegítése sokszor súlyosabb érveként esik latba a saját nyelv megtartásának vágyánál. Mindezek ismert működési elvek, itt azonban ez a közösség – mint később látni fogjuk – épp azon a lépcsőfokon áll, ahol állami támogatással lehetősége nyílna saját nyelve felemelésére. Ez pedig a nyelvközösség megtartó erejével párosulva lehet, hogy már felülkerekedik a gyermek szempontjából praktikusnak ítélt megfontolásokon.

A 19. kérdésben indoklást is kértem a válaszadóktól, miért tartják előnyösnek a friuli nyelv ismeretét. A kérdésfeltevés nyitott volt, így később alkottam csoportokat a kapott válaszokból:

- mivel fontos eleme a hagyományok és a kultúra megtartásának, a gyökerek számontartásának, illetve újrafelfedezésének (13 fő),
- mivel fontos a helyiekkel való közvetlenebb kommunikációban (8),
- mert azonosságtudatot ad (4),
- mert gyermekkor óta ezt beszéli (4),
- mert egy nyelv ismerete mindig előny (1),
- mert rajta keresztül más dolgokat is felfedezhet az ember (1),
- mert külön életstílus (1),
- mert így nem hal ki a nyelv (1).

Mivel ezekben a pontokban a válaszadó többféle okot is felsorakoztathatott, a zárójelben lévő számok összege nem felel meg a válaszadók számának.

Ugyanerre a kérdésre két negatív válasz is érkezett. Közülük csak az egyik válaszadó adott indoklást is: szerinte a friuli ismerete fölösleges.

Az előző párjaként feltett 20. kérdésre (Érezte-e valaha hátrányosnak, hogy friuliul beszél?) 21-en nemleges választ adtak. Emellett összesen nyolcan ítélték néha hátrányosnak, érdekes módon akkor sem mindig a beszélő számára hátrányként. Ezek megoszlása a következő:

- mivel nem kielégítő a nyelvtudása ill. írástudása, a félreértés merül fel kockázatként (2 fő),
- otthon állandóan ezt beszélve a válaszadó olasz nyelvtudása elhalványul (1),
- a többi beszélő esetleg nem érti meg (1),
- a többi másképp beszélővel szembeni tiszteletlenség jele lehet, ha az ember kitartóan

ezt használja (1),

- valaha talán jelenthetett hátrányt, ma már nem (1),
- és végül két fő érezte kellemetlen helyzetben magát olyanokkal beszélve, akik a friulit mint nyelvet lebecsülték.

Mint ahogy az a kérdés kapcsán kifejtett szóbeli véleményekből kiderült, a friuliul való megnyilvánulás régebben eshetett negatív megítélés alá, mára ez azonban az északi tartományok fejlettsége és az 1976-os földrengés utáni igen gyors, teljes talpra állás (újjáépítés, a más tartományoknak nyújtott, főleg építésbeli segítség) miatt megváltozott. A kérdés megfogalmazásakor természetesen nem olyan hátrányokra gondoltam, amilyenek az első öt indoklásból kitűnnek. Én konkrét, rossz élményekre gondoltam, amikor a beszélő esetleg nyelvjárás-használata miatt került kellemetlen helyzetbe. Ebben az értelemben mindössze az utolsó indoklást adó két fő élt át megkülönböztetést. Ez a kis szám valószínűleg szintén a fent említett presztízsnövekedésnek köszönhető, bár Olaszországban igen gyakori a más nyelvjárások kifigurázása, címkékkel való ellátása, illetőleg a saját tartományon belüli nyelvjárás lebecsülése az olasszal szemben. Ez az arány nagyjából megfelel a feltevéseimnek, igaz, hogy „hátrány” alatt én kizárólag a beszélő számára hátrányos szituációkat értettem.

A két kérdésre adott válaszok arányai szinte megegyeznek: 2 ellenében 28 fő szerint előny friuliul tudni, míg 21 ellenében 8-an érezték néha hátrányosnak friuli megnyilvánulásukat, ebből viszont körülbelül 3 válasz szól tényleges hátrányról a beszélő számára.

A friuli nyelv ismeretét a tartományon belül (21. kérdés) a megkérdezettek közül 23 válaszadó tartja fontosnak, egyikük kiegészítésével: „egy friuli ember számára (fontos)”. A 23 igenlő válasz indoklásai szerint a friuli ismerete fontos:

- kulturális okokból (8 fő),
- kommunikációs okokból (4 fő),
- „mivel megkönnyíti a társadalomba való beilleszkedést” (1 fő),
- „mivel azonosságtudatot ad” (1 fő).

Hatan nem tartják elengedhetetlenül fontosnak a friuli ismeretét, de egyikük a következő indoklást adja: „lehet élni nélküle is, de akkor az egy másik Friuli”. Ezt a feleletet, azt hiszem, az elfogultság gyanúja nélkül tarthatjuk „igen”-válasznak is.

Egy ember két választ adott egyszerre: „meg lehet élni nélküle is, de a megmentéséhez fontos, hogy tudjuk”. Bár a megkérdezettek közel 4/5 része fontosnak

tartja a friuli ismeretét a tartományon belül – és ez magas presztízst jelent a beszélők körében –, ez utóbbi válasz igen jellegzetes hozzáállást tükröz: ezt a nyelvet nem azért fontos ismerni, mert beszélői nap mint nap használják az élet minden területén, hanem magának a nyelvnek a megtartása miatt. Képzeljük el ennek a válasznak az abszurditását pl. az angol nyelv esetében! Ugyanezt támasztja alá annak a nyolc válaszadónak a kiegészítése, aki kulturális okokból tartja fontosnak a nyelv ismeretét.

Az összes válaszadó közül három nem tartja fontosnak, hogy a gyerekei tudjanak friuliul, 27-en igen, és bár nem mindenki nevezte meg az okokat, 9-en a friuli kultúra továbbadását, 5-en az eredet számontartását, egy a szociális beilleszkedést, egy kifejezetten a nyelv és azon belül az olaszra lefordíthatatlan kifejezések továbbélését említették mint fontos szempontokat. Ezen kívül egy válaszadó szerint ez az otthon nyelve, ugyancsak egy fő idegennek érezné a gyerekeit, ha azok nem beszélnének friuliul, egy pedig a tiszteletadás illetve udvariasság fontos elemének tartja az idősebb, esetleg csak friuliul tudó beszédpartnerekkel szemben. A friulit beszélő válaszadók 9/10-e számára tehát lényeges a nyelv továbbadása, ami – ha csak elviekben is – fontos mutatója a nyelvmegtartás szándékának. Ha ez a 9/10-es arány a valóságban is igaz lenne, nem csak a válaszadók szándékaiban, a friuli nyelv jövője nem lenne kétséges.

A 23. kérdés tanúsága szerint a válaszadók közül az iskolában összesen kettőnek volt alkalmuk friuliul is tanulni, közülük az egyiknek a kötelező oktatásban kevésbé, később az egyetemen viszont igen. Szintén szóbeli véleményekből derült ki, hogy régebben tilos is volt friuliul megszólalni az iskolában, nem csak a tanóra alatt, hanem a szünetben az osztálytársakkal való beszélgetés közben is. Itt fontos a kérdőív kitöltésének dátuma: ezek az adatok az 1999-ig tartó időszak tényeit mutatják. Egy ma végzett felmérés ettől eltérő képet adna.

Az előzővel szorosan összefüggő kérdésre (Szeretné, ha a friulit oktatnák az iskolában? Miért?) mindössze három ember adott egyértelműen nemleges választ, akik közül az egyik indoka az, hogy unalmas lenne. Egy válaszadó szintén nemmel válaszolt, de azzal a kiegészítéssel, hogy a friuli iskolai oktatásával csak fakultatív módon értene egyet. Ez a feltétel általában az igen-válaszok kiegészítéseként szerepel. A 25 igenlő választ adó közül öt ember már itt megjegyezte, hogy csak fakultatív jelleggel, okként pedig 7-en a kultúra és a hagyományok megtartását, 4-en az eredet számontartását, 4-en a nyelv továbbadását illetve továbbfejlesztését, egy pedig a kommunikáció megkönnyítését sorolta fel. Egy fő mindkét oldalról megközelítette a kérdést: igen, mert így a friuli

megbecsültséget nyerne; nem, mert alapvetően beszélt nyelv.

Eredetileg ebben a kérdésben a válaszok nagyobb szórására számítottam, részben az olasz állam saját kisebbségeivel szemben gyakorolt nyelvpolitikája és így a felvetés látszólagos képtelensége miatt, részben a kisebbségi lét azon jellemzője miatt, hogy a beszélők általános emberi és közösségi jogaik ismerete hiányában maguk is hajlanak saját nyelvjárásuk vagy nyelvük alulértékelésére. Úgy tűnik azonban, ez a friuli nyelvközösségre 1999-ben már nem érvényes.

Arra a kérdésre, hogy egyetértene-e azzal, ha az iskolában kötelező nyelvórák lennének, 8-an válaszoltak igennel, és 21-en nemmel (1 tartózkodás mellett); ugyanakkor a fakultatív friuli nyelvórák lehetőségét 25-en helyeselték és 4-en nem. A kérdésfeltevésből tehát nem derült ki egyértelműen, hogy ezt két egymást kiegészítő és egyben kizáró lehetőségnek szántam, többen mindkettőre azonos választ adtak. A tendencia azonban egyértelmű: a többség inkább a választható jelleget támogatná, aminek oka lehet a praktikussági szempontok szem előtt tartása, vagy annak feltételezése, hogy sok gyerek már otthon megtanul friuliul, esetleg a máshonnan származók érdekeinek figyelembevételével. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a következő válaszokban is: azt, hogy bizonyos tárgyakat friuliul oktassanak, 13-an helyeselnék, és 16-an elleneznék, de azt már, hogy az egész oktatás nyelve a friuli legyen, 4 igen szavazat ellenében 24-en nem kívánnák. A hittanról és a vallásról két kérdés szólt ugyanezen a ponton belül, és bár nem közvetlenül követték egymást, érdemes az eredményeiket egybevetni: 11 igen mellett 16-an nem helyeselnék, ha az iskolában a hittant friuliul tanítanák, ugyanakkor 7 ellenében 21-en szeretnék, ha a templomban a mise nyelve a friuli lenne. Végül azt, hogy legyenek-e friuli napilapok, 26-an támogatnák, és csak 4-en elleneznék vagy nem tartanák fontosnak.

A 26. kérdésben véleményt kellett mondani a friuli nyelvről. A kifejezetten a nyelv jellemző vonásaira kitérő válaszok szerint szép nyelv (8), érdekes (1), szimpatikus (1), klassz (1) és egyben nehéz (4), méltó arra, hogy nyelv legyen (1), sajnos egy kicsit elolaszosodott (2). Ezzel szemben nem fontos, illetve haszontalan 3 válaszadó szerint. Sok válaszadó a hozzá kapcsolódó gondolatait írta le, például azt, hogy mit jelent számára, vagy kellene, hogy jelentsen mindenki számára ez a nyelv. Így 4-en tartják a kultúra fontos alkotóelemének, egy ember egyszerűen, de sokatmondóan az anyanyelvének, egy másik önmaga részének, hárman azonosságtudatot adó, megkülönböztető jegynek. Öten tartják fontosnak a megőrzését különleges grammatikája

és lexikája miatt, és egy ember hívja fel a figyelmet arra, hogy nem szabad ráerőltetni másokra. A megkérdezett friuli beszélőknek tehát 9/10 része pozitívan viszonyul saját nyelvéhez.

A megkérdezettek közül 24 tartja nyelvnek a friulit, egy ember kiegészítő megjegyzésével: „nyelv, de a gyakorlatban inkább nyelvjárás”. Öten tartják inkább nyelvjárásnak, egy fő pedig nem foglalt állást. (Érdekes lett volna ugyanezt a kérdést néhány évvel előbb feltenni, amikor a megkérdezettek saját elmondása szerint még nem volt elterjedt az a nézet, mely szerint a friuli saját eredettel rendelkező, különálló nyelv.)

Harmincből 27 válaszadó tartaná fontosnak az állami támogatást a nyelvjárási ill. kisebbségi kultúrák megtartásában, egy ember egyáltalán nem, egy ember szerint fontos, de nem elengedhetetlen, egy ember pedig az igenlő válaszhoz fűzte azt a megjegyzést, hogy „fontos, de nem úgy, hogy a szeparatista politika eszközévé váljék”.

Összefoglalva tehát, az itt megkérdezett friuli beszélők nyelvhasználati szokásairól elmondhatjuk, hogy a legtöbb esetben gyermekkori nyelvelsajátításról van szó, ami azonban csak a személyes szférára korlátozott nyelvhasználati szinten marad, azon belül is kétharmad részben csak beszélt nyelvként. Ami a friuli beszélők saját nyelvükről alkotott véleményét illetve azzal kapcsolatos attitűdjét illeti, az a kérdőív tanúsága szerint az esetek kb. 9/10 részében pozitív, a fennmaradó 1/10 részben pedig a közömbös és a negatív között oszlik meg. Azon következtetések közül, amelyeket az eredmények összesítése közben nem tüntettem fel, az egyik legfontosabb a friuli nyelv igen magas presztízse az azt beszélők szemében – ld. 19-22. pont –, amit a legutóbb idézett válaszadó talán már lehetséges veszélynek érzel⁴³.

IV. 2. A szárd nyelvközösség

IV. 2. 1. A kisebbség helyzete Sole 1981-es, 1986-os és 1988-as vizsgálatának eredményei alapján

A szárd nyelvhasználat máig is egyik legnagyobb szociolingvisztikai vizsgálatát Leonardo Sole professzor végezte el három lépcsőben, összesen 5.998 iskolás gyermekkel (Sole 1988). Ez a szám azért is különleges, mert a nemzetközi *Euromosaic*-felmérés a következő évtizedben mindössze 296 válaszadóval dolgozott (és ez sajnos nem jelenti azt, hogy az Európa Tanács kutatása a szűkebb körből, de előre

meghatározott paraméterek szerint kiválasztott válaszadókkal nagyobb reprezentativitást ért volna el). Az *Euromosaic*-nál tehát hússzor szélesebb körű felmérést a Sole professzor által nyelvészekből szervezett kutatócsoport végezte Oristano megye (Nyugat-Szardínia) összes általános iskolájának minden alsó tagozatos osztályában és három iskola felső tagozatában. Kérdőívük kiterjedt mind a gyerekek és szüleik nyelvi kompetenciájára és mindennapi nyelvhasználati szokásaira, mind nyelvükkel kapcsolatos attitűdjükre. A kutatás azért is szokatlanul nagy léptékű, mert ugyanezekre a helyszínekre három egymás utáni alkalommal vissza is tértek: 1981-ben, 1986-ban és 1988-ban, így egy hét évet átfogó és a változásokat pontosan regisztráló szociolingvisztikai helyzetleírást alkottak.

A gyerekek válaszait az első két felmérésből módunkban áll időrendi sorrendben egymás mellé helyezni (a harmadik vizsgálatban a válaszlehetőségek szélesebb skáláját adták meg a kutatók, így ez az egybevetés nem lenne pontos):

16. táblázat

Milyen nyelven...	szárd (%)		olasz (%)	
	1981	1986	1981	1986
beszél az apád?	85	55	13,5	43,3
beszél az anyád?	82	51	16,3	47
beszélpsz te?	47	12,5	51,7	87,5

Már a két vizsgálat között eltelt öt évben is a szárd nyelv használata a családon belül nagyon nagy mértékben visszaszorult. A szülők nyelvhasználatában ilyen rövid idő alatt 30%-os csökkenés valószínűleg tudatos döntés eredménye. Ennek a hatása érezhető is a gyerekek még ritkább szárd nyelvhasználatában: itt a csökkenés már 34,5%-os. Ezzel teljesen párhuzamosan nőtt meg a családokban az olasz nyelv használata fél évtized alatt egyharmadával.

1988-ban a kérdésfeltevés módja finomodott, a válaszlehetőségek száma nagyban bővült, ami az eddigi eredményekkel megnehezíti az összehasonlítást.

17. táblázat

Milyen nyelven...	szárd (%)	szárd/ol. (%)	olasz (%)	ol./másik (%)	ol./szárd/másik (%)	nem válasz.
beszél az apád?	1,8	61	5,7	4,2	26,1	1,2
beszél az anyád?	0,9	64,3	7,8	3,6	22,8	0,6
beszélpsz te?	0	51,1	33,3	1,8	13,8	0

Ami már így is nyilvánvaló a táblázatból, az a szárd nyelv családon belüli kizárólagos használatának rendkívül alacsony előfordulása, ami a gyerekek esetében már 0%. A szülők leginkább váltogatva használják a nyelveket, többnyire a szárdot az olasszal, és még esetleg valamilyen harmadik nyelvvel. Mindkét szülő kommunikációjában nyilvánvalóan sokkal nagyobb arányban fordul elő az olasz használata, mint a szárd önmagában való vagy kombinált használata. A gyermekek esetében a szárd használata már kizárólag valamely más nyelvvel kombináltan képzelhető el. Ez viszont már feltétlenül magában hordozza a szárd használati körének teljes beszűkülését: minden szituációban vagy a szituációk egy részében feltétlenül belép egy másik nyelv használata is.

Térjünk vissza az 1981-es és 1986-os felméréshez! A szülők maguk között váltogatják a szárdot és az olaszt, de a külön-külön 85 és 82%-ban szárdul beszélő szülők csak 51,8%-ban beszélnek szárdul az első vizsgálat idején, és már csak 23%-ban később. Még kevesebben vannak, akik a gyerekekhez csak szárdul fordulnak: korábban 18,9%, ami 4,8%-ra csökken később.

A gyerekek saját nyelvükhöz való kapcsolata kettős képet mutat: több mint kétharmaduk szeretné az iskolában is használni – ekkor még teljesen esélytelenül –, és ez az arány a közbeeső öt évben csak nő (68,9%-ról 78,8%-ra); viszont egy tizedük sem akarja a nyelvet saját gyermekének továbbadni (9,5%, majd 1,9%). Ez pedig a nyelvnek a saját beszélői által érzékelt hasznosságáról/haszontalanságáról szól. Azt, hogy az érzelmi kötődés nagyon erős ehhez a haszontalannak érzékelt nyelvhez, a következő kérdésre adott válaszok mutatják meg: „Szerinted a szárd szép nyelv?” A gyerekek válasza 82,3%-ban, majd 76,9%-ban igenlő volt.

Ennek ellenére a fenti táblázatban szereplő 0%-on kívül a nyelv lehetséges haláláról szól az az 1988-as adat is, amely szerint a gyerekek majdnem 70%-a szívesebben beszél olaszul, mint szárdul. A szárdot önmagában mindössze 5,7% jelölte meg, és mindkét nyelvet 24%. E két utóbbi adat összeadva sem teszi ki az olaszul szívesebben beszélők felét.

IV. 2. 2. A kisebbség helyzete Sole vizsgálatainak és az 1995-ös *Euromosaic*-felmérés eredményeinek egybevetése alapján

A szárd *Euromosaic*-felmérés 1995 januárjára készült el, tehát valószínűleg 1994-es állapotot tükröz. Meglepő módon sokkal kevésbé kidolgozott a friuli és a többi kisebbség nyelvének felmérésénél. A bevezetőből nem derül ki, hogy a kutatást szárdul folytatták-e, hogy hány válaszadóval készült a felmérés és kik készítették. Eredményei is gyakran nehezen értelmezhetők, amit maguk a készítők is leírnak. Ezen kívül kevesebb kérdést vizsgált, mint például a friuli felmérés.

A kutatás eredményeiből kiolvasható, hogy a válaszadók 97%-a Szardínia szigetén született, és 93%-ban szárd házastársat választott magának, ami igen nagyfokú endogámiát jelent.

Az *Euromosaic* eredményeit újraértelmezve⁴⁴ azt látjuk, hogy a nyelvi kompetencia témakörében a nagyszülők szárd nyelvismeretét majdnem 40%-kal több válaszadó értékelte nagyon jónak, mint saját generációjáét.

18. táblázat

szárd nyelv ismeret (%)	nagyon jól tud	elég jól tud	egy kicsit tud	nem tud	nem válaszolt
nagyszülők	87	6	1	5	5
szülők	77	15	4	4	1
testvérek	48	20	22	10	22

A szárd nyelvi kompetencia a nagyszülők és a szülők generációja között eltelt időben a „nagyon jól” kategóriából részben az „elég jól” kategóriába került. Ugyanez a „hullám” a gyermekeknél már még egy kategóriával lejjebb ér. Más szóval: a szárd nyelvi kompetencia az esetek kb. 90%-ában a nagyszülőknél a „nagyon jól tud” kategóriába esik, a szülőknél a „nagyon jól tud” és az „elég jól tud” kategóriába, és a gyerekeknél a „nagyon jól tud”, az „elég jól tud” és az „egy kicsit tud” kategóriába.

Saját megítélésük szerint 69%-uk ért nagyon jól szárdul, de ebből mindössze 53% tud is nagyon jól beszélni. Az olvasás és írás területén – csakúgy mint a friuli nyelv esetében – itt is drasztikus a csökkenés: 18% ítéli úgy, hogy nagyon jól tud szárdul olvasni, és 6% tud nagyon jól írni. Az olasz nyelvi kompetencia minden képesség esetében messze megelőzi a szárdot. Ezek közül külön figyelemre méltó a két nyelven

való beszéd képességének aránya: a válaszadók 53%-a állítja magáról, hogy nagyon jól beszél szárdul és 78%-a, hogy nagyon jól beszél olaszul.

A válaszadók első nyelve körülbelül egyenlő arányban volt a szárd és az olasz: 43%-uknak a szárd, 41%-nak az olasz. 12% párhuzamosan sajátította el a két nyelvet. A válaszadók gyermekkori nyelvhasználatát vizsgáló kérdés a következő arányokat mutatja:

19. táblázat⁴⁵

A válaszadó gyermekkori nyelvhasználat	szárd (%)	szárd+olasz (%)	olasz (%)
a nagyszüleivel	54	19	26
a szüleivel	39	25	36
a testvéreivel	35	23	41

A gyerekek egymás között az esetek kétharmad részében olaszul beszélnek, és mindössze 4%-uk használja kizárólag a szárdot. A többiek (29%) használják mindkét nyelvet.

Ez egy kis óvatossággal összevethető Sole professzorék 1988-as eredményeivel, bár a kérdések eltérő dologra irányultak:

20. táblázat

	Melyik nyelven beszélsz szívesebben? (%) (Sole 1988)	A gyerekek egymás közötti nyelvhasználat (%) (<i>Euromosaic</i> 1994)
olasz	69,4	28,7
olasz és szárd	24	12,5
szárd	5,7	1,6
nem válaszolt	0,9	57

Ha most a nem válaszolók elhagyásával csak a tényleges válaszadók nyelvhasználatát nézzük, az *Euromosaic* tényleges válaszadóinak arányai ezt mutatják:

21. táblázat

	Melyik nyelven beszélsz szívesebben? (%) (Sole 1988)	A gyerekek egymás közötti nyelvhasználat (%) (<i>Euromosaic</i> 1994)
olasz	70	67
olasz és szárd	24	29
szárd	6	4

A két adatszoport nagyon hasonló képet mutat. Az a kevés különbség, ami mutatkozik, nem tudható be egyértelműen a két vizsgálat között eltelt hat évnél; minden valószínűség szerint a két felmérés eltérő kérdéseiből ered. Amiben a két vizsgálat megegyezik, az a szárd használatának rendkívül nagy visszaszorulása. A szárd kizárólagos és olasszal együttes használatának összege sem éri el az olasz használatának felét. Ilyen arányok mellett nem várható, hogy a következő generációban még jelen legyen a szárd kizárólagos használata bizonyos területeken.

A felmérés idejében a családon belül folyó kommunikációról a következő kép alakult ki:

22. táblázat

Nyelvhasználat a válaszadó családjában (1994-ben)	szárd (%)	olasz+szárd (%)	olasz (%)
a szülőkkel	35	28	37
a házastárssal	19	37	44
a gyerekekkel	9	30	60

Az arányok nyilvánvaló képet festenek: a szárd nyelv generációról generációra egyre kisebb részét képezi a kommunikációnak, ami párhuzamosan halad az olasz nyelv térnyerésével még ezen a nyelvhasználati szintéren is. Ez rövid időn belül a nyelv teljes elvesztésével fenyeget, miután a szárd egyetlen biztos életben tartó forrása a közösség.

A válaszadók erősen érzékelik a nyelv használatának csökkenését a tágabb közösségben, a nyilvános helyeken: az utcán, a boltokban, a templomban és a klubokban becslésük szerint sokkal kevesebben beszélnek szárdul, mint gyermekkorukban. A kutatók megállapítása szerint is meglepő, hogy a magas nyelvi kompetencia ellenére milyen kevesen használják saját nyelvüket olyan helyen is, ahol megtehetnék. Például a kávéházban 28% beszél csak szárdul, miközben 38% tudja, hogy használhatná a nyelvet, de nem teszi. A legtöbbször által megválaszolt nyelvhasználati szituáció – mint a friuli esetében – itt is a barátokkal való találkozás, a vendéglátóhelyen étkezés és a bár (a vendéglátóhely itt egy címszó alatt jelöli a helyi jellegű és a nemzeti jellegű vendéglátást). Ezekben a helyzetekben sorrendben 19, 5 és 15%-ban beszélnek kizárólag vagy főként szárdul. A többi formális és informális beszédhelyzetben a szárd használata ennél még inkább háttérbe szorul.

A templomi nyelvhasználatban szinte egyáltalán nincs jelen a szárd.

Az iskola nyelvei között a megkérdezettek válaszaik szerint a kisebbségi nyelv soha nem jelenik meg. A kiegészítő tanulmány leírása szerint néhány olyan általános és középiskola van csak, ahol fakultatív módon a szülők kérésére tanítanak szárdot, de ez mindenhol további akadályokba ütközik (taneszközök hiánya, tanártovábbképzés hiánya, stb.).

A munkahelyen a vezetők 43%-a beszél jól szárdul, de ez nagyon kis hányadban nyilvánul meg a beosztottakkal folytatott kommunikációban. A szárd értését 25%, a beszédkézséget 17%, az olvasást 3% és az írást 4% tartja alapvető fontosságúnak a munkában.

Az *Euromosaic* leírása szerint szárd nyelvű napilap nem létezik, a szárd nyelvű média szórványosan fordul csak elő a szigeten és csak privát adókon. Ezért érthető, hogy a lehetséges nézőknek, hallgatóknak és olvasóknak több mint a 3/4 része soha nem találkozik szárd nyelvű adással, illetve újsággal és könyvvel.

A szárd nyelvű utcai színjátszás viszont elterjedt az egész szigeten, ami főleg amatőr csoportok működésének köszönhető. Több szárd nyelvű költészeti verseny is van.

A szárd nyelv az üzleti életben egyáltalán nincs jelen.

A bíróságokon nagyon ritka a szárd nyelv használata az eljárás alatt, és szárd nyelvű bizonyítékot sem fogadnak el.

Néhány esetben elfogadott a szárd személynevek és helynevek használata, de az útjelzések, és a boltok feliratai olasz nyelvűek.

Az identitással foglalkozó pontokból kiderül, hogy mennyire erős a válaszadóknak a szárd közösséghez való kötődése: 94%-a szárdnak vallja magát. Ezzel párhuzamosan 88% tartja magát olasznak.

Az erős érzelmi kötődés mellett (amely a „Szárdínia nincs szárd nyelv nélkül” és „a gyerekek tanuljanak szárdul” kijelentések megerősítéséből nyilvánvaló) nagyfokú bizonytalanság észlelhető a szárd fontosságát illetően más nyelvekkel szemben, illetve a szárd nyelv használhatóságát illetően az üzleti és a tudományos világban. Majdnem 60% gondolja úgy, hogy a gyerekeknek fontos szárdul megtanulniuk, és 46% egyetértene a szárd nyelv használatával a közigazgatásban.

A válaszadók megítélése szerint a szárd nyelv szinte egyáltalán nem számíthat állami támogatásra, és a tartományi, illetve a helyi vezetés, valamint az egyház sem tűnik túl aktívnak a nyelv megtartásának kérdésében. A szárd legfőbb támaszai maguk a beszélők, a családok és a válaszadók meglátása szerint érdekes módon a bevándorlók.

Az *Euromosaic* helyzetleírása szerint az olasz nyelv az informális helyzetekben is tért nyert a szárd ellenében, és különösen a városi beszélők egyre inkább hajlamosak arra, hogy a szárd nyelvről az olaszra váltsanak. Ez a folyamat vidéken lassúbb.

Itt fontos észrevenni, hogy a városi beszélők szárdról olaszra váltásának oka és egyben következménye is a szárd nyelv feltételezett idegensége a modern világtól. A beszélők emiatt az érzés miatt váltanak bizonyos szituációban ösztönösen olaszra, és ezzel egyben meg is erősítik a szárd nyelv és a modernitás összeegyeztethetetlen mivoltát. A beszélők ilyesfajta érzései részben megalapozottak, amennyiben Szardíniában valóban nem szokás a formális nyelvhasználati színtereken szárdul megnyilvánulni, és a szárd nyelv intellektualizációja (vagy ennek a folyamatnak spontán megfelelője) a megelőző folyamatok hiányában még el sem kezdődött.

IV. 3. A két kisebbség szociolingvisztikai helyzetének összehasonlítása

Ilyen volt tehát a friuli és a szárd nyelvközösség helyzete és saját nyelvükhöz való viszonyulása az állami nyelvtörvény előtt. A két kép sok szempontból hasonló, sőt némely ponton meglepő mértékben egybevágó. Ha egymás mellé helyezzük a felmérések eredményeit, az egyezések mellett nyilvánvalóvá válnak belőlük az eltérő sajátosságok is.

Próbáljuk most a felmérés eredményeit a válaszadók gyermekkorától felnőttkora felé haladva, időrendi sorrendben szemlélni: vizsgáljuk meg egymás után gyerekkori nyelvhasználatukat, majd mai nyelvi kompetenciájukat és mai, felnőtt háztartásuk nyelvhasználatát a két közösségben!

Az első két táblázat szorosan összefügg. A válaszadók első nyelve, valamint gyerekkori nyelvhasználatuk nyilvánvaló ok-okozati viszonyban van egymással, mégis különleges tanulsággal szolgálnak:

23. táblázat

A válaszadó első nyelve	Friuli (%)	Szardínia (%)
kisebbségi nyelv	64	43
kisebbségi nyelv + olasz	6	12
olasz	22	41

(A fennmaradó százalékokban a válaszadók első nyelve nem a kisebbségi nyelv vagy az olasz, hanem egy harmadik nyelv volt.) Szardíniában sokkal erősebbnek tűnik már a válaszadók korosztályánál idősebb generációban is a saját nyelv elnyomásának szándéka, mint Friuliban.

A válaszadók gyermekkori nyelvhasználatát vizsgáló kérdés a következő arányokat mutatja:

24. táblázat

A válaszadó gyermekkori nyelvhasználata	kisebbségi nyelv (%)		kisebbségi nyelv + olasz (%)		olasz (%)	
	Friuli	Szardínia	Friuli	Szardínia	Friuli	Szardínia
a nagyszüleivel	72	54	5	19	17	26
a szüleivel	68	39	6	25	23	36
a testvéreivel	70	35	6	23	19	41

Itt egy érdekes tendencia nyilvánul meg – de csak a friuli esetében: a testvérekkel beszélve többen használják a friuli nyelvet, mint saját szüleikkel, ráadásul az olasz rovására. Mintha egy ellentétes tendencia enyhe hatását látnánk, amely kifejezetten a friuli nyelvhasználatot helyezi előnybe az olasszal szemben. Ez annál is inkább nyilvánvaló, mert a kevert nyelvű megnyilvánulások csekély száma nem változik e két különböző generációval folytatott kommunikációban. (A Friuliban 1998-99-ben általam végzett felmérés is alátámasztani látszik a friuli nyelv presztízsének enyhe növekedését a fiatalok körében: előzetes várakozásaimmal ellentétben éppen a fiatalabb korosztályba tartoztak azok a válaszadók, akik friuli nyelven nem csak otthoni üzeneteket írtak.)

A két közösség nyelvhasználatában még két lényeges különbség van: Friuliban a családban az egy generáción belüli kommunikációnak több mint 2/3-a a kisebbségi nyelven folyik, Szardíniában éppen feleannyian használják kisebbségi nyelvüket testvéreikkel. A másik figyelemre méltó különbség: a friuli kisebbségben nagyon alacsony az olasz és a saját nyelv váltogatott használata, a szárd esetében azonban a beszélgetéseknek majdnem a negyede így zajlott már a válaszadó gyermekkorában.

Ha most a gyermekkori nyelvhasználatot az első nyelv elsajátításáról szóló adatok fényében nézzük, még egy érdekes tény állapíthatunk meg. Friuliban minden irányban többen használták gyermekkorukban a kisebbségi nyelvet, mint ahányan azt első nyelvükként megtanulták. Ez két dolgot jelent: sokan bár párhuzamosan sajátították el a kisebbségi nyelvet és az olaszt, gyermekkorukban a családban a friulit részesítették

előnyben. Másrészt az adatok szerint több olyan beszélő is van, aki az olaszt tanulta meg első nyelveként, később (még gyermekkorában) mégis elsajátította a kisebbségi nyelvet. A táblázat adatai ezt világosan mutatják: Friuliban a válaszadók 64%-a első nyelveként a friulit tanulta meg, de nagyszüleivel 72% beszélt friuliul. Ezt a különbséget nem „tölti ki” az a 6% sem, aki párhuzamosan sajátította el a kisebbségi és az államnyelvet. Kellott, hogy legyen tehát minimum 2% (ez itt 7 főt takar), aki első nyelveként az olaszt tanulta meg, ám nagyszüleivel a friulit használta.

Most figyeljük meg a két kisebbségből származó válaszadók nyelvi kompetenciáját!

25. táblázat

A kisebbségi nyelven nagyon jól...	friuliak (%)		szárdok (%)	
	friuliul	olaszul	szárdul	olaszul
ért	93	97	69	93
beszél	79	94	53	78
olvas	24	95	18	85
ír	9	90	6	67

A táblázatból szembeötlő az államnyelv minden készséget illetően jobb elsajátítása a saját nyelv ismereténél. Az olasz ismerete a friuli közösség esetében minden szinten magasabb, mint Szardíniában, aminek az iskolázottság magasabb szintje, és az iskolában az államnyelv szinte kizárólagos jelenléte az oka.

A készségek mindegyikében nyilvánvaló a friuli nyelv magasabb szintű ismerete és használata saját beszélői körében, mint a szárdé saját közösségében. Ennek hátterében valószínűleg a két nyelv különböző presztízse áll saját beszélői szemében, aminek gyökerét a magasabb társadalmi elismertségben kell keresnünk. A kiinduláskor, az 1999/482. törvény előtt a friuli nyelv tehát jobb helyzetben volt saját közösségében a szárdnak saját beszélői körében betöltött szerepéhez képest.

A felmérés idejében a családon belül folyó kommunikációról a következő kép alakult ki:

26. táblázat

Nyelvhasználat a válaszadó családjában a felmérés idején	kisebbségi nyelv		kisebbségi nyelv + olasz		olasz	
	Friuli	Szardínia	Friuli	Szardínia	Friuli	Szardínia
a szülőkkel	62	35	11	28	23	37
a házastárssal	61	19	13	37	23	44
a gyerekekkel	47	9	24	30	28	60

A két táblázatból feltűnő a gyerekekkel való kommunikáció különbsége, azaz a saját nyelv megtartásának szándéka. A kisebbségi nyelvet önmagában vagy az olasszal váltogatva Friuliban 71% használja a gyerekeivel, Szardíniában csak 39%. De a problémát megvilágíthatjuk a gyerekekkel való kizárólagos olasz-használat adataival is, ami a kisebbségi nyelvnek az egyetlen biztos saját nyelvhasználati színteréről való kiszorulását jelenti: ez 28% Friuliban és 60% Szardíniában. Utóbbi a teljes nyelvvesztés felé vezető út biztos jele.

A gyermekkori családi nyelvhasználattal egybevetve ismét egy érdekes megállapítást tehetünk: ugyanazok a válaszadók régen saját szüleikkel mindkét kisebbségben nagyobb arányban használták kisebbségi nyelvüket, mint a felmérés idején, a '90-es években. Ennek a csökkenésnek megfelelő arányú növekedés a kevert nyelvhasználatban mutatkozik meg, tehát a szülőkkel való nyelvhasználat néhány százalékban a kisebbségi nyelv kizárólagos használatától a kevert nyelvű kommunikáció felé tolódott:

27. táblázat

Nyelvhasználat a válaszadó szüleivel	kisebbségi nyelv		kisebbségi nyelv + olasz		olasz	
	Friuli	Szard.	Friuli	Szard.	Friuli	Szard.
gyermekkorában	68	39	6	25	23	36
a felmérés idején	62	35	11	28	23	37

A két közösségben a gyermekek egymás közötti nyelvhasználata mutat talán a legtöbbet az adott nyelv valószínűsíthető jövőbeni útjáról. A következő táblázatban csak a kisebbségi nyelvről és az államnyelvről szóló válaszokat vettem figyelembe, és kihagytam a más nyelven beszélőket:

28. táblázat

A gyermekek egymás közötti nyelvhasználata	friuli	szárd
kisebbségi nyelv	40	4
kisebbségi nyelv + olasz	27	29
olasz	33	67

A friuli válaszadók gyerekei a két nyelv közül 40%-ban választják és használják kizárólag kisebbségi nyelvüket az egymással folytatott kommunikációban, a szárd közösségben tizedannyian. Az utóbbi közösség esetében ez az adat magáért beszél: itt már csak nagyon sürgős és hatékony beavatkozás segíthet a nyelv fennmaradásában.

Mint láttuk, mindkét közösségben a legtöbb válaszadó által megjelölt nyelvhasználati szituáció a barátokkal való találkozás, a vendéglátóhelyen való étkezés és a bár. Nagyon nagy azonban az eltérés a kisebbségi nyelv előnyben részesítésének arányai között a két közösségben:

29. táblázat

A kisebbségi nyelv kizárólagos használata a legtöbbször által ismert nyelvhasználati szituációkban	Friuli	Szardínia
barátok	55	19
étterem	24	5
bár	58	15

A kisebbségi nyelvi kompetenciát szintén jelentősen eltérő mértékben érzik fontosnak a két közösség tagjai a munkahelyükön, pedig mindkét kisebbség esetében főleg kis- és középvállalkozásokról van szó.

30. táblázat

A munkában alapvetően fontosnak tartja a kisebbségi nyelven...	Friuli	Szardínia
érteni	54	25
beszélni	50	17
olvasni	8	3
írni	8	4

A kisebbségi nyelven olvasni- és írni-tudás fontosságának nagyon alacsonyra értékelése egyrészt a közösség saját nyelvén való írásbeli kompetenciájának mértékére vezethető vissza, másrészt a két nyelv sztenderdizációjának hiányaira.

A két közösségnek saját nyelvéhez fűződő viszonyában meglepő egyezés volt megfigyelhető. Mindkettő erősen kötődik saját nyelvéhez, amelyet ráadásul ugyanarra a két állításra adott megerősítő válaszaikkal fejeztek ki, és ugyanazokon a területeken bizonytalanok nyelvük fontosságát illetve használhatóságát illetően a modern világban.

Van két olyan terület, ami mindkét közösség esetében nagyon fontos kifejeződése a nyelvhez fűződő személyes viszonynak és a nyelvmegtartás szándékának. Ezek érdekes módon pontosan megegyező területek a két nyelvközösségben: az amatőr színjátszás és a költészet. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ezek egyben fontos pillérei is lehetnek a nyelvmegtartásnak.

Mindkét közösség esetében már nagyon régóta szükség lenne „felülről jövő” intézkedésekre a közösség nyelvmegtartó szándéka mellett. A szárd esetében ráadásul a közösség nyelvmegtartó ereje már nyilvánvalóan nem elég. Ha bizonyos helyi vagy állami nyelvpolitikai döntések még időben találkoznak a beszélőközösség szándékaival, a nyelvnek még esélye lehet a fennmaradásra. A késlekedés a beszélőközösségnek a saját nyelvről való teljes lemondásával fenyeget. Itt a gyors és hatékony intézkedések sem hoznak szavatolható eredményt, a társadalmi és a gazdasági tényezőkön kívül sok minden függ a helyi, illetve az állami intézkedések és a beszélőközösség érdekeinek és szándékainak találkozásától és későbbi összhangjától.

A legkívánatosabb cél természetesen mindkét nyelvközösség számára a kiegyensúlyozott kétnyelvűség állapotának elérése lenne, ami egyben nagyobb garanciát jelentene a két nyelv továbbélésére is. Ez a mai helyzetben utópiának tűnik, bár korábbi tanulmányában ezt a kívánságot fogalmazza meg a szárd nyelvészprofesszor Bolognesi is (Bolognesi 1999: 40):

Hamarosan látni fogunk olyan gyerekeket, akik az iskolában fognak megtanulni szárdul írni és olvasni. Ezeket a gyerekeket nem köti majd egyik hagyományos írásmód sem, hanem – tőlünk különböző módon – mindegyikük ugyanazt az írást fogja megtanulni, függetlenül attól, hogy melyik nyelvjárást beszéli, és megtanulja majd felismerni is azt a logikai kapcsolatot, ami az írás és a kiejtés között létezik. Ezek ténylegesen kétnyelvű gyerekek lesznek, akiknek nem csak két nyelv lesz a birtokukban

(az olasz és a szárd) (...), hanem megtanulnak bánni a nyelvi szerkezetekkel és a nyelvhasználatával, és akik e kettőhöz más olyan nyelveket is hozzá tudnak adni, amilyeneket a környezetük felkínál nekik.

Az 1999/482. nemzeti törvény és a nyomában szépen lassan megszülető tartományi törvények éppen ezt az állapotot célozzák, amennyiben a törvényben foglalt kisebbségi nyelveket kívánják „felemelni” egy olyan szintre, ahol már minden nyelvhasználati színtéren használhatóvá válnak. Pontosabban a nyelvek „felemelését” maguk a közösségek végzik, a nemzeti törvény csak kinyitja azokat a kapukat, amelyeken keresztül elérhető a kisebbségi nyelvek formális használata a mindennapi gyakorlatban.

Hosszabb távon azonban a kiegyensúlyozott kétnyelvűség is kifejezett veszélyt jelenthetne e nyelvekre nézve, lévén, hogy az egyik nyelv előbb-utóbb fölösleges lesz.

A két nyelv fennmaradásának záloga – ma már úgy tűnik – a sztenderd nyelv megléte. Már eddig sem lett volna magától értetődő két ekkora létszámú kisebbség nyelvének túlélése, mára azonban a nyelvvesztés folyamatának egyre hangsúlyosabb jelei (a nyelvek használati körének beszűkülése, a beszélők átlagéletkorának növekedése, stb.) egyértelműek.

A más országban élő nagyobb lélekszámú beszélőközösség hiánya miatt e két kisebbség saját nyelvi sztenderdje csak belül keletkezhet spontán módon, vagy a kisebbségnek tudatosan és önállóan kell megteremtenie. Ezen a ponton egy fontos kérdés merül fel a sztenderdizáció lefolyását, illetve lefolytatását illetően. Kivárható-e amíg a beszélőközösség maga alakítja ki a koinét (ha ez még nincs meg), és a sztenderd nyelv kiforr? A szárd nyelv esetében a válasz egyértelműen nemleges.

A „felülről jövő” beavatkozás azonban további kérdéseket vet fel:

- Mekkora felülről jövő beavatkozás szükséges a sztenderd nyelv létrehozásához?
- A sztenderd nyelv megalkotásának minden fázisát irányítani kell, vagy csak bizonyos helyeken jó beavatkozni a spontán folyamatokba?
- Mennyi beavatkozást visel el a beszélőközösség?

Ugyanakkor a másik oldalról:

- Nem veszélyes-e hosszú időt igénylő spontán folyamatokra bízni a sztenderdizációt, amikor a nyelvvesztés már előrehaladott?

Nevezzük a sztenderdizációs folyamat természetes lefolyását spontán sztenderdizációnak, a beavatkozást kívánó változatot pedig irányított sztenderdizációnak.

A spontán sztenderdizáció tulajdonságai: a beszélőközösség maga alakítja ki a koinét, a sztenderd nyelv léte konszenzuson alapul. Az irányított sztenderdizáció sajátosságai: csak tudósok, vagy tudósok és beszélők alakítják ki; preskriptív alapokon nyugszik. Természetesen az irányított sztenderdizáció sem képzelhető el a beszélőközösség egyetértése nélkül, legalábbis a nyelv használatbavételekor.

A sztenderd nyelv elfogadottsága és széles társadalmi alapokon nyugvó használata szempontjából mindkét kisebbség számára a spontán sztenderdizáció lenne a lehetőségek közül a legideálisabb út. Ebben a folyamatban nincs jelen a sztenderd nyelv elfogadtatásának szakasza (és mindaz, ami ezzel jár, a részben vagy egészében mesterségesen megalkotott sztenderd érdekében vagy ellene vívott harc, jobb esetben csak kampány), sem a beszélőközösség megosztottsága. Ez utóbbi az irányított sztenderdizációnak sem kellene, hogy feltétlen velejárója legyen, mégis a tapasztalatok azt mutatják, hogy nem, vagy nagyon kis eséllyel lehet a nyelvközösségen belüli csoportok mindegyikének egyetértését elnyerni és egy konszenzusos megállapodásra jutni a közös nyelv kérdésében. A spontán sztenderdizációval járó előnyök között azonban ott van a nyelv szilárd társadalmi megalapozottsága.

A két kisebbség mai helyzetében viszont ezt a választást az idő szűkössége szinte kizárja. Diglossziás nyelvi helyzetben, egy másik nyelvnek (ráadásul az egyedüli nemzeti nyelvnek) alárendelve nincs esély a több évszázados spontán sztenderdizációra. Ha a mérleg másik serpenyőjében a nyelvjárás használati körének teljes beszűkülése, majd valószínű elvesztése van, kevesen mernek amellett kitartani, hogy vitalitása mindezek ellen biztosíték. Kisebb vagy nagyobb mértékben, de úgy tűnik, szükség van külső beavatkozásra, a sztenderdizációs folyamat irányítására is.

Az 1999/482. törvény tehát esélyt adott a kisebbségi nyelvek formális használatára, a diglossziás helyzetben elfoglalt helyükből való „kiemelkedésre”, de egyben kényszert is szült: a formális változat létrehozásának sürgető kényszerét. Ennek az előfeltételnek a teljesítése nélkül nagyon nehézessé válik a nyelv iskolai oktatása és hivatalos színtereken való használata.

V.

A két közösség szociolingvisztikai helyzetének változása az 1999/482. számú törvény után

V. 1. Utak és választások a nyelvi tervezés elején

V. 1. 1. A nyelvi tervezés folyamatai, funkciói és a vele kapcsolatos attitűdök Haugen és Garvin szerint

A következőkben egy koinéval már rendelkező és egy anélkül élő közösség sztenderd nyelvhez vezető útját szeretném egymás mellé állítani. A két út különbségének bemutatásához Einar Haugen (Haugen 1983: 143-160) nyelvi tervezésről szóló modelljét hívom segítségül. Haugen szerint a nyelvi tervezés fő tényezői:

- 1) a norma-kiválasztás, azaz a különböző nyelvjárások közül a sztenderd alapjául szolgáló nyelvjárás(ok) kiválasztása,
- 2) a norma-kodifikáció, azaz a leendő sztenderd grafizációja, grammatikalizációja és lexikalizációja,
majd, hogy e kettő ne csak elmélet maradjon,
- 3) a funkció-kivitelezés, azaz a kodifikált nyelvi forma elfogadtatása és elterjesztése a közösségen belül, illetve bizonyos korrekciós eljárások és értékelésük,
végül:
- 4) a funkció-kidolgozás, azaz a nyelv későbbi modernizációja.

Ezen belül a norma-kiválasztás és a funkció-kivitelezés társadalmi, nyelven kívüli folyamatok, a norma-kodifikáció és funkció-kidolgozás nyelvi, nyelven belüli folyamatok Haugen rendszere szerint. Amint azt a két nyelv sztenderdizációjának során is látni fogjuk, az itt felsoroltak nem feltétlenül egymás utáni lépcsőfokok, a folyamat bizonyos részei futhatnak párhuzamosan is.

A szárd nyelv – amelyben a legnagyobb problémát a koiné hiánya okozza (Marazzini 1994: 424) – ebben a folyamatban valahol a második rész végénél tart. Mondhatnánk azt is, hogy hosszú társadalmi viták után mára éppen csak túljutott a norma-kodifikáció szakaszán, de itt válik nyilvánvalóvá, hogy – bármennyire logikus

lenne is – ezek a részfolyamatok nem egymás után szabályosan következő lépcsőfokokként képelhetők el: már jóval a norma-kiválasztásról szóló viták lezárulta előtt megindult a norma-kodifikáció, azaz javaslatok, felvetések és egész, kidolgozott, egymással szembenálló koncepciók megfogalmazása a grafizáció, a grammatikalizáció és a lexikalizáció lehetséges útjairól. Mindez természetesen még akkor, amikor még az sem volt tisztázott, merre vezet a sztenderdizáció útja: egy minden nyelvjárás mai sajátosságait magában ötvözni igyekvő sztenderd létrehozása, vagy egyik nagyobb nyelvjárást a másik fölé emelő sztenderd nyelv bevezetése, avagy egy a különböző nyelvjárások közös gyökerén alapuló új sztenderd megalkotása felé.

Mivel a viták során ezek közül a lehetőségek közül mindegyik felmerült, és mindegyik hordoz magában pro és kontra érveket is, a konkrét grafizációról, grammatikalizációról, lexikalizációról szóló elképzelések is annyiféleképp voltak, ahányféle lehetséges út. Ily módon a norma-kiválasztás és norma-kodifikáció tulajdonképpen részben párhuzamosan folyt: a folyamat társadalmi, nyelven kívüli része nem akadályozta a nyelven belüli lehetséges utak tervezését.

Mindezeket túl mondhatnánk azt is, hogy a szárd nyelv sztenderdizációja már a funkció-kivitelezés útján van, hiszen megjelent az *Limba Sarda Comuna, a Közös Szárd Nyelv* leírása, és ezzel együtt megindult a társadalommal való elfogadtatása és utólagos korrekciója is. Természetesen ennek a szakasznak a gyökerei is korábbra nyúlnak vissza, egészen az első szakaszig: a létrehozott sztenderd elfogadottsága attól is függ, mennyire sikerült a norma-kiválasztás időszakában a leendő sztenderd nyelv alapjainak "helyes" kiválasztásáról meggyőzni a közvéleményt.

Ugyane folyamatokat tekintve a friuli nyelv talán már az utolsó szakasznál tart. A friulin belüli nem túl markáns nyelvjárásbeli különbségek miatt a koiné kifejlődése és a sztenderd nyelv meghatározása nem volt annyira akadályokkal teli folyamat, mint a szárd nyelvé. A sztenderd nyelvnek a közösséggel való elfogadtatása az utóbbi évtizedben zajlott le, és modernizációja most van folyamatban.

A sztenderd nyelv funkciói és a vele kapcsolatos attitűdök között Paul Garvin (Garvin 1998: 87-99) az első két helyen az egységesítő és az elkülönítő funkciót sorolja fel. A sztenderd változat egységesítő funkciója a nyelvjárási és más nyelvi különbségek ellenében hat, az elkülönítő funkció pedig abban nyilvánul meg, hogy a sztenderd nyelvváltozat más beszélőközösségekkel szemben erősíti meg a beszélők identitását.

Garvin így ír a sztenderd nyelvről: "a nemzeti identitás megjelenítője külföldiekkel szemben, nem pedig a helyi változat: valaki inkább német és nem Rajna-vidéki, valaki inkább francia, mint burgundi" (Garvin 1998: 95). Ennek kapcsán érdemes lenne elgondolkodni az olasz sztenderd egységesítő és elkülönítő funkciójáról, ahol a fenti példával ellentétben az azonosságtudat alapja máig inkább a városhoz vagy a tartományhoz való kötődés, mint az országhoz. Külföldiekkel beszélve is gyakori jelenség, hogy egy olasz beszélő elsőként a szűkebb környezetét nevezi meg, mint országát, vagy rögtön az ország megnevezése után fontosnak tartja pontosítani azon belüli hovatartozását.

Ugyanitt, az elkülönítő funkcióról szólva említi Garvin azt a lényeges váltást, amelynek során egy beszélőközösség a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába jut. Ez a változás az 1999/482. törvény megszületése után ment végbe a friuli és a szárd közösségben. Valószínű, hogy az általam végzett felmérésekben a saját nyelv fontosságának lebecsülése mögött a nyelvek társadalmi presztízse, a hasznosságuk iránti bizalmatlanság állhatott, amin éppen a többség részéről érkező elismerés és ennek következtében a fent említett jelentős változás segíthet.

Természetesen a nyelvi kisebbségek védelmében hozott törvény nem maradt visszhang nélkül az olasz közéletben. Felkavarta az állóvizet, régi viszályokat hozott megint a felszínre. Bár ez régi adóssága volt a mindenkori kormányoknak, és ennél még jóval többre is szükség lenne – mindenekelőtt a dialektusok védelmére –, vannak szép számmal ellenzői is. A legnagyobb vitákat a törvény körül éppen a friuli és a szárd nyelvként való elismerése váltotta ki. Giulio Andreotti is éppen e két nyelv miatt apellált a törvény ellen még annak megszavazása előtt. A nyelvtörvény célja eredetileg ugyanis a határmenti népek (a szlovén, a német, a francia) kétnyelvűséghez való jogának törvénybe foglalása lett volna, csak később terjesztették ki „más dialektusokra, amelyek még csak nem is igazi idiómák” – így Andreotti. Ez a lépés az őt támogató képviselők véleménye szerint a dialektusok közötti diszkrimináció veszélyét hordozza magában, amennyiben néhányat közülük előnyben részesít, másokat nem. Az 1999/482. törvényt ellenző olasz értelmiségiek 2000. június 6-án manifesztumot nyújtottak be az olasz parlament alsóházában. Az okmány nem nyíltan a szóban forgó törvény ellen íródott, hanem az olasz nyelv védelmében, a nyelv "elbarbárosodása" ellen.

Tullio De Mauro volt oktatásügyi miniszter (De Mauro 2000) is megszólalt e kérdésben. Kifejtette, hogy ha ez a Manifesztum jó arra, hogy eloszlassa azt az iskolában máig élő előítéletet, mely szerint az anyanyelv ismerete valami banálisan egyszerű dolog, ő örömmel kész üdvözölni. Meglátása szerint azonban a manifesztum a nyelvi kisebbségek védelméről szóló törvény ellen íródott, ami azonban nem veszélyezteti az olasz nyelv tisztaságát.

A külső problémákon kívül a régóta várt nyelvtörvény a két kisebbségen belüli vitákat is felerősítette. Már elméletileg sincs teljes egység e nyelvek védelmének fontosságát illetően, de a kivitelezés még nagyobb vitákat és indulatokat gerjeszt. A törvényben előírtak megvalósításához – az iskolai anyanyelvi oktatás elindításához, a hivatali életben, a közigazgatásban, a sajtóban való egységes alkalmazásához – elsősorban már meglévő, hivatalosan is elismert nyelvi sztenderdre lenne szükség, ami a friulinál nem túl hosszú múltra tekint vissza, a szárd esetében pedig még éppen most van születőben. „A szárd egyébként az egyetlen olyan újlatin nyelv, aminek a tavalyi évig nem volt elfogadott sztenderdje” – írja Massimo Pittau (Pittau 2001b: 1), az egyik nagy szárd szótár szerzője 2001-ben. E mondat azt is jelentette, hogy azóta már van ilyen. Ám mint a későbbiekben látni fogjuk, ma már ez a kijelentés sem állja meg a helyét, az akkor elfogadottnak hitt sztenderd ugyanis a beszélők ellenállásán elbukott.

Írásbeliség létezett már ezt megelőzően is mindkét nyelven, ez azonban mindig a helyi nyelvváltozat (azaz a friulin és szárdon belüli nyelvjárások) sajátosságait tükrözte. A friuli nyelv első emlékei a XII. és a XIII. században keletkeztek, és ekkoriak az első irodalmi alkotásaik is. Igaz, hogy Fodor szerint (Fodor 1999: 1217) ezek még csak tulajdonneveket tartalmazó szórványok, és az első szövegek XIV. századbeliek. Az első szárd nyelvemlék campidano-i nyelvjárásban íródott a XI. században.

V. 1. 2. A norma-kodifikáció során felmerülő konfliktusok a friuli nyelvközösségben

Az írás sztenderdizációjában Friuli hatalmas előnnyel indult Szardíniához képest, mivel a friuli koiné már létezik. A friuli nyelvjárások eltérései, amelyek a fonológia és morfológia területén figyelhetők meg, egyébként is sokkal csekélyebbek a szárd nyelvjárásokénál. A sztenderdizáció eddig a szintig spontán módon zajlott, a friuli koiné, amelynek alapját a friuli irodalom adta, nagyjából az Udinében és környékén beszélt

friuli nyelvvaltozattal egyezik meg. A nyelv sztenderdizációjának szándéka egyes XVIII-XIX. századi friuli költők tevékenységével kezdődött, akik a XVII. századi friuli költő, Ermes di Coloredo műveinek nyelvezetét vitték tovább saját műveikben. A Friuliban ma is általánosan használt Pirona-féle szótár először 1871-ben jelent meg. Mint azt Paolo Coluzzi elmélyült szociolingvisztikai leírásából megtudhatjuk (Coluzzi 2004), 1920-ban Ugo Pellis az azóta is működő Friuli Filológiai Társaság egykori igazgatója egy olyan helyesírási rendszert alkotott, amely teljesen az olasz helyesírást követi, és figyelmen kívül hagyja a friuli alapvető fonetikai sajátosságait. Ezt a helyesírást alkalmazza az első *Friuli-olasz szótár* később kiadott megújított változata is. A Friuli Filológiai Társaság azonban 1945 után megváltoztatta álláspontját, és külön grafémákat (cj, gj) vezetett be a friuli prepalatális hangjainak leírására.

1986-ban az Udine megye által erre a célra létrehozott 11 tagú szakértői bizottság⁴⁶ Xavier Lamuela vezetésével egy új javaslatot dolgozott ki a Friuli Filológiai Társaság részére, amely csak kis részben módosította az addig elfogadott írásmódot. Ezt a tartomány 1996-ban elfogadta, és a 15. számú tartományi törvénnyel⁴⁷ életbe is léptette. A már 1987-ben megjelent *La grafie furlane normalizade* [A sztenderd friuli írás] 10 évvel későbbi tartományi törvénybe iktatásáig csak kisebb változtatásokon ment keresztül. E munka eredménye a *Picule guide de grafie uficiâl de lenghe furlane normalizade* [Kis útmutató a sztenderdizált friuli nyelv hivatalos írásmódjához]⁴⁸ című rövid leírás a nyelv írásmódjáról.

Itt fontos megjegyezni, hogy a friuli sztenderd a nevében megtévesztő módon ugyan csak az írás sztenderdizációját hordozza, szabályai azonban kiterjednek a morfológiára és a szintaxisra is. A *Picule guide* nem foglalkozik a helyes ejtés szabályozásával, az egységes írásmódban leírt szövegeket mindenki saját friuli nyelvjárásának kiejtése szerint olvashatja.

Azt, hogy a (helyesírás) sztenderdizáció(ja) nem lehetett teljesen konfliktusmentes folyamat, a fent említett tartományi törvénynek az a pontja árulja el, amely kimondja, hogy a tartományi önkormányzat még indirekt módon sem támogat olyan iskolai programokat, tanfolyamokat, illetve oktatási segédanyagokat, amelyek a hivatalos írásmódtól eltérő helyesírást tanítanak⁴⁹. Ilyen kidolgozott írásmódnak, írásmódtervezetnek, illetve a sztenderd helyesírás elleni valamiféle ellenállásnak tehát lennie kellett a friuli közéletben. Méghozzá a megalkotott sztenderd helyesírás ellenében

veszélyesnek tűnő erővel vagy támogatottsággal kellett rendelkeznie, különben nem lett volna szükség ilyen erőteljes megfogalmazásra.

Ezekkel a gondolatokkal kezdtem tudatosan keresni a friulinak nem a Lamuela által lefektetett szabályok szerinti helyesírását.

Mint kiderült, a *Friuli Filológiai Társaság (La Società Filologica Friulana)* nem fogadta el a Lamuela-féle változtatásokat, és arra hivatkozott, hogy az anyanyelvükön publikáló friuli írók és költők is a *Társaság* eredeti helyesírását alkalmazzák műveikben. Ezért röviddel a tartományi törvény életbe léptetése után, még 1996-ban a tartomány egy újabb, háromtagú bizottságot⁵⁰ állított fel annak eldöntésére, hogy visszatérjenek-e a *Friuli Filológiai Társaság* eredeti helyesírásához, vagy megtartsák a Lamuela vezette bizottság által ajánlottat. Ez a bizottság egy újabb, mindkét előzőtől eltérő javaslatot tett⁵¹, ezt azonban a tartomány elutasította. A helyzetet a *Friuli Filológiai Társaság* és a *Friuli Nyelv és Kultúra Intézete (OLF)* oldotta meg, akik – azzal a feltétellel, hogy néhány apróbb változtatást tesznek rajta –, 1997-ben mégis elfogadták a Lamuela-féle helyesírást. (Coluzzi 2004).

Az *OLF* 2002-ben közzétett egy füzetet *A friuli nyelv hivatalos írásmódja (La grafie uficiâl de lenghe furlane)* címmel (*La grafie* 2002), amely nem csak a friuli köznyelv (*la lenghe comune*) helyesírását tartalmazza, hanem annak morfológiáját, sőt a friuli lexika normalizációjának kritériumait is a friuli helységnevek teljes listájával egyetemben. Ezen kívül leírja a közös friuli nyelv gyökereit, megalkotásának okait, kívánt viszonyát a friuli dialektusokkal, valamint foglalkozik az ellenében leggyakrabban elhangzó érvekkel is.

Az eddigiek azonban nem tűnnek élesen eltérni a végeredménytől, a mai hivatalos friuli sztenderd helyesírástól. Coluzzi (Coluzzi 2004) megemlíti, hogy másféle megoldások is születtek az eddigieken kívül: Giorgio Faggin 1985-ben megjelent szótárában hacseket alkalmazott a sajátos friuli prepalatális hangok jelölésére (č, ĝ). A dolog itt az említés szintjén marad. A későbbi kutatások során azonban megtaláltam azt a nyelvészt, aki másféle helyesírást ajánl. Gianni Nazzi maga is tagja volt annak idején annak a szakértői bizottságnak, amelynek javaslata képezte Lamuela helyesírás-tervezetének alapját (ld. 4. sz. jegyzet). Majd ő maga volt az, aki ezt a helyesírást nem fogadta el, és Faggin friuli-szótárának helyesírását vette alapul, amely szerinte teljesebb a ma is általánosan használt Pirona-féle szótárnál. Ezt a régebbit átdolgozva adta ki az *Olasz-friuli, friuli-olasz szótárt*, ami így a Faggin- és Nazzi-féle helyesírás szerint

készült. Ma már a második, bővített kiadása is megtalálható a boltokban, amelyet Nazzi továbbra is saját erejéből készített el és adott ki. A második kiadásban egy rövid friuli nyelvtan is található, ami annyiból érdekes, hogy Nazzi már a hivatalos helyesírást sem fogadja el, így nyelvtana is valószínűleg saját utat követ. Mindezekon kívül Nazzi 37, főként szépirodalmi művet fordított le friulira és adott ki hivatalos támogatás nélkül. Nevét az utóbbi évekig mégsem nagyon lehetett olvasni, mert a hivatalos helyesírás támogatói negligálták a munkáját. Az, hogy egy-két éve mégis benne van a hivatalos köztudatban, leginkább annak köszönhető, hogy a Vallardi Kiadó az ő munkája alapján adta ki *Olasz-friuli, friuli-olasz szótárát*. A mű – a friuli beszélők olaszországi és külföldi összlélekszámát tekintve – meglepően nagy arányban fogyott.

Talán a külföldi elismertségnek köszönhető, hogy azóta már a hivatalos helyesírás képviselői is együttműködnek Nazzival. A *Patrie dal Friul* című friuli nyelvű havilap közre is adja a Faggin-Nazzi-féle helyesírást, és interneten elérhetővé teszi az *Olasz-friuli, friuli-olasz szótárt* is.

A friuli nyelv hivatalos írásmódja azonban így sem örvend teljes támogatottságnak. Raimondo Strassoldo, az első friuli nyelvű szociolingvisztikai mű egyik szerzője így ír:

Hála Istennek, miközben létezik egy törvény, amely (a kiadványok egy bizonyos kategóriája számára) elrendeli a már hivatalos írásmód követését, ami a lexikát illeti, választásunk még szabad, illetve legitim, amennyiben a nyelvhasználat népies, spontán, valós megnyilvánulásait választjuk inkább, mint nyelvmérnök-bizottságok művi és szabályos csinálmányait. Én személyesen remélem, hogy egy hivatalos és modern friuli nyelvhez a létező lexikai sokszínűség fokozatos hasonulásával is el lehet jutni, inkább, mint az egyik friuli dialektusnak a többi fölé helyezésével. Valamint a szabályoknak egy gazdag, sokszínű és toleráns együttesével, úgy, hogy a lehető legtöbb játékteret és szabadságot hagyjuk a nyelvhasználatnak, azaz a közösségnek, a népnek (Strassoldo 2000: 10).

A friuli sztenderd nyelvváltozat normájának kiválasztásában és kodifikációjában szerintem gyökeres változások már több okból sem várhatók: egyrészt Nazzi teljes mellőzésének időszaka után mára együttműködés alakult ki közte és a hivatalos helyesírás képviselői között, másrészt fent leírt véleményében Strassoldo nem propagálja

a hivatalos írásmód megváltoztatását, pusztán reményét fejezi ki egy spontán lezajló sztenderdizációs folyamattal kapcsolatban.

V. 1. 3. A norma-kiválasztás és a norma-kodifikáció során felmerülő konfliktusok a szárd nyelvközösségben

A szárd nyelv esetében a helyzet sokkal összetettebb. Bár nyelvként való hivatalos elismerése már megtörtént, furcsa módon még távolról sem beszélhetünk egységes szárd nyelvről. E virtuális nyelv nyelvváltozatai sokkal élesebb különbségeket mutatnak egymás között, mint a friuli dialektusok. A két legnagyobb nyelvjárás-csoport – a logudoro-i (Szardínia északi részén) és a campidano-i (Szardínia déli részén) – mellett még számos más nyelvjárást (nuoro-i, sassari, gallurái, stb.) beszélnek a szigeten (sőt, Alghero városban katalán nyelvű közösség él), ám a frontvonal e kettő között húzódik.

A szárd nyelv közös, emelkedett változatának kimunkálása már a XVIII - XIX. században is foglalkoztatta a szárd gondolkodókat⁵². Giovanni Spano, aki az egyik legnagyobb szárd szótár szerzője, a logudoro-i nyelvjárást tartotta volna a legmegfelelőbbnek a szárd emelkedett változatának alapjaként, és kizárta volna a campidano-i emelkedett nyelvváltozat lehetőségét. Ez a megfontolás azon a századok óta visszatérő meglátáson alapul, miszerint konzervativizmusa miatt a logudoro-i nyelvjárás csoport áll a legközelebb a latinhoz, és mint ilyen, értékesebb. Ezt az elképzelést osztotta a XX. században többek között Max Leopold Wagner is.

Vincenzo Porru, az egyik első szárd-olasz szótár szerzője (1832-34), nem követte ilyen mértékben a purista eszméket; természetesen fogadta el a nyelv változását, csakúgy, mint a campidano-i nyelvjárás emelkedett változatként való használatának lehetőségét.

Vittorio Angius (1853-ban írta meg a szárd nyelv egyik első grammatikáját) mindhármuk közül a legszélsőségebb; ő kizárólag a logudoro-i nyelvjárás középkori írásos változatát tartotta elfogadható alapnak a szárd emelkedett változatához, amelyben a két nagy nyelvjárás csoport jellegzetes eltérései még kevésbé vannak jelen. Ő is alkalmazza azt az egyszerűsítést, amely két nagy nyelvjárást különböztet meg, feltételez azonban egy harmadik – középső – nyelvjárást is, amely az arboreai nyelvemlékben

tükröződik vissza. Purista lévén ő mind a campidano-i nyelvjárásokat, mind a logudoro-i modernebb változatát elutasította.

Ami a lehetséges szárd sztenderd nyelvváltozatról szóló mai elképzeléseket és kezdeményezéseket illeti, a helyzet első ránézésre nagyon sokszínű, de ezek mind visszavezethetők a fenti négy elgondolás valamelyikére, azaz a két nagy nyelvjárás csoport valamelyikének alapként való kiválasztására, egy köztes változat keresésére illetve egy mesterséges közös nyelv létrehozásának ötletére.

Nem volt hát könnyű dolga a Szárd Nyelvi Regionális Bizottságnak, amelyet a tartományi közoktatásügyi főtanácsos hívott életre, és bízott meg az egységes szárd nyelv létrehozásával 1999 júniusában⁵³. A megállapodás szerint a bizottságnak három feladata volt: a szárd sztenderd nyelv helyesírási tervezetének elkészítése elsősorban a tartományi adminisztráció céljaira, a nyelvi egységesítés tervezetének és az alkalmazhatóságáról szóló tanulmány elkészítése. A munka átnyúlt egy képviselőváltási cikluson, és az újonnan megválasztott közoktatásügyi főtanácsos annyiban változtatta meg az addig a friuliakhoz hasonlatosan 11 főből álló szakértői csoport összetételét, hogy egy fővel kiegészítette a bizottságot egy olyan tag helyett, aki nem vett részt az üléseken⁵⁴. Ezzel a kiegészítéssel a bizottság – amely a Cagliari és a Sassari Egyetemen dolgozó professzorokból, két külföldi meghívottból (a Bonni és az Amsterdami Egyetemről) és három elismert, egyetemhez nem kötődő szárd nyelvészből állt – megfelelt a paritás elveinek, amennyiben a két legfőbb szárd egyetemről 3-3 professzor foglalt benne helyet.

A két legnagyobb nyelvjárás-csoport közötti éles fonetikai és morfológiai különbségek miatt azonban kezdetben eleve lehetetlennek tűnt a közös írásmód kidolgozása is. Az, hogy az alapok lerakása mégis sikerülhetett, a bizottság 18 hónapos munkájának volt köszönhető.

Az azóta elkészült *Limba Sarda Unificada* (a továbbiakban: *LSU*) még megjelenése előtt a nyelvközösségen belül éles vitákat váltott ki. Megalkotásával kapcsolatban több ponton is megvádolták a bizottságot összetételének nem kellő reprezentativitásával, az összes szárd homologizálásának szándékával, döntéseiben való részrehajlással. Ezeknek a vádaknak voltak az *LSU*-n kívüli és az *LSU* kivitelezésének módjában gyökerező okai is. Ez utóbbiakra később térnek ki. A helyzet megértéséhez nézzük először az *LSU*-n kívüli okokat!

Az *LSU* megalkotása előtt természetesen léteztek már más elképzelések is a szárd sztenderdizálásának lehetőségeiről, illetve voltak annak lehetetlenségéről szóló vélemények is. A probléma azonban az volt, hogy ezek az elképzelések általában egyes tudósokhoz vagy szervezetekhez kötődtek, és ezek között alig létezett valódi kommunikáció. A különböző elképzelések támogatói éles vitákban személyeskedő kritikákkal illették egymást, ám ez általában nem került ki egy szűk értelmiségi réteg körein kívülre. Az igen megosztott értelmiség között ezek a viták inkább mélyítették az ellentéteket, mintsem a párbeszéd kiindulópontjaivá váltak volna. Már az *LSU* születésekor, illetve a róla fellángoló vitákban, csakúgy, mint az *LSU* utáni időszak vitáiban is ezeknek a régi, személyes sértődöttségekkel átszőtt konfliktusoknak a továbbélését láthatjuk.

Az *LSU* megalkotása többek között ebből a szempontból is rendkívül érdekes próbálkozás volt: egy asztalhoz ültetett, és együttműködésre serkentett olyan tudósokat, akik addig a fent leírt állóháborúkban voltak elmerülve. A bizottság névsorában legalább négy olyan tudós neve szerepel, akik korábban már megalkották saját elképzelésüket a sztenderdizáció mikéntjéről, illetve lehetetlenségéről, és azt verre menő vitákban védték.

E konfliktusok megértéséhez és az erővonalak megismerése érdekében fontos konkrét képet kapnunk magukról az addig részben vagy egészben létező elképzelésekről. Ez egyben segít megérteni azt a folyamatot is, amelynek során az *LSU* bukásával ezek a harcok újra fellángoltak, és a különböző nézetek képviselői az eddigiéknél szélesebb propagandába kezdtek.

V. 1. 3. 1. A *Limba Sarda Unificada* előtti elképzelések

A szárd nyelv megőrzésére irányuló első internetes vállalkozás, amellyel korábbi tanulmányaimban én is foglalkoztam (Salamon 2001, 2003), egy, a Berliini és Kölni Egyetem közös kezdeményezéséből indított program volt. Az eredeti terv 1994-ben mindössze egy, a szárd nyelvről és kultúráról szóló web-oldal (*Limba e cultura de sa Sardigna*⁵⁵) létrehozása volt, valamint a szárd nyelvjárások használatának elősegítése és ösztönzése az internet keretein belül és kívül egyaránt. Ehhez a legfontosabb eszköz az volt, hogy magát a programot és honlapját szárd nyelven indították el, ami az elképzelés volumenét tekintve egyedülálló vállalkozás volt abban az időben, és ez sajnos nem csak az interneten belül igaz.

A kezdeményezés a felhasználók körében – az oldal létrehozóinak számára is meglepő módon – akkora lelkesedést váltott ki, hogy egy sokkal kiterjedtebb program megfogalmazására és megvalósítására is alkalmassá vált. A felhasználók lelkesedése abból a tényből vált nyilvánvalóvá, hogy spontán módon szárdul kezdtek írni az oldal megalkotóinak. Ez azért tűnt teljesen valószínűtlennek, mert a szárd nyelvjárások használati köre szinte csak a családra és a közvetlen környezetre terjed ki, azon belül is csak a szóbeli formára. Ezen felbuzdulva a web-oldal megalkotói 1999-ben létrehoztak egyrészt egy bárki számára elérhető levelezési listát, másrészt egy chat-et. Ez a két csatorna addig elképzelhetetlen „találkozási” pontot nyitott, és folyamatos és közvetlen kommunikációra adott lehetőséget olyan emberek között, akik érdeklődnek a szárd nyelv jövője iránt, de eddig nem találtak olyan fórumot, ahol egymással többen egyszerre kapcsolatba léphettek volna. A felhasználóknak itt is magától értetődő volt a szárd használata. Szárd sztenderd nyelv és szárd helyesírás még nem lévén, mindenki a saját nyelvjárásában és a maga által megfelelőnek tartott (pl. egy szárd szótár helyesírását alapul vevő) ortográfiával írt.

Az internetnek a nyelvi sztenderdizáció folyamatába való bevonása (ebben az esetben a koiné kialakításának szakaszában) azért volt nagy ötlet – még ha akkoriban ez nem is volt ennyire tudatos és célirányos –, mert az internet az összes többi kommunikációs eszköznél összetettebb, amennyiben a kommunikáció olyan típusait teszi lehetővé, amelyeket más médium csak részlegesen, illetve csak egymás között összekapcsolva. Mint ilyen a legjobb eszköz lehet mind a nyelvi megőrzés, mind veszélyben lévő kisebbségi nyelvek nyelvfejlesztésének céljaira. Ha csak két alapvető tulajdonságát emeljük ki, nyilvánvalóvá válik, hogy hihetetlenül kiszélesíti a külvilággal való kapcsolattartás lehetőségeit, ami a kisebbségi lét legsérülékenyebb pontja: az internet mint multifunkciós csatorna segítségével egy nyelvi kisebbség napi, stabil kapcsolatban lehet anyaországával vagy más országokban élő csoportjaival, valamint folyamatosan és közvetlenül tud hírt adni magáról, anélkül a nyelvi szűrőhatás nélkül, amit a körülötte élő többség jelent. Ezen kívül a spontán kommunikáció szempontjából az internet egészen különleges eszköz: bár elvben végtelen számú olvasó számára tesz elérhetővé egy adott írást, használatában mégis a familiáris nyelvhasználat kerül előtérbe. Ezzel a ténnyel magyarázzák a program elindítói is (Grimaldi – Remberger 2001) azt a meglepő dolgot, hogy a fent említett nehézségek és saját nyelvi bizonytalanságaik

ellenére a felhasználók minden felszólítás nélkül szárdul kezdtek levelezni web-oldalukon.

Valószínűleg többen figyeltek fel egyszerre az internetben rejlő lehetőségekre. Diego Corraine szárd könyvkiadó-vezető és a későbbi Szárd Sztenderdizációs Bizottság tagja szerint az internet jelentheti a mentőövet a veszélyeztetett kisebbségi nyelvek számára⁵⁶.

A Kölni Egyetem Nyelvi Adatfeldolgozási Tanszékének és a Berlieni Szabadegyetem Újlatin Filológiai Tanszékének elektronikus kezdeményezésében a szárd nyelvjárások megőrzésének, dokumentálásának és sztenderdizálásának vágyát látjuk teljesülni.

A program mai céljai már a következők:

- 1) szisztematikus nyelvi információk nyújtása az internet-használóknak;
- 2) szárd nyelvű szövegek gyűjtése és archiválása szárd felhasználók közreműködésével;
- 3) a szárd nyelvről az interneten megtalálható összes információ hyperlink formájában való összekapcsolása;
- 4) a szárd nyelv használatának elősegítése/ösztönzése az interneten és azon kívül.

A sztenderdizáció szempontjából talán legérdekesebb 2. ponton belül a cél egy olyan szárd nyelvi archívum létrehozása, amelyben a felhasználók aktív közreműködésével bármely szárd nyelvjárás, illetve szárd nyelvjárásra vonatkozó írott vagy audiovizuális anyagot folyamatosan gyűjtenek és archiválnak. A program megalkotóinak felfogásával megegyezően és elfogadott szárd helyesírás és nyelvi normák hiányában az archívumba beérkező szövegeket eredeti formájukban teszik közzé, mindenféle ellenőrzés és javítás nélkül. Ezt a módszert a jövőben is szeretnék megőrizni: a szárd esetleges sztenderdizációja után a sztenderd szárd változat mellett továbbra is közölnék a szövegeket eredeti formájukban is.

A kezdeményezés eredményei között fontossági sorrendet is nehéz felállítani. Guido Mensching a program egyik koordinátora és egyben a Berlieni Szabadegyetem Újlatin Filológiai Tanszékének vezetője szerint (Mensching 1997) az egyik legfontosabb az anyanyelvű felhasználóknak az oldal nyelvére adott spontán reakciója volt: a szerkesztőknek válaszolva sokan akkor használták először az anyanyelvüket írott

formában, közöttük Szardínián élők és emigránsok, valamint azok szárdul beszélő leszármazottai egyaránt.

A program másik legfontosabb hozadéka a legkülönbözőbb helyekről származó szárd beszélők között spontán létrejövő kölcsönös megértés volt, és annak a megtapasztalása, hogy ez egyáltalán lehetséges. Ez a tapasztalat teljesen ellentmondott annak a széles körben elterjedt nézetnek, mely szerint a szárd nyelvjárások közötti eltérések a kölcsönös megértést sem teszik lehetővé (pl. a két legnagyobb nyelvjárás-csoport, a campidano-i és a logudoro-i között). Ha a program egyedüli eredménye ez lett volna, már mérföldkövet jelentene a szárd sztenderdizálásának útján, hiszen olyan pszichés gátak spontán áttörésének tanúbizonyságát adta, amely nélkül a sztenderdizáció nem számíthat társadalmi támogatottságra. Mindez annak ellenére volt lehetséges, hogy a legutóbbi évekig a szárd nyelvjárások használati köre igen szűk volt, és legnagyobb részben (a költészetet kivéve) csak a szóbeliségre korlátozódott. Az internet tulajdonságai – az írásbeliség, az ismeretlenekkel való kommunikáció, a nem saját nyelvjárási beszélőkkel való kommunikáció – látszólag a legkevésbé voltak összeegyeztethetők ezekkel a tényezőkkel. Az internet olyan kommunikációs szintérré vált tehát, ahol a koiné spontán módon alakulhatna ki – természetesen hosszú idő alatt.

Nem szerepelt a program eredeti céljai között, mégis a szárd helyesírás sztenderdizációjának alapjául vehető legkiválóbb korpuszt gyűjtötte össze az oldal levelezési listája, amennyiben életükben először szárdul írásban megnyilvánuló anyanyelvi beszélők leveleit őrzik nagy mennyiségben, akiknek szinte minden szó leírásakor spontán döntések sorát kellett meghozniuk a helyesírásban. Ez kiváló alapanyag lehetne – mint az oldal létrehozói írják (Grimaldi – Remberger 2001) – „egy felhasználóbarát, kiejtésen alapuló helyesírás” megalkotásához.

A kezdeményezésnek a szárd megőrzésén túlmutató eredménye is lett: mivel az internet a különböző kisebbségek egymás közötti közvetlen kommunikációját is elősegíti, a Berliini Szabadegyetemmel és a Kölni Egyetemmel kapcsolatba lépve más kisebbségek is segítséget kérnek saját internetes dokumentációs központjuk és honlapjuk megszerkesztéséhez, ami másik oldalról a program hatékonyságát igazolja.

A nyelv szándékolt egységesítésének lehetetlenségéről szólt Massimo Pittau cikke 1998-ban az *Unione Sarda* című napilapban. Ez már valószínűleg az 1999-ben felállítandó bizottság tervezete ellen irányult. Tiltakozó cikke nagy visszhangot keltett. A

professzor az ellen a visszatérően felvetődő elképzelés ellen rohan ki, amely szerint a szárdot szakértők segítségével lehetne egységesíteni. Szerinte egy ilyen kikényszerített nyelvpolitikai lépés vége csak a teljes kudarc lehet. A terv általa két legerősebben kifogásolt pontja az „asztalnál végzett” egységesítés művi mivolta, és a külföldi szakértők bevonásának veszélye. Az egész vállalkozást veszélyesnek minősíti, mivel szerinte a szárd beszélők támogatásának elvesztésével járhat, bármilyen utat válasszanak is a szakértők. Az általa felsorakoztatott három lehetőség mindegyikének a vége a beszélők egy részének vagy összességének az elvesztése lehetne. Ha a sztenderd az egyik vagy a másik nyelvjárási csoportot részesíti előnyben, a diszkriminált csoport feltétlenül meg fogja vétózni a döntést. Ha viszont a sztenderd nyelv sem egyik, sem másik közösséget nem részesíti előnyben, szerinte senki sem fogja beszélni.

Pittau alapvetően két nagy nyelvjárási csoportot különít el (a campidano-it Dél-Szardínián és a logudoro-it északon) és megemlíti egy harmadikat is (a gallurái-sassari-t a sziget Korzika felé eső részén), de már a két nagyobb csoport közötti egyetértést is utópiának minősíti a nyelv kérdésében.

Szerinte nincs abban semmi különleges, hogy Szardínián több nagy nyelvjárás létezik egymás mellett, amelyeknek van saját irodalmuk és főleg aktív beszélőközösségük. A mai Szardínia nyelvi helyzetét az ókori görögéhez hasonlítja, ám a koinè diálektos-ról szólva felhívja a figyelmet, hogy az hosszú idő alatt és spontán módon alakult ki.

A professzor ekkori nézeteinek – mert mint majd látni fogjuk, ezek később több szempontból módosultak – az *LSU* megalkotása után is maradt támogató tábora.

Ezért kezdheti Roberto Bolognesi (Bolognesi 2000a) még 2000-ben is tanulmányát a következőképpen: "A »most melyik szárdot kell használni?« kérdése, amellyel a nyelvészeknek rendszeresen szembesülniük kell, mindeddig megválaszolatlan maradt". A tanulmányban Bolognesi összefoglalja azokat az okokat, amelyek mindeddig megnehezítették a szárd egységesítését. Ezek alapja a kétféle szárd írásbeli hagyomány, a logudoro-i irodalmi nyelv és a campidano-i irodalmi nyelv létezése, amelyek most az egységesítés legfőbb akadályának tűnnek, holott nagy részben éppen nekik köszönhető a nyelv fennmaradása. Ezeken kívül több olyan szárd nyelvjárás is van, amelyiket egyik írásbeli hagyomány sem képviseli. A külső hatásoknak leginkább ellenálló nyelvjárások – a barbagie-i, ogliastriai, sulcisi – például ezek közé tartoznak. Ezért mondja Bolognesi,

hogy az egységes írott szárd nem lehet egyszerűen a két írott nyelvváltozat keveréke, mert azt egyik közösség beszélői sem fogadnák el, és többek között éppen a fenti konzervatív beszélőközösségek normáit sújtaná, hanem egy olyan harmadik utat kell választani, amelyet a beszélők túlnyomó többsége támogat.

A mai diglossziás nyelvi helyzetben Bolognesi kizárólag a szárd írásbeli egységesítését tartja reális elképzelésnek, az egységes szárd kiejtés ajánlását egyelőre időszerűtlennek tartja, mert az eleve nem tudhatná magáénak a többség támogatását, minthogy az eddig kizárólag az informális beszédhelyzetekben használt szárd helyi nyelvváltozat "a beszélők többsége számára elveszítené azt az azonosságát, amit a szárd (azaz a helyi nyelvjárás) mint a legbensőbb identitás nyelve jelent" (Bolognesi 2000a). A beszédben is egységesített szárd nyelv ugyanazokat a gátlásokat hívná elő a beszélőkben, mint amilyeneket a másodlagos szocializáció alatt elsajátított olasz, ráadásul az olasz nyelv ebből a szempontból már előnyt élvezne az egységes szárd nyelvvel szemben, mivel mára szinte minden szárd beszélő használja. A beszélt szárd nyelv egységesítése azért sem lenne kivitelezhető ma, mert maguk a tanárok – akiknek a nyelvtudása az utóbbi évtizedekben a leginkább elszűnvehet a "deszárdizációt" – sem tudnának milyen forráshoz nyúlni a kiejtés tanításában. A beszélt szárd nyelv egységesítésének szándéka esetén két lehetőség merül fel: vagy egy létező nyelvjárást emelnek a többi fölé, új utat nyitva ezzel a szárdot megosztó csatározásoknak, és lehetetlen helyzetbe hozva a többi nyelvjárást beszélő tanárokat, vagy egy nemlétező kiejtést vezetnek be, ami meg végképp senkinek nem lesz az anyanyelve. Éppen ezért kellene nagyon vigyázni arra, nehogy másodszor is előálljon az a helyzet, amikor az iskola nyelve élesen eltér a környezet nyelvétől.

A szárd írás egységesítésekor – írja Bolognesi – két nagyon fontos ténytet kell szem előtt tartani: azt, hogy a szárd beszélők csak nagyon gyér ismeretekkel rendelkeznek a sajátjuktól eltérő szárd nyelvjárásokról, és hogy a tanárok leginkább csak a helyi nyelvjárást tudják segítségül hívni a tanításban. Ebből az következik, hogy a diákok a helyi nyelvjárással (illetve a helyi kiejtéssel) fogják azonosítani a szárd nyelvet.

Bolognesi a csak az írott nyelvre kiterjedő egységesítést ajánlja, úgy, hogy annak kiejtése annyiféle lehet, ahányféle nyelvjárás.

Ez a megoldás egyszerre ad választ az eddig felvetett problémákra (Bolognesi 2000a):

- nem részesíti előnyben egyik nyelvjárás beszélőit sem,

- túlhaladottá teszi a nyelvjárások közötti rivalizálást a sztenderd nyelv alapjának tisztéért,
- nem sújtja éppen a szárdot legkonzervatívabban megőrző beszélőközösségeket,
- nem kétséges, hogy elnyeri a beszélők többségének támogatását,
- elsajátítása ugyanazt az utat járja be, mint bármely más nyelv: szóbeli elsajátítása az elsődleges szocializációban, majd az írás megtanulása az iskolában zajlik,
- nem teszi hiteltelenné a tanárok munkáját, minthogy lehetővé teszi, hogy a helyi nyelvjárásból merítsenek,
- nem választja szét az iskola és a gyermek közvetlen környezetének nyelvét, és így
- nem kelt fölösleges gátlásokat sem iskolázott, sem iskolázatlan beszélőiben.

Bolognesi leírja azokat az alapvető kritériumokat is (Bolognesi 2000a), amelyeket ő az írásbeli egységesítés során követendőnek tart. A legnehezebb probléma például az olyan szavak egységes írásmódjának meghatározása, amelyek a két fő nyelvjárási csoportban élesen elütnek egymástól⁵⁷. Az ilyen esetekben a döntést meghatározó szempontok Bolognesi szerint:

- 1) az absztrakt lexikai reprezentációhoz való hűség, ami azt az inputot alkotja, amelyre minden egyes nyelvjárás tipikus kiejtési szabályait alkalmazzák
- 2) ha az 1) megoldás nem használható, akkor a mindkét változat számára etimológiailag közös tő meghatározása.
 - a) két privilegizálandó kiejtés meghatározása: egy az északi és középső nyelvjárásokat beszélők számára, egy a déli nyelvjárások számára.
 - b) a választott kiejtésnek nyelvileg semlegesnek és központinak kell lennie az adott terület más nyelvjárásaihoz viszonyítva, de a másik területiekhez viszonyítva is.

A javasolt kiejtések közötti választást, azaz a nyelvi hovatartozás kérdését Bolognesi javaslata szerint az önkormányzatok – tulajdonképpen az érdekelt közösségek – döntenék el, de az iskolában mindkét féle kiejtés szabályait tanítani kellene, tehát a diákok nem csak a saját területük kiejtési szabályaival lennének tisztában. Ez rövid idő alatt megoldaná a szárd nyelvjárások közötti régóta vitatott kölcsönös érthetőség problémáját.

A két fő kiejtési "irány" mellett Bolognesi nagyon fontosnak tartaná a helyi nyelvjárások megtartását, használatuk ösztönzését. Tervezetével összhangban ezt úgy tartja például elképzelhetőnek, hogy az iskolai szárd oktatás keretében közvetlenül az egységesített szárd írásmódra alkalmazva lehetne elmagyarázni a helyi kiejtés sajátosságait.

Ugyancsak Bolognesi egy másik idevágó tanulmányában (Bolognesi 1999) a szinkron nyelvészet alapjairól indulva azt mondja:

Ahhoz, hogy egy nyelvet erőszaktétel nélkül sztenderdizálhassunk, ami miatt később elutasítanak, meg kell értenünk, hogy különböző változatainak nyelvtanai miben, mennyire és miért különböznek egymástól ma és mi az, ami egyesíti őket. (...) Erőszaktétel nélkül sztenderdizálni egy nyelvet tehát azt jelenti, hogy meg kell tudnunk határozni, melyek azok a nyelvtani tulajdonságai, amelyekben a különböző változatai megegyeznek, és egyúttal egy olyan egységesítő javaslatot tenni, amely a lehető legkevésbé tér el a különböző nyelvi valóságoktól. A szárd nyelv esetében a koiné kizárólag a különböző szárd nyelvváltozatok nyelvtani struktúráinak ismeretében tárható fel és/vagy alkotható meg.

Bolognesi szerint a nyelvészeti, és nem esztétikai vagy politikai szempontokon alapuló egységesítési javaslat csak a különböző nyelvjárások nyelvtanainak szisztematikus tanulmányozásán és egybevetésén alapulhat. Ezért vitatja Eduardo Blasco Ferrer (Blasco Ferrer 1994) diakrón nyelvszemléletű javaslatát, amely szerinte két megalapozatlan feltételezésen nyugszik: 1) hogy a szárd nyelvnek két változata van; 2) hogy ennek a két változatnak vannak "normál" alakjai, amelyek egybeesnek a Blasco Ferrer által hozott példákkal. Blasco Ferrer a sztenderdizációra tett javaslatában a "normál"-nak feltételezett logudoro-it kiterjesztené egész Észak- és Közép-Szardíniára, a "normál campidano-it" pedig Dél-Szardíniára. Bolognesi véleménye szerint ezek az elképzelések egyrészt "önkényesen leegyszerűsítik a sziget összetett nyelvi valóságát, amelyet ezzel szemben a helyi nyelvjárások alkotnak", másrészt teljesen önkényesen választott jellegzetességek alapján jelölnek ki természetes nyelvi határnak bemutatott izoglossza-határokat a feltételezett két nyelvjárás között, amelyeknek egymásba átnyúlásait, kereszteződéseit, szétválásait figyelmen kívül is hagyják. "Más izoglosszákat

választva (t. i. határnak) más nyelvváltozatokat kapnánk, többé-kevésbé tetszés szerint, (...) ha már mindenáron két nyelvváltozatra szeretnénk felosztani a szárdot" – állítja Bolognesi (Bolognesi 1999).

Az eddigi szinkrón kutatásokról beszámolva Bolognesi több észak- és közép-szardíniai nyelvjárás leírására hivatkozik⁵⁸, amelyek alapján óvatosan megkockáztatja, hogy az északi és déli nyelvjárások között sincs olyan mélységes morfológiai eltérés, mint amit az egész igei paradigma ábrázolásával a nyelvatlasz esetleg érzékeltet, mivel a mindennapos használatban lévő igealakok ennél jóval kevésbé térnek el egymástól. Ráadásul e munkák alapján úgy tűnik, a különböző szárd nyelvjárások szintaxisa is nagyon erős hasonlóságot mutat. Ennek alapján állítja föl Bolognesi azt a munkahipotézist, hogy a szárd koiné magja létezik már, csak fel kell tárni. A nyelvészekre váró feladat a déli nyelvjárások részletes feltérképezése után tehát a közös struktúrák feltárása és közzététele.

A legnagyobb eltérések a szárd nyelvjárások területén fonológiaiak, ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy a különböző szárd nyelvjárásokat beszélők mentális lexikonjában lévő szavak azonosak. Bolognesi szavaival: feltételezhető, hogy "az összes szárd nyelvjárás szavainak mélyszerkezete alapjaiban megegyező". Ha ez az állítás beigazolódna, az jó alapot jelentene az egységes szárd nyelv megteremtéséhez. Bolognesi nem áll egyedül ezzel a meglátással, Pellegrini már 1975-ös művében ezt írja: „még ha szárd koiné nem is létezik, (...) fel kell ismerni, hogy a szárd alkotó alapja lényegében egységes (...); és ez az egységes alap csak idővel vált szét különböző változatokra: logudoro-ira, amelyet a sziget középső részén beszélnek, campidano-ira, (déli rész), galluraira (észak-keleti rész) és sassarira (észak-nyugati rész)” (Pellegrini 1975: 82). Ezt a feltételezést támasztja alá a Kölni Egyetem és a Berlieni Szabadegyetem fentebb leírt internetes kezdeményezése is, ahol a levelezési lista és a chat résztvevői nyelvjárásukra tekintet nélkül minden különösebb gond nélkül megértették egymást.

Bolognesi szerint (Bolognesi 1999) az egységes szárd írás megteremtésében a nyelvjárások közötti éles eltéréseken kívül a problémát a szavak hangalakjának és az alkalmazandó betűknek a diszkrpanciája jelenti. A szárd nyelvjárásokat nem lehet úgy leírni, ahogy ejtik, hacsak nem sok speciális karakterrel (ezt alátámasztandó mutatja be a tanulmányban a sestu-i nyelvjárás szóvégi /s/-ének tízféle lehetséges ejtését). Ebből a szempontból a szárd nem hasonlítható az olaszhoz, ami fiatal kora miatt, és éppen abból az okból következően, hogy létrejöttenek alapja az írott nyelv volt, kevés természetes és

sajátságos fonológiai jelenséget mutat. (Itt jegyzi meg Bolognesi is, hogy ezzel ellentétben azokon a helyeken, ahol az olasz "élő" nyelv volt már korábban is – tehát Rómában és Toszkánában –, nagy fonológiai vitalitással bír, és nagyban el is tér az írott nyelvtől.) Viszont az olaszul írók-olvasók számára – így természetesen a szárdok számára is – a beszélt olasz nyelv hangjainak és az ábécé betűinek közvetlen megfelelése természetes, ami a szárd írással szemben teljesíthetetlen elvárásokat támasztana. Ennek ellenére természetesen a kiejtésen alapuló írásnak is vannak támogatói. Bolognesi fentebb említett vitapartnere például híve annak a kritériumnak, mely szerint "az ábécének tükörként kell visszaadnia a beszélők tényleges kiejtését" (Blasco Ferrer 1994: 31), ez azonban az általa javasolt írásmódban sem teljesül. Bolognesi szerint egy ilyen kritérium nem állja meg a helyét egy természetes nyelv fonológiájával szemben. Egy általa hozott példán keresztül szemlélteti is (Bolognesi 1999), milyen problémákat okozna a kiejtés szerinti írás gyakorlata például abban az esetben, ahol a szóeleji hang kiejtése illetve ki nem ejtése a megelőző hangzótól is függ – aminek következtében egyazon szó írásmódja is különböző lenne a szövegek környezet függvényében⁵⁹.

Bolognesi szerint (Bolognesi 1999) a mélyszerkezetet alapul vevő írásmód több előnnyel is járna:

- kiküszöbölhető lenne a szavak sokféle írásmódja,
- az összes szárd nyelvjárás tényleges közös alapján nyugodna,
- a beszélt és írott nyelv természetes kapcsolatán alapulna,
- szárd beszélők számára nagyon könnyen elsajátítható lenne, mivel számukra - ha nem is tudatosan - nyilvánvalóak mind a szavak mögöttes alakja/mélyszerkezete, mind a saját ejtési szabályaik (azt tehát nem az írásból kell, hogy megismerjék),
- azon a tudáson alapulna, amivel a beszélő már rendelkezik a saját nyelvjárásáról,
- a szavak helyesírása állandó lenne, ami szintén nagyon megkönnyítené az elsajátítást.

Bolognesi felteszi azt a nagyon kézenfekvő kérdést is, hogy miért kellene a szárd nyelv sztenderdizációjának az olasz mintát követnie, amely az egységes nyelv megteremtése érdekében minden eltérést elnyomni igyekezett. Ez természetes következménye volt annak, hogy az olasz identitást az ország egyesítésének pillanatában kellett megteremtteni, szerinte azonban a szárdnak mint nyelvnek és az identitás egyik legfontosabb elemének nincs szüksége erre. A szárd nyelvjárások nyelvtana egyébként is meglepően egységes maradt az idők folyamán.

Bolognesi ugyanitt vadul kirohan Pittau szerinte elavult nézetei ellen, amelyek szerint a szárd nyelvjárások eltérő alakjai közötti kényszerű választás elkerülhetetlen a sztenderdizáció során:

A sztenderdizáció sok problémája csak a régi vágású, normatív nyelvszemléletű nyelvészek fejében létezik, akik megálltak az egy évszázaddal ezelőtti szemléletnél. Példaként álljon itt a már idézett, 1998. május 10-én megjelent cikk az *Unione Sarda*-ból, amelyben Pittau kifejti ellenvetéseit »a külföldiek által az asztal mellett ülve elkészített« sztenderdizációs javaslattal szemben. »A campidano-iakat és a logudoro-iakat megkísérelni egyezsége juttatni a nyelv kérdésében – igazi utópia. Hogyan lehetne közbülső formát találni a logudoro-i *sos campos* és a campidano-i *is campus*, az *andare* és az *andai*, a *como* és az *immoi* között?« Ha a professzor úr fontosnak tartotta volna, hogy elméleti tudását naprakészen tartsa, és nem állt volna meg a szokásos Wagner tanulmányozásánál (ő aztán tényleg külföldi!) és a szárdok híres és képzelt elődeinek kutatásánál, ő maga is meg tudná válaszolni saját kérdését. A tisztelt professzor úr magától értetődőnek tartja, hogy választani kell a campidano-i és a logudoro-i névelők többes száma között. A választás kényszerének természetesen semmiféle nyelvészeti indoka nincs. Az igaz, hogy az egyik vagy a másik alak használata természetesen elárulná, hogy írója északi vagy déli beszélő, azaz identitását kihangsúlyozná. De ez – az itt javasolt megközelítés szerint – a szárd nyelv legfőbb célja. A két alak, az *is* és a *sos* egyszerűen egymás mellett is létezhetnek, ahogy az olasz egyes számú hímnemű névelő *il* és *lo* alakjai is egymás mellett léteznek. (...) Ami a *como* és *[i]mmoi* (ahol az *[i]* epentetikus, és nem jelenik meg mindig) alakokat illeti, úgy tűnik, párhuzamba állíthatók az olasz *anatra* és *anitra* [kacsa] alakok egymás mellett létezésével, azon túl, hogy a nagyon is különböző *ora* és *adesso* szinonímák létezésével is, amelyek különbsége szintén nyelvföldrajzi eredetű. (...) Túl azok megalapozatlan félelmein, akiknek – ha akarták volna – meglették volna az eszközeik, hogy megértsék, semmilyen nyelvésznek, akár szárd, akár külföldi, nincs kész megoldása a problémára.

Ezek után még 1999 májusában, a fentebb írottakkal egyazon évben kérte fel Szardínia Tartomány közoktatási főtanácsosa mind Massimo Pittaut a Sassari Egyetem részéről, mind Roberto Bolognesit az Amsterdami Egyetem részéről a Szárd Sztenderdizációs Bizottságban való részvételre és az *LSU* megalkotására. Ennek munkájáról a bizottsági tagok – többek között éppen Pittau – utóbb írt cikkeiből értesülhetünk.

A bizottság munkájáról részleges képet kaphatunk Eduardo Blasco Ferrer (Blasco Ferrer 2001) leírásából is, akit Roberto Bolognesi és Diego Corraine elképzelésének elbírálására kértek fel.

A professzornak Bolognesi modelljével szemben megfogalmazott legfontosabb kritikája, hogy ez a tervezet közvetlen kapcsolatot ajánl a helyi kiejtés és a sztenderd írásmódja között. Blasco Ferrer véleménye szerint bármely sztenderd rendszernek kell, hogy legyen presztízzsel rendelkező sztenderd kiejtése is. A helyi nyelvjárás használata a sztenderd nyelv kiejtésében problémát okozhat a beszélők egymás közötti megértésében is.

Corraine tervezetében azt kifogásolja Blasco Ferrer, hogy bár a szerző a mai nyelvjárási alakok közös gyökét szándékozza megkeresni és a sztenderd alapjává tenni, konkrét esetekben választásai majdnem mindig a logudoro-i mintára esnek, aminek indokait a szerző nem tárja föl. Más esetekben a közös gyök keresése olyan mesterséges megoldásokhoz vezet, amelyek nem léteznek egyik nyelvjárás-csoportban sem. A mesterségesség nagy veszélye pedig nemcsak a beszélők lehetséges negatív reakciója, hanem a nyelv későbbi termékenységének csökkenését is magával hozza. Az alkotónak ugyanis egy bizonyos ideig lesz csak módja beleszólni a későbbi sztenderd nyelvi problémákba.

Blasco Ferrer egyúttal ismerteti saját álláspontját is, amely szerint a leendő sztenderd nyelvnek három alapvető kritériumnak kell megfelelnie:

- 1) hozzáférhetőnek kell lennie egy átlagos műveltségű beszélő számára, azaz nem szabad, hogy e beszélőnek akár írásban, akár szóban gondot okozzon a sztenderd nyelv megértése és használata;

- 2) formailag egyszerűnek kell lennie annyira, hogy egy átlagos műveltségű beszélő a lehető legkevesebb erőfeszítéssel el tudja sajátítani alapvető fonológiai és morfológiai szabályait;
- 3) koherensnek kell lennie a szárd nyelvjárásokkal annyira, hogy egy átlagos műveltségű beszélő felismerje a sztenderd és a saját nyelvjárása közötti „oksnági-rokonsági” összefüggéseket.

A szerző külön hangsúlyt fektet arra, hogy a sztenderd nyelv könnyen elfogadhatóvá váljék az iskolások számára, akiknek körében a hozzáférhetőség, az egyszerűség és a koherencia hiánya a legnagyobb erővel ütne vissza, és talán nyelvvesztéshez vezetne.

Blasco Ferrer szerint a szárd nyelv sztenderdizálásának négy lehetséges útja van:

- a) egy logudoro-i változatot előnyben részesítő modell,
- b) egy campidano-i változatot előnyben részesítő modell,
- c) egy köztes változatot előnyben részesítő modell,
- d) egy mesterséges változat.

Az első két modellt a diszkriminált változatok beszélői a legnagyobb valószínűséggel azonnal elutasítanák. A mesterséges változat nehezebben lenne elsajátítható az összes nyelvjárási beszélő számára, és problémát okozna a sztenderd későbbi, folyamatos javítása és kiegészítése is, amennyiben egy mesterséges változatnak nincsenek létező beszélt nyelvi modelljei. Ezért a professzor a köztes változaton alapuló modellt tartja elfogadhatónak, amely a mesterséges változathoz hasonlóan egyesíti a nagy nyelvjárás-csoportok jegyeit, de természetes alapokon nyugszik.

Létezik is egy olyan nyelvjárás, amely természetes úton alakult ki a két nagy nyelvjárási csoport között. A beszélői által lakott terület (a nyugati Samugheo/Allaitól a keleti Urzulei-ig) ugyanis éppen a két csoporté között húzódik. Ezen a területen a két nagy nyelvjárási csoport nyelvváltozatai természetes módon hatottak egymásra, és a helyi beszélőközösség mindennapi életében ezt a nyelvváltozatot beszéli. Blasco Ferrer szerint ennek a köztes zónának a nyelvjárása adhatna alapot a sztenderd nyelvtanának és írásának kidolgozásához, amelyhez aztán a később felmerülő problémák esetében is vissza lehetne nyúlni.

Az ő véleménye szerint a sztenderd nyelvhez hozzátartozik a sztenderd kiejtés meghatározása is – ebben éppen ellentétes álláspontot képviselnek Bolognesivel. Pontosabban a professzor két szintjét különíti el a sztenderdizációnak: létezne a sztenderd

nyelv saját kiejtéssel – amely a fent leírt terület kiejtésének felelne meg – és írásmóddal – amely ezt a kiejtést képezné le –, és emellett több helyi norma, amelyek szintén rendelkeznének, de csak elemi írásmóddal. Ez utóbbit csak az általános iskola alsó tagozatában tanítanák, hogy megkönnyítse az átmenetet a helyi nyelvjárásról a sztenderd nyelvre.

A bizottságban részt nem vevő szárd nyelvészettel foglalkozó Jonesnak egészen sajátos meglátása van a sztenderd nyelv kialakításának mikéntjéről (Jones 2001). Szerinte a szárd széleskörű használatát éppen nem a sztenderd nyelv abszolútizálása hozná meg, hanem a nyelvjárási változatosság támogatása. Ő még ezt azzal egészítené ki, hogy arra bátorítaná a beszélőket, hogy ha idegen nyelvjárással beszélnek, tompítsák a csak a saját nyelvjárássukra jellemző jegyeket. Így a szárd sztenderd spontán, valódi interakciók során alakulhatna ki: Jones kifejezésével élve „piaci erők” eredményeként.

Amit Jones gondol, tulajdonképpen a beszélők szándékainak függvénye. Ha egy beszédhelyzetben mindkét fél számára fontos, hogy a másik fél értse őt, a fent leírt módszer önmagától is működésbe lép. Bolognesi írja le (Bolognesi 1999) azt a jelenséget, hogy az ovodda-iak (Közép-Szardínia) idegennel beszélve elkerülik a /k/ hang csak az ő nyelvjárássukra jellemző különleges ejtését, és /g/ hangot ejtenek helyette.

Ugyanakkor szintén Bolognesi ír a beszélőknek általa sokszor tapasztalt negatív attitűdjéről: „Abban a pillanatban, hogy úgy döntöttem, máshonnan származó szárdokkal is szárdul fogok beszélni, felfedeztem, hogy a fonológiai és lexikai »gátak« leküzdésére tényleg elég a kommunikáció szándéka. De nem minden esetben van meg ez a szándék: a sziget két fele közötti régi viszályon nem mindenki tudott még felülemelkedni.” (Bolognesi 1999) Félő tehát, hogy a Garvin által leírt (Tolcsvai Nagy 1998) egységesítő funkció itt további akadályokba ütközik.

V. 1. 3. 2. A *Limba Sarda Unificada*

A Szárd Nyelvi Regionális Bizottság 2001 februárjában fejezte be működését az *LSU* szabályainak megjelentetésével. Ez egy 50 oldalas füzet, amely a szárd nyelv alapvető normáit foglalja össze helyesírási, fonetikai, morfológiai és lexikai részre tagolva.

A tartományi közoktatásügyi főtanácsos az *LSU* bevezetőjében leírja, hogy a szárd nyelv hivatalos nyelvvé válása érdekében fontos egy közös és a közvélemény által elfogadott egységes nyelv megalkotása. A Tartomány az 1997/26-os tartományi törvény alapján már 1998-ban, tehát már a nemzeti törvény meghozatala előtt megállapodást kötött a szakértői bizottsággal a sztenderd helyesírás és a nyelvi egységesítés tervezetének kidolgozásáról.

A bizottság 1999. június 10. és 2001. február 28. között huszonegyszer ülésezett. Az egységes írásmód kérdését úgy oldotta meg, hogy bár megalkotta egy egységes írás alapjait, az eltérő nyelvváltozatot beszélők számára kifejezetten ajánlják az azonos írásmódnak a helyi nyelvváltozat szerinti különböző ejtését. Ez azon túl, hogy módot adna a közös szárd írásbeliségre, az elképzelések szerint nem jelentene veszélyt a sziget sokféle nyelvjárása számára. Mindemellert az egységes írásmódhoz tartozik a sztenderd kiejtési norma is elsősorban azok számára, akik nem otthonról hozzák szárd-tudásukat.

A tartományi közoktatásügyi főtanácsos kijelenti, hogy az egységesített szárd a különböző nyelvváltozatokat nem kizáró, hanem kiegészítő nyelv, amely mintegy „tetőt” kíván képezni azok sokszínűsége felett.

Az alkotók és a tartományi közoktatásügyi főtanácsos fontosnak tartották leszögezni, hogy ezt a kísérleti fázisban lévő, elsősorban nem beszélt, hanem írott nyelvet főként formális célokra szánják⁶⁰. Ezt a főtanácsos így fogalmazza meg: „Az *LSU* tehát mint fölérendelt nyelv jelenik meg, és a helyi nyelvváltozatokat reprezentálja, amelyek továbbra is teljesen betöltik a helyi és közösségi kommunikáció eszközének szerepét. Az *LSU* együtt fog élni velük, de szélesebb és általánosabb kommunikációs eszköz kíván lenni, mint a hivatalos nyelvhasználat, az igazgatás, a TV és a rádió, a folyóiratok, a könyvkiadás, az oktatás, a kereskedelem, a turizmus és a gazdaság nyelve.” (*LSU* 2001: 4)

A folytonosság biztosításának érdekében, és hogy a használat közben felmerülő hiányosságokat, hibákat állandóan felül lehessen vizsgálni és orvosolni, a főtanácsos bejelentette a Szárd Nyelv Intézetének⁶¹ létrehozását is.

Miután a bizottság összeállításának pártatlanságát ismertette, a megalkotott sztenderdet így kezdi ismertetni:

A bizottság által elfogadott egységes sztenderd norma a sziget konzervatívabb középső és északi, valamint újítób, déli nyelvjárásai között

kíván átmenetet képezni, és azokat a szárd nyelv történeti-fejlődési folyamatához közelebb álló nyelvjárásokat képviseli, amelyek kevésbé voltak kitéve a külső hatásoknak, és részletesen dokumentálva vannak az irodalmi szövegekben, valamint Szardínián kívül az egyetemeken és a tudományos világban a leginkább ismerik és tanítják őket. (LSU 2001: 5)

Már az eddigi leírás kapcsán is merülhetnek fel kételyek az olvasóban. Nézzük sorban a lefektetett elképzeléseket. A bizottság megbízása a szárd írott formájának megalkotására szólt, a teljes közösség számára elfogadható sztenderd kiejtésről beszélni minden résztvevő számára túl korainak tűnt. Mindezek mellett a sztenderd írásmódhoz sztenderd kiejtési módot is megalkottak, ami ebben a kontextusban érthető is: nem mindenki hoz már magával otthonról szárd nyelvjárási kiejtési normát, illetve nem minden szárdul beszélő szárd származású. Az azonban nem tisztázott, hogy a fórumok mindegyikén a beszélő helyi változatán fogják-e ejteni a sztenderd nyelvet, avagy pl. az egész szigeten fogható rádió- és TV-adásokban a sztenderd ejtést fogják-e alkalmazni. Mindkét megoldásnak lenne létjogosultsága, de ezt akkor előre le kellene fektetni.

A még erősebb kételyt a főtanácsos azon szavai ébresztik, amelyekkel az LSU kívánt használati területeit adja meg. A bizottság felkérése eredetileg a tartományi közigazgatás számára megalkotandó nyelvről szólt. Amit pedig a főtanácsos felsorol, az ezen jóval túlmutat.

Calaresu az LSU-val kapcsolatos problémákkal foglalkozó tanulmányában (Calaresu 2002) részletes képet ad mindazon körülményekről, amelyek az LSU közösségi elfogadását problémássá teszik. Ő veti fel azokat a hiányosságokat és hibákat, amelyek már az LSU megalkotásának tervbevételekor léteztek, csak ilyen vagy olyan okokból figyelmen kívül hagyták őket.

Calaresu kiemeli, és számtalan példával igazolja – amit rögtön az LSU megjelenése után többen megfogalmaztak már –, hogy az LSU a két nagy nyelvjárás csoport közül a logudoro-it részesíti előnyben a campidano-ival szemben. Annak ellenére, hogy deklaráltan „átmenetet” kíván képezni a két nagy nyelvjárás csoport között, a campidano-i nyelvjárásokat egyáltalán nem reprezentálja, aminek következtében egyáltalán nem szabad csodálkozni a campidano-i beszélők közösség elutasító magatartásán. Ez csak az egyik az LSU nagy belső ellentmondásai közül, amelyeket a szerző bemutat.

Calaresu felhívja a figyelmet, hogy a sztenderdizáció közvetlen szükségességét egyik, e tárgyban született törvény sem írja elő, sem az 1997/26. tartományi törvény, sem az 1999/482. nemzeti törvény. Ugyanakkor az 1997/26. tartományi törvény előírja a szárd nyelvi repertoár felmérését⁶², amit máig nem végzett el senki. Ebben Calaresu megmagyarázhatatlan logikai bukfencet talál, hiszen a szociolingvisztikai felmérésnek éppen a nyelv sztenderdizációja előtt lett volna értelme, ráadásul azt a törvény is előírja. A szárd nyelvjárások mai helyzetének feltérképezése csak az egyik pillér, amire az *LSU*-nak támaszkodnia kellett volna. Ezen kívül fontos lett volna felmérni a beszélőközösségnek egy esetleges sztenderd iránti igényeit is. Mindezekkel, mint Calaresu kifejti, egyáltalán nem a sztenderd fontosságát kívánja vitatni, amely problémával előbb vagy utóbb mindenképpen szembe kellett volna néznie a szárd nyelvközösségnek.

Az elmaradt szociolingvisztikai felmérés kapcsán Calaresu két nagyon érdekes problémára hívja fel a figyelmet. Ha utóbb mégis elvégeznék ezt a kutatást – és mint később látni fogjuk, ez már küszöbön áll –, az valószínűleg nem ugyanazt az eredményt nyújtaná, mint az *LSU* megalkotása előtt. Ennek oka pedig éppen az *LSU* körülötte vitákban keresendő: ezek következtében a diszkriminált nyelvjárásokat beszélő területek lakói közül azok, akik nem beszélnek a helyi nyelvjárást, egy utólag elkészített felmérésben valószínűleg nyelvjárási beszélőként definiálnák magukat saját területük nyelvjárása védelmében. Erre a torzításra számítani kell, csak azt nem lehet tudni, mekkora mértékben.

A szárd nyelvjárások mai helyzetét feltérképező kutatásra azért is nagy szükség lenne, mert segítségével olyan tényeket is ellenőrizni lehetne, amelyeket ma bármely, a szárd nyelvről szóló vitában alaptételként kezelnek. Ilyen a campidano-i beszélőközösség számbeli fölényéről szóló tétel, amely egyáltalán nem biztos, hogy megállja a helyét. Ha tekintetbe vesszük, hogy a logudoro-i területnek alacsonyabb ugyan a lélekszáma, de ott sokkal elterjedtebb és mélyebben gyökerező a helyi nyelvjárások használata.

A szerző nagy hibaként emeli ki a tájékoztatás szinte teljes hiányát az egész sztenderdizációs folyamat kapcsán. Nem volt például nyílt vita a bizottság összetételéről, sem tájékoztatás annak munkájáról működésének két éve alatt, a munka befejeztekor pedig eredményeik értékeléséről. A sajtónak itt nagy szerepe lehetett volna a nyelvpolitikai alapfogalmak megismertetésétől, a pontos információnyújtástól kezdve a viták levezetésén át, egészen a más országokban alkalmazott megoldások

eredményességének ismertetéséig. Nem volt egyértelmű tájékoztatás a bizottság döntéseinek miérettől, amelyek Calaresu meglátása szerint többségükben nyelven kívüli okok. E döntéseknek nyelven belüli okokkal való megindokolása (pl. a logudoro-i archaikusabb a campidano-inál) szerinte csak ártott mind az *LSU* elfogadásának, mind a beszélőközösségnek.

A legnagyobb kommunikációs kudarc azonban a munka befejeztekor lett nyilvánvaló: a szárd nyelvű közösség két évig a szárd nyelv *helyesírásának* sztenderdizációját várta, amikor kiderült, hogy itt az *írott nyelv* sztenderdizációjáról van szó. A tájékoztatás gyér mivolta ellenére sem gondolta addig senki, hogy a tartományi önkormányzat ilyen pongyolán bánik a szavakkal.

Ezekkel a kommunikációs hiányokkal az önkormányzat egyszerre két ponton okozott törést a szerző szerint: egyrészt az önkormányzat és a polgárok között, ahol mint utóbbiak megtapasztalhatták, kizárólag a felülről lefelé irányuló közléseknek van hangjuk; másrészt a szárd nyelvű közösségen belül, ahol a beszélők ismét bizonyítottan láthatják, hogy Szardínián belül két egymással szemben álló szociokulturális tömb van. Mindezen kommunikációs hibákat Calaresu meglátása szerint talán az egységesített szárd nyelv elfogadtatásának vágya okozta, amely mögött viszont sajnos a szárd beszélők nyelvi tudatosságának lebecsülése húzódik.

Arra a „nagyvonalúságra”, amelynek révén a helyesírás sztenderdizációjából végül a nyelv sztenderdizációja lett, egy Bolognesivel készült interjúból kapunk választ. Ahogy azt Bolognesi kifejti, az *LSU* egy olyan politikai kényszer szüleménye, amelyet az időközben hivatalba lépő új kulturális főtanácsos erőltetett a bizottságra. Az előző főtanácsossal kötött megállapodásuk eredetileg csak a szárd helyesírás kidolgozásáról szólt.

Pittau, aki tehát 1998-ban még kivitelezhetetlennek, sőt veszélyesnek látta az íróasztalon megtervezett sztenderdizációt, majd a sztenderdizációs bizottság tagja lett, pontosan leírja a bizottság munkáját (Pittau 2001a), ami külső szemlélőnek önmagában is nagyon érdekes dokumentum.

A célul tűzött feladatok közül az egyesített szárd nyelv (*LSU*) helyesírásának javaslatát – amellyel a szárd nyelv hagyományos helyesírását apró változtatásokkal tették továbbra is érvényessé –, majdnem egyhangúlag szavazta meg a bizottság. Pittau szerint a jelenlegi nyelvi helyzetben valószínűsíthető egy presztízsnyelv kialakulása a

rengetegféle nyelvjárás között, de ennek sem ideje, sem módja nem jósolható meg. A bizottság által előkészített presztízsváltozat deklarálta „átmeneti, kísérleti és tökéletesítésre szoruló modell”, amely a megállapodás szerint kizárólag a tanácsosi hivatal használatára, illetve legfeljebb Szardínia Autonóm Tartomány okiratainak kiadására készült. Pittau nem is tartja elképzelhetőnek, hogy használata kiterjedne az egész tartományi adminisztrációra, mivel az olasz-szárd kétnyelvű bürokrácia rettentően megnehezítené és lelassítaná az ügyintézkést.

Pittau ugyanitt kifejezi abbéli meggyőződését is, hogy most és a közeljövőben ezt a modellt nem lenne szerencsés szélesebb rétegek és főleg az iskola számára ajánlani. Gondolatmenete nagyon logikus: a sokféle szárd dialektust beszélőkben egy felülről ajánlott, tehát nem spontán módon kialakult minta ellenérzést és elutasítást válthat ki, amely egyszer s mindenkorra megpecsételné a modell sorsát és a szárd felemelkedésének lehetőségét. Pittau a jelen helyzetben, melyet sok évtized deszardizációs hatásai hoztak létre már azt is nagy eredménynek tartaná, ha a szárdok nagy része saját kultúrája felé fordulna, azt meg még nagyobb lépésnek, ha a beszélők spontán át tudnának váltani – még ha csak az értés szintjén is – az egyik nagy szárd nyelvjárási csoport jellegzetességeiről a másikéira.

Pittau valószínűleg Bolognesivel vitatkozik, amikor egy bizottságbeli kollégáját említi, akinek véleményét tiszteli, és nézeteit értékeli is, de a jelenlegi nyelvi helyzetben javaslatait nem tartja kivitelezhetőnek, sőt talán egyenesen veszélyesnek a szárdoknak a „felülről javasolt” egyesített nyelvvel szembeni valószínűsíthető ellenérzése miatt. A fentebb idézett 1998-as cikk óta tehát jelentősen módosult az álláspontja, de most egy másik veszélyre hívja fel a figyelmet: a leendő beszélők elutasítására. Hogy ez mennyire nem irreális félelem, arra jó példa az az internetes próbálkozás, amelynek keretein belül lelkes önként-vállalkozók a szárd nyelvű wikipédia (200 nyelven írt folyamatosan bővülő és szabadon hozzáférhető enciklopédia, amelynek minden szócikkét felhasználók írják, majd szakértők ellenőrzik) megszerkesztését kezdeményezték. Rögtön a szándék kinyilvánítása után nyelvhasználati gondok merültek fel: a toborzandó önkéntesek között nincs egyetértés az egyesített szárd nyelv körül. Olyan véleményt is olvashatunk, amely éppen az egyesített szárd nyelv „felülről” propagáltságát tartja elfogadhatatlannak.

Az *LSU* ellenzőinek egyre nagyobb tábora van, különösen amióta egyre nyilvánvalóbb, hogy míg az *LSU* első változatát még egyhangúlag szavazta meg a bizottság, végleges verziójától maguk az alkotók is eltávolodni látszanak. Ennek oka

pedig nem más, mint az egyik nyelvváltozatnak az *LSU*-ban érzékelhető erős túlsúlya a másik fő nyelvváltozat rovására.

Blasco Ferrer még 2001-ben két kikötést írt a végleges változathoz, amelyet ezek teljesülése nélkül nem állt szándékában aláírni. Ezek egyike arról szól, hogy a végső változatban világosan ki kell fejteni, hogy a szárd sztenderd alapjául választott norma logudoro-i típusú, valamint ennek a választásnak a kritériumait. Másrészt kikötése szerint annak is meg kell jelennie, hogy ez a változat csak közigazgatási célokra használható, és beható szociolingvisztikai elemzés valamint későbbi közvetlen felhasználói (újságírók, tanárok, stb.) széleskörű egyetértése nélkül ez a norma nem vezethető be törvény által.

Mint később kiderült, a végleges változatot három bizottságbeli tag – Bolognesi, Dettori és Paulis – már nem hagyta jóvá, az *LSU* kiadványa mégis úgy jelent meg, mintha semmi sem történt volna. Bolognesi (Bolognesi 2005) erről azt írja, hogy az első és ideiglenes változaton még jogosan szerepel mindhármuk neve, a második, a végleges változat – egyet nem értésük ellenére – azonban már a lexika sztenderdizációjáról is beszél. Teszi ezt úgy, hogy miközben egységes szárd nyelv kíván lenni, nem más, mint a köz-logudoro-i irodalmi változata. Az ideiglenes változatban található lehetséges módosításokról szóló kitételnek megfelelően Bolognesi be is nyújtotta módosító javaslatát a bizottságnak, amelyeket az indoklás nélkül figyelmen kívül hagyott.

Az *LSU* elleni legfőbb érv és a bizottság elleni legsúlyosabb vád tehát a részrehajlás, amit maguk az alkotók is leírnak. Ez utóbbi tény leglátványosabb megnyilvánulása egy cagliari aláírásgyűjtő akció volt (Cucca 2001), melynek szervezői azzal vádolták a bizottságot, hogy a logudoro-nuoro-i nyelvváltozatot részesítették előnyben, amit egyenesen „a szárd népesség háromnegyede ellen elkövetett igazi kulturális genocídiumra irányuló próbálkozás”-nak minősítettek.

A logudoro-i nyelvváltozat előnyben részesítése mögött részben az a megfontolás áll, hogy a logudoro-i nyelvjárás-csoport konzervatívabb a campidano-inál, és mint ilyen, közelebb áll a latinhoz. A szárd idiómákról egyébként is él az a nagyon elterjedt nézet, hogy az újlatin nyelvek közül a legközelebb állnak a latinhoz. Ez a vélekedés két problémát vet fel a sztenderdizációval kapcsolatban: egyrészt igaz-e ez a feltételezés, másrészt szabad-e emiatt értékesebbnek tekinteni egyik szárd nyelvjárást a másiknál. Bármilyen kézenfekvőnek tűnik is a második kérdésre adandó válasz, a nyelvpolitikai döntésekben és indoklásuk során mégis sokszor előfordul a logudoro-i nyelvváltozat archaikusabb mivoltának mint értéknek a kiemelése. Az első kérdés azonban nagyon

sokáig érintetlen, mintegy megkérdőjelezhetetlen maradt már azután is, hogy az *LSU* kapcsán egyre többekben felvetődött az archaikusság mint legfőbb érték megkérdőjelezése. Hogy valóban a szárd őrizte-e meg a legkonzervatívabban a latin nyelv sajátosságait, csak 2001-ben került nagyító alá. Bolognesinek ezt a kérdést célzó vizsgálata (Bolognesi 2001a) azt az eredményt hozta, hogy ez a máig nagyon termékeny tudományos közhely – tévedés. Pontosabban, az a hipotézis, miszerint a szárd őrizte meg leginkább a latin sajátosságait, csak egyes szárd nyelvjárásokra, és azoknak is csak a lexikájára vonatkozik. A szárd nyelvjárások nyelvtana például már nagyon eltér a latinétól. Kérdés, hogy ez az eredmény mennyi idő alatt terjed el a tudományos köztudatban. Ez már csak azért is fontos, mert így a logudoro-i nyelvjárásokkal kapcsolatban nincs értelme feltenni – illetve pusztán elméleti síkon érdekes vitatni – azt a kérdést, hogy érdemes-e a sztenderdizáció során különleges értéket tulajdonítani az archaikusságnak.

A történelmibb változat alapul választása a sztenderd nyelv kialakításához ismert jelenség, amelyet Bochmann a kulturálisan és politikailag fölérendelt nyelvtől való minél erőteljesebb elkülönülés vágyára vezet vissza:

Az autocentrizmus a nemzeti, illetve a nacionalista gondolkodásnak a művelődéspolitikai és nyelvpolitikai kifejeződése. Elsősorban egy nemzet kialakulásának és fellendülésének szakaszaiban nyilvánul meg az a törekvés, hogy megvédje magát más nyelvek befolyásaitól, amelyek a nemzeti identitást fenyegethetik, különösen, ha feszült politikai viszony áll fenn a más nyelveket beszélő közösségekkel. A gyakran purista tendenciák által kísért, saját nyelvi forrásokra való visszanyúlás a nyelv modernizálása során azokra a kiépülő nyelvekre jellemző, amelyeknek egy esetleg szerkezetileg rokon, társadalmilag és kulturálisan fölérendelt nyelv gyámsága alól kell felszabadulniuk, mint például a korzikai nyelvnek az olasz, a gallegónak a kasztíliai alól stb. (Bochmann 1993: 57)

A szárd (és a friuli) nyelv esetében maximálisan erről van szó: identitásukra a legnagyobb veszélyt éppen a rokon és őket teljesen elfedő államnyelv jelenti. A saját gyökerekhez való visszanyúlás itt tehát a Garvin által leírt (Tolcsvai Nagy 1998: 95) elkülönítő funkció kiteljesítésével magyarázható.

Egy másik szempont is több helyen felvetődik a logudoro-i sztenderd nyelvbeli túlsúlyának okaként az *LSU* legfőbb kritikusaiban véleményében. Ez pedig a kiadói érdekek szempontja, ami ha figyelembe vesszük a sztenderd elfogadása után valószínűsíthető hirtelen megnövekvő igényt a nyelvkönyvek, szótárak, nyelvtanok, stb. után, valóban nem lebecsülendő. Bolognesi is egyenesen ezzel vádolja a kulturális főtanácsost és saját bizottságbeli kollégáját, aki az egyik legnagyobb szárd könyvkiadó vezetője. A kulturális főtanácsoshoz írt nyílt levelében egyrészt saját benyújtott módosító indítványának sorsáról érdeklődik, másrészt leírja, hogy kettőjük beadványa közül Corraine-é jelenik csak meg az *LSU*-ban. Ez lehetne akár jó is, de akkor reflektálni kellett volna az ő indítványaira is. A hivatalosan kiadott *LSU* javaslata Corraine javaslatával egyezik meg: ez egy olyan nyelv, amit a Papiros Kiadó már használ. Tisztán logudoro-i, a déli változat nyoma nélkül (Bolognesi 2001b).

Pittau azon félelmei, amelyek szerint a bizottság által alkotott egységes szárd nyelv nem fog találkozni a szárd beszélők elvárásaival, tehát beigazolódtak. Ő azonban ennek hátterében csak a nyelv „felülről” való bevezetését látta, nem azt az alapvető hibát, hogy minden elhatározás ellenére (az egyensúlyra való törekvés a bizottság tagjainak kiválasztásában; az előbb hivatalban lévő, később leköszönő kulturális főtanácsos irányelvei, stb.) az egységes nyelvet a két nagyobb nyelvváltozat-csoport közül végül csak az egyiket alapul véve próbálták megalkotni. Ez pedig olyan veszély volt, amely régóta fenyegetett, és aminek meglététől már az egységes szárd nyelv megalkotásának felmerültekor mindenki tartott.

Egy két-, sőt többfelé húzó közösségben a legnagyobb veszély – a későbbiekre nézve is – egyik vagy másik csoport érdekeinek előnyben részesítése. Ilyen döntésből nem származhat általánosan elfogadott javaslat. Esetleg a többség támogatása még megszerezhető, ha a döntéshozók a nagyobbik nyelvjáráscsoport érdekeit részesítik előnyben, és ha a társadalmi szolidaritás olyan kicsi, hogy ezt a többségi beszélők helyénvalónak is tartják.

A második feltétel ebben a kiélesedett helyzetben akár fenn is állt volna, ám a sztenderd nyelv tervezői a jóval kisebb létszámú logudoro-i nyelvjáráscsoport nyelvét vették alapul a sztenderd nyelvhez. Így már, hogy a kizártak közé a nagyobb nyelvjáráscsoport beszélői kerültek, szinte lehetetlen volt a tervet a közösséggel elfogadtatni.

A javaslat általános elfogadottsága – ami jelen esetben is a legfontosabb cél kellett volna, hogy legyen – jóval több, mint a többség által való elfogadottság. Az általános elfogadottságba beleértendő, hogy az egymással szembenálló csoportok beszélői egyaránt ott vannak a támogatók között; ez tehát nem számokban mérhető adat. A társadalom későbbi közös nyelvének megalkotásához a döntéshozóknak erre kellett volna törekedniük két okból is: egyrészt a deklarált demokratikus alapelvek, a döntés későbbi megkérdőjelezhetetlensége érdekében, másrészt éppen azon beszélők bizalmának elnyerése céljából, akiknek ez a nyelv a sajátja lesz, és akik azt használata révén életben fogják tartani.

Ha elfogadjuk, hogy későbbi közös nyelvük megalkotásában az egész társadalom támogatása fontos, akkor a leginkább szem előtt tartandó alapelv a részrehajlás kiküszöbölése kellene, hogy legyen. Ha egy széthúzó közösségben ehhez az alapelvhez nem sikerül az egész folyamat során ragaszkodni és azt szisztematikusan végigvinni, számítani kell az így létrehozott tervezet bukására, sőt a későbbi tervek ellensapására, illetve azok megbuktatására is. Külön említésre méltó, hogy ebben az esetben ilyen ellentervezet, amely tehát kifejezetten a diszkriminált közösség érdekeit helyezte volna túlsúlyba, nem született, pedig létrejötté akár logikus következménye lehetett volna a kibillent szituációnak.

A szituáció kiélezett mivolta a helyzet elmérgesedésének csak az első tényezője volt. Itt még sok minden múlhatott volna a folyamat békés levezetésén. A második faktor az a tény volt, hogy a döntéshozók nagy része nem tudta megtartani pártatlanságát, és így elveszítették a közösség beléjük vetett bizalmát, ami az okozott problémák közül csak a kisebbik, hiszen innentől még szülehetnek más javaslatok, felvetések, sőt akár megegyezés az egységes nyelv alapjairól. Amit azonban nagyban károsított ez a kisiklás, az a két nagy nyelvjárási csoport egymásban való bizalma a másik szándékait illetően, a hit az egységes nyelv megegyezésen alapuló kialakításának lehetőségében. A fentebb leírt attitűdbeli tényezők miatt – amelyek földrajzi és történelmi okokra vezethetők vissza – ilyen bizalomról eddig is csak fenntartásokkal lehetett beszélni, ez nagy alkalom lett volna a nyelv egységesítő erejének megtapasztalására és a történelmi ellentétek és ellenérzések félretételére.

Az egységes szárd nyelv tehát keletkezése pillanatában elfogadhatatlanná vált a beszélők egyik nagy csoportja, a campidano-i nyelvjárás csoport számára, akik az *LSU* megszületését mint a nyelvjárásuk elleni merényletet fogták fel.

V. 1. 3. 3. Elképzelések a *Limba Sarda Unificada* után

Jones meglátásával rokon, de már az *LSU* megjelenése utáni Giulio Paulisnak, a Cagliari Egyetem Bölcsészettudományi Kara dékánjának a véleménye, aki a nyelvi egységesülés nem spontán módjának sikerét alapvetően kétli. Teszi ezt annak ellenére, hogy tagja volt az *LSU*-t létrehozó bizottságnak.

... meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy ez a folyamat természetes módon mehessen végbe. E célból elő kellene segíteni a különböző területeken élő szárdok közötti kölcsönös nyelvi megértést oly módon, hogy az iskola és a tömegkommunikációs eszközök segítségével a szárd közösség beszélői megtanulják megérteni egymást, miközben a saját nyelvjárást használják, úgy, hogy agyukban spontán módon egyfajta összehasonlító nyelvtan alakuljon ki a saját beszédük és mások beszédének fonetikai, morfológiai és lexikai megfeleléseiből. (Paulis 2002: 245)

Az *LSU* legfőbb vetélytársa még 2001-ben napvilágot látott. Megalkotója az a Mario Puddu, akinek közel 100.000 szócikket tartalmazó nagy szárd szótára 2000-ben jelent meg (Puddu 2000). Itt említendő meg, hogy a szótár a teljes szárd szókészletet igyekszik leírni, egy-egy lexikai egységnek az összes nyelvjárásban előforduló alakjával együtt. Ez a szótár az alapja az interneten elérhető szárd szótárprogramnak, amelynek keretén belül a hagyományos szótárhasználat mellett – szakértők közreműködésével – a szótár anyagának bővítésére, javítására is lehetősége nyílik bárkinek. Puddu elképzelése szerint (Puddu 2001) a hivatalos szárd nyelv alapja egy élő nyelvjárás kellene, hogy legyen. Ugyanakkor, azért, hogy a különböző nyelvjárások között viszonylagos egyensúly jöhessen létre, nem a két legnagyobb nyelvjárási csoport egyikét gondolja kiválasztani erre a célra, és a másik fölé emelni. Ehelyett azt a roppant előnyös helyzetet használná ki, hogy éppen a kettő között húzódó területen egy a két legnagyobb nyelvjárás csoport elemeiből egyaránt merítő nyelvjárás él. Ebből adódik a tervezett közös nyelv elnevezése is: *Limba de Mesania* [Közbülső nyelv].

Puddu szerint a majdani közös nyelvnek kizárólag a helyesírása lenne szabályozandó, a különböző szárd nyelvjárások beszélői szabadon használhatnák saját nyelvjárásukat írásban és szóban egyaránt.

A *Limba de Mesania*-t Puddu kizárólag a tartományi közigazgatás számára gondolja használandónak, azt is csak a kifelé való kommunikációban. A tartományi közigazgatási hivatalok „bemeneti” nyelvként elfogadnának bármilyen nyelvváltozatot, csak kifelé való kommunikációjukban (Szardínián belül és kívül, nemzeti és nemzetközi szintéren) használnák egységesen a *Limba de Mesania*-t, amely így a szárd nyelv egységének szimbólumává válhatna.

A három szervezetet tömörítő, nyelvészekből, írókból, költőkből, értelmiségiekből álló *Abbias a unu sardu comunu* [Egy közös szárd felé] bizottság körülbelül 2003-tól kezdődően a *Limba de Mesania*-t a saját zászlajára tűzte, és nagy erővel több fórumon propagálni kezdte. Ennek köszönhetően Puddu elképzelése egyre nagyobb társadalmi ismertségre tett szert.

A *Limba de Mesania* propagálói szerint amellet, hogy a tartományi szintű adminisztráció e nyelven folya, a helyi közigazgatási hivatalok szabad kezet kapnának saját közokirataik nyelvezetének megszerkesztésére.

A közigazgatáson kívül az összes többi területen (az iskolában, a sajtóban, a művészetben, stb.) minden más nyelvváltozat használatban maradna, és teljes legitimitást élvezne írásban és szóban egyaránt.

A szigeten élő nem szárd nyelvváltozatot beszélő közösségek (az alghero-i katalán beszélőközösség, a dél-korzikai nyelvjárást beszélő Gallurában és Sassariiban élő közösség, a S. Pietro és S. Antioco szigetén élő genovai eredetű tabarchino nyelvjárási közösség) maguk dönthetnék el, milyen hivatalos nyelvváltozatot kívánnak alkalmazni a jövőben.

Az *LSU* ellenében - mint láthattuk - sokféle kifogás merült fel, amely problémákra a *Limba de Mesania* propagálóinak kész válaszaik vannak:

<i>LSU</i>	<i>Limba de Mesania</i>
részrehajló, mert a logudoro-i nyelvjárási csoport nyelvváltozatát részesíti előnyben	mindkét nagy nyelvjárási csoportot képviseli, mivel mindkettő elemei megjelennek benne
„felülről” propagált	demokratikus
mesterséges, íróasztal mellett szerkesztett nyelv	természetes, mert saját beszélőközössége által használt élő nyelvváltozat
totalitárius	csak a tartományi önkormányzat kifelé

A javaslattevők maguk is nyilvánvalónak tartják, hogy a *Limba de Mesania* egy átmeneti és kísérleti nyelvpolitikai modell lesz, amely nem törekszik beszélt nyelvvé válni. Életre hívásának célja az, hogy Szardínia nyelvi és politikai egységének szimbólumává váljék.

A *Sotziu Limba Sarda* [Szárd Nyelv Társaság] saját internetes oldalán egy olyan helyet is elérhetővé tesz, ahol a szárd ingyenes, interneten keresztül elsajátítására nyílik lehetőség (*Iscolimba*).

Külön érdekesség, hogy maga Bolognesi is – azután, hogy tagja volt az *LSU*-t létrehozó bizottságnak – figyelemre méltónak nevezi a *Limba de Mesania* felvetését (Bolognesi 2005), és annak demokratikus jellegét emeli ki az *LSU*-val szemben. Egy korábbi tanulmányában a javaslat problémás pontjaira is rávilágít (Bolognesi 2002). Ha olvasni mindenki képes lenne is az ezen a nyelvjárásról írottakat, írni valószínűleg csak az adott nyelvjárás beszélői tudnának a hivatalos nyelven. Nem valószínű, hogy megoldható lenne a tartományi közigazgatás dolgozóinak e nyelvjárás megtanítása, amelynek ráadásul nincsenek is olyan irodalmi hagyományai, mint a két nagy nyelvjárás csoportnak.

Szintén nem valószínű, hogy egy vidéki nyelvjárás könnyen presztízsnyelvvé válhatna, különösen a nagyvárosok lakossága számára, pedig a hivatalos nyelvnek előbb-utóbb ezt a szerepet is be kell töltenie. Ezen kívül a saját nyelvjárás használata az iskolában még nagyobb gondokat okozna, ha minden településnek saját oktatási anyagokat kellene kidolgoznia – véli Bolognesi.

Ezen kívül ellenérvként szokott megjelenni a *Limba de Mesania*-val szemben, hogy beszélőközössége a két nagy csoportéhoz viszonyítva nagyon kicsi, és kiterjedt írásbelisége sincs. Az irodalmi hagyományokkal kapcsolatos kritikára a javaslattevők azt felelik, hogy a törvényeket tartalmazó XIV. századi híres arboreai nyelvemlék – a *Carta de Logu del Giudicato di Arborea* – ezen a nyelven íródott.

2004-ben a tartományi önkormányzat mind az *LSU*, mind a *Limba de Mesania* javaslatát elfogadta. 2004 őszéig úgy tűnt, hogy az önkormányzat e két javaslat közül fogja az egyiket kiválasztani, és a közvélemény is e két nagy terv támogatása között oszlik meg.

2004 szeptemberében látott először napvilágot olyan cikk a *Paraulas* című kéthavonta megjelenő szárd nyelvvel és kultúrával foglalkozó internetes újságban (nn. *Paraulas* 2004. n. 17), amely nemcsak hogy kételkedik mindkét tervezetben, de egyenesen porhintéssel is vádolja mindkettőt, még hozzá ugyanazért. Azzal vádolják az *LSU* megalkotóit, illetve az „értelmiség szokásos lobby”-ját, hogy ők maguk találták ki a *Limba de Mesania* javaslatát azért, hogy ily módon látszólag megsemmisítsék az *LSU* elleni legsúlyosabb érv alapját: a részrehajlását. A *Limba de Mesania* ugyanis – mint fentebb olvasható – részben a campidano-i, részben a logudoro-i nyelvjárás csoportból vette egyes elemeit. A cikkíró szerint azonban a campidano-i (tehát az eddig hátrányos helyzetben lévő déli) nyelvjárás csoport lexikájából elhanyagolhatóan kis rész található meg a *Limba de Mesania*-ban, és ezen kívül mindössze a névelő az, ami tipikusan campidano-i. Így a *Limba de Mesania* propagálói tulajdonképpen ezzel a látszólagos engedménnyel akarják kiszűrni a déliek szemét.

Mivel a két nagy nyelvjárási csoport közötti terület közepe egy 3500 lelket számláló kisközség, Samugheo, a cikkíró azt is a *Limba de Mesania* propagálóinak szemére veti, hogy néhány ezer ember nyelvváltozatát akarják másfél milliónyi szárdra rákényszeríteni.

Az *LSU* és a *Limba de Mesania* általa végzett összevetéséből az derül ki, hogy míg az *LSU* megalkotói abból a feltevésből indultak ki, hogy nyelvet lehet mesterségesen is létrehozni, és erre egyetemi oktatókat kér fel, addig a *Limba de Mesania* egy történelmileg meghatározott nyelvváltozathoz nyúl, kimunkálásával viszont jó szándékú, de dilettáns „nyelvművelőket” bíz meg, akiknek hozzáértését a cikkíró néhány példán keresztül kétségbe is vonja.

Mind az *LSU*, mind a *Limba de Mesania* propagálóit azzal vádolja, hogy tervük elfogadtatásának háttérében kiadói érdekeltségek húzódnak meg, azon belül is a nagy perspektívát nyújtó iskolai könyvkiadásban való érdekeltségük, és attól tart, hogy ha a *Limba de Mesania*-ra esik a tartomány választása, azt onnantól gyerekjáték lesz előbb vagy utóbb a tartomány hivatalos nyelvvé tenni, majd a tartományi adminisztráció kifelé menő kommunikációjánál szélesebb körben is bevezetni.

Saját elképzelésükről csak annyit említ, hogy a hatalmi szóval való bürokratikus sztenderdizálással ellentétben szerintük az írók, az iskola és a tömegkommunikációs

eszközök segítségével lassan és fokozatosan lehet csak eljutni egy demokratikus közös nyelvig.

Maurizio Virdis, a Cagliari Egyetem szárd nyelvészeti tanára szerint a szárd nyelvet a múzeumi tárgyá vagy pusztai folklórrá válás veszélye fenyegeti, ha a szárdok nem kezdik el újra felfedezni és újra birtokba venni saját különbözőségüket, úgy, hogy ez a különbözőség ne csak nosztalgia legyen. Szerinte a szárd nyelv azok agyában is tovább működik, akik már nem beszélnek szárdul, vagy, bár a szigeten élnek, soha nem is tanulták meg.

Virdis, aki szintén a *Paraulas* című újságban fejt ki véleményét (Virdis 2004), megkérdőjelezi néhány általánosan elterjedt tétel igazságát. Például azt, amelyik azt állítja, hogy a hivatalos státusz kivívásához a szárdnak általános és nyelvjárások fölötti nyelvi egységet kell teremtenie. Akik ezt állítják, nem veszik figyelembe, hogy azok a nyelvek, amelyeknek már megvan a státuszuk, hosszú történelmi folyamatokon keresztül jutottak el a nyelvi egység megteremtéséig. Sőt, addig több nyelvjárásuk nagy irodalmi értékeket teremtett. Egy másik elterjedt nézet szerint a szárd nyelvjárások közül a logudoro-i archaikusabb, és a szárd nyelvnek meg kell ezt őriznie. Virdis csak az állítás második felével vitatkozik, mely szerint a régiesebb nyelvváltozat érdekesebb a megőrzésre. Ő ezt nyelvi előítéletnek gondolja, és szerinte ugyanannyi joggal dönthetnének úgy a szárdok, hogy éppen egy nyitottabb, újítóbb nyelvjárást részesítenek előnyben. Bolognesi (Bolognesi 2001a) kutatásaiból már tudjuk, hogy a szárd nyelv archaikus mivolta a többi újlatin idiómához képest önmagában is valószínűleg nyelvi előítélet.

A nyelvjárásai különbségek feloldását Virdis nem tartja ebben a pillanatban elsődleges problémának. Szerinte most még átmenetileg két sztenderd nyelvet kellene alkalmazni, egy logudoro-it és egy campidano-it. (A két sztenderd Virdis szerint is létezik már a hagyományokban és a mindennapi életben, ha láthatatlanul is.) Majd el kellene követni mindent, hogy ez a két nyelvjárás közösség folyamatos kommunikációt alakítson ki egymással, és itt a szerző nem csak nyelvi kommunikációról beszél. Ez utóbbi megjegyzése egy nagyon fontos problémára mutat rá: a két legnagyobb nyelvjárás csoport egymástól való teljes elkülönülésére.

Ennek ellenében veti fel Virdis azt a lehetőséget, hogy talán éppen a közigazgatás nyelve lenne az, ahol a két nagy nyelvjárás csoport nyelvének közelítését a legkevesebb ellenérzést kiváltva lehetne elkezdni, mert ez az a nyelvhasználati szintér, amelyet a

legkevésbé hatnak át a személyes érzelmek, és amelyet a legkevésbé befolyásolnak a hétköznapi nyelvhasználati szokások. A két nyelvjárás csoport nyelvének közelítését ebben az esetben egy semmi által nem siettetett munkának képzelem, ahol tehát van idő a figyelmes átgondolásra és újragondolásra, és amelynek során a két nyelvváltozatot részben integrálnák, részben mindkettő lexikájából merítve kiszélesítenék a közigazgatás nyelvében alkalmazható lehetséges szinonimák körét.

V. 1. 3. 4. A *Limba Sarda Comuna*

Miután az *LSU* társadalmi kudarc nyilvánvalóvá vált, a tartományi közgyűlés egy határozatával 2005-ben egy újabb szakértői bizottságot állított fel, amelynek elsődleges feladata egy szociolingvisztikai felmérés elvégzése lesz a szárd nyelv mai használatáról a szigeten. A felmérés céljai között annak megállapítása szerepel, hogy milyen helyeken és szituációkban használják a leginkább a szárdot, hányan beszélnek és értenek ma szárdul a szigeten, melyek a legtöbbször által használt nyelvjárások, és milyen arányban vannak a többi, Szardínián beszélt nyelvjáráshoz képest, mekkora a beszélők igénye nyelvük használatára. Sajnos ennek a felmérésnek több pontján számítani kell azokra a fentebb említett torzításokra, amelyeket Calaresu (Calaresu 2002) vetett fel. A bizottság feladata ezen kívül egy olyan nyelvi kód beazonosítása, amely a tartományi adminisztráció kifelé való kommunikációjában használható, és közös helyesírási normarendszer kidolgozása a szigeten beszélt összes nyelvváltozat számára.

A tervezés és döntés folyamatának szociolingvisztikai megalapozása nagyon bizalomgerjesztővé tette az újabb bizottság indulását, ám a bizottság megalakításának céljai – a szociolingvisztikai felmérésen kívül – a következő módon hangzanak: „egy olyan nyelvi kód meghatározása, amelyet a tartomány kifelé való kommunikációjában saját okiratainak fordítására használhat; továbbá a tartomány területén használatos összes nyelvjárás számára közös helyesírási normák meghatározása”⁶³. Ezen felül a bizottság két napos munka után a tartomány adminisztratív céljaira a szárd nyelv egy természetes variánsának használatát szavazta meg egyhangúlag, „amely képezzen átmenetet a legelterjedtebb és legáltalánosabb nyelvjárások között”. Hogy melyik lesz ez a variáns, az majd a bizottság későbbi munkája során dől el. Ez a két szövegrészlet fordulataiban annyira a *Limba de Mesania* előterjesztésekor használt szövegekre hasonlít, hogy nehéz

attól az érzéstől megszabadulni, hogy ez a bizottság most a *Limba de Mesania* bevezetését fogja javasolni. Tipikus kifejezés volt minden leírásban például „a tartomány kifelé való kommunikációja” és a „természetes variáns” valamint az „átmenetet képez a két legnagyobb nyelvjárás-csoport között” (mint az magából az elnevezéséből is következik).

A bizottság összeállításában⁶⁴ egyébként vannak átfedések is az előző bizottsággal (Bolognesi, Paulis, Corraïne), míg nagy tekintélyű és régóta a szárd egységesítésén dolgozó tudósokat ismét kihagytak belőle. Paulis annak ellenére tagja e bizottságnak is, hogy fentebb idézett véleményében nem bízik egy olyan sztenderd nyelvváltozat sikerében, amely nem spontán módon jött létre.

A második hivatalos sztenderd szárd nyelv leírása, a *Limba Sarda Comuna (LSC)* a fent említett intézkedések, a nyelvi normák megállapításának időigényességéhez képest meglepően gyorsan jelent meg. Az 56 oldalas mű 2006 áprilisában látott napvilágot, az a szárd nyelvjárások állapotának felmérését célzó kutatás pedig, amelyet a tartomány kezdeményezett, és amely az újonnan létrehozandó nyelvi norma alapjául kíván szolgálni, csak 11 hónappal előbb, 2005 májusában indult útjára. Mint később kiderült, a szociolingvisztikai felmérésnek az *LSC* megszületéséig csak a kérdőíve készült el – nem késlekedés miatt, hanem mert valószínűleg eleve így volt előirányozva. Eredményeinek megjelenését másfél év múlva lehet várni. A szociolingvisztikai felmérés tehát nem az alapjául kíván szolgálni a közös szárd nyelv meghatározásának, hanem ezzel a folyamattal párhuzamosan lefolytatott kutatás marad.

Az alkotók hangsúlyozzák, hogy ez a sztenderd nyelv még nem teljes és végleges, és a legszélesebb demokratikus alapokon kívánják megvitatni, kiegészíteni, módosítani. Ezért is az *LSC*-t kezdetben csak kísérleti jelleggel kívánják bevezetni a tartományi önkormányzat kifelé irányuló írásbeli kommunikációjában. Ez azt jelentené, hogy az állampolgár szabadon fordulhat az önkormányzathoz saját nyelvjárását használva írásban és szóban egyaránt, az önkormányzat pedig a sztenderd szárd nyelvet használná az írásbeli válaszadásban, illetve más tartományokkal folytatott és nemzetközi kommunikációjában. A sztenderd nyelvváltozatban is elérhető lenne a tartomány néhány fontos okirata, törvényszövege, a tartomány speciális statútuma. A tartomány helyi önkormányzatai szabadon dönthetnek abban a kérdésben, hogy ők is ezt a nyelvet használják-e, vagy megmaradnak eredeti helyi nyelvjárásuknál. Mindezek mellett

azonban deklaráltan jóváhagyják azt az alapelvet, mely szerint jogi erővel csak az olasz nyelven írott okiratok rendelkeznek.

A „csak írásban, csak a tartományi adminisztráció számára és csak annak kifelé irányuló kommunikációjában” megszorítások most is megjelenő érvek a tartomány elnökének sajtótájékoztatójában, amelyen az *LSC*-t mutatja be. Itt azonban ezek mint sürgető tényezők jelennek meg, és azt a minimumot jelentik, amelynek alapján már régen el kellett volna kezdeni a szárd nyelv tényleges használatát a tartományi önkormányzatban is, ha már a törvények ezt végre lehetővé teszik. Soru, az elnök arról a kérésről beszél, amellyel az önkormányzat ebbe a munkába belefog, ellentétben saját megyéik és helyi önkormányzataik gyakorlatával, ahol már létezik szárd nyelvű ügyfélszolgálat a hivatalokban, és az ügyintézés is lehetséges az adott nyelvjárásban. Az elnök annak a ténynek a sürgető mivoltára is felhívja a figyelmet, hogy a szárd kisebbségnek saját európai parlamenti képviselője is régen lehetne már, mint ahogy van a friuli kisebbségnek és Valle d’Aosta-nak. Az EU parlamenti képviselő delegálásának lehetősége mint érv több helyen is visszatér az elnök sajtótájékoztatóján kívül is.

Ugyanezek az érvek – amelyek nagyon is érthetők ezen az oldalon – a valószínűleg megjelenő ellenzők meglátásában nem feltétlenül fogják ugyanezt jelenteni. Már korábban is találkoztunk olyan ellenvéleménnyel, amely azt festette le, hogy mennyire lehetetlen egy már részben elfogadott sztenderd szemléletén később változtatni. Hiszen ha egy sztenderd-kezdeményt az önkormányzat elfogad, bármennyire előbb csak írásban és kísérleti jelleggel használják is, mégis kizárólag ezen a nyelven fognak megjelenni az okiratok, hivatalos szövegek, majd ezen nyomtatnak tankönyveket, stb.

Mindezek ellenében az *LSC* bevezetője emlékeztet arra, hogy az 1997/26. számú tartományi törvény az alghero-i katalán, a gallurai, a sassari és a tabarchino idiómáknak is megteremti a jogalapot saját nyelvi sztenderdjeik kidolgozására, hogy erősebben tudjanak megjelenni a közigazgatásban, az oktatásban, a médiában.

A bizottság által kiválasztott nyelvváltozat valóban arról a közép-szardíniai területről származik, amely a két nagy nyelvjárás között helyezkedik el, de nem azonos a *Limba de Mesania* által javasolt nyelvjárással. Az elnök meglátása szerint ez a legközbülsőbb terület rendelkezik a mindenki számára leginkább érthető nyelvváltozattal. Az alkotók továbbra is hangsúlyozzák e nyelvjárás természetes és élő mivoltát az *LSU* ellenében, amelynek eredményeit bevallottan felhasználták az *LSC* kidolgozásakor. Az

LSC bemutatásában fontos helyet kapott még az alapjául szolgáló nyelvváltozat nyitottsága, és magának az *LSC*-nek a nyitottsága a későbbi módosításokkal szemben.

Az *LSC* – az *LSU*-hoz hasonlóan – fonetikai szinten szintén csak a közös helyesírás normáit kívánja meghatározni, a kiejtést maga a nyelvjárási beszélő választja meg. Az alkotók nem féltek *nem* dönteni a két nagy nyelvjárás csoport különböző névelő- és névmáshasználata között, mindkét féle kifejezési módot beemelték a sztenderd nyelv normái közé. Ők is hangsúlyozzák a többi nyelvjárás használatának támogatását az *LSC* mellett, sőt kiemelik, hogy minden nyelvnek léteznek különböző nyelvjárásai a közös írásmód meghatározása előtt és az után is⁶⁵.

A *LSC* elfogadásáról szóló határozat tíz nappal későbbi szárd nyelvű kiadása volt az első alkalom, hogy közös szárd nyelven megjelenjen az első hivatalos dokumentum.

Az *LSC* tervének megjelenése óta a sajtó folyamatosan közvetíti a vitát a tervet támogató és ellenző szakértők között. Az ellenzők legfőbb érvei a következők:

- az *LSC* nem ad teret a campidano-i nyelvjárásoknak, csak látszat- engedményeket tesz nekik;
- természetességének és élő mivoltának hangsúlyozása csak elkendőzi azt a természetellenes módot, ahogy például az igék ragozását az *LSC* megszabja;
- nem kell a szárd nyelvet egységesíteni, mert már létezik két egységes és természetes írásmódja (a campidano-i és a logudoro-i irodalmi nyelv); a pénzt a tanárok, a költők, a kutatók munkájának támogatására kell fordítani;
- egy nyelvet nem a tanácsnoki hivatalban szokás nyelvészekkel megalkotni, az magától alakul használat közben;
- a politikusoknak már előre megvoltak az elképzeléseik a közös nyelvről.

A sokat idézett Pittau (Pittau 2006) egyenesen azt javasolja a tartományi közigazgatásnak, hogy hivatalos célokra bátran használják fél évig a campidano-i, fél évig a logudoro-i irodalmi nyelvet.

A napi sajtót vizsgálva azonban feltűnik a tervezet és a tartomány elnökének széles körű támogatottsága az értelmiség részéről. Még a negatív vagy csak nem túl bizakodó véleményt megfogalmazók is kifejezték bizalmukat Soru elhivatottsága iránt. Az ellenzők aránya ezúttal sokkal kisebb, mint az *LSU* esetében.

Giuseppe Corongiu szárd nyelvész és újságíró, akinek nem rég jelent meg az elmúlt évtizedek szárd nyelvpolitikai vitáiról szóló, szárdul írott könyve (Corongiu 2006) – ami a nyelv intellektualizációjának területén fontos és szimbolikus értékű lépés –, az *LSC*-t jó

kompromisszumos megoldásnak tartja az *LSU*, a *Limba de Mesania* és a campidano-i nyelvjárás között.

A bizottság elé egy másik javaslat is beérkezett a sztenderd nyelvre vonatkozóan: a *Sardu de Totus* [Mindenki szárdja] című tervezet, amit az *Acadèmia Campidanese de sa Lingua Sarda*, az *I Sardi* kulturális szervezet, a *Szárd Kétnyelvűség Archívum* és a *Szárd Pedagógiai Társaság* dolgozott ki. A *Sardu de Totus (SdT)* megalkotói úgy gondolják, a szárd nyelv már létezik, még ha a beszélők különböző változatait beszélik is, ami más nyelveken belül is természetes. Ők éppen ezért nem tartanák demokratikusnak egyik nagy változat privilegizálását sem, sem pedig egy köztes nyelvjárás kiválasztását („minek alapján?”), hanem két párhuzamos sztenderdet javasolnak: egy logudoro-it és egy campidano-it. Ezek mellett a terv a helyi nyelvjárások használatát is propagálja.

A tartományi önkormányzatnak benyújtott tervezetre semmilyen választ nem kaptak.

V. 2. Eszközök és módszerek a nyelvi tervezés további szakaszaiban

V. 2. 1. A funkció-kivitelezés szakasza

A norma kiválasztása és kodifikálása után következik a funkció-kivitelezés szakasza, a sztenderd nyelvnek a közösséggel való elfogadtatása és elterjesztése. Ezek a szakaszok – mint fentebb is utaltam rá – nem épülnek szigorúan lépcsőfokként egymásra: határaik elmosódnak, és több szakasz folyhat egymással párhuzamosan is. Ezért vannak olyan mozzanatok, amelyek részben a funkció-kivitelezéshez tartoznak, de már szerepeltek az eddig leírtakban (pl. a szárd *LSU* elfogadtatásának sikertelensége saját beszélőközösségével), és olyanok is, amelyek a később külön fejezetben tárgyalandó iskolai oktatás témakörébe tartoznak, de fontos szerepük van a sztenderd nyelvváltozat elterjesztésében. A két közösség nyelvi sztenderdizációs folyamatának időbeni különbségei miatt valójában csak Friuli esetében beszélhetünk a sztenderd nyelv elterjesztése és elfogadtatása érdekében alkalmazott eszközökről.

Friuliban a központi beavatkozás a helyesírás sztenderdizációjának végeztével nem szűnt meg, bár az 1999/482. törvény meghozataláig tétlen maradt. A sztenderdizált helyesírás megszületésével nem járt közvetlenül együtt a nyelv használatának népszerűsítése, olyan fórumokra való bevezetése, ahol eddig nem használták. Ez

utóbbiért természetesen nem a tartomány vezetése a felelős, az akkori nemzeti törvények ezt még nem tették lehetővé. A népszerűsítésnek azonban azok a lehetőségei is kihasználhatatlanok maradtak, amelyeket a hatályos törvények megengedtek volna. A friuli nyelvű könyvkiadás saját tapasztalatom szerint nem volt észrevehető méretű sem a kisebb, sem a nagyobb könyvesboltokban. Az akkori időszakról ma fellelhető számszerű adatok nagyarányú friuli könyvkiadásról szólnak, ám e művek nagy része mondókás könyv, kalendárium, receptkönyv, helytörténeti munka. A friuli nyelvvel nem csak mint helyi érdekességgel foglalkozni kívánó illetve e nyelven művelődni kívánó közönség tehát nem nagyon található a folklór keretein túllépő művet. Ráadásul ezeknek a műveknek a terjesztése sem volt hasonló az országos kiadók bejártatott terjesztési módszereihez, amin első lépcsőben csak a könnyű elérhetőséget értem – hogy reklámról ne is beszéljünk.

Ma Friuliban a friuli nyelv népszerűsítésére az Udinei Egyetem kezdeményezéséből reklámfilmeket és rádióreklámokat gyártanak. A reklámok alapötlete Einstein relativitáselmélet-képletének átírása: F (friuli) = mc^2 (kommunikációs eszköz a négyzeten⁶⁶). A moziban és két friuli rádióadón sugárzott reklám a nyelv használatára hív fel, és annak presztízsét szándékozik emelni. Einstein híres képletével a friuli nyelv tudományos, technikai és filozófiai célokra való alkalmazásának forradalmi lehetőségére hívja fel a figyelmet.

A plakátok és matricák a nyelv népszerűsítésének elterjedt eszközei. Léteznek gyerekeknek, fiataloknak és idősebbeknek, főleg szülőknek készült ragasztványok is. Az iskolába való beiratkozás idején a szülők figyelmét reklámplakátok hívják fel a friuli nyelvoktatás iskolai igénylésének fontosságára.

Szardíniában a 2006-ban elfogadott *Limba Sarda Comuna* elterjesztése és közösséggel való elfogadtatása még éppen csak elkezdődött. A szigeten a központi kérdés egyelőre csak részben a sztenderd nyelvváltozat elfogadtatása; ennél előrébbvaló a szárd nyelv mindennapi használatának népszerűsítése, aminek hiányában a sztenderd változat fölösleges vívmány.

A tartomány elnöke 2005-ben egy szárd költői versenyen⁶⁷ több olasz nyelvű felszólalás után, amely mind a szárd nyelv megóvásáról és fejlesztéséről szólt, felhívta a figyelmet, hogy a szárd nyelvet elsősorban beszélni kellene, és nem vitatkozni róla olaszul.

A sztenderd nyelvtől független, pusztán a szárd nyelv használatát népszerűsítő kampányt indított a nuoro-i *Szárd Nyelv Hivatala*. A nyelv használatára felhívó matricákat forgalmaznak, amelyeket iskolákban, hivatalokban, boltokban ajánlanak kihelyezni. Külön közlik „*A szárd nyelv láthatósági kampánya*”-nak a támogatóit, akiknek hivatalaiban, intézményeiben, boltjaiban, szállodáiban ki van téve az „*Itt beszélünk szárdul*” felirat.

A *Sotziu Limba Sarda* a szárd értelmiségiek vezette, nyelvpolitikai kérdésekben sokszor megnyilvánuló társaság 2005-ben olyan pólókkal népszerűsítette a szárd nyelv használatát, amelyek egyben a szárd nyelvről sokat értekező, de konkrét megoldásokban nem gondolkodó vitázó feleket is kárhoztatják. A pólók felirata: „*Agiuda sa limba, chistiona su sardu.*” [Segítsd a szárd nyelvet: beszél!]⁶⁸

V. 2. 2. A funkció-kidolgozás szakasza

A nyelvi tervezés utolsó szakaszában, a funkció-kidolgozásban a már kodifikált és a közösség által elfogadott sztenderd nyelv intellektualizációja, modernizációja zajlik. A két nyelvközösség arra irányuló kezdeményezései közül, hogy alkalmassá tegyék nyelvüket a mai valóság kifejezésére, átfogóan mutatom be a gazdaság, a közigazgatás, a tudomány és technika, a kultúra és az oktatás területén történeteket (ez utóbbiról a következő fejezetben számolok be), és részletesebben tárgyalom az egyik leghagyományosabb (a templomi) és a legújabb (az internetes) nyelvhasználati színtér területén tett lépéseket.

A gazdaság területén mindkét kisebbség nyelve minimális mértékben jelenik meg. A friuli nyelvnek mégis nagy előnye a szárdhoz képest a közösség nagyobb gazdasági potenciálja és a koiné, majd a sztenderd nyelvváltozat korábbi létrejötte. Udinében már 2002-ben rendeztek *Kisebbségi nyelvek és helyi identitás mint a gazdaság és a fejlődés forrásai* címmel nemzetközi konferenciát a kisebbségi nyelv és a gazdaság kapcsolódási lehetőségeinek vizsgálatára (Cisilino 2004).

Friuliban az 1999-et követő körülbelül három évben sem a közhivatalokban, sem az oktatásban nem használták napi szinten a friuli nyelvet. Már éppen azt lehetett hinni, hogy a 482. nemzeti törvény végrehajtása is az alkotmány 6. paragrafusa sorsára jut, amikor a következő intézkedések elindultak. Ennek a késlekedésnek egyik oka az

lehetett, hogy az első lépésekre – az oktatás és a hivatali ügyintézés lehetővé tétele friuli nyelven, nevek visszaállítása stb. – való felkészülés segédanyagok, kidolgozott programok és gyakorlat hiányában hosszabbra nyúlt, mint azt tervezték.

A friuli nyelv használatáról a közigazgatásban az *Il Friuli* című hetilap készített részletes beszámolót 2004-ben. Mint ebből kiderül, Udine és környéke a legaktívabb az 1999/482. törvény alkalmazásában. A hivatalos okiratok kétnyelvűek, a megye internetes honlapja és a lakosságnak nyújtott információk úgyszintén. A hivatalnokok képzése folyamatos. Az önkormányzat nyelvvel kapcsolatos határozatai azonnal két nyelven látnak napvilágot, a többit külön kérésre lefordítják. Ugyanakkor a mindennapi életben ebben a közegben nem megszokott még a friuli nyelv használata az önkormányzati üléseken. Ami viszont a lakosság igényeit illeti, sokkal fontosabbnak tartják a velük napi kapcsolatban lévő személyek – a rendőrök, szociális munkások, stb. – friuli-tudását, mint például a formanyomtatványok és űrlapok friuli nyelvű fordítását.

A friuli nyelv hivatali használatának elősegítésére 2004 decemberében egy segédanyag-csomag készült el. A csomagban olasz-friuli jogi és adminisztratív szótár, friuli nyelvű űrlap- és okirat-minták vannak, friuli helyesírási kézikönyv és annak CD-változata, valamint szintén CD-n egy friuli helyesírás-ellenőrző program. A kezdeményezés szerintem minden tekintetben példás, egyrészt a hétköznapi felhasználhatóságra való irányultsága, másrészt – mint az a csomag összeállításából kitűnik – körültekintő megvalósítása miatt.

Egyes települések nevei és néhány utcatábla már az 1999/482. törvény előtt is kétnyelvűek voltak, de most az Udinei Egyetem számára külön tanulmány készült az épületeiben kihelyezendő kétnyelvű táblák, hirdetések, jelzések feliratozásáról a rektor szobájának feliratától egészen a *Hirdetések kihelyezése tilos!* tábla szövegéig. Emellett – ugyanezen projekt részeként – 199 híres friuli személyiség életrajzát is összeállították, akik közül a jövőben az egyetem kiválaszthatja azokat, akikről épületeit, termeit, laboratóriumait, hivatalait el kívánja nevezni. Külön érdekessége ennek a vállalkozásnak, hogy a fentebb említett Gianni Nazzi készítette el az egyetem számára mind a feliratok fordítását, mind a híres friuliak életrajzait.

A friuli nyelv tudományos és technikai „modernizálásának” első lépéseként megalakult a *Friuli Tudományos és Technológiai Társaság (Società scientifica e tecnologica friulana)*, amelynek friuli nyelvű publikációkon és előadásokon keresztül megvalósítandó célja az írott és beszélt friuli nyelv alkalmassá tétele az e témakörökben

való magas szintű használatra. A társaság tagjai egyetemi docensek, kutatók és műszaki szakemberek (Strassoldo 2004). Az Udinei Egyetem négy új friuli nyelvű műszaki szótárt (*Ipari, gazdasági és vállalkozási szótár, Közlekedési és szállítási szótár, Építészeti szótár, Informatikai szótár*) dolgozott ki, és tervezik egy friuli jogi szótár kiadását is. 2006-ban jelent meg az *Olasz-friuli környezettani szótár* (Vicario 2006). Ezen kívül a *Friuli Filológiai Társaság* most egy 5000-6000 szócikket tartalmazó egynyelvű friuli szótár megírását tervezi, amelynek fő célja a friuli nyelv írásbeli használatának elősegítése és a nyelv presztízsének emelése.

Ilyen különleges alkalmakkor – egy nyelv tudományos szókincsének első rendszerbefoglalásakor – mindig érdekes probléma a követendő minta kiválasztása és az új kifejezések kialakításának módszere. Józsa Judit négyféle eljárást ír le, amelyekkel a fentemlített szótárak szerkesztői éltek a friuli nyelv tudományos szókincsének létrehozása érdekében (Józsa 2007: 51):

1. a legtöbb esetben az olasz terminus fonetikai adaptációjáról beszélhetünk: *fallimento - faliment, donazione - donazion,*
2. a szaknyelvekben is előfordulnak köznyelvi szavak, kifejezések eredeti vagy átszemantizált formában. Ez a réteg az, amely a legtöbb „eredeti” friulán szót tartalmazza: *ripostiglio - stanzin, sottotetto - cjast, gronda - linde, chiostro - barachin, tegola - cup.*
3. sok példa található arra az eljárásra, amikor a friulán szakszó körülírja, magyarázza, egyszerűsíti az olasz terminust: *lucro assente - guadagno mancjat*
4. megfigyelhető az a tendencia, hogy az olasz nyelvben is meghonosodott angol kölcsönszavakat megpróbálják kiküszöbölni. *softwar - programi, hardwar - machinari, copyright - drit di autor, lobby - grup di poder, on line - in linea, marketing - promozion*

Szardíniában szinte egyáltalán nem beszélhetünk a szárd nyelvnek a gazdasági életben való megjelenéséről, hacsak nem helyi termékek ritkán és elszórtan megjelenő reklámjáról.

A szárd nyelv modernizációja terén életrevaló kezdeményezés a nuoro-i *Szárd Nyelv Hivatala* részéről az épületeken és épületekben lévő feliratok szárdra fordítása. Ehhez a hivatal konkrét segítséget is ad: megadja a legáltalánosabb feliratok szárd megfelelőjét (A *bejárat* és *kijárat*-felirattól kezdve az *Ide nem mehetünk be (kutyák)* feliratú tábláig) és ragasztható formában terjeszti is azokat. Ugyanennek a hivatalnak elérhetőek közigazgatási ügyekben használható kétnyelvű úrlapjai is.

Részben a nyelv népszerűsítésének témakörébe tartozik az a kampány, amelynek keretén belül civil szervezetek a szárd diákokat arra szólítják fel, hogy vizsgáikat és szakdolgozat-védésüket szárd nyelven tartsák, mivel erre az 1999/482. számú nemzeti törvény feljogosítja őket. Ha ez a kezdeményezés kiszélesedik, ezek a szakdolgozatok remélhetőleg hozzá fognak járulni a szárd nyelv különböző tudományterületeken való alkalmazásához. Az első szárd nyelvű szakdolgozat-védés 2003-ban folyt le.

A szárd kultúra területén a 2005-2007-es évekre tervezett tartományi intézkedések⁶⁹ bevezetője sokatmondó: „Jelen hároméves terv intézkedési módjainak és céljainak meghatározásában fontos annak az alkalomszerű és széttöredezett jellegnek a meghaladása, amely – ha mégoly jó eredményekkel is – az eddig megvalósított intézkedéseket néha jellemezte”. A tervezett intézkedések a következők:

- Szardínia kulturális öröksége átfogó katalógusának fejlesztése,
- A *Szárd helységnév-atlasz* megalkotása,
- a szárd nyelvi repertoár felmérése egy átfogó szociolingvisztikai vizsgálat keretében,
- kulturális kezdeményezések és a szárd nyelvű média támogatása (újságok, kiadványok, rádió- és TV-adások)
- a szárd emigránsok (ideértendők a külföldön és az Olaszország más területein élő szárdok is) gyermekeinek szóló ösztöndíjak szárd oktatási intézményekben,
- a szárd kultúra és nyelv oktatásának elősegítése az iskolákban (hat tantárgyon belül: szárd nyelv és irodalom, történelem, művészettörténet, népi hagyományok, földrajz és ökológia, jog) és az egyetemeken.

A szárd nyelv iskolai használatának elősegítése a következő módon van megfogalmazva a dokumentumban:

A tanácsnoki hivatal olyan oktatási programokat kíván kidolgozni (...), amelyeknek célja az írott és a különböző nyelvjárásokban beszélt szárd (vagy

a megfelelő területeken katalán, sassari, gallurai, tabarchino) nyelv oktatásának az iskolai tantervbe való beillesztése a közösség beszélt nyelvéből kiindulva, valamint a támogatott nyelv ismeretének és használatának elősegítése a diákoknak szóló irodalmi versenyek és díjak segítségével.

Ez a megfogalmazás több szempontból is figyelemre méltó: egyrészt nem feledkezik meg a saját területén élő, államilag nem elismert nyelvi kisebbségekről, másrészt több kifejezésben is megerősíti a szárd különböző nyelvjárásainak védelmét, sőt aktív használatát az oktatásban.

Ebből a rendelkezésből látszik, milyen nagy szerepe van a szárd kultúrában az irodalomnak, és azon belül valószínűleg a diákok szárd nyelvű irodalmi próbálkozásainak. Bár itt nincs pontosan meghatározva, a szöveg szinte biztosan nem a szárd nyelvű irodalom passzív ismeretét középpontba állító versenyekre utal.

Most pedig nézzük részletesebben a két közösség lépéseit saját nyelvüknek a templomi nyelvhasználatba való bevezetése területén!

Azoknak a közösségeknek, amelyekben a nyelv sztenderd változata még éppen születőben vagy elterjedőben van, egyedül és helyben kell megteremteniük az anyanyelvű misézés alapvető feltételeit, és lefordítaniuk az ehhez elengedhetetlenül szükséges szent szövegeket.

Az anyanyelvű istentisztelet jelentősége ilyen helyzetben jóval túlmutat az „egyszerű” nyelvmegtartáson; fontos szerepe van a koiné terjesztésében, mintául szolgál a formális és informális nyelvhasználathoz (gondoljunk az istentisztelet különböző formális részeire és pl. az informálisabb gyónásra), és nem utolsó sorban növeli az adott nyelv presztízstét hívők és nem hívők szemében egyaránt. A külső elismerés belső értéknövekedést eredményez. Az anyanyelvű istentisztelet nem csak az adott nyelv számára fontos, de az egyháznak is érdekében áll: a hit terjesztése és megtartása mindig sikeresebbnek bizonyul az otthon nyelvén, mint egy bármilyen másik nyelven. Az anyanyelvű misézésről vitatkozó érvek között is gyakran szerepel a pünkösdi Biblia- idézet: „És megtelének mindnyájan Szent Lélekkel, és kezdének szólni más nyelveken, a mint a Lélek adta nékik szólniok.” (Ap. Csel. 2. 4.) „Álmélgodnak pedig mindnyájan és csodálkoznak vala, mondván egymásnak: Nemde nem Galileusok-é ezek mindnyájan, a

kik szólnak? Mimódon halljuk hát őket, kiki közülünk a saját nyelvén a melyben születtünk?” (Ap. Csel. 2. 7-8)

A szentírás tehát nem tesz különbséget az idiómák között, ráadásul az anyanyelvű istentiszteletnek – nyelvtől és közösségtől függetlenül – elvi akadályai sincsenek már. A Második Vatikáni Zsinat megállapítja, hogy a vernakuláris nyelv használata a liturgiában a latin ellenében nagyon hasznos lehet a nép számára⁷⁰. Ezért bizonyos határokon belül nagyobb teret enged neki. A Pápa Szardínia szigetén tett látogatása alkalmával már 1985-ben szárd mondatokkal fejezte be beszédét, megadva így a legmagasabb – ha nem is hivatalos – hozzájárulást az anyanyelvű imához: "Ad Onori de Deus, Onnipotente, et de sa Gloriosa Virgini Santa Maria Mama Sua".

A kép azonban mégsem teljesen tiszta: egy nyelv liturgiai nyelvként való elismeréséhez ugyanis adott nyelvű Szentírás-fordításokra van szükség. A nagy munka, a fordítás tehát még anélkül kell, hogy beinduljon és lezáruljon, hogy előre meglenne a katolikus egyház jóváhagyása; és itt még nem beszéltünk a nyelv sztenderdizálatlanságából és a sztenderd nyelv nem elég széles körű elterjedtségéből eredő esetleges problémákról. A Szentszék elvben megadott engedélyéhez tehát már súllyal bíró gyakorlati eredményeket kell felmutatni.

Az anyanyelvű misézéshez vezető úton a további gondok a gyakorlati kivitelezésből adódnak. A friuli kisebbség e tekintetben előrébb tart, mint a szárd. Ez egyrészt a nyelv néhány évvel korábbi sztenderdizálásának köszönhető, másrészt annak a ténynek, hogy a friuliak korábban elkezdték a szent szövegek fordítását. Don Francesco Placereani már 1958-ban elkezdte az Evangéliumot görög eredetiből fordítani. A kész mű bemutatójakor pedig Pietro Cocolin érsek 1970-ben engedélyezte Aquileia-ban, Friuli legrégebbi bazilikájában az első friuli nyelvű nagymise megtartását (Caporiacco 2001: 1, 9). 1971-ben megjelent a *Messal furlan seont la edizion tipiche vaticane*, az első friuli nyelvű misekönyv. A Biblia friuli nyelvű fordítását már 1984 és 1993 között kiadták az Olasz Püspöki Konferencia jóváhagyásával. Az a fordítás azonban még csak lelki gyakorlatokhoz és a katekizmushoz volt használható. Az újabb, 1998-ban megjelent friuli Biblia – amelyet Placereani fordítását alapul véve Antonio Bellina fejezett be – már az Olasz Püspöki Konferencia teljes jóváhagyását bírja. 2001 januárjában a Szentszék jóváhagyta azt a *Lectioarium*-fordítást, amelynek elkészítését a három friuli népességű megye püspökei indítványozták, és amely az e célból alakult 12 fős *Teológiai és*

Nyelvészeti Bizottság kétéves munkáját dicséri. Ez történelmi lépés, mivel a friulit hivatalosan is azon nyelvek közé sorolja, amelyeken lehet liturgiát folytatni.

A *Misekönyv* friuli fordítása is elkészült már, de az Olasz Püspöki Konferencia jóváhagyása még várat magára.

Bár a szárdot évszázadok óta használták a vallás – ha nem is a mise, de a vallásos énekek, a katekizmus, a liturgián kívüli imák – nyelveként, Szardíniában a koiné kialakítása sokkal nehezebb, mint Friuliban volt, ez pedig eleve hátrányosan befolyásolja az istentisztelet nyelvének egyértelmű meghatározását és a szent szövegek autentikus lefordítását. Megjegyzendő, hogy van, aki éppen ebben látja az Egyház mint egyesítő erő szerepét, amely a mozgalom élére állva legalább az írásos formában feloldhatná a beszélt nyelvváltozatok különbségeit.

1995-ben Don Francesco Tamponi plébános kérését, miszerint a két legnagyobb szárd nyelvváltozat (a campidano-i és a logudoro-i) egyikén szeretné celebrálni az egész misét, kulturális és kanonikus okok miatt még elutasította az illetékes püspök. Erre válaszként a plébános a mise közben levetette papi öltözetét és saruját, és lemondott hivatásáról. A dolog különlegessége abban rejlik, hogy a püspök – aki maga is ferences – nem tagadhatta meg Assisi Szent Ferenc *Naphimnusz*ának eredeti nyelvezetű, umbriai dialektusban való előadását. Az áthallásokhoz még az is hozzájárul, hogy Assisi Szent Ferenc sem bírta saját püspöke jóváhagyását.

A püspök – aki egyébként maga is kifejezte reményét, hogy a szárd mielőbb a mise nyelvén válhat – engedélyezte a szárd nyelvű bibliamagyarázatot, énekeket és zsolnárokat, és két nem elhanyagolható problémát említett saját döntése alátámasztására. Egyrészt, hogy még nincs meg a szárd koiné, és így nem csak a misézés, de a szent szövegek egységes fordítása is elképzelhetetlen, másrészt, hogy mindkettőhöz előbb a Szárd Püspöki Konferencia, majd a Szentszék jóváhagyása kell.

A kérdés felmerülése után a Szárd Püspöki Konferencia már 1995-ben bizottságot állított fel a szárd nyelvű liturgia lehetőségeinek tanulmányozására⁷¹. A bizottság, miután megállapította, hogy a szárd két nagy, egymástól markánsan különböző dialektusban létezik, eleve két változatban kezdte el a Biblia fordítását, ami nagy vonalakban mára már elkészült. Az időközben megindult szárd nyelvi sztenderdizálási folyamatban – amely egyébként a két legnagyobb szárd nyelvjárás megtartására törekszik – és a körülötte kialakult vitákban az Egyház nem kíván állást foglalni, így a Szentszék által jóváhagyott, az egész szigeten celebrálható szárd nyelvű istentisztelet még várat magára.

Emiatt a kivárásos politika miatt többen azzal vádolták a Szárd Püspöki Konferenciát, hogy nincs egyértelműen elkötelezve a szárd nyelv ügyének (Manunza 2001), sőt, hogy bár támogatni látszanak az ügyet, a Szentszékhez mégis egy olyan iratot juttattak el, amely lényegében kivitelezhetetlennek tünteti fel a szárd nyelv használatát a misén. Ennek következtében a szárd nyelv használata ma is csak részlegesen engedélyezett az istentisztelet során bizonyos énekeknel, szövegrészeknél és az imák során. Ezzel sok olyan gondolkodó félelme vált valóra, akik attól féltették a szárd nyelvű misézést, hogy turisztalátványosság szintjére süllyed le.

2004-ben végül nem a bizottság, hanem Salvatore Ruju szárd anyanyelvű trieszti fordító munkájának gyümölcseként megszületett a Biblia szárd nyelvű fordítása (Perlato 2004), de az istentisztelet nyelvének ügye azóta sem mozdult előre.

A Biblia fordításával kapcsolatban egy rendkívül érdekes kezdeményezést meg kell említeni: Szardíniában az internetezőknak lehetőségük van tevékenyen részt vállalni a Szent szövegek fordításában. Az Oristano-i Hittudományi Intézet a Szardíniai Pápai Teológiai Fakultással együttműködve egy erre a célra létrehozott internetes honlapon várja a parókiákon elérhető szövegek saját nyelvváltozatra fordítását minden vállalkozó szellemű szardíniai beszélőtől. A számítógépes program lehetővé teszi egy-egy kifejezés javasolt fordításának egybevetését a többi otthoni fordítóéval, sőt, megtekinthetők a szakértők ezekhez fűzött megjegyzései is. Ez a kezdeményezés több szempontból is nagyon hasznos lehet. Egyrészt olyan lehetőséget ad a szakértők kezébe, amilyen eddig nem létezett a fordítástudomány életében: a terminus technicusok elképzelhetetlenül bő tárát, valamint állandó kapcsolatot a leendő olvasókkal. (Hozzá kell tennünk, hogy ez nagyban megkönnyítheti – vagy éppen a bőség zavara miatt meg is nehezítheti – a szakértők munkáját.) Hasznos ezen kívül azért, mert a Bibliát visszaadja a hétköznapi emberek kezébe, akik – mint eddig sosem – belefolyhatnak ebbe a nagyszabású vállalkozásba. Az eredmény – a szárd rengeteg dialektusát tekintetbe véve – minden valószínűség szerint rendkívül sokszínű lesz.

A következőkben a két közösség interneten való jelenlétét és nyelvhasználatát vizsgálom, mivel egy nyelv koinéjének kialakulásában illetve a sztenderd írásmód elterjedésében ma már fontos szerepe lehet az internetnek.

Ma már mindkét közösség sok saját nyelvű internetes honlappal rendelkezik, amelyek közül több fórumot és néhány chat-et és levelezőlistát is fenntart. Ezekon a honlapokon a szerkesztők az adott helyi nyelvjárástól és a fenntartóktól függően

használják a két nyelv helyesírását. A nyelv modernizációja szempontjából az fontos, hogy az egyszerű internet-használat terminus technicusai már léteznek, és széles körben elterjedtek mindkét nyelven.

Az internetes nyelvhasználat vizsgálatára egy kérdőíves kutatást végeztem 2000 novembere és 2001 januárja között. A kutatás alapsokaságának a friuli és szárd nyelvű közösség internet-használóit választottam. Az interneten elvégzendő kérdőíves kutatás (a teljes kérdőívet lásd a Függelékben) arra irányult, hogy a két különböző kisebbség milyen mértékben és milyen helyzetekben használja saját nyelvét illetve más nyelve(ke)t az interneten, valamint miért mellőzi bizonyos esetekben a kisebbségi nyelvet, amikor saját közösségének tagjaival levelez.

Mivel az internet-használókról mint alapsokaságról éppen az internet legfontosabb tulajdonságai (a helyhezkööttség hiánya, anonimitás és a közölt adatok ellenőrizhetetlensége) miatt nem készülhet pontos kimutatás, a mintavételkor nem álltak rendelkezésre olyan arányszámok, amelyeket a kérdőív kitöltésénél figyelembe lehetett volna venni. A módszer részben inkább a véletlenszerű mintavételre hasonlított, amennyiben az adott kisebbség fórumán közzétett kérdőívet elvben mindenki megtalálhatja, aki "arra jár". Azért csak részben, mert a kisebbségi levelezési listáknak elküldött kérdőívek viszont azokat találták meg, akik a listára feliratkoztak, tehát valamilyen szempontból foglalkoztatja őket a kisebbségi nyelv használata. Erre a célzott választásra viszont azért volt szükség, hogy éppen a kisebbségi nyelvű válaszadókat találjam meg egy helyen. Ebből a szempontból könnyebb a nem virtuális helyen végzett kérdőíves vizsgálat, mert az adott nyelvű közösség legnagyobb számban valószínűleg a kisebbségi nyelvterületen található meg, ez azonban nem befolyásolja a vizsgálat eredményeit. Itt meg lehetett volna tenni azt is, hogy egyszerűen más közös tulajdonság vagy érdeklődés alapján létrejött olasz levelezési listáknak vagy honlapoknak küldöm el a kérdőíveket (eleve két változatban: a friuli és a szárd közösségről), de sokkal kevesebb eséllyel találtam volna ott friuli vagy szárd származásúakat vagy beszélőket.

A speciális betűkkel vagy írásjelekkel rendelkező nyelvek az elektronikus kommunikációban természetesen hátrányban vannak – mint az az *Euromosaic*-jelentésből is kitűnik –, de ha lehetőség van a többirányú kommunikációra, ezt a nehézséget a felhasználók általában ötletesen áthidalják.

Egy nyelvi kisebbséghez tartozók vagy a kisebbségi nyelvet beszélők közötti internetes levelezés legalapvetőbb és egyben legizgalmasabb kérdése a nyelvhasználat. A

kiinduló hipotézis az volt, hogy két kisebbségi származású vagy nyelvű levelezőpartner esetében sem egyértelmű a kisebbségi nyelv használata. A nyelvek közötti választást – csakúgy, mint más nyelvhasználati színtereken – saját lehetőségeik, szándékaik és a helyzet szabta feltételek fogják meghatározni.

A kérdőív összeállítását az internetes kutatás több sajátossága eleve meghatározta. A kérdőíveknek mindenekelőtt rövideknek kellett lenniük abból a célból, hogy – bár ez időbeli és esetleg pénzbeli áldozatot is jelent –, minél többen válaszoljanak rájuk. Ezért a felső határ az öt kérdés volt, ami azonban a kérdések erős tömörítését vonta maga után. Ahhoz, hogy az öt kérdésen belül érdemi dolgokat tudjunk meg, egy viszonylag kis részproblémát kellett találni. Tehát, bár hasznos lenne a levelezők szociológiai jellemzőit is figyelembe venni, és az attól függő nyelvhasználatot is felmérni, esetleg a levelezések témája és a nyelvválasztás, vagy a nyelvhasználat és a lakhely (pl. Olaszországon kívüli vagy belüli; a kisebbségi nyelvterületen kívüli vagy belüli) közötti összefüggésekkel is foglalkozni, ám ezek mindenképpen többszörösére növelték volna a kérdések számát.

A rövidség és tömörség problematikájából egy harmadik szempont adódik: a kérdésekben nagyon pontos fogalmakkal kellett operálni, amelyek gyakran nem voltak egy szóval kifejezhetők (ld. 1. kérdés), azaz meg kellett találni az egyensúlyt az egyszerűség és az egyértelműség között. Ez a megkérdezettektől nagyon figyelmes olvasást feltételezett volna, ami nem várható el az interneten. Mint később egy konkrét példán bemutatom, emiatt utólagos javításokra volt szükség. Ezeken kívül a kérdőívek összevethetősége volt a legfontosabb szempont, egyrészt az eltérő levelezési lehetőségek, másrészt a különböző kisebbségi közösségek között. Az utóbb említett két dolog – a fogalmi pontosságra törekvés és az összevethetőség – azonnal ellentétbe kerül, amint a szövegen utólagos javításokat kell tenni, még ha nem is az eredetileg használt fogalmak pontatlansága miatt, hanem azért, mert az olvasótól nem várható el olyan koncentrált figyelem, mint egy más módszerrel kitöltött kérdőív esetében. Az internet íratlan szabályai miatt az egész kérdőívben tegezést használtam.

A fórumokra és levelezőlistákra küldött kérdőívhez egy kísérőlevelet mellékeltem, amelyben röviden leírtam a felmérés célját, és azt kértem, hogy az adott nyelvi kisebbséghez tartozók vagy a kisebbségi nyelvet beszélők válaszolják meg a kérdéseket. Ez a feltétel azért volt lényeges, mert azok a személyek, akik nem az adott kisebbséghez tartoznak, és nem beszélnek a kisebbségi nyelvet, ha kisebbségekkel leveleznek is, szükségszerűen egy másik nyelven teszik ezt. Ez az adat tehát a beszélőközösség

felmérése szempontjából irreleváns lesz. A kisebbségitől eltérő nyelvű levelezés az adott kisebbség tagjai vagy a kisebbségi nyelvet beszélők között lesz érdekes. Az itt következőkben a kérdőívet a friuli nyelvközösségnek küldött példányon fogom bemutatni.

Az első kérdésben (*Leveleztél már/levelezel friuliakkal vagy friuli beszélőkkel e-mailen vagy chat-en?*) több helyen is kétféle lehetőség megadására volt szükség. Az alapfeltételek (kisebbségi származású vagy kisebbségi nyelvtudással rendelkező levelezőpartner, internetes levelezés) megléte iránt érdeklődő első kérdésre adott nemleges válasz értelmetlenné teszi a többi kérdés megválaszolását.

A második kérdés (*Kik azok a fent említett friuliak vagy friuli beszélők, akikkel interneten levelezel? a) barátok b) családtagok c) a kedvesem d) kollégák e) intézmények f) az interneten keresztül megismert személyek g) honlapok szerkesztői h) mások:*) a levelezőpartnerek kilétét igyekezett feltárni a válaszadó szempontjából, és fő célja annak megállapítása volt, hogy a velük folytatott kommunikáció valószínűsíthetően formális vagy informális. Más nyelvhasználati színtereken a kisebbségi nyelv egyértelműen az informális szituációkban kerül előtérbe. "Az interneten keresztül megismert személyek" kategóriája különösen érdekes lesz nyelvhasználati szempontból: annak ellenére, hogy személyes ismeretség híján nem szokásos az informális (tehát a kisebbségi nyelvet előtérbe helyező) nyelvhasználat, itt ez valószínűsíthető egyrészt az internet kötetlen hangvétele és kiterjedtebb tegeződési szokásai miatt, másrészt mivel lehet, hogy éppen a közös nyelv alapján ismerkedtek meg a levelezőpartnerek.

Ez után következhetett a két legfontosabb kérdés. A harmadik az iránt érdeklődött, hogy milyen a csoportokhoz kötődő nyelvhasználat a válaszadó által előbb megnevezett személyekkel vagy intézményekkel (*Kivel milyen nyelven levelezel ezek közül a friuli személyek vagy friuli beszélők közül? Friuliul ... (kivel?) Olaszul ... (kivel?) Mindkét nyelven ... (kivel?) Egy harmadik nyelven ... (kivel?)*). Hozzá kell tenni persze, hogy a második kérdésben megnevezett csoportok sem fognak feltétlenül homogénnek mutatkozni a nyelvhasználat szempontjából. Elképzelhető tehát, például, hogy a válaszadó a "barátok" csoportot két helyre is beírja, mivel saját kisebbségéhez tartozó barátai közül egyesekkel a kisebbségi, másokkal pedig a többségi nyelven levelez. A harmadik nyelven folyó levelezés két okból sem extrém eset az egy kisebbséghez tartozók körében sem: egyrészt, mivel a nagy számban kivándorolt olaszok gyermekei

már nem feltétlenül beszélik a kisebbségi nyelvet, másrészt mert bizonyos helyeken a kisebbségek háromnyelvűek.

A negyedik kérdés (*Ha e-mail- vagy chat-partnereid között van olyan friuli személy, akivel nem friuliul levelezel, mondd meg miért! a) Mert egyikünk nem tud olyan jól friuliul. b) Mert két különböző friuli dialektust beszélünk. c) Mert hivatalos levelezésben állunk, és ezért inkább az olaszt választottuk. d) Az egységes friuli helyesírás hiánya miatt. e) Más okból: ...*) tulajdonképpen a kérdőív leglényegesebb pontja. Az *a* válasz látszólag furcsa megfogalmazása annak tulajdonítható, hogy nem csak a levelezőpartnerek, de a válaszadó kisebbségi nyelvtudását sem lehet egyértelműen adottnak venni: ha csak valamelyikük is nem beszéli a kisebbségi nyelvet, csak kisebbségi származású, már lehetetlen a kisebbségi nyelvű levelezés. A kisebbségi nyelv ismerete pedig nem volt feltételként meghatározva a kísérőlevélben.

A kérdőív végén volt egy utolsó, nyitott kérdés is (*Szeretnél hozzáfűzni valamit?*) a kérdések vagy válaszok kiegészítésére, javaslatokra, a feleletválasztós kérdésekben szereplő feltételezéseim kiigazítására, vagy saját olyan válaszaik kifejtésére, amelyekre egy pusztán feleletválasztós kérdőív sosem ad lehetőséget.

Bár annak érdekében, hogy a két közösség válaszai összevethetőek legyenek, és nehogy meg kelljen ismételni a kérdőív kitöltését, megpróbáltam elsőre végleges formába önteni az ívet, ám még így is két ponton későbbi változtatásokra volt szükség, még ha ez majd az összevethetőség rovására megy is. Az egyik változtatás a harmadik kérdésbe (*Kivel milyen nyelven levelezel ezek közül a friuli személyek vagy friuli beszélők közül?*) beszúrt zárójeles felhívás volt (*Légy szíves, ellenőrizd, hogy mind a négy válaszban csak friuli vagy friuliul beszélő levelezőpartnereidről írtál-e; a többiekkel való levelezésed nyelve ugyanis nem tartozik e kérdőív témakörébe.*) Erre azért volt szükség, mert az első tíz kérdőív visszaérkezése után nyilvánvalóvá vált, hogy ennél a pontnál a megfogalmazás ellenére már senki nem tartja észben, hogy itt kizárólag a kisebbségi származású és/vagy kisebbségi nyelvű partnerekkel való levelezése érdekes, és szinte mindenki az összes partnerével folytatott levelezését vette alapul. Így nagyon sok olyan válasz érkezett, amelyben az "olaszul" kategóriához "az olasz barátaimmal" vagy a teljesen bizonytalan "a többiekkel" csoportot írták, illetve a "más nyelven" kategóriához "kicsit tudok franciául, de nincs sok alkalmam használni". Ezek az esetek visszakérdezés nélkül nem voltak tisztázhatóak, ugyanakkor pedig bizalmatlanságot ébresztettek más, kevésbé egyértelmű válaszokkal szemben is: "szárdul a szárd barátaimmal, olaszul

barátokkal" vagy "más nyelven: külföldi barátaimmal angolul, franciául, portugálul". A visszakérdezés után gyakran kiderült, hogy ezek a személyek nem kisebbségi származásúak vagy nyelvűek, így nem tartoznak abba a körbe, amit a kérdőív fel szándékozik mérni. Ez viszont az internetes kérdőíves vizsgálatokat illetően egy fontos dologra hívja fel a figyelmet: valószínűleg az idő szorítása és a nem személyes kérdezési mód miatt eleve számítani kell a felületes olvasás okozta gondokra. Ezt természetesen egyszerűbb – de ettől szükségszerűen több – kérdésfeltevéssel el lehetett volna kerülni, de itt a rövidegre való törekvés ezt megakadályozta. Míg a szárd kérdőívek ezt az ellenőrzésre való felhívást nem tartalmazták, a friuli kérdőívekbe már belekerült. Ugyanez történt a negyedik pont (*Ha e-mail- vagy chat-partnereid között van olyan szárd személy, akivel nem szárdul levelezel, mondd meg miért!*) egyik válaszával (*d) Az egységes szárd helyesírás hiánya miatt*). Az első szárd válaszadók nagy része nevezte meg a sztenderdizált írás hiányát a nyitottan hagyott utolsó pontban, tehát anélkül, hogy ez szerepelt volna a választható feleletek között. Ezzel a kiegészítéssel az összevethetőség ott csorbult, hogy lehetséges, hogy más szárd válaszadók is választották volna ezt a feleletet, ha eleve fel van tüntetve.

Mivel az egész kérdőív a kisebbségi nyelvközösségen belüli levelezést vizsgálta, és a felmérésnek nem volt tárgya a nyelvközösségen kívüli kommunikáció, eredményei elvben tükrözhetnének száz százalékos kisebbségi nyelvhasználatot is, függetlenül a formalitás/informalitás kérdésétől, mivel a hivatalos levelezésről szóló kérdések is kizárólag a közösségen belüli hivatalos szituációkra vonatkoztak.

Ezek után nézzük a kérdőívek összesített eredményeit kisebbségenként, majd összevetve!

A szárd nyelvközösségtől összesen 15 kérdőív érkezett vissza. Ezek nagy részében a fent leírt okokból visszakérdezésre is szükség volt. Mint később kiderült, a szárd nyelvközösségnél egy olyan levelezőlistát találtam meg előszörre, amelynek tagjai éppen a szárd nyelv elhivatott művelői. Ez nagyban befolyásolja internetes nyelvhasználatukat, tehát ezt az eredmények értékelésekor figyelembe kell venni. Erre – a honlapok elnevezéséből ítélve – esély volt a friuliaknál is, de nem így történt.

Az első kérdésre mindenki igennel válaszolt, tehát minden megkérdezett folytat vagy folytatott internetes levelezést szárdokkal vagy szárd beszélőkkel.

A második kérdésre adott válaszokat szám szerint a következő táblázatban láthatjuk.

31. táblázat

<i>Kik azok a fent említett szárdok vagy szárd beszélők, akikkel interneten levelezel?</i>		
a)	barátok	12
b)	családtagok, rokonok	6
c)	a kedvesem	4
d)	kollégák	5
e)	intézmények	2
f)	az interneten keresztül megismert személyek	13
g)	honlapok szerkesztői	4
h)	mások (itt konkrétan: írók, tudósok, kulturális egyesületek, egyetemi hallgatók, szárd emigránsok)	5

A felsoroltak közül egyértelműen formális kapcsolatnak minősül az intézményekkel és a honlapok szerkesztőivel, egyaránt lehet formális és informális a kollégákkal fenntartott kapcsolat, míg a barátok, a rokonok, a kedves eleve informális viszonyt feltételez. Két olyan kategória van, ami kérdéseket vet fel: az interneten keresztül megismert személyek esetében az interneten általánosan elterjedt közvetlen közlési mód miatt talán eleve feltételezhetjük, hogy informális a levelezőpartnerek viszonya, a "mások" csoportban a válaszadók által önállóan felsorolt személyekről pedig külön-külön kell döntenünk. Ebben az esetben, mivel a válaszadók az írókat, tudósokat, egyetemi hallgatókat⁷², és szárd emigránsokat nem a barátaik csoportjába sorolták – a kulturális intézmények hovatartozása pedig egyértelmű –, a formális kapcsolattartás tűnik valószínűbbnek.

Mindezeknek a nyelvválasztások értékelésénél lesz jelentősége:

32. táblázat

<i>Kivel milyen nyelven levelezel ezek közül a szárd személyek vagy szárd beszélők közül?</i>	szárd nyelven	olasz nyelven	mindkét nyelven	más nyelven	(hányan jelölték)
a) barátokkal	11	6	6	2	12
b) rokonokkal	4	3	2	0	6
c) a kedvesemmel	3	1	0	0	4
d) kollégákkal	3	3	3	1	5
e) intézményekkel	2	0	1	0	2
f) az interneten megismert sz.-kel	10	3	6	2	13
g) a honlapok szerkesztőivel	3	2	2	0	4
h) mással	5 (írók, tu-	0	1 (kulturá-	0	5

	dósok, egy. hall- gatók, emigrán- sok, kult. egyesü- letek)		lis egye- sületek)		
összesen	41	18	21	5	51

A táblázat utolsó oszlopa megegyezik az 1. táblázat oszlopával, amit összehasonlítás céljából tüntettem fel itt is. Ezek a számok nem az adott sorban lévő többi szám összegei, hanem azt jelzik, hányan jelölték az adott csoportot a levelezőpartnereik között. A sorban lévő számok összege minimum annyi kell, hogy legyen, mint az utolsó oszlopban lévő szám. Ha annál több – mint ahogy ez az esetek többségében így van –, az azt jelenti, hogy az adott csoport egy válaszadónál több személyre oszlik, akikkel az levelezésében különböző nyelveket használ.

Az értékeléshez fontos megjegyezni, hogy a táblázatban lévő számok az esetek többségében nem egy személyt jelölnek, hanem kisebb-nagyobb csoportokat. Erre a legjobb példa a "mással" sorban látható, ahol a válaszadók által megjelölt csoportok eleve többes számban vannak.

Az egyes nyelvek választásának összegeit – az oszlopokban lévő számok összegeit – nem célravezető egymással összehasonlítani, mert a felsorolt csoportok között nem azonos arányban vannak jelen a formális és informális kapcsolatot feltételezők, így az nem adna reális képet a nyelvválasztásról. Vizsgálhatók azonban külön a formális és külön az informális szituációk nyelvválasztási arányai, illetve a csoportonként tapasztalt nyelvválasztások.

Az informális kapcsolatokon belül az olasz és szárd nyelvhasználat aránya 13/28, ami a várákozásnak megfelelően nem hivatalos közegben a szárd nyelv előtérbe helyezését mutatja. Ám meglepő, hogy arányaiban még ennél is sokkal magasabb a formális helyzetekben bevallott szárd nyelvválasztás: 2/10 (olasz/szárd). Az informális/formális "kollégák" csoportja mit sem változtat a helyzeten, a két nyelv használati aránya 3/3.

Csoportonként, azaz soronként megvizsgálva a szárd bármilyen fokú jelenlétét (a tisztán szárd és a kevert nyelvű levelezés összegét véve) a nyelvválasztások összességében a következő értékeket kapjuk: a barátokkal és rokonokkal folytatott levelezés 67-68%-ában jelenik meg a szárd, a kollégákkal 60%-ban van tisztán vagy az

olasszal vegyesen jelen, az interneten keresztül megismert személyekkel 76%-ban, a honlapok szerkesztőivel 71%-ban és az itt megjelölt másokkal 100%-ban. Mind az informális, mind a formális szituációkban külön-külön szemlélve is magasnak mondható a kisebbségi nyelv aránya. Itt fontos visszaautalni arra, hogy a válaszadók nagy része valószínűleg éppen olyan körből került ki, ahol sokat adnak a szárd nyelv használatára. A szárd ilyen nagyarányú használatát az internetes levelezésben semmiképpen nem tekinthetjük általánosnak, különösen a formális szituációkban.

Az egyik megkérdezett fűzte hozzá azt a lényeges kiegészítést a kevert nyelvű levelezéshez, hogy ez nem csak a szavak szintjén képzelhető el: levelezőpartnereivel ők a morféma szintjén is kombinálják a két nyelvet, például olaszosított szárd szavakkal megtűzdelve a leveleiket.

A "más nyelven" oszlopban nem volt kötelező megjelölni, melyik nyelvről van szó, de két válasz így is érkezett: angol és spanyol. A hozzáfűzött információkból kiderül, itt szárd emigránsok gyermekeinek nyelvről van szó.

33. táblázat

<i>Ha e-mail- vagy chat-partnereid között van olyan szárd személy, akivel nem szárdul levelezel, mondd meg, miért:</i>		
a)	Mert egyikünk nem beszél olyan jól szárdul.	10
b)	Mert Szardínia két különböző dialektusát beszéljük.	3
c)	Mert hivatalos levelezésben állunk, és ezért inkább az olaszt választottuk.	5
d)	Az egységes szárd helyesírás hiánya miatt ⁷³ .	4
e)	Más okból: ...	1

A válaszokból kialakuló kép a szárd nyelv nem elégséges tudását mutatja, mint a kisebbségi nyelv levélben való mellőzésének fő okát. Viszonylag magas a hivatalos nyelvként való mellőzésének aránya is, bár az előző táblázatból már kiderült, hogy ezekben a helyzetekben is az adott csoportból többen választják a kisebbségi nyelvet. A nyelv helytelen írásbeli használatától való félelem abban a tekintetben magas, hogy az eredetileg öt "más okból" kategóriába sorolt felelet közül négy erről szólt. Volt, aki részletes magyarázattal is kiegészítette a választ az iskolai oktatás kizárólagos olasz nyelvről, arról a pszichés gátról, amit a sztenderd írás kialakulatlansága miatt sokan nem tudnak áthágni, még ha szárdul szeretnének is írni. Azt, hogy a különböző dialektusok akadályai lehetnének a szárd nyelvű levelezésnek, többen kétségbe vonták; volt, aki azt

írta, hogy inkább kifejezetten szórakoztató. Ennek ellenére hárman saját indokaik között jelölték. Végül az egy válaszadó által jelölt "más okból" konkrétan így hangzik: "mert Szardínia két különböző nyelvét beszéljük". Ez azért lehetséges, mert Alghero városában nagy lélekszámú katalán közösség él, akik azonban beszélnek szárdul is. Mégis, ebben az esetben levelezésük nyelvének az olaszt választották.

Az ötödik, teljesen nyitott kérdés megválaszolása fakultatív volt. Bár nehéz a szabadon megfogalmazott meglátásokat csoportokba sorolni, nagyjából így lehetne összefoglalni őket: a szárd nyelv sorsa iránti aggodalomról és az érdekében tehető dolgokról szól 3 válasz. Egy a szárd különböző dialektusai mint a levelezés akadályai ellen érvel, egy a szárd írás iskolai elsajátításának hiányáról ír, egy a tanulmányozás kiegészítésére ad ötletet, egy köszönetét fejezi ki a szárd iránti érdeklődésért, egy megkérdezett a szárd nyelvtudását szeretné fejleszteni, és egy válaszadó az internetnek a kisebbségi nyelv használatára való ösztönző hatásáról ír.

A friuli nyelvközösségtől összesen 28 kitöltött kérdőív érkezett vissza. Az első kérdésre (*Leveleztél már/levelezel friuliakkal vagy friuli beszélőkkel e-mailen vagy chat-en?*) mindenki igennel válaszolt.

A második kérdés felvázolta a válaszadók és levelezőpartnereik kapcsolatának valószínűsíthető jellemzőit a formalitás ill. informalitás szempontjából. Az internetes kapcsolattartás legnagyobb részét a baráti kapcsolattartásra jellemző, ezt követte a kollégák és a rokonok csoportja. Viszonylag sokan tartanak interneten kapcsolatot különböző intézményekkel, kevesebben az interneten keresztül megismert személyekkel, a legkevesebbek által megjelölt csoportok pedig a "kedvesem", a "honlapok szerkesztői" és az "egyéb" kategória volt. Ugyanezek az adatok szám szerint:

34. táblázat

<i>Kik azok a fent említett friuliak vagy friuli beszélők, akikkel interneten levelezel?</i>		
a)	barátok	27
b)	családtagok, rokonok	14
c)	a kedvesem	3
d)	kollégák	16
e)	intézmények	12
f)	az interneten keresztül megismert személyek	8
g)	honlapok szerkesztői	3
h)	mások (itt konkrétan: ügyfelek, folyóiratok, tanítványok)	3

A "mások" esetében a helyzet megint elég nyilvánvaló: az ügyfelekkel, folyóiratokkal és tanítványokkal folytatott levelezést formálisnak tarthatjuk.

Az említett csoportokkal folytatott levelezés nyelvválasztásait a harmadik kérdésre adott válaszok mutatják meg.

35. táblázat

<i>Kivel milyen nyelven levelezel ezek közül a friuli személyek vagy friuli beszélők közül?</i>	friuliul	olaszul	mindkét nyelven	más nyelven	(Hányan jelölték)
a) barátokkal	17	14	12	2	(27)
b) rokonokkal	5	6	4	2	(14)
c) a kedvesemmel	1	1	1	0	(3)
d) kollégákkal	8	13	3	2	(16)
e) intézményekkel	3	10	3	1	(12)
f) az interneten megismert sz.-kel	3	4	5	2	(8)
g) a honlapok szerkesztőivel	2	3	1	0	(3)
h) mással	3 (folyóira- -tok, ta- nítvá- nyok, kliensek)	0	1 (tanít- ványok)	0	(3)

Összeadva a különböző nyelvválasztások számát az előbbi felosztás szerinti informális és formális beszédhelyzetekben, a tisztán friuli nyelvű levelezés nem hivatalos szituációban 26, hivatalos helyzetben 8 és a bizonytalan besorolású "kollégák"-nál 8 kisebb-nagyobb csoporttal valósul meg. Ugyanígy összesítve a különböző típusú beszédhelyzeteket az olasz nyelvhasználat szempontjából: a válaszadók internetes informális levelezése 25, formális levelezése 13 és informális/formális levelezése 13 kisebb-nagyobb csoporttal folyik kizárólag olaszul. Ezek az adatok egymással összevetve érdekesek: az olaszhoz képest a tisztán friuli nyelvhasználat aránya tehát a válaszadók informális levelezésében 25/26 (olasz/friuli), formális levelezésükben 13/8, a kétes besorolású "kollégák" csoportban pedig szintén 13/8. Ez azt jelenti, hogy a várakozással ellentétben a nem hivatalos kapcsolatokban is a friuli nagyobb arányú használata helyett az interneten szinte egyenlő arányban nyilvánulnak meg a többségi és kisebbségi nyelven, míg a hivatalos helyzetekben az olasz nyelv egyeduralma helyett a friuli majdnem 40 %-os arányban jelen van.

Ha a táblázatban lévő nyelvválasztásokat soronként, azaz csoportonként nézzük a levelezésekben bármilyen formában megjelenő friuli nyelvhasználat szempontjából, azt látjuk, hogy a friuli nyelv tisztán vagy az olasszal vegyesen a baráti levelezések 64 százalékában van jelen, a rokonokkal folytatott levelezésben 53, a kollégákkal 42, intézményekkel 35, az internet útján megismert személyekkel 57, a honlapok szerkesztőivel 50, az itt jelölt másokkal 100 százalékban használatos (4 nyelvválasztási eset). Ez utóbbi adat azért is meglepő, mert az itt felsorolt kapcsolatok mindegyike inkább a formális kapcsolattartást feltételezi.

Ahhoz azonban, hogy a kevert nyelvű levelezést a megfelelő helyen értékeljük, figyelembe kell vennünk az egyik válaszadó kiegészítését, amit a "mindkét nyelven" válaszlehetőséghez fűzött: az esetek nagy részében írásban ez pusztán a köszönéseket, vagy egy-egy szót jelent, amiket azok is használnak, akik soha nem írnak mást friuliul.

A megjelölt "más nyelvek" konkrétan a német, a timai német (dialektus), a spanyol és egy esetben a latin. Ezek részben a háromnyelvű területek nyelvei, részben az emigránsoké vagy azok leszármazottaié, a latint pedig egy tanárnő használja levelezésében is.

36. táblázat

<i>Ha e-mail- vagy chat-partnereid között van olyan friuli személy, akivel nem friuliul levelezel, mondd meg miért:</i>		
a)	Mert egyikünk nem beszél olyan jól friuliul.	14
b)	Mert két különböző friuli dialektust beszélünk.	0
c)	Mert hivatalos levelezésben állunk, és ezért inkább az olaszt választottuk.	8
d)	Az egységes friuli helyesírás hiánya miatt.	7
e)	Más okból: ...	6

A válaszok itt is elég egyértelműen a friuli nem elégséges tudását mutatják, mint a más nyelvű levelezés legfőbb okát. A b) pont tanúsága szerint a friuli dialektusok eltérése nem jelent különösebb nehézséget egymás megértésében írásban sem, míg szintén jónéhányan megjelölték a hivatalos levelezés és a friuli helyesírásának bizonytalanságát a nyelv írásbeli mellőzésének okaként. Sok volt a "más okból" kategóriába tartozó válasz is, pontosan a következők: mert a billentyűzeten vagy a programban nincsenek meg a megfelelő karakterek (2), szakkifejezések használata esetében (1), a friuli használatának társadalmi meg nem értése (elutasítása) miatt (1), lustaságból (1), mert lehet, hogy levelezőpartnerei között vannak friuliul tudók, csak ez nem derült ki róluk (1).

Nagyon magas volt az ötödik kérdésre önként hozzáfűzött vélemények száma. A nyelvvesztés folyamatáról és az ellene való fellépés lehetőségeiről szólt öt válasz. Öten a kérdőív és az eredmények felől érdeklődtek, egy a kérdőív bizonyos részeit kritizálta, három a tanulmányozás folytatására adott ötleteket. Hárman fontos életrajzi kiegészítést adtak, hárman örömeiket fejezték ki a friuli nyelv iránti érdeklődés felett, két vélemény a friuliul írás nehézségeiről szólt, egy sajnálkozott saját friuli nyelvismeretének hiányai miatt, egy a friuli nyelvű levelezés emocionális vonzatairól írt, egy éltette a friuli nyelvet, egy válaszadó pedig az internet soknyelvű lehetőségeiről írt.

A két kisebbségi beszélőközösség válaszadóinak feleletei közül a kisebbségi nyelv mellőzésének okai jól összehasonlíthatóak, mivel ezek az okok még akkor is fennállnak, ha a szárd válaszadók többsége tudatosan foglalkozik a szárd nyelvvel. Azon okok aránya, amelyek miatt e két nyelvet saját beszélőik nem használják az internetes levelezésükben, több ponton megegyezik, illetve nagyon közel áll egymáshoz. Mindkét közösségben a legnyomósabb indok (a szárdoknál az összes ok 43%-a, a friuliaknál 40%-a) a levelezőpartnerek valamelyikének elégtelen nyelvtudása. A második és harmadik, szintén hasonló arányban fontosnak talált ok (szárdok: 22%, friuliak: 23%; illetve

szárdok: 17%, friuliak: 20%) a hivatalos levelezés, illetve a kisebbségi nyelv egységes helyesírásának hiánya volt. Az arányok különbsége az akadályként felmerülő eltérő dialektusoknál jelentős: a friuliak közül ezt senki sem jelölte be, míg a szárdoknál 3 válaszadó ezt az okot választotta.

A kutatással kapcsolatos legszebb és egyben sokatmondó élményem egy szárd válaszadó leveléhez kapcsolódik. Miután az első kérdésre (*Leveleztél már/levelezel szárdokkal vagy szárd beszélőkkel e-mailen vagy chat-en?*) rögtön nemmel válaszolt, visszakérdeztem, hogy miért. Kiderült, hogy nem mer szárdul írni, sőt még segítséget sem mert kérni senkitől. Éppen azért iratkozott fel a szárd levelezési listára, hogy ellesse a szárd helyesírás szabályait, illetve, hogy esetleg a lista tagjainak segítségét kérje. Különleges helyzet volt, amikor nem szárd származású és nem is szárd beszélő létemre innen Magyarországról bíztattam arra, hogy kezdjen el írni saját nyelvén saját elképzelése szerint, a hibáktól – az elfogadott köznyelv és szabályozott helyesírás hiánya miatt – nem kell félnie.

V. 3. A nyelvi tervezés eredményei

A fentebb alkalmazott Bochmann-féle státusz-meghatározással könnyen áttekinthetők az 1999/482. törvény által elindított változások az elmúlt hét évben. Vannak olyan jellemzők, amelyek változásához ennyi idő nem elég (pl. egy nyelv presztízsének megváltozása a társadalomban), más változások pedig nem a nyelvhasználathoz kapcsolódnak, hanem más erők eredményei (pl. a kivándorlási terület bevándorlási zónákkal való gazdagodása), mégis itt szerepelnek, mert körülbelül ezekben az években zajlottak le.

37. táblázat

	friuli		szárd	
	1999 előtt	ma	1999	ma
távoli vagy közeli nyelvek	az államnyelvhez képest közeli		az államnyelvhez képest közeli	
anyaország nélküli vagy határon átnyúló peremnyelvek	anyaország nélküli		anyaország nélküli	
belső eredetű vagy külső eredetű nyelvek	belső eredetű		belső eredetű	
területileg kötött vagy	területileg kötött		területileg kötött	

kötetlen nyelvek				
%-os aránya az államban, beszélők abszolút száma	1,23% 700.000		2,63% 1.500.000	
összefüggő területen vagy szétszórva él a beszélőköz.	összefüggő		összefüggő	
népesség azonosulásának mértéke eredeti nyelvével	nagy		nagy	
a nyelv presztízse az államban	közepes		alacsony	
a közösség társadalmi és gazdasági helyzete	jómód, magas iskolázottság		szegénység, alacsony iskolázottság	
társadalmi felépítés: társadalmilag homogén népesség vagy polgárság is van	van polgárság is; eredetileg földművesség, kisipar		homogén; eredetileg pásztorkodás, halászat	
kivándorlási vagy bevándorlási terület	XX. sz.-ban kivándorlási, mára bevándorlási ter.		kivándorlási ter.	kivándorlási ter. néhány bevándorlási zónával
a nyelvi sztenderdizáció foka	sztenderdizált kisebbségi nyelv	fiatal sztenderd nyelv	nem sztenderdizált irodalmi nyelv(ek)	sztenderdizált kisebbségi nyelv
a nyelv érvényessége etnikumon belül, etnikumok között és államok között	etnikumon belül érvényes		etnikumon belül érvényes	cél: legyen érvényes Szardínia kifelé történő komm.-jában is
a nyelv érvényessége a társadalmi kommunikáció területein	otthon és a helyi környezetben, a többi közegben alkalmasszerűen	a többi közegben rendszeres használata most kezdődik	otthon és a helyi környezetben	a többi közegben használata most kezdődik
nyelvi jogi helyzet	államilag nem támogatott, hivatalos státusz nélküli nyelv	államilag elismert regionális hivatalos nyelv, de jogi érvényesül csak az olasz nyelvű okiratok bírnak	államilag nem támogatott, de a tartományban hivatalos státuszal bíró nyelv	államilag elismert regionális hivatalos nyelv, de jogi érvényesül csak az olasz nyelvű okiratok bírnak

A két kisebbség jelenlegi helyzetét a nyelvtörvény utáni szociolingvisztikai leírásokból és felmérésekből ismerhetjük meg részletesebben.

Coluzzi (Coluzzi 2004) arról számol be, hogy az első tanév, amikor a friulit az állami iskolákban is általánosan oktatni kezdték, a 2002/2003-as év volt. (Bizonyos

iskolákban kísérleti jelleggel addig is létezett friuli nyelvoktatás.) Az 1999-es nemzeti törvény meghozatalától számított három éves csúszás annak volt tulajdonítható, hogy a törvény rendelkezéseit megvalósító előírások csak 2001-ben jelentek meg. A friuli nyelv helyzete az oktatásban ettől sem vált egy csapásra rózsássá. A tanulmány írója ezért egyértelműen a pénzügyi alapok hiányát és a szervezést teszi felelőssé, ugyanis az érdeklődés a tanárok és a szülők részéről egyértelműen nagy volt. A tanárok közel 50%-a szívesen tanítana friuli nyelvet, és a szülőknek is körülbelül a fele igényelné gyermeke friuli-oktatását. Ehhez képest az iskoláknak mindössze körülbelül a 20-25%-a vezette be a friuli-tanítást az említett tanévben.

Ami a sajtót illeti, Coluzzi 2004-es tanulmánya még mindig arról tanúskodik, hogy nincs a tartományban teljes egészében friuliul megjelenő napilap. Vannak különböző időszaki kiadványok, valamint a legnagyobb példányszámú lapok (*Messaggero Veneto*, *Gazzettino*) részlegesen friuliul íródnak, ez a hiányosság mégis megmaradt. Coluzzi tanulmánya mindenesetre már sokkal szélesebb skáláját mutatja be a friuli nyelvű megjelenéseknek, és részletesen beszámol a különböző kiadványok megjelenési gyakoriságáról, példányszámáról, nyelveiről is. Említést érdemel az 1920 óta friuliul megjelenő *Strolic Furlan* című évkönyv, az 1946 óta megjelenő friuli nyelvű havilap, a *Patrie dal Friûl*, és azt *Int*, amely 2001-től kezdve egyik oldalán olaszul, másik oldalán friuliul jelenik meg havonta egyszer.

Az *Euromosaic*-felmérés foglalkozik a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való kisebbségi nyelvhasználattal is, a Coluzzi-tanulmány témái között ezek nem szerepelnek.

Az 1999/482. törvény hatására a nyelvnek a közigazgatásba való bevezetése sokat fejlődött az elmúlt években. A tartományi hivatalokban a hivatalnokok nyelvi képzésével, az úrlapok kétnyelvű kiadásával, egy jogi és adminisztratív szótár kiadásával most már kifejezetten elősegítik a használatát. Az útjelző táblák ma már mindenhol két- vagy többnyelvűek.

A friuli nyelvű rádiózásról szólva az *Euromosaic* még csak az *Onde Furlane* [Friuli rádióhullám] friuli nyelvű magánrádióadót említi a maga heti 70-80 órás műsoridejével és a RAI hetente egyszer sugárzott friuli nyelvű műsorát (*La specule*). Coluzzi már egy újabb katolikus rádióadóról (*Spazio 103*) is beszámolhat (bár ez már 1993-ban létrejött), amely olaszul, friuliul és szlovénül sugározza műsorát. Továbbra is azonban az *Onde Furlane* a legnagyobb, részben (80%) friuliul sugárzó adó, amelynek adásideje Coluzzi

tanúsága szerint másfélszeresére bővült: immár napi 16 (heti 112) órában ad műsort. Anyagi lehetőségei is sokat javultak: míg az *Euromosaic* idejéig (1996) nem részesült állami és tartományi támogatásban, 2004-ben anyagi igényei egy részét már a tartomány és több megye támogatásából fedezi.

A televíziózás nagyon lassú léptekben fejlődött az elmúlt évek alatt. Ezt tanúsítja a két felmérés közötti igen csekély különbség is, a közöttük eltelt nyolc év dacára. Az *Euromosaic* adatai szerint a *Telefriuli* adó hetente egy este sugározott friuliul. Ezen kívül az állami RAI 3 csatornának voltak még kétnyelvű adásai. Ez 2004-re, amikor a RAI-nak a helyi adókkal együttműködve évek óta kötelessége lenne friuli nyelvű adásokat gyártani, és rendszeresen sugározni, annyiban változott, hogy a *Telefriuli* naponta kétszer ad híreket, és a RAI egy olasz rajzfilmet sugároz friuli szinkronnal 5-6 percben. Ezen kívül négy magántársaság is sugároz néha friuliul, főleg híreket. 2006-ban a *Telefriuli*-nak naponta három híradása volt már a hét hat napján.

Friuli számítógépes szoftver nem volt még az *Euromosaic*-felmérés idején, ma már létezik, és kidolgozták a helyesírás-ellenőrző programot is.

Az irodalomnak és a könyvkiadásnak igen nagy szerepe van mindkét kisebbség életében, ami az utóbbi években még jelentősebb fejlődésnek örvend. Azért választottam szét a mondat elején a két fogalmat, mert a helyi nyelvű irodalom Friuliban és Szardínián nem csak a könyvkiadásban nyilvánul meg. Mindkét közösségnek vannak rangos költészeti versenyei, irodalmi díjai.

A könyvkiadásról szólva az *Euromosaic*-felmérés 1991 és 1993 között 36 friuli nyelvű könyv (gyerekkönyvek, verses könyvek, történetek, novellák, vallási témájú könyvek) kiadásáról tudott. A Coluzzi-tanulmány négy évvel későbbig terjedő időszakról számol be, de egy összesítést ad: kb. 1460 mű jelent meg 1945 és 1997 között, ezen belül 528 könyv 1988 és 1997 között. Ez 52 évre vetítve évi 28 megjelenést jelent, ezen belül az utolsó tíz évben nagy fellendüléssel 52 könyvet jelent évente. Az adatok nyilván becsültek, ám a két tanulmány adatai között így is nagy az eltérés.

A friuli nyelvű zenei életről az *Euromosaic* azt írja, hogy a népzene alkotja a nagy részét – amelyet főleg a hagyományos ünnepeken játszanak –, és hogy nagyon kevés popzenei együttes van; a másik tanulmányból a következő évtizedről pedig már azt tudjuk meg, hogy kifejezetten pezsgő modern zenei élet alakult ki, fiatalokból álló új együttesekből, akik friuliul írják és adják elő a dalaikat. Ehhez nagyban hozzájárult a

Radio Onde Furlane által indított évenkénti zenei verseny is (*Premio Friuli*). Véleményem szerint ez igazán a nyelvi megújulás útja több okból is:

- Nyilvánvaló, hogy a nyelvhasználók az eddigi statisztikák szerint a friulit már a legkevésbé használó korosztályból kerülnek ki. (A nyelv megtartása szempontjából az is nagy eredmény lenne, ha egy korosztály-független műfaj pezsdülne fel, ez azonban a nyelv továbbadása terén még nagyobb jelentőségű.)

- Visszatérést jelent egy olyan nyelvi rendszerhez, amelyet a mai élettel kapcsolatos témákban éppen elhagyni készültek.

- Egy új területen használják a friuli nyelvet, amelynek eddigi tipikus nyelve az olasz illetve az angol volt.

- Nem egy központi támogatást illetve sok pénzt igénylő műfaj (legalábbis az elején) – mint pl. a rendszeres TV-műsorok –, mégis nagy tömegeket tud vonzani.

- Ezen együttesek közönséget is vonzanak, és friuli nyelvű előadásuk hatást fog gyakorolni más fiatalok nyelvhasználatára is.

- Új területen való használata presztízst ad a nyelvnek. (Éppen a fiatalok szemében nőhet a megbecsültsége, és éppen azáltal, hogy mai dolgok fejezhetők ki vele.)

- Jó példa arra, hogyan teremthet egy viszonylag szűk körű kulturális kezdeményezés (az *Onde Furlane*) egy másikat (*Premio Friuli*), és hogy válhat így egy láncolat részévé, egy mozgalom elindítójává. Az a hatás, amit ez a kezdeményezés kivált, valószínűleg többszöröse annak, amelyet a rádió pusztán rádióként elérhetett volna.

- A kezdeményezésből műsorként adható anyag jön létre, amely ráadásul más tömegkommunikációs eszközök által is jól terjeszthető. (Már létezik www.musichefurlane.com című oldal az interneten!)

- A nyilvánosságnak azon a fokán kezdik el alkalmazni a nyelvet, amely eddig nem igazán volt szokásos: korábban szinte csak a személyes nyelvhasználati szintéren használták.

A friuli színjátszásról az *Euromosaic* azt írja, hogy a '80-as évek elején lendült fel újra, amikor 40 amatőr csoport játszott friuli nyelvű területeken. E témában a Coluzzi-tanulmányban nem találunk adatot, de az az egyesület (*Associazione teatrale friulana*), amely ezeket a színi-társulatokat összefogja, máig létezik, immár 55 amatőr színjátszó csoporttal és évente százon felüli új színdarabbal. Ez tíz év alatt nagyon erőteljes növekedés, ami különösen azért biztató, mert az amatőr színjátszás is – a zenéhez hasonlóan – olyan műfaj, amelyet szinte kizárólag a résztvevők lelkesedése hajt előre.

Ebben a jelenségben tehát a friuli nyelv presztízs-növekedése, beszélőinek hozzá való pozitív viszonya tükröződik.

A friuli nyelvű filmgyártásról az *Euromosaic* ezt írja (*Euromosaic* 1996): „a RAI televíziós társaság által legutóbb hivatalosan elkészített friuli nyelvű film a *Maria Zeff*”. Sem ebből a mondatból, sem a környezetéből nem derül ki, hogy itt egy 1981-es filmről van szó. A helyzet – mint Coluzzi részletesebb tanulmányából megtudjuk – azért ennyire nem vészes. 2004-ig összesen hat nagyjátékfilm készült, ebből volt egy 1988-as és egy 1993-as is. 2001-ben – valószínűleg a nyelvtörvény végrehajtási utasításainak életbe léptetése miatt – három teljes játékfilmet is forgattak. Coluzzi összesen 70 filmről tud (az előbb említettek mellett más kisjátékfilmek és dokumentumfilmek tartoznak ide).

Az *Euromosaic*-leírás szerint több ismétlődő kulturális esemény van évente illetve kétevente: egy friuli filmszemle, a fentebb említett zenei verseny, egy színdarab-forgatókönyv verseny, egy nemzetközi folklór-fesztivál, egy nemzetközi kórusverseny, egy friuli nyelvű irodalmi díj, egy a friuli kultúra múltját és jelenét bemutató vándorkiállítás és egy színházi szemle. Ebben a témában Coluzzi tanulmánya csak a friuli film- és videó-szemlét és a filmforgatókönyv-díjat említi. Az interneten tájékozódva azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az irodalmi díj, a nemzetközi kórusverseny, a nemzetközi folklór-fesztivál, a filmszemle ma is létezik.

Szardíniában a saját nyelv megőrzésének a sziget hagyományaiban gyökerező más útjai vannak. A nyelv továbbélésében itt az átlagosnál sokkal nagyobb szerep jut a szóbeliségnek, annak több formájában.

A szóbeli, rögtönzött költészet hagyománya nagyon erős gyökerekkel rendelkezik a szigeten. Ennek legnépszerűbb formája az ismét egyre több helyen megrendezett nyilvános költészeti vetélkedés. Itt a résztvevők a közönség által meghatározott témában különböző sajátos szárd versformákban rögtönzött versek előadásával mérik össze tudásukat. Évente körülbelül 200 ilyen „dalnokverseny” van, amelyeket különleges alkalmakkor, vallási ünnepeken rendeznek meg, általában szabad téren. A helyben írt költeményeket egy vagy több ember adja elő, zenei vagy énekes kísérettel. A költői versenyek nagy hagyománnyal és egyre növekvő presztízzsel rendelkeznek a szigeten. Ezt mutatja, hogy a csaknem fél évszázados múltra visszatekintő ozieri (Észak-Szardínia) költői verseny díjátadásán állami méltóságok, a tartomány elnöke és a polgármester is megjelenik. (Squintu 2005)

A szárd nyelvű színpjátás is nagy nyelvmeztartó erővel rendelkezik, különösen azért, mert ez a fiatalok számára is vonzó foglatatosság. A színpjátásón itt is elsősorban amatőr csoportokat és utcai színpjátást kell értenünk, amelynek háttérét régi és mai szárd nyelvű színdarabok sokasága adja.

A fentiek miatt a ma már jelentős méretű szárd nyelvű könyvkiadás fő profilja a szárd nyelvű irodalom, illetve a klasszikus irodalmi művek fordításai, a szárd nyelvű színdarabok és gyerekkönyvek. A szárd nyelvű irodalom alatt itt nagyszámú mai prózai és lírai művet kell értenünk. Több híres szárd irodalmi díj létezik. Tudományos művek nagyon ritkán jelennek meg szárdul.

A szóbeli kultúrához tartozik a mai szárd nyelvű könnyűzene. Míg ez az *Euromosaic*-felmérésben még nem szerepelt, ma már sok olyan együttes van, amelyek a szárd zenei hagyományokhoz nyúlnak vissza, vagy mai mondanivalójukat szárdul fejezik ki. Létezik szárd nyelvű rap, és készülnek szárd nyelvű videó-klippek is. Zenéjük terjesztését az internet csak még gyorsabbá teszi.

Teljesen szárd nyelvű rádióadó még csak az interneten létezik. Ez az új kezdeményezés, a *Sardegna Radio* a nap 24 órájában sugároz szárd zenét, amelyet az interneten keresztül elsősorban a külföldön élő szárdoknak és leszármazottaiknak közvetítenek. Több rádióknak vannak szárd nyelvű műsorai. Például a *Radio Macomer Centrale* egyik kezdeményezése az iskolai szárd-oktatást érinti: a rádió vándoradást hozott létre, amely minden alkalommal más iskolából tudósít a szárd nyelv ottani használatáról, és szárd nyelvű vitát közvetít meghívott szakértők, az iskola diákjai és tanárai között. A Szardíniai tv-csatornákon bizonyos adások szárd nyelvűek. Szárd nyelvű mozifilm nem készült, legfeljebb rövidfilmek, kísérleti filmek. 2005-ben a kulturális minisztérium azért nem járult hozzá egy film támogatásához, mert „szárd dialektusban beszél” (sic!) (Casula 2005).

A szárd nyelv oktatásának egyik rendkívül fontos ága az utóbbi évtized újdonsága: az olasz anyanyelvvél de valamilyen fokú passzív szárd nyelvi kompetenciával felnövé fiatalok a felnöttek számára indított nyelvtanfolyamokon tanulhatnak szárdul beszélni, olvasni és írni. Ez annál is inkább érdekes, mert az egész szárd nyelvközösségben elenyésző azoknak a száma, akik szárd nyelvtudásukat formális oktatás keretében tökéletesíthették volna. Ráadásul 2006 előtt a szárd nyelv oktatása mindig egy nem általánosan elfogadott sztenderd nyelv alapján folyt⁷⁴.

Saját kutatásom alapján Szardínia ma sem rendelkezik szárd nyelvű napilappal. A sziget három nagy napilapjának mindegyike⁷⁵ olasz nyelvű, nagyon ritkán szárd nyelvű cikkekkel. Időszaki kiadványok léteznek részben vagy egészében szárd nyelven, például a *Làcanas* (Határok) című kéthavonta megjelenő két nyelvű lap. Ebből a szempontból a friuli és szárd nyelvű közösség helyzete hasonló.

Az interneten sok szárd nyelvű honlapot lehet találni, és léteznek szárd nyelvű internetes újságok is. Van már helyesírás-ellenőrző program, de még nem az *LSC* szerinti változatban, hanem Mario Puddu *A szárd nyelv és kultúra szótára* című műve alapján.

Az 1999/482. törvény által lehetővé tett Szárd Nyelvi Hivatalok előfutára már 1999-ben létezett a szárd nyelv megőrzését fontos célként kitűző Quartu Sant'Elena városában. Hasonló nyelvi szolgáltatásokat nyújtó hivatalok más szárd városokban is nyíltak 2002-től.

A fentebb leírt kezdeményezések mellett, amelyek a szárd nyelv közigazgatásba való hivatalos bevitelét célozzák, a 2006/2007-es tanévtől kezdve a Cagliari Egyetemen egy éves képzést nyújtanak leendő szárd közigazgatási szakembereknek. Míg még az *Euromosaic* szerint az útjelző táblák és boltfeliratok nyelve kizárólag az olasz volt, ma már sok helyen két nyelvű táblák vannak az utak mentén és a településeken.

Ami az igazságszolgáltatást illeti, a büntető törvénykönyv fordítása már folyamatban van⁷⁶. A bíróságon 2001-ben használták először hivatalosan a szárd nyelvet egy olyan tárgyaláson, amelyet összesen hétszer napoltak el, éppen nyelvi nehézségek miatt. A vádlottak ugyanis eltökélték, hogy élnek a törvény adta lehetőséggel, és csak szárdul fognak megszólalni a tárgyaláson.

A szárd nyelv jövőjéért aggódó fentebb említett *Sotziu Limba Sarda* meglátása szerint 2005-ben "A szárd nyelv jelenléte az iskolában alkalomszerű, a közigazgatásban nem létezik, a médiákban teljesen marginális, az egyetemen csak szimbolikus⁷⁷". Ez a megállapítás a fent leírt nyelvmegőrzési próbálkozások ellenére sajnos teljesen igaz.

Most a két közösségben véletlenül szinte teljesen egy időben végzett iskolai szociolingvisztikai felmérést lesz alkalmunk egybevetni. Bár két iskolai felmérésről van szó, egyiknek sem a kisebbségi nyelvek és kultúrák oktatásába való bevezetése a témája, hanem főként a szülők és a gyerekek otthoni nyelvhasználata. Mivel mindkét felmérés az 1999/482. törvény megszületése utáni másfél éven belül készült, eredményeik még nem alkalmasak a törvény hatásainak mérésére, csak az akkori helyzet tanulmányozására.

Elkészültük azonban két szempontból nagyon fontos: egyrészt, mert kiindulópontjául szolgálhattak a két nyelv oktatásba való bevezetésének, másrészt, mert presztízzsel bíró helyen (az iskolában) foglalkoztak a kisebbségi nyelv kérdésével, ami a gyerekek számára valószínűleg jelentőséggel bír.

A friuli felmérés a 2000/2001-es tanévben készült két általános iskola alsó tagozatában⁷⁸, a szárd felmérés pedig az 1999/2000-es tanévben egy általános iskola felső tagozatában⁷⁹. A két kutatás összehasonlítása azért is nagyon érdekes, mert a felmérések részben hasonló kérdésekből építkeznek.

A friuli kutatás (Schiavi Fachin - Kersevan 2004) egy éppen elindítandó friuli nyelvű oktatási tanterv első lépése volt, amelyben a tanárok a gyerekek kiinduló nyelvi hátterét kívánták megismerni. A kérdőívet tehát ők töltették ki a gyerekekkel, majd azok szüleivel ugyanazokról a kérdésekről.

Most nézzük a vizsgálat eredményeit (Schiavi Fachin - Kersevan 2004: 27-29)! Az áttekinthetőség és az összevethetőség kedvéért a három korcsoportban (első, második és harmadikos általános iskolások) között elvégzett vizsgálat eredményeit összesítettem, és százalékban kifejezve adtam meg. Miután a válaszok száma sok esetben magasabb az osztályok létszámánál, nyilvánvaló, hogy több gyerek egyszerre többféle választ is megadott. Ez annál is könnyebben elképzelhető, mert a „milyen nyelven beszélnek a szüleid...” kezdetű kérdések sokszor nem egyetlen nyelv megadásával válaszolhatók meg pontosan. Ebből adódik az, hogy a vízszintes sorok végén szinte soha nem 100 a százalékok összege.

38. táblázat

		a gyerekek válaszai (%)			a szülők válaszai (%)		
		olasz	friuli	más	olasz	friuli	más
A szülőknek a gyermekkel használt első nyelve		65	38	9	64	34	3
Most milyen nyelven beszélnek a gyerekekkel?		73	44	4	68	38	3
A szülők milyen nyelven beszélnek	egymás között	65	61	4	53	47	3
	a rokonokkal	57	78	17	47	78	8
	a barátokkal	91	70	4	56	68	8
	idegenekkel	87	22	13	78	37	3

		a gyerekek válaszai (%)			a szülők válaszai (%)		
		olasz	friuli	más	olasz	friuli	más
A gyermek otthon milyen nyelven beszél	szüleivel	76	31	7	77	20	3
	nagyszüleivel	70	36	3	73	31	5
	testvéreivel	68	24	3	57	19	0
	idegenekkel	86	20	2	85	10	0
Más gyerekekkel	otthon	91	12	0	81	15	2
	játék közben	91	14	0	83	15	0
	az iskolában	93	73	49	92	8	2
	sport/ kikapcsolódás közben	88	8	0	90	7	0
A gyermek olvas és ír		98	90	39	80	5	0
Ismer meséket, játékokat, énekeket, mondókákat, stb.		93	85	83	83	49	19

A táblázat minden kérdésére kétféle forrásból is van válaszunk, és a szülők és gyerekek véleménye néhány helyen el is tér egymástól. A legnyilvánvalóbban ez az eltérés a gyerekek iskolai friuli nyelvhasználatáról szóló válaszokban mutatkozik meg.

A kérdőív összesített eredményei szerint a szülők kommunikációjában vannak olyan szituációk, amelyekben a friuli nyelv használatának aránya magasabb, mint az olaszé, a gyerekeknél viszont már nincs olyan nyelvhasználati helyszín, ahol a friuli nyelv vetekedhetne az olasszal. A gyerekek minden szituációban sokkal többet használják az olasz nyelvet.

A gyerekek majdnem kétharmadának az olasz az anyanyelve és mintegy egyharmaduknak a friuli nyelv (néhányan más nyelvet beszélnek anyanyelvükként). A szülőknek 65%-a beszél friuliul egymás között, a rokonaival és a barátaival. Ugyanezeknek a szülőknek viszont körülbelül csak 38%-a beszél friuliul a gyermekével.

A gyerekek a szüleikkel való kommunikációban ennél kisebb arányban használják a friulit, nagyszüleikkel ellenben inkább ezt a nyelvet beszélik.

Az iskolán kívül a gyerekek legnagyobb részét olaszul beszélnek. Figyelemre méltó azonban a gyerekek jelentős mértékű friuli nyelvhasználat az iskolában. Az iskolában a gyerekek saját bevallásuk szerint kétszer annyit beszélnek friuliul, mint nagyszüleikkel, akikkel pedig a legintenzívebben használják a nyelvet. Iskolai friuli nyelvhasználatuk az összes többi szituációbeli friuli-használatnak több mint négyszerese. Mindez bizakodásra

adhat okot a friuli nyelv megmaradását illetően több okból is. Az iskolai rendszeres friuli nyelvhasználat önmagában is sokat jelent a nyelv megtartásában. Itt azonban különleges jelentősége van, hogy ezek a gyerekek már azt látják, hogy a friuli nyelv természetes módon jelen van az iskolában, tanáraik elősegítik a nyelv használatát, amitől a gyerekek szemében ez a nyelv minden szintéren értékes lesz.

A 482. számú törvény utáni szárd szociolingvisztikai helyzet megismeréséhez visz közelebb bennünket egy olbiai (Észak-Szardínia) általános iskola felső tagozatának saját tanulói által és saját tanulóival végzett alapos szociolingvisztikai felmérése (*Indagine* 1999-2000). Ennek a felmérésnek tehát az az érdekessége, hogy az elkészítésében résztvevő diákok ezen az eszközön keresztül ismerkedtek meg saját nyelvhasználatuk sokszínűségével valamint a szociolingvisztika alapjaival, és alkottak egyben olyan szociolingvisztikai anyagot, ami sok kutatónak és érdeklődőnek hasznos lehet.

Olbia Észak-Szardínia egyik megyeszékhelye. Mára Szardínia egyik legnagyobb bevándorlási területe, ahová a sziget más területeiről, a félszigetről és külföldről is érkeznek bevándorlók. A kérdőívet 359 fő töltötte ki.

A gyerekek szülei 87%-ban szárd származásúak, 8,5%-uk Olaszország más területeiről jött, több mint 4% pedig külföldről.

A szülőknek több mint a fele (51,8%) egymás között olaszul beszél, 25,9%-uk szárdul, 20,6%-uk két nyelven (ami ebben az esetben lehet akár olasz és szárd, akár logudoro-i és gallurai), 1,6% pedig idegen nyelven.

39. táblázat

A szülők nyelvhasználata egymás között	(%)
olasz	51,8
szárd	25,9
bilingvis (olasz+szárd, logud./gallur.)	20,6
idegen nyelv	1,6

A szárd kizárólagos vagy kevert előfordulása tehát 46,5%-os.

A gyerekek a családban legnagyobb részt (72%) olaszul beszélnek, illetve 7%-ban az olasznak egy nem helyi változatán (ami a kérdőívben *un dialetto italiano*-ként volt meghatározva), 1%-ban idegen nyelven, és csak a fennmaradó 20% beszél szárdul. A felmérés arra is kiterjedt, hogy a szárdnak melyik változatát beszélik otthon a gyerekek.

40. táblázat

A gyerekek otthoni nyelvhasználata	(%)
olasz	72
az olasznak egy változata	7
szárd	20
idegen nyelv	1

A gyerekek nyelvismerete azonban gazdagabb ennél. A kutatás az általuk értett nyelvekre is rákérdezett. (Itt megjegyzendő érdekesség, hogy a katalánt a szárd nyelv változatai között sorolják fel nem is egy kérdésben.) Erre 390 válasz érkezett, ha nem is tudjuk pontosan, hány válaszadótól. Arra, hogy a passzív nyelvismeret jóval szélesebb körű az aktív nyelvhasználatnál, abból következtethetünk, hogy az előző kérdésben mindössze 75-en írták azt, hogy otthon szárdul beszélnek. Ha emellett 390 válasz érkezett (ha kevesebb válaszadótól is, mint 390) a szárd valamelyik változatának értésére, joggal gondolhatjuk, hogy az otthon olaszul beszélők legnagyobb része is ért szárdul. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a teljes kérdőívet kitöltők száma 359 volt.

A háztartások 46%-ában vannak szárd dalfelvételek. A válaszadók 81%-a vett már részt szárd hagyományörző előadásokban, de csak 45%-uk állítja, hogy érdeklik az ilyen előadások. 3%-uk tagja valamilyen hagyományörző csoportnak, és összesen 20%-uk szeretne az lenni. Ugyanakkor 65% szeretne az iskolában a szárd kultúráról és nyelvről tanulni.

Összegezve e felmérés eredményeit, azt mondhatjuk, hogy a szárd valamelyik vagy több változatát valószínűleg a gyerekek legnagyobb része érti, de még otthonában is csak 20%-uk használja. Ugyanakkor a szárd nyelv és kultúra iránti érdeklődésük 65%-os, amire érdemes lenne alapozni.

Most nézzük meg, mi hasonlítható össze a két kisebbség körében végzett iskolai vizsgálatból!

Mivel sajnos a friuli iskolai felmérésből nem derül ki, milyen arányban használják az adott nyelveket csak önmagukban, illetve keverten, a szárddal való összehasonlítás csak részleteiben lehetséges.

41. táblázat

	Friuli (%)	Szardínia (%)
A szülők kisebbségi nyelvű kommunikációja egymás között	47	46,5
A gyerekek otthoni kisebbségi nyelvű kommunikációja	30 (23)	20

A szülők egymás között meglepően hasonló arányban használják a kisebbségi nyelvet a két közösségben. A gyermekek mindkét helyen kisebb arányban beszélnek a kisebbségi nyelven szüleiknél, és a csökkenést tekintve ez lehet az a generáció, amellyel az adott nyelv kihal. Ha nem történik gyors változás, illetve ha az elindított változások nem lesznek széles hatókörűek és tartósak, ezek a gyerekek saját leszármazottaikkal több évtized múlva már nyilvánvalóan kevésbé fogják használni a kisebbségi nyelvet, mint ma. Az ő gyermekeik valószínűleg legjobb esetben egy kevéssé talán fogják használni a kisebbségi nyelvet a családon belül, kompetenciájuk azonban leginkább csak a részleges megértésre fog korlátozódni.

Ezért van ma kivételes jelentősége a kisebbségi nyelvek iskolai oktatásba történő bevezetésének, ami kettős hatással bír: egyrészt a gyerekek számára már lehetővé teszi a nyelv használatát a formális szituációkban is, és így kiszélesítheti a nyelv használati körét, másrészt a szülők számára fontos jelzést ad a nyelv presztízsének emelkedéséről, a családban való használatának előnyös mivoltáról.

VI.

A friuli és a szárd nyelv bevezetése az iskolai oktatásba

A nyelvtervezés folyamatában elsajátítás-tervezésnek is nevezett tevékenységről, amely az illetékes szervek iskolai nyelvoktatásra vonatkozó intézkedéseit jelenti, igazából csak az 1999/482. törvény megjelenése óta beszélhetünk a friuli és szárd kisebbség esetében. A két kisebbségi közösségen belül a nemzeti törvény megszületése előtt is léteztek már – esetenként részletesen kidolgozott – elképzelések saját nyelvük iskolai oktatásának lehetőségeiről, sőt az elmúlt évtizedekben egyes iskolákban komoly kísérletek is folytak a kisebbségi nyelv iskolába való bevitelére, ezek azonban mindkét közösségnél szórványosak és elszigeteltek maradtak.

VI. 1. A két nyelv oktatásbeli helyzete az 1999/482. számú törvény előtt

Az olaszországi nyelvjárások/kisebbségi nyelvek iskolai használatának történetét két mű alapján ismerhetjük meg a legátfogóbban: De Mauro fentebb már idézett művéből (De Mauro 1970) és Giuseppe Frau *Dal dialetto alla lingua: Note in margine a un testo per i bambini friulani del primo ciclo delle scuole elementari* [A nyelvjárástól a nyelvig: Szélgjegyzet egy alsó tagozatos friuli tanulók számára készült tankönyvhöz] című kiváló tanulmányából (Frau 1974).

Frau szerint az egész iskolarendszert új alapokra helyező 1859-es Casati-törvény nyomán kezdődnek el a viták Olaszországban a dialektus iskolai használatáról. Az elemi iskolai nyelvi nevelésről szóló 1905-ös állami dekrétum még teljesen nyelvjárásellenes, majd a húszas évek elejétől kezdve 1934-ig a liberális nyelvpolitika időszaka jön el, amikor az iskolai oktatásban mint tanulmányozásra érdemesek helyet kapnak a nyelvjárások is. Benedetto Croce minden idiómát egyenlő jogúnak tartó filozófiája érdekes módon Giovanni Gentile, a Mussolini-kormány miniszterének nevéhez fűződő 1924-es oktatási reformban teljeseedik ki. Sőt ezt megelőzi egy 1923-ban kibocsátott rendelet, "amely elrendeli, hogy az általános iskolákban (III., IV. és V. osztályban)

álljanak rendelkezésre nyelvjárási – olasz fordítási feladatok, az olasz nyelv gyakorlatiasabb és racionálisabb elsajátítása céljából”⁸⁰.

A Gentile-reformnak az elemi iskolai oktatásra vonatkozó része G. Lombardo Radice nevéhez fűződik, akinek ismertek voltak a nyelvjárások használatának fontosságáról vallott nézetei. Radice szerint (Frau 1974: 67):

(...) a nyelvjárás gazdag és kifejező, mint minden más nyelv, és mint minden nyelvnek, megvan a saját népi és szépirodalma; az iskolások csodálatosan tudják elmondani dialektusban (mivel dialektusban gondolkodnak) mindazt, amit olaszul csak színtelenül és sematikusán ismételnék. Annak az iskolai gyakorlásnak tehát, amelynek a tanulókat az olasz nyelv elsajátításában kell segítenie – úgy is, mint a többi feladaton kívüli speciális gyakorlatnak – főként a nyelvjárásból kiinduló fordításból és a nyelvjárás és az olasz közötti összehasonlító szabályok megalkotásából kell állnia⁸¹.

A totalitárius állam kiépülése után a tanításból törölnek minden, a nyelvjárásokra vonatkozó elemet, sőt az írástudatlanságot kutató felméréseket is betiltják. A nyelvjárásokat sújtó tiltás alól az egyedüli kivétel éppen a friuli kultúra volt: a friuli mint latin civilizáció – és így a friuli irodalom és zene – egy ideig a rendszer védelmét élvezte.

Meglepő viszont, hogy az 1945 utáni tantervek is hallgatnak a nyelvjárásokról, mintha abból az előfeltevésekből indulnának ki, hogy a diákok mindegyike ismeri a sztenderd olaszt. Ebben a helyzetben az olasz köztársasági elnök dekrétumával jóváhagyott 1955-ös tanterv is csak halvány változást hoz: a tanár elfogadhatja a diák nyelvjárási megnyilvánulását, de olaszul kell rá válaszolnia. De Mauro (De Mauro 1993) elmondja, hogy míg az elemi iskolákban intézkedésekkel sem tudták megvalósítani a sztenderd olasz általános használatát, a középiskolákban már ez volt az egyedül elfogadott nyelv, legfeljebb néhány regionális sajátossággal. Ez a sztenderd olasz még a XX. század közepén is – tele hiperkorrekcióval, sztereotipikus kifejezéssel és a stílust a tartalommal szemben előnyben részesítő megfogalmazással – inkább hasonlított a könyvek nyelvére, mint egy élő nyelvre.

Mint Frau cikkéből megtudhatjuk, a friuli iskolások már az 1972/1973. tanévben a rendes iskolai olasz olvasókönyv mellé egy teljesen friuli nyelven írott könyvecskét⁸²

kaphattak a kezükbe a *Friuli Filológiai Társaság* jóvoltából. A helyi nyelvjárás tanítása az iskolában ebben az időben, sőt az utána következő évtizedekben is úttörő kezdeményezésnek számított egész Olaszországban a külső támogatottsággal nem rendelkező nyelvi kisebbségek és nyelvjárások körében.

A cikk apropójául szolgáló tankönyv megjelenését Friuli-Venezia Giulia tartomány különleges oktatáspolitikája tette lehetővé. A tartományi tanács 1970-ben egy olyan határozatot írt alá, amelyben arra ösztönzi a tartományi végrehajtó testületet, hogy tegye meg "a szükséges lépéseket az Oktatásügyi Minisztériumnál azon célból, hogy biztosítékot kapjanak arra, hogy a gyerekeknek minden esetben garantálják a friuliul való önkifejezés szabadságát, az olasz nyelv tanítását megfelelően összehangolva a beszélt nyelv használatával." (Frau 1974: 64)

Ugyanakkor az 1970-es években érvényben lévő törvényi rendelkezések még így viszonyultak a nyelvjáráshoz: „A tanár mutasson mindig példát a nemzeti nyelv helyes használatáról, és bár elfogadhatja a tanulók első spontán nyelvjárési megnyilatkozásait, tartózkodjon attól, hogy dialektusban forduljon hozzájuk" és „kerüljük, hogy a gyerekek összekeverjék a nyelvjárési kifejezésmódokat az olasz nyelvi kifejezésmódokkal". Ez nincs teljes összhangban az ugyanitt megtalálható alapelvvel, amely szerint az iskola „mindannak a természetes folytatása kell, hogy legyen, amit a tanuló a családban, természetes és társadalmi közegében már megtanult, megértett és megérett". (Frau 1974: 65)

Frau kitért arra a problémára is, hogy rendkívül kevés kutatás vagy felmérés foglalkozott (ez az 1974-ig tartó időszakra vonatkozik) a témakör nyelvi oldalával, azaz az iskolába kerülő gyerekek kétnyelvűségének fokával, nyelvi kompetenciájával, a nemzeti nyelv és a helyi nyelvjárás kölcsönös egymásra hatásával. Az iskolai oktatásban Frau szerint vagy a ritkább potenciális bilingvizmusról volt szó, amikor a gyerekek az iskolakezdésig kizárólag a helyi nyelvet beszélték, vagy tényleges bilingvizmusról, amikor a tanulók anyanyelvükként a nyelvjárást beszélték, de szükség esetén beszéltek a nemzeti nyelven is. Frau végre kimondta, hogy az olasz nyelv iskolai tanítása – és ez a szárd nyelv esetében még jobban igaz volt, mint a friuli esetében – sok esetben nem igazán tért el az idegennyelv-oktatástól.

A helyzet az 1999/482. nemzeti törvényig eltelt 25 évben sokat változott – de sajnos csak a gyerekek kisebbségi nyelvű kompetenciáját tekintve. Az oktatásról az *Euromosaic*-felmérésben 1994-ben azt olvashattuk, hogy bár nem volt hivatalosan

beépítve a tantervbe, a friulit néhány általános iskolában fakultatív jelleggel oktatták, bár igen alacsony óraszámú és csak kísérleti jelleggel. A középiskolák 8%-ában volt jelen, mindössze körülbelül heti egy órában. A tanárok számára nem volt hivatalos friuli nyelvi képzés, de néhány kulturális intézmény az Udinei Egyetemen együttműködve kínált ilyen kurzusokat. Szardíniában – mint fentebb leírtam – az *Euromosaic*-vizsgálat szerint néhány olyan általános és középiskola volt csak, ahol fakultatív módon tanítottak szárdul, ezt azonban gátolta a megfelelő taneszközök és a tanár-továbbképzés hiánya. Ezekből az elszórt és ritkaságszámba menő kísérletekből született egy-egy szárd nyelvű tankönyv is⁸³.

Skutnabb-Kangas (Skutnabb-Kangas 1997) modellje szerint összegezve az olasz iskolarendszer 1999-ig tartó működését, az – néhány kivételes alkalomtól eltekintve – lingvisticista módon működött, amennyiben meggátolta a kisebbségi gyerekek kétnyelvűvé válását. Az olasz nyelvpolitika az iskolai tantervekben 2000-ig a nyelvi befullasztási programot követte, tehát – néhány különleges helyzetű kisebbség kivételével – a kisebbségi anyanyelvű gyerekek vegyes osztályokban tanultak a többség nyelvén, ami rövid úton többségi egynyelvűséghez vezetett volna. Az 1999-es nyelvtörvénnyel beállt változás nyomán az olasz nyelvpolitika – úgy tűnik – az átírási programot célozta meg, aminek várható eredménye az államnyelvi-dominanciás kétnyelvűség.

VI. 2. A nyelvi tervezés során alkotott elképzelések e nyelvek iskolai oktatásáról

Gabriele Uras a Közoktatásügyi Minisztérium szakfelügyelője szerint (Uras 2004) a szárd nyelvjárások iskolában való oktatásának először is egy nagy paradoxonnal kell szembenéznie, amely, ha nem kezelik megfelelően, még nagyobb veszély forrásává is válhat. A „horizontális folytonosság” problémája a szárd nyelv iskolában való oktatásánál merül fel, amikor a szárd nyelv már mint a diszkontinuitás eleme jelenik meg a gyermek „elolaszosított” környezetében. Pedig az olasz állami oktatásban hosszú idő után végre gyökeret vert az a nézet, hogy az iskolának nem valamilyen a valós élettől élesen elütő dolgot kell megtanítania, hanem éppen a gyermek közvetlen környezetéből kell kiindulnia (és ebbe a nyelven kívül minden egyéb tényező is beleértendő). Ha tehát éppen ezt a gyermeket, akinek végre megadatott a lehetőség, hogy anyanyelvén folytathatja a tanulmányait, és az olasz áradatával szemben a szárd nyelvet tekintve

ingerszegény, vagy csak nagyon beszűkült nyelvi közeg veszi körül, akkor a szárdra mint valami elavult, lényegében csak a múlthoz kötődő dologra fog tekinteni. Ez az a paradoxon, amiről a közoktatásügyi szakfelügyelő beszél, és amely szerinte egy másik hibás lépéssel megtoldva nagy veszélyt rejt magában.

A szárd nyelvjárások fennmaradása az „olaszosítás” időszakában is a helyi kisközösségeknek volt köszönhető. Ma a modernizáció jelszavával e kisközösségek iskolái közül egyre többet bezárnak és tanulóikat a nagyobb városok iskoláiba irányítják, ami a családok elköltözésével, a falvak elnéptelenedésével jár. Ha ezek a kisközösségek eltűnnek, vagy elveszítik a fiatal utánpótlást, a kis helyi nyelvjárások is megszűnnek létezni. A hibás lépés ellenszere tehát az iskolák bezárásának megakadályozása, a kisközösségek helyben való megtartása lenne. Így lehet csak remény arra, hogy a két probléma nem kapcsolódik össze és nem okoz jövátéhetetlen károkat.

Bolognesi a szardíniai iskolai nyelvi nevelésről írott cikkében (Bolognesi 2000b) megállapítja, hogy a Szardínián beszélt olasz és szárd nyelvjárások olyan sajátos kontinuumot hoznak létre a formális és informális beszédhelyzetekben használt nyelvekből, amely egy átlagos beszélő számára szinte lehetetlenné teszi annak felismerését, mely elem tartozik az egyik és melyik a másik nyelvhez. Ez az oka a szárd iskolák évtizedek óta tartó statisztikai „mélyrepülésének”, a bukások és az iskolát félbehagyók nagy számának. Idézi a *Cagliari iskola-otthagadás elleni tervet*⁸⁴-et, amelynek legfontosabb célja, hogy a diákokban és a tanárokból egyaránt tudatosítsa Szardínia tényleges nyelvi helyzetét, és egy olyan alternatív programot alkosson meg, amelyben a diákok a két nyelv szisztematikus egybevetésén és az interferenciajelenségek megfigyelésén keresztül jutnak el a kétféle nyelvi kompetencia tudatos megkülönböztetéséhez. A terv legfontosabb hozadéka természetesen a szárd nyelv és kultúra felfedeztetése lenne, amire különösen a fiatalabb nemzedékeknek lenne szüksége a nyelv megtartásához. Ezért írja Bolognesi, hogy az iskolai oktatásban fontos lenne annak tudatosítása, hogy a szárd és a többi nyelvjárás háttérbe szorulásának nem maguk a nyelvjárások és az ő feltételezett hiányosságai az okai. Itt azonban olyan ördögi körrel kell szembenézni, amely a szülők bevonását is fontossá tenné – azokét a szülőket, akik gyermekük társadalmi felemelkedésének zálogaként önként mondtak le a nyelvjárás otthoni használatáról.

Bolognesi leírja a kivitelezés módját is: az alsóbb regiszterektől a családban használt informális nyelven keresztül fokozatosan jutna el a tanítás a költészetben, publicisztikában, tudományos-technikai szövegekben, imákban használt emelkedettebb regiszterekig. Ehhez idősebb nyelvi beszélőket is bevonna az oktatásba, és az utolsó szakaszban bizonyos tantárgyakat (pl. földrajz és történelem) szárdul oktatnának. Bolognesi nem csak azért tartja fontosnak az alsóbb regiszterekből való indulást, mert azokat feltételezhetőleg a diákok is jobban ismerik, hanem azért is, mert nem akar az olasz oktatás hibájába esni, ahol az olasz költészet nyelvezetének oktatása mellett alig vehető észre, hogy egy másik nyelv is létezik, amit a diákok és a többi ember a hétköznapiakban használ.

A szerző fontosnak tartja tisztázni az oktatás során, hogy nyelvtanon egy közösség által hallgatólagosan megállapított szabályokat értünk, amelyeket nem íróasztal mellett ülve dolgoztak ki, és amelyeket senki nem könyvből tanult meg, hanem spontán módon gyerekként sajátított el. Ez sajnos a mai szárd kisdiakoknak még mindig nem egyértelmű. Ehhez természetesen nagyban hozzájárulnak a tanárképzés hiányosságai is, amennyiben a leendő tanároknak nem adnak képet Olaszország valós nyelvi helyzetéről.

Az olasz iskola természetes módon adottnak veszi a gyerekek olasz nyelvtudását, és nem vesz tudomást arról, hogy az iskolakezdésig csak a kisebbségi nyelvet beszélő egynyelvű olasz gyerekek, valamint az egyenlőtlen kétnyelvű gyerekek második nyelvükön kell, hogy írni és olvasni megtanuljanak. „A domináns és hivatalos nyelvi kompetenciát adottnak venni egyenlő a tanuló nyelvének legalábbis implicit elutasításával” – írja Bolognesi (Bolognesi 2000b: 127), majd Pinna Catta szavait idézi: „A gyermek úgy fogja fel nyelvének és az általa kifejezett dolgoknak az elutasítását, mint az ő személyiségéről szóló értékítéletet. A következmények egyértelműek: csökkent önértékelés, kisebbségi érzés, bizonytalanság, az iskolai teljesítményre vonatkozó alacsony elvárások, rossz iskolai teljesítmény, társadalmi elszigetelődés”⁸⁵ (Bolognesi 2000b).

Bolognesi egy iskolai szociolingvisztikai felmérés eredményeire hivatkozik, amely a diákok szárd nyelvhasználatáról és nyelvhasználókról szóló véleményét vizsgálta éppen az állami kisebbségvédelmi törvény meghozatalának évében⁸⁶. Eredményeik szerint a gyerekek „faragatlannak” tartják a szárd nyelvet és az azt beszélőket is. Bolognesi meglátása szerint ez önmagát beteljesítő jóslat, minthogy a szárdul beszélők éppen a szárd használata miatt eleve ki vannak zárva az olyan nyelvi érintkezés lehetőségeiből,

amelynek során egy emelkedettebb stílust sajátíthatnának el. A szerző saját megfigyelései alapján azt mondja, hogy a szárd egyféle beavatási és identitás-alkotó nyelvvé vált a szárd kamasz fiúk körében, amely egyszerre fejezi ki a felnőttek nyelvének, az olasznak az elutasítását és a lányoktól való elkülönülést, akik ezt a „durva” nyelvet nem használják. Minthogy ez a nyelvhasználat viszont nem a gyökerekhez való kötődés kifejezésére szolgál és nem is a családból származik, valamint elsajátítását később sem támogatja az iskola, a gyerekek nyelvi mintáit csak a csoporton belüli kortársaik nyelvhasználatja adja.

Egy átlagos szárd kamasz fiú tehát a kortárs csoportban egy – a szerző kifejezésével élve – „sánta” szárd nyelvet beszél, amelynek magasabb regiszterei nem ismertek számára, és amit az élőbeszédben is folyamatosan váltogatni kényszerül az olasszal. Pontosabban a regionális olasszal, mivel otthonról hozott nyelve természetesen nem a sztenderd olasz. A szárd nyelvet sem szüleivel, sem testvéreivel folytatott beszélgetéseiben nem használja, csak időnként a nagyszülőkkel. Két nyelvet használ tehát, de mindkettő tele van a másiktól származó elemekkel. Ráadásul a két nyelv közül egyik sem származik jól felismerhető normákat adó forrásból, tehát egyik sem használható biztonsággal bármely társadalmi helyzetben.

A Cagliari iskola-otthagadás elleni terv-en túlmutató cél, ami már az egész szárd társadalom nyelvi kompetenciájára kiterjedne, a diglossziás kontinuum tényleges kétnyelvűségre váltása lenne.

Pittau szerint (Pittau 2001a) az iskolában használt beszélt nyelvnek mindenképpen a helyi nyelvjárásnak kell lennie, azonban az írott nyelvi mintát északon a logudoro-i, délen a campidano-i irodalom adná. A tanároknak a két nagy nyelvjáráscsoport közötti spontán váltásra is fel kellene készítenie a diákokat, amihez az adott csoport irodalma szolgálna alapul. A hivatalos, egységes szárd nyelvet csak azoknak a gyerekeknek tanítaná, akik nem beszélnek vagy értik egyik szárd nyelvjárást sem.

Blasco Ferrer – mint az előző fejezetben olvashattuk – kétszintű sztenderdizációt képzel el. A sztenderd nyelvváltozatnak saját beszélt és írott változata lenne és mellette több helyi norma létezne elemi írásmóddal. A helyi norma elemi írásmódját csak az általános iskola alsó tagozatában tanítanák, hogy a kisdíákok számára megkönnyítse az átmenetet a helyi nyelvjárástól a sztenderd nyelvig. A sztenderd nyelvváltozat

elsajátítását a helyi nyelvjárás és a sztenderd nyelv összevető vizsgálatával érné el a szerző, amelynek során a diákok maguk fedezhetnék fel a kettő közötti hasonlóságokat és különbségeket.

A friuli sztenderd nyelv oktatásának területén eleve nem merül fel olyan nagy erővel az a probléma, amelyet a szárd nyelv oktatásáról gondolkodók kísérelnek meg különböző módszerekkel megoldani. A friuli nyelv különböző nyelvjárásai nem különböznek olyan élesen egymástól, hogy a gyermek saját nyelvjárásának és a sztenderd változatnak az eltérései gondot okozhatnának az iskolai oktatásban, illetve a kisebbségi nyelv sztenderd változatával szemben hasonló ellenérzést válthatnának ki, mint az olasz sztenderd nyelv a szárd anyanyelvű kisdiajokban.

Friuliban a nyelv iskolába való bevezetése csak az alkalmazott írásmód szintjén vehetne fel kérdéseket, ezt azonban az előzőekben tárgyalt 15/1996-os tartományi törvény szigorú tiltása szinte teljesen kizárja.

VI. 3. A friuli és a szárd nyelv iskolai oktatásba való bevezetésének módjai és eddigi eredményei

Az 1999/482. számú törvénynek az iskolára vonatkozó rendelkezései a friuli kisebbségnél 2005-ig nagyon kevésbé valósultak meg. Rosso (Rosso 2005) pontos helyzetleírást ad az utóbbi évek történéseiről. A friuli nyelvnek az iskolai oktatásba való bevezetését középpontba állítva részletesen leírja az udinei iskolák tantervét. Több körzetben még el sem kezdték a friuli beillesztését a tanmenetbe. Bizonyos iskolákban ugyan bevezették a friuli-oktatást, de ott is minimális óraszámban (heti 1 órában, illetve félévenként 10 órában), és sehol nem a tanítás nyelveként. Van olyan iskola, ahol a friuli-oktatásban szó sincs a nyelvről, csak a régi friuli mesterségekről. Ez még csak felkészületlenségnek minősíthető – csakúgy mint az a tény, hogy a szülőket szinte semmilyen módon nem tájékoztatják –, ám több iskolában a magas jelentkezési arány ellenére olyan időpontokban vannak az órák, ami oktatásra szinte alkalmatlan: szombaton illetve hétköznap délután, több órával a tanítás befejezése után, ami csak úgy lenne megvalósítható, ha a tanulók délután visszatérnének az iskolába. Ami végképp érthetetlen, az az órák keresztbeszervezése: van olyan hely, ahol a friuli nyelvóra és egy

másik fontos tantárgy órája párhuzamosan folyik, így a tanulónak döntenie kell: hiába választotta már egyszer a friulit, vagy más órán pótolja a mulasztottakat, vagy nem tanul friuli nyelvet. Ráadásul a friuli nyelv és kultúra a legritkábban jelenik meg a bizonyítványban, és csak elvétve van iskola, ahol „komoly” jegyet adnak e tárgyból. E módszer következményeként a magas jelentkezési arányt felmutató iskolákban is óriási a lemorzsolódás.

A friuli nyelv iskolai oktatásának sikerei Strassoldo szerint is kétségesek (Strassoldo 2004), ugyanakkor már 2002-ben megjelent egy, az iskolák és tanárok tájékozódását segítő kézikönyv, amely a friuli nyelv és kultúra oktatásában alkalmazható addig megjelent anyagokról ad tájékoztatást (Peressi 2002). A kézikönyv tartalmazza a friuli nyelvű mesekönyvek, nyelvtankönyvek, szótárak, tanároknak készült útmutatók, a többi tantárgyhoz használható friuli segédanyagok teljes táráát. Ez a kézikönyv több mint 200 olyan kiadványt ismertet, amelyek az utóbbi években jelentek meg e témában. Ez a szám még akkor is meglepően nagy, ha tudjuk, hogy az adott időszak (1995-2002) részben már a friuli nyelv és az olaszországi kisebbségi nyelvek védelmének időszaka volt.

Úgy tűnik, ennél is kevésbé összehangolt a szárd nyelv és kultúra iskolai oktatása. Bár – mint a későbbiekben látni fogjuk – bizonyos tantervek már elindultak egyes iskolákban, ezek stabilitása és rendszeressége szinte mindenhol kérdéses. A *Szárd nyelv, szárd kultúra és iskola* című 2006-ban rendezett konferencián⁸⁷ (amelyen egyébként az eddig megvalósított programokról is hangzottak el beszámolók) a konklúzió még mindig csak a különböző intézmények és a tartomány kölcsönös szándék-nyilatkozata volt a szárd nyelv és kultúra iskolai bevezetéséről. Az egyik leghíresebb szárd újságíró (Casula 2006) a kimagaslóan magas szárd iskola-otthagási mutatókat az olasz iskola anyanyelvre gyakorolt elnyomó hatásával kapcsolja össze, és miután rámutat, hogy Friuliban már nem ez a helyzet, felhívja a figyelmet a szárd nyelv mielőbbi iskolai bevezetésének fontosságára – a kisebbségi nyelvek védelméről szóló nemzeti törvény megjelenése után hét évvel.

Az 1999/482. törvény oktatásbeli hatásáról – mint láttuk – az elmúlt hét évben megjelent szakirodalomban illetve a napi sajtóban is lehet információkat találni, ebben az esetben azonban célravezetőnek tűnt a kutatást egy olyan felméréssel is kiegészíteni, amely ténylegesen a két kisebbség iskoláiban méri fel a helyzetet. Ezért 2006 októbere és

decembere között kérdőíves vizsgálatot végeztem a két kisebbség általános és középiskolái körében. A vizsgálat célja annak felmérése volt, hogy mennyire tudta a két nyelvközösség saját oktatási intézményeiben megvalósítani a törvény által nyújtott lehetőségeket, azaz az anyanyelvi oktatás elindítását.

Ebben a kutatásban különösen az általános iskolák és a középiskolák tantervei érdekelték, bár a törvény az óvodában valamint a felsőfokú oktatásban is lehetővé teszi a kisebbségi anyanyelv használatát. Itt azért az általános iskolák helyzete tűnik a legérdekesebbnek, mert ezen a szinten már felmerül az írás problémája, ami egy sor további, még az oktatás megindítása előtt megoldandó kérdést vet fel.

A célnak leginkább a kérdőíves megkérdezés tűnt megfelelőnek több okból is. Az első az, hogy az adott helyzetben viszonylag kisszámú, de elég konkrét kérdésre kerestem választ. Másrészt a kérdőívek révén olyan adatokat kapunk, amelyekkel nemcsak egy közösségen belüli különböző oktatási módszereket és lehetőségeket hasonlíthatunk össze, hanem egy másik közösség jellemzőivel is összevethetőek. Fontos szempont volt a kérdések eljuttatása is az érintettekhez, ami így személyes ismeretségek útján és az interneten keresztül megoldhatónak tűnt mindkét közösség esetében.

A kétnyelvű oktatási tantervek vizsgálatára szánt kérdőív összeállításakor részben saját ötleteimre, részben Skutnabb-Kangasnak (Skutnabb-Kangas 1997) egy részletesen kidolgozott kérdéssorára támaszkodtam.

Az ötlet megszületésekor 2000-ben azonnal elkezdtem keresni a friuli és szárd iskolák internetes elérhetőségeit, de akkor alig találtam olyan web-oldalakat, amelyek akár csak részleteikben is tartalmazták volna egy adott terület oktatási intézményeinek címét. Postai címeket tartalmazó listákat lehetett találni, de e-mail címek listáját nem, meglepő módon még az országos és regionális szerveknél sem. Ennek oka pedig nem csak a gyér iskolai internet-ellátottság volt. Később tudtam meg, hogy bizonyos ideig léteztek nyilvános címlisták az interneten, ám éppen addigra a levélszemét-küldés megszaporodása miatt – amelynek e címlisták nagyon kedveztek – levették, illetve teljes lista formájában nehezebben elérhetővé tették őket.

Bár a következő években egyenként gyűjtöttem az iskolák internet-elérhetőségeit, mire a kérdőívből valóság lett, a helyzet is megváltozott. Megint lehet listákat is találni több intézmény honlapján, ám nagy hátrányuk, hogy mivel az intézményi kapcsolattartást segítik (például az országos pedagógiai intézet és az adott iskola között), egy pusztán kódszámmal jelzett központi címre futnak be a levelek, nem

pedig egy meghatározott személyhez. Így az internetes megkeresés még a postai levelezésnél is személytelenebbé és ráadásul nyomon követhetlenné válik (ami az elküldött levelek és a beérkezett válaszok arányán látható leginkább). Hiába ismerem egy iskola e-mail-címét, nem tudhatom, hogy egy kódszám mögött tanár, hivatal, vagy a weblap-szerkesztő áll-e. A friuliul illetve szárdul oktató tanárok megkeresése még nem lehetséges, mert a folyamatnak ezen a pontján még nem olyan mértékű a szervezetség, hogy ezen ismérv alapján csoportokat találhatnék. A friuliul és szárdul oktató tanárok eredetileg más tárgyakat tanítanak, nem kizárólagos tárgyak az adott nyelv. Ez a tanítás szempontjából természetesen előny, hiszen éppen így van lehetőség más tárgyaknak az adott nyelven való oktatására, ám a megkeresés szempontjából hátrány. Legjobb esetben meg lehet találni az egyetemi kiegészítő kurzusokon végző tanárok listáját, de természetesen nem az e-mail-címükkel együtt.

A két közösség számára készített kérdőív és a levél kísérőszövege csak minimálisan szükséges módon tér el egymástól. A továbbiakban tekintsük át a kérdőív felépítését!

Az iskola típusának mindenkre vonatkozó meghatározása után az első kérdés (Bevezették már a friuli/szárd nyelv oktatását az iskolájukban?) rögtön két részre bontja a kérdőívet: nemleges válasz esetén a válaszadónak még egy kérdést kell megválaszolnia, a kérdőív második része csak az igennel válaszolókra vonatkozik. A második kérdés tehát a friuliul/szárdul nem oktató iskoláktól érdeklődik az okok felől (Ellenkező esetben – vagy ha elkezdődött, de leállt a kisebbségi nyelv oktatása –, milyen okból történt ez?). Itt eleve megadott válaszok között lehetett választani (*motiválatlanság; pénzhiány; szervezési problémák, pl. az óráknak az órarendbe való beillesztése; szakképzett tanárok hiánya; az oktatási segédanyagok hiánya; egyéb ok*), illetve az utolsó válaszlehetőséggel általam nem felsorolt lehetséges okokra is kíváncsi voltam. Mivel a valóság sokkal összetettebb a kérdőívben leképezhetőnél, és az okok gyakran egymással összekapcsolódva jelennek meg, ennél a kérdésnél nyilvánvalóan egyszerre többféle válaszadás is elképzelhető. Erre a kérdőívben fel is hívtam a válaszadók figyelmét.

Ezután következik a kérdőívnek az a része, amelyet a friuliul/szárdul oktató iskolák töltenek ki (Ha az oktatás már elkezdődött: a friuli/szárd más tárgyaknak is oktatási nyelve? Melyeknek?). A kéttannyelvű oktatás nyilvánvalóan sokkal összetettebb feladat elé állítja a tanárokat, mint a nyelvnek egy nyelvóra keretei között történő oktatása. A sztenderdizáció buktatói és e nyelvek iskolába való bevezetésének kidolgozatlansága miatt még ez utóbbi sem egyszerű dolog. Mivel ebben a kérdőívben fontos szempont volt

a rövidség és hogy könnyen megválaszolható legyen (ellenkező esetben a válaszadók számának drasztikus csökkenésére kellett volna számítani), ebben a témában nem tettem fel további kérdéseket, pedig a *nyelven* való oktatás megoldása több szempontból is egy sor újabb kérdést vet fel.

A következő kérdést (Ha a friulit/szárdot nem használják más tantárgyak tanításában, hány friuli/szárd óra van hetente?) azért tartottam lényegesnek, mert mindkét közösségben léteztek már kísérleti programok az 1999/482. törvény előtt is, ezek azonban az esetek túlnyomó többségében hetente egy órában folytak, és témájuk leginkább a helyi kultúra megismertetése volt a diákokkal. Főleg a friuli közösség sajtójában lehetett találkozni olyan félelmekkel, hogy a friuli nyelv oktatása kimerül a helyi folklór tanulmányozásában, hogy a diákok olyan képet kapnak, hogy a friuli nyelv nem más, mint a régi idők, eltűnt mesterségek ma már semmire sem használható nyelve.

A következő probléma (A friuli/szárd óra a rendes órarendbe van beillesztve? [A diákoknak nem kell délután még egyszer visszatérni az iskolába? Az órák időpontja nem ütközik más tárgyak óráival?]) nem jutott volna eszembe, ha a fentebb idézett újságcikk nem figyelmeztet rá, hogy egyes iskolákban ezek az alapvető akadályai annak, hogy a diákok valóban válasszák ezt a tantárgyat.

Itt következik a kérdőív legfontosabb része, amely az órai nyelvhasználat problémáiról szól, és amellyel azt szándékoztam vizsgálni, milyen módon vezeti be a két közösség saját nyelvét az iskolába: a helyi nyelvjárásban vagy a sztenderd változatban.

Mielőtt a konkrét kérdésekkel foglalkoznánk, nézzük meg előbb a mögöttük húzódó problémákat!

A helyi nyelvjárás és a sztenderd nyelv közötti választás az oktatásban nyilvánvaló veszélyeket hordoz magában, amelyek a sztenderdről szóló viták kapcsán rendre felmerültek mindkét kisebbségben. Általában a helyi nyelv/nyelvjárás bevezetésének az oktatásba több nagyon fontos célja van:

a) a kisdíákok ne egy általuk nem ismert nyelven találkozzanak először új ismeretekkel;

b) tanulják meg nyelvüket a formális kommunikációs szituációkban is alkalmazni;

c) ezáltal pedig maga a nyelv is kiléphessen addigi szűk használati köréből.

Az első cél a mai friuli és szárd kisdíákok körében már nem annyira valós, mint egy-két generációval ezelőtt. Az eddigi évtizedekben a szárd diákok rendkívül magas iskolai

lemorzsolódásának háttérben valószínűleg az állt, hogy első nyelvük nagy mértékben különbözik a sztenderd olasztól. Erre a problémára tehát a gyermekek otthoni nyelvének az oktatásba való bevezetése lehetett volna a válasz. Ez azonban magában hordoz egy következő kérdést. Ha a mai kisdíákok az iskolában közvetlenül saját kisebbségi nyelvük (friuli/szárd) sztenderd változatával találkoznának – amely éppen a szárd esetében akár jelentősen eltérhet az otthon beszélt nyelvjárástól –, a probléma csak megkétszereződne. A kudarcélmény és a rossz iskolai eredmények megmaradnának, a saját nyelv sztenderd változatával szemben pedig ugyanolyan elutasító magatartás lenne várható, mint a sztenderd olasz nyelvvel szemben.

A kisebbségi sztenderd nyelv központilag történő elrendelése és kizárólagos használata nagyon hasonló veszélyeket rejt magában, mint amivel az olasz hegemoniája alatt küzdöttek a kisdíákok. Ezért foglalkozik a kérdőív több helyen is a tanár önálló döntési jogkörével az oktatott nyelvjárást és a tankönyveket illetően. Hiszen ő az, akinek tényleges rálátása van az osztály összetételére, a gyerekek nyelvi kompetenciájára, és ő fogja különböző csoportokkal mindig különbözőképpen bejárni azt az utat, amely minden kisgyerek saját nyelvjárástól a kisebbségi nyelv sztenderd változatáig vezet.

A két közösségnek szóló kérdőívben a kérdéskör bevezetése azonos volt (Melyik sztenderd változatot tanítják az iskolában?), de zárójelben mindkét esetben megadtam az általam valószínűnek tartott lehetőségeket, azoknak a sztenderd nyelveknek az elnevezéseit, amelyek eséllyel indultak az iskolai tanítás nyelveként. Így a friuli iskoláknak szánt kérdőívben a hivatalosan elfogadott Lamuela-féle valamint a Nazzi-féle helyesírást jelöltem meg, a szárd kérdőívben így fogalmaztam meg a kérdést: „Melyik sztenderdet tanítják az iskolában? Az *LSC*-t vagy valami mást?” Azért jártam el így, mert valószínűtlen, hogy a mára már túlhaladott *LSU*-t tanítanak, de az *LSC* csekély múltja illetve labilis elfogadottsága miatt lehet, hogy valahol például inkább a régi campidano-i irodalmi nyelvet veszik alapul az oktatásban.

A következő kérdés (Központilag szabályozzák, hogy melyik nyelvjárást kell tanítani, vagy a tanár maga dönthet?) azokon a helyeken lehet érdekes, ahol a kisebbség sztenderd változatától jobban eltérő nyelvjárást beszélnek, illetve ahol a csoportok/osztályok vegyes nyelvjárási kompetenciával rendelkeznek.

Még mindig a tanár döntési jogkörét vizsgálja a következő kérdés, de most már a tankönyvek kiválasztásában. (A tankönyvek kiválasztása központilag meghatározott, vagy a tanáron múlik, melyik könyvből tanít?)

Skutnabb-Kangas kérdései közül való a következő (A tankönyvek egy- vagy kétnyelvűek?), amellyel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy a mai friuli és szárd kisebbségi nyelvű gyerekek számára az olasz nyelv egy folyamatosan jelen lévő valóság minden nyelvhasználati szintéren, tehát a helyzet nem ugyanaz, mint egy-két generációval ezelőtt.

Szintén Skutnabb-Kangastól származik, és az oktatás megtervezettségéről, a diákok érdekeinek figyelembevételéről szól a következő pont. (A diákok friuli/szárd nyelvismerete egy osztályon illetve csoporton belül homogén vagy heterogén?)

A következő probléma (A tanárok és a diákok beszélhetnek-e a sztenderd változattól eltérő módon a friuli/szárd tanórán [használhatják-e saját friuli/szárd nyelvjárásukat]?) a fent leírtak miatt foglalkoztatott, és kíváncsi voltam, mit kezdenek a tanárok / az iskolák / a pedagógiai intézetek / a nyelvközösségek a gyermek saját nyelvjárásának és a kisebbségi nyelv sztenderd változatának eltéréseivel.

Az osztályozás vagy értékelés a mi oktatási rendszerünkben sokszor a tanárok, az iskola vagy az egész oktatási rendszer hozzáállását mutatja az adott tárgyhoz. Ha egy tárgynak nincs értékelése, az a későbbi kifutásáról is elárul valamit. Ezért volt érdekes számomra: Van-e osztályozás vagy értékelés e tárgyból?

Végül, mivel ezek a kérdések éppen csak a problémák felvetésére alkalmasak, fontosnak tartottam helyet adni a válaszadók saját kiegészítéseinek. (Megjegyzések és kiegészítések:...)

Csak a kérdőívek elküldésének folyamán vált világossá, hogy az iskolák honlapjain több helyen közzétett friuli illetve szárd oktatási programok mennyire nem arra a szemléletre alapulnak, mint amelyet a kérdőív alaphelyzetnek vesz. Például „A tankönyvek kiválasztása ...” illetve „Melyik sztenderdet tanítják...?” kezdetű kérdések nem értelmezhetők egy olyan tanterveben, ahol nem tankönyvből tanulnak és nem sztenderd nyelvet, hanem éppen a különböző nyelvjárások sajátos kifejezőmódjait gyűjtik össze terepen a diákok. A kérdőíves kutatás eredményeinek ismertetése után ezeknek a tanterveknek és a kérdőív keretein kívül, iskolák honlapjain megtalált válaszoknak részletesebb leírását adom.

A kérdőíves megkérdezéssel, és későbbi telefonos kiegészítéssel végül 10 szárd és 12 friuli iskolából kaptam válaszokat. Ez a szárd nyelv esetében 10 tanár feleleteit tartalmazza, a friuli közösségből viszont 21 tanár válaszolt, de közülük két csoport (5

illetve 6 tanár) azonos iskolában tanít. (Ezt 517 levél elküldésével értem el, amelyből 158 ismeretlen címnek minősítve azonnal visszajött⁸⁸.) A közösségek számarányához viszonyítva a válaszok száma fordított arányú, és ez jelez is valamit, amit a válaszok elemzésekor is látni fogunk.

A friuli iskolákból mindössze egy helyről érkezett nemleges válasz a friuli nyelv és kultúra oktatásának bevezetéséről, amelynek oka a képzett tanárok és az akarat hiánya volt. A többi 11 iskolában indult friuli-program és meg is maradt.

Kilenc helyen használják a friuli nyelvet más tantárgyak oktatásában is. A legtöbb helyen a természettudományok, a zene, a művészeti oktatás, a vallás, kisebb számban pedig a történelem és a földrajz oktatásában, egy helyen ez a tanártól függ.

A tantárgy óraszámát vizsgáló kérdésre a legkülönbözőbb válaszokat kaptam: 2 helyen heti egy óra, másik 2 helyen évenként 10 óra (10 héten át heti egy óra), 10-20 óra évente, 40 óra évente (20 az iskolában, 20 „a terepen”), 50 óra évente, 80 óra évente a különböző egyéb foglalkozásokkal együtt, végül egy helyen ez változó, az osztályoktól és az ünnepektől függ, amikor több kisebbségi nyelvű óra van. Összefoglalva tehát hat iskolában a heti egy óra vagy annál is kevesebb a jellemző, másik háromban ennél több, de legfeljebb heti két óra a friuli-oktatás ideje. Ez a mennyiség az eredeti elképzelések szerint a minimumot jelentette volna. A válaszadók közül sokan nem vették figyelembe, hogy a kérdést arra az esetre tettem fel, ha nem használják a nyelvet más tantárgy oktatásában, és így mindkettőt megválaszolták. Ezek az óraszámok több helyen tehát csak a kifejezetten a friuli nyelv és kultúra oktatására szánt időről szólnak, de kiegészülnek a többi órán való friuli nyelvhasználattal.

A friuli-óra mind a 11 esetben beleilleszkedik az órarendbe. Több helyen úgy oldják meg a nem friuli származású diákok oktatásának problémáját, hogy ők párhuzamosan friuli kultúrát tanulnak.

Az iskolában oktatott sztenderd nyelvről tíz iskolából kaptam választ: mindenhol az *OLF* által elfogadott sztenderdet tanítják, a legkisebbeknek természetesen csak szóban. Egy helyen sem tanítják a hivatalostól eltérő Nazzi-féle helyesírást. Az osztályban mindenhol egyértelműen használhatják a helyi nyelvjárást.

Az oktatandó nyelvváltozatról szóló döntés kérdésében (Központilag van szabályozva, hogy melyik nyelvjárást kell tanítani, vagy a tanár maga dönthet?) még az egy iskolában tanító tanárok között is véleménykülönbségek voltak, ezért mind a 21 válaszadó feleleteit külön értékelem: 15-en tudják úgy, hogy ez központilag van

szabályozva, illetve saját iskolájuk hozott erre vonatkozó döntést; 5 válaszadó szerint a tanár maga dönti el, melyik nyelvjárást tanítja (egy válaszadó iskolájában nincs ilyen program). A 15-ből hárman megjegyezték, hogy ez csak az írásra vonatkozik, szóban különböző nyelvjárásokat használnak órán. A legvalószínűbb, hogy a gyakorlatban úgy van, ahogy néhányan kiegészítésként le is írták: az órán a szóbeli kommunikációban a helyi nyelvet illetve a diákok nyelvjárását használják, a sztenderdet csak az írás oktatásakor.

Az összes iskolában a tanár dönt arról, milyen könyv vagy szövegek segítségével tanítja a friuli nyelvet és kultúrát. A szövegek 13 válaszadó szerint lehetnek egy- vagy kétnyelvűek, 4 szerint leginkább csak kétnyelvűek, 2 fő szerint egynyelvűek.

Kilenc tanár tartja homogénnek a csoport friuli nyelvismeretét, nyolc heterogénnek. A válaszokhoz többen hozzáfűzték, hogy a csoportokban gyakran vannak bevándorolt szülők gyermekei is.

Majdnem az összes iskolában (10) kapnak a diákok értékelést a munkájukról, egy helyen nem szokás ez.

A tíz szárd iskolából hétben vezették be a szárd nyelv és kultúra oktatását, háromban viszont már meg is szűnt. A három nemleges válasz közül az egyikhez megjegyzést is fűzött a tanár: csak egy tanártovábbképző tanfolyamot indítottak el, és tartottak egy szárd költői versenyt a diákoknak. Ez a válasz is mutatja a költészet fontosságát a szárd nyelv megtartásában.

A szárd nyelv oktatásának megszűnéséről szóló okok sokrétűek voltak: leginkább pénzügyiek és szervezésbeliek, de szerepel közöttük a képzett oktatók hiánya, az érdeklődés/kitartás hiánya az iskola és a szülők részéről is. Az egyik válaszban a háromévesre tervezett tanterv lejártát jelölték meg okként, ez azonban későbbi információim szerint valószínűleg szintén pénzügyi okot jelent, mivel e programokat nagy részben a tartomány finanszírozta.

A fennmaradó mindössze négy programból kettőben használják a szárd nyelvet más foglalkozásokon is: az egyik helyen a szárd nyelv belép a történelem, a földrajz és a természettudományok oktatásába, a másik helyen a színházi foglalkozásban kap szerepet.

Az óraszámról két válasz érkezett hetente 3, illetve maximum 2 óráról, egy harmadik válaszadó pedig azt írta: „attól függ”. A négy iskolából háromban a szárd foglalkozások beleilleszkednek az órarendbe, egy helyen azonban nem.

Arra a kérdésre, hogy melyik sztenderdet tanítják, érdekes válaszokat kaptam: az LSC-t, a legújabb, 2006-ban elismert sztenderdet egyik iskolában sem tanítják, a válaszadók más lehetőségeket adtak meg: *a logudoro-it, a campidano-it, a helyi változatot, semmilyen*. Ezek a válaszok szerintem arra utalnak, hogy ezekben a tantervekben is valószínűleg kis szerep jut a frontális oktatásnak, a csoportok inkább saját területük nyelvjárásával ismerkednek.

Ennek megfelelően egyik intézmény sem válaszolta azt, hogy központilag lenne meghatározva a tanítandó nyelvváltozat, ez mindenhol a tanár döntése. Az egyik válaszhoz egy sokatmondó megjegyzés is tartozott: „minden a tanárok jóindulatán múlik”. Ez kicsit azt sugallja, mintha a nyelv oktatása és megtartása nem közös ügy lenne, hanem annak minden problémája arra hárulna, aki ezt felvállalja – az iskolára és azon belül az egyes tanárookra. Az eddig leírtakkal teljesen egybevág, hogy mindenhol a tanár dönti el, miből tanít; itt azonban lehet, hogy ez kevésbé a tanár döntési szabadságáról, mint inkább magárahagyottságáról szól.

Mind a négy iskolában használható a helyi nyelvváltozat az órán, ami összhangban van a sztenderd oktatására adott válaszokkal.

Mindössze két helyről kaptam választ arra, hogy milyen nyelvűek az oktatáshoz használt könyvek és egyéb anyagok. Egyik iskolában egynyelvűek, a másikban mind a kétféle szövegek vannak.

Két iskolában számoltak be a nyelvismeret szempontjából homogén csoportokról, két másik helyen heterogén összetételű az osztály, az egyik tanár hozzáfűzött megjegyzésével, mely szerint ez leginkább passzív nyelvi kompetenciát takar.

Két helyen kapnak értékelést a gyerekek a teljesítményükről, egy helyen nem (egy iskolában ezt a kérdést nem válaszolták meg).

A vizsgálat eredményeinek ismertetése előtt említettem, hogy iskolák honlapjain sok olyan tantervet és iskolai programot találtam, amelyben a kérdőív kérdései értelmezhetetlenek lettek volna. E programokból elsősorban a kreativitásra nevelés és az alkotóknak az a szándéka tűnt ki, hogy a gyermekek maguk fedezzék fel a körülöttük lévő világ sokszínűségét, és maguk próbálják megszerezni és feldolgozni az ott tapasztaltakat. Olyan, mintha a fentebb említett problémákat (a sztenderdizáció nem egyértelmű döntéseit és e nyelvek iskolába való bevitelének kidolgozatlanságát, a tankönyvek hiányát) ezek a programok a hasznukra próbálnák fordítani, és a

hiányosságokból aktivitásra serkentő erőt meríteni. Ezért a frontális oktatás helyett gyűjtőmunkát, a könyvből való tanulás helyett szöveggyűjtemény gyermekekkel együtt való összeállítását tűzik ki célul. Nyilvánvalóan sokkal érdekesebb egy kisgyermeknek mondókat gyűjteni a nagymamáktól, mint ugyanazt a mondókat az olvasókönyvből felolvasni; érdekesebb a több területen összegyűjtött mesék eltérő kifejezőmódjait önállóan megtalálni, mint az olvasókönyvben feladatot megoldani. A felsorolt esetekben azonban nyilvánvalóan fel sem merül a „melyik sztenderd nyelvet tanítsuk?” problematikája, hiszen nagyon sokáig nem a sztenderd elsajátítása a cél, hanem a kifejezések sokféleségére való rácsodálkozás és a nyelvek egyenrangúságának felismerése. Miután az olasz iskola régen küzd a nyelvjárások megítélésének kérdésével, annak felismerése, hogy egy nyelvjárás illetve egy nyelv teljes egészében képes kifejezni az adott kultúra világát, valamint, hogy a hibás és helyes közötti határvonal nem az államnyelv és a kisebbségi nyelv (nyelvjárás) eltérései mentén húzódik, rendkívüli jelentőséggel bír. Mi több, ez a felismerés nagyon fontos nem csak a mai iskolások szemlélete miatt, de a gyerekek szüleinek és nagyszüleinek számára is, akiknek saját nyelvükről formált véleményüket nagyban módosíthatja a tudat, hogy gyermekeik az iskolában már ezt tanulják.

Az iskolák honlapjain kívül vannak olyan, kifejezetten a tanárok munkáját segítő kezdeményezések, amelyek a különböző iskolákban eddig kifejlesztett programokat gyűjtik össze akár órákra lebontott teljes módszertani leírással⁸⁹. Azt, hogy ezek szemlélete mennyire különbözik a frontális oktatás módszereitől, néhány konkrét példán keresztül szeretném szemléltetni.

A campofornido-i (Dél-Friuli) óvodákban és általános iskolákban a kisebbségi nyelv és kultúra oktatásának tervét rögtön úgy alkották meg, hogy az a friuliul már beszélő és az azt még egyáltalán nem ismerő gyerekeknek egyaránt szóljon. A friuliul beszélő gyerekek számára a cél az, hogy megtapasztalják a friuli nyelv használatát a családon kívül, és elsajátítsák iskolai használatát; a friuliul nem beszélő, általában bevándorló családok gyermekei számára pedig az, hogy ezáltal is elősegítsék még szervezettebb beilleszkedésüket a helyi kulturális közegbe. Miután nekik ebben nem csak a tanáraik, hanem saját iskolatársaik is segítenek, a program hozadékaként nő a gyerekek közötti elfogadás mértéke. (Egy másik rendkívül pozitív hozadéka a programnak az, hogy segítségével a mindkét csoporthoz tartozó gyerekek megtapasztalják, hogy

különbözni normális dolog, hiszen ebben a helyzetben a friuli kultúrának az olasz kultúrától való különbözőségét is megélhetik.)

A féléves program négy nagy részre tagolódik: *Én; Régi és mai játékok; A tűz, a víz, a föld, a levegő; Mesterségek*. Ezen belül az *Én* című időszakban a gyerekek saját maguk készítik el friuli „személyi igazolványukat” friuliul mondva el saját külső tulajdonságaikat, életkorukat, rokonaik nevét és a közöttük levő rokonsági fokot, születési helyüket, majd ki is töltik az igazolvány megfelelő rubrikáit (ld. Függelék 5.). A *Mesterségek* című időszakban többek között kiskertet építenek együtt, és a tanár gereblyezés, vetés, öntözés közben friuliul magyarázza a teendőket, ami így ráépül az ezt megelőző *A tűz, a víz, a föld, a levegő* című időszakra.

A másik terv egy több iskolát tömörítő kezdeményezés, amely a vízzel való játék, foglalatoskodás, ismerkedés közben vezeti be a friuli nyelvet az iskolai tevékenységek nyelvei közé. A program elnevezése is *Aghis* [víz]. A fél év alatt a gyermekek megnézik, hogy lesz a jégből víz, a vízből pára, a gőzből víz, a vízből hó és abból hóember. Beszélgetnek az időjárásról, összegyűjtik, hányféle megjelenési formája van a természetben a víznek, mire használja az ember a vizet. Közben rajzolnak, tablótak, modelleket készítenek, kísérleteznek. A foglalkozások friuliul zajlanak, a gyerekek előbb szóban kommentálják a tevékenységüket, a tanárral és egymás között is friuliul beszélnek. A következő lépésben, a tabló- és modell-készítéskor először találkoznak nyelvük írásos leképezésével.

A megtalált kb. 70 különböző friuli nyelvű iskolai oktatási program közül elég csak néhánynak a címét kiemelni ahhoz, hogy lássuk, hányféle szempontból lehet az anyanyelvnek az iskolába való bevezetését megközelíteni⁹⁰: „*Hónapról hónapra*”: *munkák és mesék a tűzhely körül; Beszéd, szavalás, ének, tánc; Nyelvtörő; Helytörténet és botanika friuli nyelven; A friuli nyelv és a multikulturalitás; Színház friuli nyelven; Gyökerek a felnövéshez; Friuli: a keltáktól a középkori várakig; Pasolini Casarsaban*.

Szárd iskolák már megvalósított programjainak leírását és teljes dokumentációját is meg lehet találni iskolák honlapján, amelyeket nem ritkán maguk a diákok állítottak össze. Ilyen a Dorgaliban (Kelet-Szardínia) használt szárd nyelvjárás szókincsének és hagyományainak gyűjteménye, amelyet az anyaggyűjtéstől a rendszerezésen át a teljes anyag hozzáférhetővé tételéig szakértők vezetésével 314 általános iskolás diák végzett⁹¹. Az eredmény magáért beszél: az oldalon a dorgali nyelvjárás glosszáriuma (a már ellenőrzött és a még további kutatást igénylő szavakkal együtt 3-4000 szó), dorgali

nyelvjárásban írt versek (három költő művei), imádságok, közmondások, helynevek (5-600 hegy, domb, folyó, tó, forrás stb. elnevezésével), mintegy 300 keresztnév, családi és közösségi ünnepek megnevezése található meg.

Egy másik nagyon szép eredményt hozó program a diákok nagyszülei által játszott játékok összegyűjtése volt⁹². Ezeket a gyerekek a saját családjukban összegyűjtötték, leírták, majd maguk is kipróbálták. Az erről szóló fényképek illusztrációul szolgálnak a program eredményeinek bemutatásához. Az iskola honlapján megtalálható minden egyes játék pontos ismertetése eredeti elnevezésével, az általa mozgósított képességekkel, a résztvevők ajánlott számával és korával, a játék helyszínével, időtartamával, szabályaival, eszközeivel, változataival, a játék menetének helyi nyelvjárásban való részletes leírásával és a fent említett fényképekkel együtt (ld. Függelék 4.b).

A szárd nyelvvel való játékos ismerkedésre egészen egyedülálló programot dolgozott ki az a Maria Teresa Pinna Catte, aki már évekkel az 1999/482. törvény megszületése előtt oktatott szárdul iskolás gyermekeket, majd aki az új szárd sztenderd nyelv, az *LSC* szakértői bizottságának is tagja volt. A *Su Sardu Jocande* [Szárdul játszva] című interaktív program egy CD-ből és két könyvből áll, amelyekben bohócok és rajzfilmfigurák segítségével ismerkedhetnek meg a gyerekek a szárd különböző nyelvjárásaival. A teljes mesékből, dalocskákból, rajzzal illusztrált történetekből álló bőséges tananyag három különböző nyelvváltozatra van kidolgozva: mind az írott forma, mind a hallható dialógusok, történetek, énekek megtalálhatóak mind a három legnagyobb szárd nyelvjárásban. A húsz fejezetre osztott anyaghoz tartozik a feldolgozást elősegítő kérdéssor és a nyelvtani magyarázat is. A program a szárdot második nyelvként megismerő és azt már beszélő gyermekeknek egyaránt szól. A szárdul még nem értő gyerekek segítsége a bohócpáros olaszul beszélő tagja, aki a fejezetek elején félig olasz, félig szárd párbeszédet folytat a másik – a kívánt szárd nyelvjárásban megszólaló – bohóccal. Az elkészült anyagnak kifejezetten szociolingvisztikai célja is van: azt kívánja felfedeztetni a szárdul már beszélő gyermekekkel, hogy a szárd különböző nyelvjárásai főként a fonetika területén térnek el egymástól, és az egyik nyelvjárás birtokában a másik kettő is könnyen érthetővé válik. Az egész mű megjelent már az interneten, és így bármely iskolában könnyen elérhető és alkalmazható⁹³.

Mindkét kisebbségi közösségben alakultak iskolák közötti hálózatok, ahol az iskolák és az osztályok egy nagyobb program különböző témáit osztották fel egymás

között, majd a témák különböző feldolgozását egy helyen tették közzé: pl. egy kiállításon, egy műsoros CD-n, egy web-oldalon, stb.

Ilyen, több iskolát tömörítő szép program volt a *Szardínia nyelve és kultúrája Grazia Deledda művein keresztül* címet viselő is. A résztvevő osztályok a következő témákat dolgozták fel Deledda műveiből kiindulva: mágia, mesék és legendák, helynevek, gasztronómia, a nő szerepe, művészet és kézművesség, gesztusok, zene, stb. A publikált munkák közül kiemelkedik a régi szárd hitvilág képzeletbeli lényekének leírása és rajzai, amelyeket maguk a gyerekek készítettek el⁹⁴ (Ld. Függelék 4.a).

A kérdőívben feltett többi kérdést illetően többször előfordult, hogy találtam a kérdőív keretein kívül részleges válaszokat. A friuli iskolák tapasztalatait összegyűjtő oldalon például a program dokumentátora maga észrevételezi, hogy a programok leírása igen ritkán friuli nyelvű. A tanárok legnagyobb részben olaszul írják saját friuli nyelvű programjaikról, bár ez magyarázható a hasonló program-dokumentációk során kialakult megszokással is. De még a konkrét szövegleírásokban is a tanárok inkább saját friuli nyelvjárásukban fejezik ki magukat, ami mögött a szerkesztő a sztenderd írástól való egyfajta elzárkózást sejt, illetve a helyi valósághoz való szoros ragaszkodást. Szerintem az is lehetséges, hogy egyszerűen jobban ismerik saját nyelvjárásukat, mint a friuli sztenderd változatát. Ez részben választ ad arra a kérdésre, amely azt kutatja, használják-e a tanárok és a diákok az órán saját friuli nyelvjárásukat.

A kérdőívben eredetileg szerepelt volna, mit kell elvégeznie egy átképzésben részesülő más tárgyat oktató tanárnak ahhoz, hogy oktathassa a kisebbségi nyelvet, illetve e nyelven oktathasson. Később ezt a kérdést azért hagytam ki a kérdőívből, mert ez nem változna iskoláról iskolára, és mert ezt az adalékot nem csak a kérdőívben keresztül lehet megtudni. Friuliban az Udinei Egyetem és az *OLF* tart nyelvi kurzusokat a tanárok számára. Az Udinei Egyetem kollokviummal záródó átképzésén a tanároknak legalább 100 órán kell részt venniük és 25 órát kell tartaniuk a tanfolyam alatt kidolgozott terv szerint. Szardínián még csak 2006-ban bízták meg a Cagliari és Sassari Egyetemet a tanárok számára tartandó szárd tanfolyamok tananyagának kidolgozásával.

Előzetes számítások 2002-ben a friuliul tanulni kívánó diákokból körülbelül 2000 hús fő csoport oktatásának megkezdését jelezték előre. Ha a legalacsonyabb óraszámot heti 2 órában állapítjuk meg, ez körülbelül 200 tanárt kívánt volna meg a rendszeres

friuli-oktatáshoz⁹⁵. Csak az Udinei Egyetem kurzusain 80 tanár vett részt 1999 és 2005 között⁹⁶.

A tankönyvekre vonatkozó sok lehetséges kérdésre (a kérdőívben csak az egy- illetve kétnyelvűségekre vonatkozó kérdés szerepel) a friuli nyelvterületen pontos választ ad az Udinei Egyetem által alapított *Friül Lenghe 2000* [Friuli nyelv 2000] konzorcium oktatási szekciójának rendkívül gazdag kínálata. Internetes oldalukon teljes terjedelmükben elérhetővé teszik az általuk szerkesztett tankönyveket⁹⁷, amelyek között találunk kétnyelvű olasz-friuli nyelvkönyvet, friuli nyelvű matematika tankönyvet, természettudományi tankönyvet, latin tankönyvet – amely az olasz kihagyásával közvetlenül a friulival veti össze a Vergilius *Aeneis*-éből származó latin szövegeket –, valamint a szociolingvisztika alapfogalmait friuliul ismertető tankönyvet. Az oldal sokoldalúságának szemléltetésére meg kell említeni, hogy ugyanitt található egy friuli nyelvű rímkészítő program valamint a magyar kisiskolások által is ismert „akasztófa” című szókitaláló játék számítógépes verziója.

A kérdőívek olvasása közben úgy tűnt – és ezt később a számok is igazolták –, hogy Friuliban a nyelv iskolai oktatásának szilárdabb alapjai vannak, és ezek az alapok a tapasztalatok növekedésével egy-egy tanév alatt is egyre szélesebbek és biztosabbak lesznek. Sok, több évre szóló tanterv kap megújuló támogatást a tartománytól, illetve az államtól. Szardíniában mintha ingoványosabb lenne a talaj: egy már elindított program sem biztos, hogy évek múlva is megmarad – és ez nem feltétlenül az eredményességétől függ. Sajnos a fentebb leírt jól megtervezett és nagyon gazdag programok 2000/2001-től kezdődően egy körülbelül hároméves időszakra készültek. Pontosabban egy első lépcsőnek tervezett szakaszban a tartományi önkormányzat ennyi időre adott pénzt az intézményeknek. Az időszak lejárta után a legtöbb helyen a programokat nem tudták folytatni vagy újraindítani, mert a tartomány beszüntette a támogatásukat. Így nem csak a felhalmozott tapasztalat vész el, de az ott elvégzett munka is elértéktelenedik.

Beszédek a kisebbségi nyelvű oktatási programoknak nyújtott állami támogatások adatai is, amelyek részben megmagyarázzák a kérdőív megválaszolásában mutatkozó különbséget a két kisebbség között.

Állami támogatásban a 2005/2006-os tanévben az összes olaszországi kisebbségből 159 óvodának és iskolának a kisebbségi nyelv és kultúra megőrzésére irányuló programja részesült. Ezeket 185 beérkezett tervből válogatták ki, tehát a programok 86%-a kapott

támogatást. Az elfogadott pályázatoknak különösen a kisebbségek szerinti megoszlása érdekes: a két legtöbb támogatást kapó kisebbség a friuli és a szárd, azonban az ilyen programmal rendelkező intézmények száma fordítottan arányos a két kisebbség létszámával. A szárd kisebbség kb. másfélmillió fővel 32 támogatandó oktatási programot dolgozott ki. A friuli kisebbség feleakkora lélekszámával csaknem kétszer annyi sikeres tervet nyújtott be.

Pedig a szárd iskola támaszkodhatna kultúrkörük legélettelibb és saját hagyományaiból következő területeire, a színjátszásra és a költészetre. E két művészeti ág oktatásba való bevezetésének számtalan módja elképzelhető a már meglévő szövegek felhasználásától az új alkotások létrehozásának ösztönzéséig. Új szövegek alkotása e műfajokban természetes átkötés lehetne az iskolán kívül használt informális nyelv és az iskolában használt formálisabb nyelvváltozat között.

Összefoglalás

Tanulmányomban kettős célt tűztem magam elé: egyfelől az 1999/482. számú olasz állami kisebbségvédelmi törvény hatását vizsgáltam a két legnagyobb, ám „nyelvi hátországgal” nem rendelkező olaszországi nyelvi kisebbség nyelvi tervezési folyamataira, másrészt egymás mellé állítottam a két különleges helyzetű közösség vitáit, döntéseit és intézkedéseit a nyelvi tervezés minden szakaszában. Az első problémára a kisebbségvédelmi törvény előtt és után készült szociolingvisztikai felmérések másodelemzésével és saját – kisebb léptékű – felméréseim segítségével kerestem a választ, a két kisebbség különböző kiindulási helyzetének és a nyelvi tervezés során elért eredményeiknek egymás mellé helyezésével. A friuli és szárd közösség vitáit és döntéseit a nyelvi tervezés különböző fázisaiban az 1999/482-es törvény óta eltelt időszakban a két kisebbség sajtójában megjelent anyagok nyomkövetésével és saját felmérésemen keresztül mutattam be.

Mivel a friuli és szárd kisebbség helyzete többek között azért egyedi, mert Olaszországon kívül egyiknek sincs nagyobb, vagy vele hasonló méretű beszélőközössége, amelynek már lenne sztenderd nyelvváltozata, munkám elején tisztáznom kellett két felmerülő fogalom – a *tető nélküli nyelv* valamint a *szigetnyelv* – jelentését, amelyekről kiderült, hogy nem alkalmasak éppen ennek a különlegességnek a kiemelésére és a többi kisebbség helyzetével való szembeállításra. Ezért használtam a címben végül az *önmagukba zárt kisebbségek* kifejezést.

Az Olasz Állam kisebbségpolitikájának történeti áttekintése és a két közösség bemutatása után szociolingvisztikai kutatások elemzésével és másodelemzésével vizsgáltam meg a friuli és a szárd kisebbség nyelvhasználatát és saját nyelvéhez fűződő viszonyát. Az 1999/482. törvény előtti időszakra vonatkozó legfontosabb megállapítások a következők voltak:

- a diglossziás helyzetben mindkét közösségben minden nyelvi készséget illetően jobb az államnyelv elsajátítása a saját kisebbségi nyelv ismereténél;
- a készségek mindegyikében nyilvánvaló a friuli nyelv magasabb szintű ismerete és használata saját beszélői körében, mint a szárd nyelv saját közösségében, ami a két nyelv különböző presztízsére vezethető vissza;

- a szülők a gyerekekkel a kisebbségi nyelvet önmagában vagy az olasszal váltogatva 71%-ban használják Friuliban, Szardíniában mindösszesen 39%-ban; más szóval a szárd saját nyelvhasználati színterén 60%-ban van jelen az olasz nyelv, ami a teljes nyelvvesztés felé vezető út biztos jele;
- a gyerekek egymás között 40%-ban választják kizárólag a friuli nyelvet, a szárdot csak 4%-ban;
- egy csak Friuliban megjelenő biztató új tendencia: a testvéreikkel többen beszélnek friuliul, mint saját szüleikkel.
- mindkét közösség erősen kötődik saját nyelvéhez.

A kiinduláskor, az 1999/482. törvény megszületése előtt tehát a friuli nyelv jobb helyzetben volt saját közösségében, mint a szárd nyelv a sajátjában. Külső támogatás híján már eddig sem lett volna nyilvánvaló a két nyelv fennmaradása, mára azonban a szárd közösség nyelvmegtartó ereje nyilvánvalóan nem elég, és a friulinak is alapvető szüksége van állami támogatásra. A „felülről jövő” intézkedések helyi szinten történő megvalósításához azonban a két közösségnek nagy erőfeszítéseket kell tennie. A két nyelv fennmaradásának záloga ma a sztenderd nyelv, ami Friuliban már a nemzeti törvény előtt is létezett. Szardíniában a sok különböző nyelvjárás között koiné sem alakult ki, és a két legnagyobb nyelvjárás csoport két különböző irodalmi nyelvvel rendelkezik.

A 1999/482. törvény utáni változásokat több megközelítésből vizsgáltam. Egyik részről Haugen nyelvtervezési modelljének alapján igyekeztem nyomon követni a két közösség döntéseit és intézkedéseit a norma-kiválasztás, a norma-kodifikáció, a funkció-kivitelezés és a funkció-kidolgozás során. Végigkövettem előbb a *Limba Sarda Unificada*, az *Egységes Szárd Nyelv* létrehozása és bukása körüli éles társadalmi vitákat, majd a második javaslat, a *Limba Sarda Comuna*, a *Közös Szárd Nyelv* megszületésének nehézségeit, ahonnan kezdve elindulhat ez utóbbinak a társadalommal való elfogadtatása és utólagos korrekciója is. A friulin belüli nem túl markáns nyelvjárásbeli különbségek miatt a koiné kifejlődése és a sztenderd nyelvváltozat (*La grafie uficiâl de lenghe furlane*) meghatározása nem volt annyira akadályokkal teli folyamat, mint a szárd nyelv. A sztenderd nyelvnek a közösséggel való elfogadtatása az utóbbi évtizedben zajlott le, és modernizációja most van folyamatban.

A 1999/482. törvény utáni változásoknak más részről a két nyelv aktuális szociolingvisztikai helyzetének feltérképezésével igyekeztem utána járni. Ebben többek között két, 1999 és 2001 között készült iskolai szociolingvisztikai felmérés volt segítségemre, amelyeknek eredményeiben természetesen még csak nagyon kis mértékben lehet érezni a törvény által elindított változásokat. A két kutatás adataiból az következik, hogy a gyermekek mindkét közösségben kisebb arányban beszélnek otthon a kisebbségi nyelven, mint a szüleik (Friuliban 30%, Szardíniában 20%), és mivel az otthon a kisebbségi nyelvhasználat legfőbb színtere, akár ez lehet az a generáció, amellyel az adott nyelv kihal. Ugyanakkor a friuli iskolai felmérésből kiderül az is, hogy ezek a gyerekek az iskolában négyszer annyit használják a friuli nyelvet, mint az összes többi nyelvhasználati szintéren; a szárd kutatásból pedig az, hogy a gyerekek 65%-a szeretne az iskolában a szárd kultúráról és nyelvről tanulni.

Ezért van rendkívüli jelentősége a két nyelv iskolai oktatásának, amivel kiemelten foglalkoztam az utolsó fejezetben. E nyelvek iskolai bevezetéséről alkotott elképzelések ismertetése után saját felmérésem eredményein keresztül számolok be a két nyelv jelenlegi helyzetéről az oktatásban, és arról, hogyan írta felül a valóság a kérdőívvel megfogni szándékozott leegyszerűsített képet. Ennek a kutatásnak az eredménye bár a szárd nyelv esetében egyáltalán nem biztató, hihetetlenül életteli kezdeményezésekről tesz tanúbizonyságot, amellyel a – problémával gyakran magukra hagyott – tanárok erénnyé varázsolják mindazt, ami ebben a helyzetben nyilvánvaló hátrány: frontális oktatás helyett „terepre” járnak, segédanyagok hiányában szöveggyűjteményeket, glosszáriumokat és szótárakat szerkesztenek a diákokkal együtt.

A bevezetőben feltett kérdések közül néhányra (Hogyan lesz és főleg hogyan marad a két sztenderdizált kisebbségi nyelv élő nyelv az olasszal szemben, amelyet 50-100-szor többen beszélnek körülöttük? Hogyan fogják úgy elterjeszteni saját nyelvük sztenderd változatát, hogy az képes legyen eredetileg soha nem birtokolt területeket is elhódítani az olasz nyelvtől?) csak hosszabb idő elteltével lehet válaszolni. Néhányra azonban már most is megadható a válasz. Ekkora közösségek nyelvi hátország nélkül, önerőből is képesek voltak megteremteni egy nyelvi sztenderdet, ha ez a szárd esetében nem is volt egyszerű folyamat, és a legújabb sztenderd nyelvváltozat közösség általi elfogadása csak remélhető. A két közösség különböző útjai és választásai szoros összefüggésben álltak kiinduló helyzetük különbségeivel, a koiné meglétével illetve hiányával, nyelveik eltérő presztízsével. Úgy tűnik, hogy ekkora közösségek képesek szinte a semmiből és pusztán

önerőből is néhány év leforgása alatt előteremteni mindazt az írásos anyagot (szótárakat, törvényszövegeket, oktatási segédanyagokat, közigazgatási dokumentumokat, stb.), ami egy bármilyen más európai írott kultúrának része; legalábbis a friuli közösség a legjobb úton van e cél felé, és ugyanezek a kezdeményezések megindultak Szardíniában is. Olyan oktatási rendszer előteremtésére, amelyben a kisebbségi nyelv nem tantárgy, hanem az oktatás (a foglalkozás) nyelve, a legfiatalabb korosztálynál már vannak próbálkozások. Az iskolában eddig mindkét közösség elfogadta a gyermek saját nyelvjárását, és mivel a sztenderd nyelvnek a fent leírtak miatt ma még viszonylag kicsi a szerepe az oktatásban, nem is veszély a friss sztenderd nyelv ezáltal történő „szétforgácsolódása”.

A beszélőközösségek, az iskolák és a tanárok erőfeszítéseinek talán remélhető egy másodlagos hatása is. Az, hogy a gyerekek az iskolában egyre többet használhatják kisebbségi nyelvüket, és számukra természetessé válik annak formális nyelvhasználati szituációkban való alkalmazása is, a szülők számára fontos jel lehet nyelvük presztízsének növekedéséről. Mindezek együttes hatása elvezethetne e nyelvek családbeli pozíciójának erősödéséhez is. Ennek azonban ismét külső feltétele van: a kisebbségi nyelvek oktatásának stabilitása és kiszámíthatósága.

Mint ahogy láttuk, a friuli és a szárd nyelvközség képes volt kisebbségi helyzetben, egy határon túli, azonos nyelvű, sztenderd változattal már bíró közösség segítségével megteremteni saját nyelvének sztenderd változatát, majd nekilátni a nyelv elterjesztésének és modernizációjának. Ezek az erőfeszítések a nyelvhez való erős kötődéséről tesznek tanúbizonyságot, ez azonban csak egy része a közösség nyelvmegtartó erejének. Ha a közösség már nem képes a mindennapokban legalább eredeti nyelvhasználati színterein beszélni a nyelvet, ezek az intézkedések hiábavalóak lesznek. A friuli nyelv esetében a legfontosabb nyelvhasználati színtéren, a családon belül biztató jelenségek mutatkoznak, amelyet az iskolai friuli-oktatás remélhetőleg még megerősít. A szárd esetében az alapvető probléma a nyelv családbeli szerepének csökkenése, illetve ezzel párhuzamosan az olasz nyelv térnyerése. Ezt a folyamatot az iskola önmagában nem képes megfordítani, a szárd iskolai nyelvoktatás sikeréhez szükség lenne arra a szilárd alapra, amelyet csak az otthoni nyelvhasználat tud megteremteni.

A két közösség konkrét példáján jól látható, hogy a nyelvi tervezési folyamatok sikeres kimeneteléhez önmagában sem a közösség erőfeszítései, sem a többség támogatása nem elég. E kettőnek folyamatos összhangban kell együttműködni, és a nyelv sorsára a végleges választ egy harmadik tényező fogja megadni: a beszélőközösség konszenzusa és mindennapi gyakorlata.

LA STANDARDIZZAZIONE LINGUISTICA DI COMUNITÀ MINORITARIE CHIUSE IN SÉ

I processi di pianificazione linguistica delle comunità friulana e sarda prima e dopo la legge nazionale sulla loro tutela

I Introduzione

Si è scelta l'espressione *comunità minoritarie chiuse in sé* per supplire alla mancanza di concetti in grado di esprimere la situazione particolare delle comunità sarda e friulana rispetto ad altre minoranze linguistiche presenti sul territorio italiano. La peculiarità di queste due minoranze risiede nella mancanza di un proprio "retrotterra linguistico" oltre i confini italiani, a cui fare riferimento o ricorso durante l'intero processo di pianificazione linguistica. Dato che alle minoranze friulana e sarda non corrispondono comunità a loro assimilabili oltre i confini nazionali, che abbiano già sviluppato una varietà standard della propria lingua, all'inizio del nostro lavoro abbiamo dovuto identificare un termine opportuno a segnalare questa caratteristica speciale. Per questo motivo, era necessario chiarire il significato preciso di due termini – *lingua senza tetto e isola linguistica* – che infine non si sono rivelati adatti a evidenziare la situazione specifica delle comunità in questione e a metterle in contrasto con altre minoranze italiane.

La legge 482/1999, che aveva riconosciuto per la prima volta la lingua friulana e sarda a livello statale, era la prima legge nazionale recante norme per la tutela di più minoranze italiane⁹⁸, e si trattava di un ordinamento la cui promulgazione era stata rimandata per decenni, a partire dalla stessa Costituzione della Repubblica.

In seguito alla legge nazionale 482 le due comunità, per dare attuazione alla legge – cioè per introdurre le due lingue nell'insegnamento (nei cicli previsti per l'istruzione obbligatoria), per applicarle in modo unitario nella pubblica amministrazione, nella giustizia, nei mass media –, affrontarono per la prima volta il problema della creazione e diffusione di uno standard ufficialmente riconosciuto e accolto dalle rispettive comunità, il tutto da risolvere in tempi abbastanza brevi.

La presenza o la mancanza di una comunità assimilabile in possesso di una lingua standard, è una questione vitale nel mantenimento di una lingua minoritaria che ha appena ottenuto il diritto di essere applicata in contesti formali dominati esclusivamente dalla lingua dello stato. Si pensi ai vantaggi di una minoranza la cui lingua è lingua nazionale in uno stato vicino: in questo caso si potrà utilizzare lo standard già elaborato nell'insegnamento, nei mass media, nell'amministrazione pubblica, nella giustizia; mentre, nei casi contrari, si verificheranno varie difficoltà, da parte di una minoranza a sé stante, di elaborare la varietà standard della propria lingua, di renderla accettabile a tutta la comunità, di diffonderla tra i parlanti, di "eivarla" per l'uso nei domini più alti, di modernizzarla, di produrre adeguati strumenti linguistici, dizionari, grammatiche, testi scolastici, moduli e insegne, di provvedere alla traduzione di leggi, normative e delibere nella varietà standard, di organizzare la formazione di insegnanti, interpreti, addetti al lavoro capaci di utilizzare la lingua in modo affidabile. La comunità friulana e sarda appartengono a questo ultimo gruppo di lingue, che devono elaborare le loro varietà standard partendo praticamente dal nulla.

Il tema della dissertazione è duplice: esaminare gli effetti della legge nazionale

482/1999 sui processi di standardizzazione della lingua delle due maggiori minoranze d'Italia, che sono però prive di "retrotterra linguistico", e paragonare le strade percorse dalle due comunità verso la lingua standard, vale a dire il complesso di interventi, dibattiti e decisioni prese dalle comunità in ogni fase della pianificazione linguistica. Per poter valutare gli effetti della legge, abbiamo eseguito l'analisi secondaria di ricerche sociolinguistiche internazionali e locali, e utilizzato gli esiti delle nostre ricerche sociolinguistiche – realizzate su campioni di minori dimensioni –, mettendo a confronto le ben diverse situazioni di partenza delle due comunità e i diversi risultati nel campo della normalizzazione linguistica all'indomani della legge 482. Al fine di rivelare le motivazioni connesse alle decisioni in ogni fase della pianificazione linguistica, abbiamo esaminato i materiali apparsi su quotidiani e periodici diffusi dalle due minoranze. Poiché riteniamo la scuola uno dei più importanti domini per il mantenimento e il recupero della lingua, abbiamo dedicato l'ultimo capitolo al problema dell'introduzione di queste lingue nell'insegnamento scolastico. Dopo aver sommato la presenza delle lingue minoritarie a scuola lungo tutta la storia dell'Italia unita, abbiamo preso in esame le teorie della possibile introduzione di queste due lingue nell'insegnamento scolastico, elaborate negli ultimi anni soprattutto da intellettuali particolarmente impegnati nella difesa di queste lingue. Infine abbiamo eseguito una ricerca sociolinguistica presso le scuole elementari e medie friulane e sarde, allo scopo di illustrare i metodi d'insegnamento di queste lingue minoritarie, applicati dalle due comunità.

Prima di esaminare i differenti percorsi affrontati dalle due comunità, è importante notare che una delle differenze più importanti dal punto di vista dell'elaborazione dello standard consiste nel fatto che all'inizio del processo la comunità friulana era già in possesso della koiné formatasi precedentemente in modo spontaneo, mentre la comunità sarda è ancora oggi priva di koiné. È inoltre rilevante come la scrittura abbia radici plurisecolari in ambedue le lingue, pur rispecchiando sempre le peculiarità dei dialetti. I primi documenti scritti in sardo risalgono al XI secolo, quelli friulani al XII e XIII secolo. Oltre a questo, entrambe le lingue possono vantare ricche tradizioni letterarie e una vasta produzione di poesia contemporanea, mai però contrassegnate dal carattere di unitarietà linguistica.

II La situazione linguistica e la politica linguistica dello Stato Italiano

Nel primo capitolo dell'elaborato, basandoci sulle fondamentali opere di De Mauro (De Mauro 1970) e di Devoto (Devoto 1995), abbiamo cercato di rappresentare la situazione linguistica dell'Italia, dividendola in una prima fase che parte dall'unificazione della Penisola fino alla nascita della legge 482/1999, e in una seconda fase che dura dal 1999 fino ai giorni nostri. L'anno 1999 traccia una linea di confine tra i due periodi, nel primo dei quali la maggior parte delle minoranze linguistiche dell'Italia visse quasi priva di ogni diritto di tutelare la propria lingua, dopo di che, nel secondo segmento temporale, la salvaguardia dei diritti di dodici comunità ha ricevuto una garanzia statale.

Nonostante il riconoscimento dei diritti linguistici delle comunità tutelate dalla legge 482/1999, non sono ancora cessati i dibattiti sulla legalità di privilegiare determinate lingue tramite interventi statali. Alla fine del capitolo forniamo un breve riassunto degli argomenti contro la tutela di queste minoranze, nonché una breve analisi dei diritti linguistici dell'umanità, individuali e comunitari, in base al modello proposto da Skutnabb-Kangas (Skutnabb-Kangas 1997).

La legge 482/1999 fornisce determinate basi teoriche per una valorizzazione dei diritti linguistici individuali, nel senso che i membri delle comunità friulana e sarda – e di altre dieci comunità – hanno il diritto di identificarsi con la propria madrelingua, di impararla insieme alla lingua ufficiale dello stato con l'aiuto di insegnanti bilingui, e di

utilizzarla nell'istruzione di base e in contesti formali. Prima del 1999 era generalmente solo il primo di questi diritti ad essere riconosciuto ed esercitato adeguatamente. La situazione dei diritti linguistici comunitari presenta un quadro simile: prima della legge nazionale si concedeva solo il diritto all'esistenza e alla differenza. I diritti alla promozione e valorizzazione della lingua, al mantenimento di scuole di madrelingua, a prendere parte alla vita politica del Paese, sarebbero potuti nascere come idee o sussistere nella pratica all'interno delle comunità minoritarie, ma lo Stato Italiano non li avrebbe sovvenzionati in nessun modo.

III La situazione peculiare delle minoranze friulana e sarda rispetto ad altre minoranze linguistiche dell'Italia

Oltre a quanto già descritto nell'Introduzione sulla mancanza di un "retrotterra linguistico" per i modelli ai quali fare riferimento in tutto il processo della pianificazione linguistica, per meglio illustrare sia i tratti analoghi che quelli dissimili riguardo alle situazioni delle due minoranze, abbiamo cercato di delinearne i motivi geografici, storici, economici e politici. Abbiamo inoltre completato il quadro con un riassunto delle opinioni dei linguisti che ormai da decenni ritenevano il friulano e il sardo delle lingue autonome in seno alle lingue romanze. Per dimostrare lo status di queste lingue prima del 1999, abbiamo utilizzato il sistema proposto da Bochmann (Bochmann 1993: 47-50), secondo il quale il friulano era una lingua senza *status* ufficiale, non sovvenzionata dallo stato, mentre il sardo godeva dello *status* ufficiale a livello regionale dal 1997, anche se non era sovvenzionata dallo stato. In questo periodo era differente anche il livello di standardizzazione delle due lingue: mentre il friulano era già standardizzato, il sardo aveva varietà letterarie non standardizzate.

Dal punto di vista della reciprocità, abbiamo ritenuto importante illustrare il significativo fenomeno per cui le due minoranze esaminate hanno seguito con attenzione, vicendevolmente, il complesso di decisioni e risultati verificatisi ed ottenuti durante tutto il processo della pianificazione linguistica.

IV Leggi internazionali, nazionali e regionali in materia dei diritti delle due minoranze

Il terzo capitolo intende fornire una lettura organica delle basi giuridiche della tutela delle lingue in questione, analizzando prima le leggi internazionali e nazionali attualmente vigenti in materia di diritti delle minoranze linguistiche, per poi comparare i rispettivi statuti speciali delle Regioni Friuli-Venezia Giulia e Sardegna, e delineare infine il quadro delle "battaglie" portate avanti dalle due comunità per ottenere la regolamentazione dei propri diritti linguistici.

Dopo aver presentato il quadro di quanto *de iure* spetterebbe alle lingue minoritarie in questione, nei capitoli seguenti si verifica cosa succede *de facto*.

V La situazione sociolinguistica delle comunità friulana e sarda prima della legge 482/1999

Per poter mettere a confronto le singole situazioni sociolinguistiche delle due comunità dopo la legge nazionale 482, è necessario conoscere la situazione di partenza, esaminata

in ricerche internazionali e locali effettuate in tempi differenti presso le due comunità. A questo scopo abbiamo utilizzato anche i risultati della ricerca sociolinguistica da noi eseguita tra l'agosto del 1998 e il gennaio del 1999. Le affermazioni tratte dalle indagini che si riferiscono al periodo precedente la legge 482 erano le seguenti:

- nella situazione di diglossia di ambedue le comunità, la conoscenza della lingua statale si è dimostrata di più alto livello rispetto alla conoscenza della propria lingua minoritaria, nel campo di ogni competenza linguistica;
- sono risultati evidenti sia la conoscenza migliore che l'uso più frequente della lingua friulana tra i propri parlanti, rispetto alla conoscenza e all'uso della lingua sarda presso la comunità sarda;
- i genitori, nel dialogo con i propri figli, parlano in friulano o in friulano misto con l'italiano, nel 71% dei casi, mentre in sardo o in sardo e italiano, ciò si verifica solo nel 39% dei casi; nel dominio stesso della lingua sarda, dunque, l'italiano è presente in più del 60% dei casi, il che segnala un fattore determinante di tendenza alla perdita totale della lingua minoritaria;
- nella comunicazione tra gli adolescenti ed i giovani, si sceglie la lingua friulana nel 40% dei casi, mentre la lingua sarda solo nel 4% dei casi;
- una tendenza positiva apparsa in Friuli è quella della comunicazione tra fratelli, in cui si usa di più la lingua friulana, rispetto alla comunicazione con i genitori;
- entrambe le comunità hanno forti legami con le rispettive lingue minoritarie.

Quindi, prima della legge 482/1999 la lingua friulana si trovava, nella propria comunità, in una situazione migliore rispetto al ruolo svolto della lingua sarda nel cerchio dei sardoparlanti. In mancanza di sovvenzioni esterne, non si manifestava chiaramente la capacità delle due lingue di sopravvivere, mentre oggi si rivelano indubbiamente insufficienti, da parte della comunità sarda, gli sforzi necessari a mantenere la propria lingua, e anche la comunità friulana mostra il forte bisogno di aiuti da parte dello Stato. Per mettere in pratica a livello locale le disposizioni arrivate "dall'alto", le due comunità devono infatti compiere sforzi enormi. Attualmente la condizione primaria a che si verifichi il mantenimento delle due lingue è l'esistenza della varietà standard, che in Friuli era stata già elaborata prima della legge 482. Tra i dialetti della lingua sarda non si è ancora formata una koiné e i due dialetti maggiori hanno due distinte varietà letterarie illustri.

VI Come cambia la situazione sociolinguistica delle comunità friulana e sarda, dopo la legge 482/1999

Delineata la situazione di partenza di entrambe le comunità linguistiche prima della legge sulla tutela delle lingue minoritarie, possiamo analizzare da più punti di vista i cambiamenti delle singole situazioni sociolinguistiche dopo la promulgazione della legge nazionale: da una parte abbiamo osservato gli sviluppi delle decisioni che sono state prese in seguito all'adozione della regolamentazione e gli interventi applicati dalle due comunità in ogni fase della pianificazione linguistica, in base al modello proposto da Haugen; da un'altra prospettiva abbiamo tentato di registrare i cambiamenti seguiti alla legge 482, analizzando le situazioni sociolinguistiche attuali delle due minoranze e mettendole a confronto tra loro, oltre che con le rispettive situazioni precedenti.

VI. 1. Il processo della pianificazione linguistica presso le due comunità

Secondo il modello ideato da Haugen (Haugen 1983), i fattori principali della pianificazione linguistica sono:

- 1) la scelta della norma, cioè della varietà linguistica che servirà da base alla lingua standard,
- 2) la codificazione, cioè la grafizzazione, la grammaticalizzazione e la lessicalizzazione della norma scelta

e infine, perché queste due fasi non rimangano semplici teorie:

- 3) l'attuazione della funzione, cioè l'atto di far accettare la norma codificata dalla comunità e diffonderne l'uso,
- 4) l'elaborazione della funzione, cioè il continuo aggiornamento della lingua standard.

VI. 1. 1. La pianificazione linguistica del friulano

Per le differenze non molto marcate tra i dialetti del friulano, la problematicità dei processi di formazione spontanea della koiné – la varietà parlata a Udine e nei dintorni che prendeva a modello la lingua letteraria friulana – e di definizione della varietà standard, registra un livello sicuramente inferiore rispetto al caso della lingua sarda.

Il *Nuovo Pirona*, dizionario edito per la prima volta nel 1871, è ancora oggi utilizzato in Friuli. Le discussioni sulla grafia friulana normalizzata si sono svolte in gran parte sempre sul tema della segnalazione delle consonanti dolci prepalatali peculiari del friulano: per fare un esempio, ricorderemo che il sistema ortografico realizzato nel 1920 da Ugo Pellis, direttore della Società Filologica Friulana aveva seguito interamente l'ortografia italiana. Perciò la Filologica Friulana, dopo il 1945, introdusse dei grafemi nuovi per segnalare le consonanti in questione.

Nel 1986 una commissione di esperti istituita dalla provincia di Udine e capeggiata dal professor Xavier Lamuela⁹⁹, elaborò una nuova proposta per la Filologica, che modificava appena la grafia ormai accettata. La *grafie furlane normalizade* venne ufficializzata 10 anni più tardi¹⁰⁰. È importante notare che nonostante il titolo della descrizione del friulano standard segnali solo la standardizzazione della grafia, le sue regole si riferiscono anche alla morfologia ed alla sintassi.

Sospettiamo che la normalizzazione della grafia non dovesse essere un processo del tutto privo di conflitti, poiché, come si legge nel paragrafo della legge regionale 15/1996¹⁰¹, "la Regione, gli Enti locali (...) non sostengono finanziariamente, neppure indirettamente corsi e scuole in cui si insegna una grafia diversa da quella ufficiale". Tale grafia doveva quindi già sussistere nella vita pubblica friulana, altrimenti non ci sarebbero state ragioni per una formulazione tanto drastica. Con questo ragionamento abbiamo cominciato quindi a cercare una proposta di grafia normalizzata diversa da quella della Filologica.

Gianni Nazzi, anch'egli membro della commissione presieduta dal professor Lamuela¹⁰², non accettò l'ortografia ufficiale: pubblicò il *Dizionario Italiano-friulano, friulano-italiano* prendendo a modello il *Dizionario* di Faggin invece che quello di Pirona, e per molto tempo il suo lavoro non venne preso in considerazione dai sostenitori della grafia ufficiale. Il fatto che nonostante questo da alcuni anni sia nata una collaborazione tra lo studioso e le autorità incaricate della standardizzazione, lo si deve alla decisione dell'Editore Vallardi di pubblicare proprio il dizionario del Nazzi.

Per le differenze di ritmo dei processi di pianificazione linguistica presso le due comunità, in realtà solo nel caso del friulano possiamo parlare di metodi applicati per la diffusione della varietà standard e per la sua approvazione dalla parte della comunità.

Per lunghi anni alle decisioni teoriche non seguì l'attuazione della funzione, ovvero

la nascita dell'ortografia standardizzata non portò con sé una propaganda maggiore della lingua ufficiale. Oggi la situazione è ormai cambiata¹⁰³: a Udine e dintorni, quale zona più attiva nell'introduzione della *marilenghe* nella pubblica amministrazione, i documenti ufficiali sono bilingui, come anche il sito internet della provincia e le informazioni al pubblico. Le delibere del Comune riguardanti la lingua friulana vengono pubblicate in edizione bilingue, eppure durante le sedute della Giunta Regionale l'uso del friulano non è ancora entrato nell'uso normale.

Per facilitare l'uso della lingua standard negli uffici pubblici, nel 2004 venne realizzato un pacchetto costituito da un manuale della grafia ufficiale, moduli ed atti amministrativi in friulano e un dizionario giuridico amministrativo italiano-friulano, con due CD Rom contenenti il dizionario ortografico e il correttore ortografico friulano. A nostro parere, l'iniziativa è esemplare sotto tutti gli aspetti: per l'intenzione chiara degli ideatori di un uso molto pratico e anche per l'accurata realizzazione.

I nomi di alcuni comuni e parte della segnaletica stradale, erano bilingui anche prima della legge 482/1999, mentre oggi è stato avviato un progetto che riguarda la questione delle iscrizioni bilingui nei vari edifici dell'Università di Udine. È interessante che sia stato Nazzi a eseguire la traduzione delle tabelle ed i curricula dei friulani più famosi a cui dedicare i luoghi universitari.

Due lacune negli aspetti cruciali dell'attuazione della funzione non sono state riempite a tutt'oggi: nonostante le ampie esigenze della comunità, l'istruzione regolare in friulano non ha ancora una struttura funzionale ed elaborata, e nonostante i contratti stipulati con la RAI, non ci sono ancora programmi televisivi regolari secondo quanto prescritto dalla legge.

Tra le iniziative delle due comunità volte a rendere la loro lingua adatta a esprimere la realtà odierna (cioè le iniziative dell'elaborazione della funzione) nella nostra dissertazione abbiamo presentato in un quadro generale quanto avvenuto nei settori dell'economia, dell'amministrazione pubblica, della tecnica, delle scienze e della cultura, mentre abbiamo esposto più dettagliatamente i passi compiuti dalle due comunità in uno dei domini più tradizionali (la religiosità e le sue istituzioni) e in uno dei domini più moderni (internet).

Come primo passo per la modernizzazione della lingua friulana è stata fondata la Società scientifica e tecnologica friulana, che ha il fine di rendere la lingua friulana parlata e scritta adatta ad un uso tecnico e scientifico di alto livello. I membri della società sono docenti universitari, ricercatori, periti tecnici (Strassoldo 2004). Inoltre, l'Università di Udine ha elaborato quattro nuovi dizionari tecnici (economico, dei trasporti, edilizio, informatico) compiendo un passo notevole sul campo dell'elaborazione della funzione.

VI. 1. 2. La pianificazione linguistica del sardo

Nel caso del sardo la situazione è più complessa. Oltre ai due gruppi di varietà – quello logudorese e quello campidanese – sono presenti nell'isola molte altre varietà – all'interno della “famiglia” del sardo, ma anche al di fuori di essa. Secondo vari concetti molto diffusi tra i parlanti, per le differenze molto marcate manca anche l'intelligibilità tra le differenti varietà del sardo. Il dominio d'uso delle varietà è molto stretto: si usano quasi esclusivamente in famiglia e con il vicinato e, a eccezione della poesia – molto praticata –, in maggior parte solo nella forma parlata.

VI. 1. 2. 1. Concetti precedenti alla *Limba Sarda Unificada*

Nel caso in cui manca una koiné, la prima fase della pianificazione linguistica è la scelta della varietà per la base della lingua standard. Le decisioni da prendere in questa fase portano con sé pericoli eventualmente acuti, sia perché il tempo a disposizione è prestabilito, sia perché le decisioni devono essere coscienti, non essendoci più tempo per i processi spontanei. Così il compito della Commissione Regionale per la Lingua Sarda¹⁰⁴ nominata dalla Regione nel 1999, era di elaborare un'ipotesi di normalizzazione ortografica e un progetto di unificazione linguistica.

Prima della *Lingua Sarda Unificata* (o *Limba Sarda Unificada*, in seguito abbreviata in *LSU*) ovviamente esistevano già altri concetti, sempre in contrasto tra loro, della possibile standardizzazione del sardo.

1) La prima iniziativa mirante alla conservazione del sardo era un sito web delle Università di Berlino e di Colonia, scritto interamente in sardo¹⁰⁵. La reazione degli utenti era sorprendente: anch'essi cominciarono a scrivere in sardo ai redattori. Visto che lo standard sardo non esisteva ancora, tutti scrivevano nella propria varietà e con l'ortografia da ognuno ritenuta più adatta. Questo processo condusse lentamente ad un primo superamento di barriere psicologiche molto rigide, come per esempio la negazione della mutua intelligibilità, senza la quale la standardizzazione non avrebbe mai potuto avere una base sociale considerevole. Le caratteristiche di internet – l'aspetto scritto, la comunicazione con interlocutori sconosciuti – non sembravano molto adatte a questo compito, eppure il sardo cominciò ad uscire dal suo dominio più stretto. Internet è uno dei domini in cui la koiné potrebbe formarsi in modo spontaneo – ovviamente in tempi più lunghi.

Secondo altre concezioni, il processo di standardizzazione può essere affrettato, oppure svolto, con altri metodi.

2) Già nel primo momento della nomina della Commissione della *LSU* il professor Pittau protestò contro l'artificialità dell'unificazione linguistica "fatta a tavolino" e con esperti stranieri¹⁰⁶. Anzi, qualificò tutta l'iniziativa come pericolosa, perché secondo lui essa avrebbe potuto condurre alla perdita totale dell'appoggio dei parlanti del sardo, visto che il professore considerava utopico anche l'accordo tra i parlanti delle due macro-varietà. Egli riteneva assolutamente normale la coesistenza di più varietà che avessero una propria letteratura e soprattutto una comunità di parlanti attivi. L'opinione dello studioso, col tempo, si modificò da più punti di vista.

3) Bolognesi, professore dell'Università di Amsterdam, definì antiquati i concetti di Pittau (Bolognesi 1999), perché quest'ultimo riteneva inevitabile la scelta tra le varie forme delle varietà differenti e non considerava possibile la loro coesistenza in un unico standard come accade per i sinonimi (p.es. gli italiani *ora* e *adesso*). Bolognesi riteneva realistica solo l'unificazione della scrittura la cui pronuncia avrebbe potuta variare da un paese all'altro. Ma lo standard non poteva essere creato semplicemente dalla variante scritta delle due varietà principali, visto che essa non sarebbe stata accolta da nessuna delle comunità parlanti. Le basi della scrittura standard si trovano nelle strutture profonde del sardo, perché – ritiene Bolognesi – "le *Forme Sottostanti* delle parole sono fundamentalmente identiche in tutte le varietà del sardo" (Bolognesi 1999). Non era il solo a difendere quest'idea: Pellegrini aveva dichiarato qualcosa di simile già nel 1975 (Pellegrini 1975:82).

Bolognesi si scontrò anche con la proposta del professor Blasco Ferrer (Blasco Ferrer 1994) che avrebbe esteso il logudorese ritenuto "di norma" a dialetti centro-orientali e il campidanese "di norma" a quelli del sud. Secondo Bolognesi, queste sono "idealizzazioni che semplificano arbitrariamente la complessità della realtà linguistica

dell'isola costituita invece dai dialetti locali" (Bolognesi 1999).

Dopo tutto questo, l'Assessore alla Pubblica Istruzione invitò ancora nello stesso anno i professori Pittau, Bolognesi e Blasco Ferrer ad accettare il ruolo di membri della Commissione Regionale per la Lingua Sarda¹⁰⁷.

Anche Blasco Ferrer criticò il modello di Bolognesi (Blasco Ferrer 2001) per aver proposto un rapporto diretto tra la grafia dello standard e le varie pronunce locali. Secondo Blasco Ferrer, un sistema standard deve avere una pronuncia standard, anche perché l'uso delle varie pronunce applicate allo standard può creare problemi anche nella comprensione.

Secondo l'opinione di Jones, linguista non membro della Commissione (Jones 2001), l'uso ampio del sardo potrebbe essere ottenuto proprio tramite l'appoggio alla varietà dialettale sarda. Si proporrebbe ai parlanti di rendere meno marcate le caratteristiche peculiari della propria varietà, nella comunicazione con i parlanti di un'altra area. Così, lo standard sardo potrebbe formarsi nelle interazioni vere e spontanee secondo le "forze del mercato". La realizzazione spontanea di questo piano è descritto da Bolognesi nella pronuncia dei parlanti di Ovodda (Bolognesi 1999), ma nello stesso studio viene descritta anche l'attitudine negativa vissuta dallo studioso: "l'antica *disamistade* fra *cab'e sus* e *cab'e jossu* (...) non è stata ancora superata da tutti" (Bolognesi 1999).

VI. 1. 2. 2. La LSU

Il compito della Commissione della *LSU*, come abbiamo visto, era doppio: eseguire sia la scelta tra le varietà per la base dello standard, sia la codificazione della norma. Un grande risultato dell'iniziativa sarebbe stato invece riuscire a far collaborare degli scienziati precedentemente in contrasto d'opinione tra loro.

Le norme basilari di ortografia, fonetica, morfologia e lessico della lingua sarda standard, vennero pubblicate in un volumetto di 50 pagine, nel 2001. Dopo aver steso le basi di un'ortografia unitaria, la Commissione propose esplicitamente la sua pronuncia, secondo le regole fonetiche locali.

L'Assessore alla Pubblica Istruzione dichiarò che la *LSU* non voleva essere esclusiva, ma complementare alle altre varietà del sardo. Inoltre, indicò che il dominio futuro della *LSU*, secondo le intenzioni dei promotori, sarebbe stato l'uso formale della lingua sarda. Se invece leggiamo più attentamente la sua introduzione al testo della *LSU*, possiamo scoprire che il dominio da fornire alla lingua standard non equivaleva alle intenzioni dichiarate in precedenza: "La *LSU* (...) si candida ad essere un sistema di comunicazione di uso più ampio e generale, la lingua per gli usi formali, nell'amministrazione, nella radio e tv, nei quotidiani, nei periodici e nell'editoria, nella scuola, nel commercio, nel turismo, nell'economia". (*LSU* 2001: 4)

Le reazioni della comunità alla *LSU* furono molto negative, e Calaresu (Calaresu 2002) ne fornì un riassunto dettagliato e sistematico, sottolineando prima di tutto come si trattasse di una lingua non rappresentativa, per la sua inclinazione verso il logudorese – concetto espresso anche da altri, fino a originare un vero e proprio movimento di protesta.

Calaresu richiamò l'attenzione sul fatto che la Legge Regionale 26/1997¹⁰⁸ aveva previsto il censimento del repertorio linguistico dei sardi, che però non venne mai compiuto, neanche considerando che un'indagine simile sarebbe stata molto utile prima della stesura della *LSU*. Facendo quest'indagine oggi, probabilmente non si avrebbero gli stessi risultati di allora, proprio per gli eventi accaduti nel frattempo.

L'autore indicò anche la mancata comunicazione dell'intero processo, come per esempio si verificò per la composizione della Commissione, per le motivazioni delle decisioni, ecc. L'errore più grave, secondo Calaresu, consisteva nel fatto che per due anni la comunità si era aspettata una *normalizzazione ortografica*, mentre poi sarebbe stato evidente che si trattava in realtà della *normalizzazione della lingua per l'uso scritto*.

Altri critici della *LSU* richiamarono l'attenzione sugli interessi editoriali nel rapporto sproporzionato tra logudorese e campidanese, visto che una volta ottenuta una lingua standard, ci si sarebbe aspettati una grande richiesta di grammatiche, dizionari e testi scolastici.

Come più tardi divenne chiaro da un'intervista fatta a Bolognesi, la variante attuale della *LSU* era frutto di un'imposizione politica. Nonostante la variante finale non venisse alla fine approvata da tre membri della Commissione, fu comunque pubblicata con i loro nomi.

VI. 1. 2. 3. Altri modelli successivi alla *LSU*

Il modello *Limba de Mesania* era stato illustrato da Mario Puddu già nel 2001. Secondo il professore, per una lingua unificata potrebbe servire da base la varietà parlata tra le due macro-varietà, dopo aver unito in sé elementi sia del logudorese che del campidanese.

Nella *Limba de Mesania* si regolamenterebbe solo l'ortografia della lingua standard, mentre i parlanti potrebbero utilizzare ognuno la propria varietà sia nel parlato che nello scritto. Puddu pensava di utilizzare la *Limba de Mesania* esclusivamente nell'amministrazione pubblica della Regione, e solo nella comunicazione in uscita (fuori e dentro la Sardegna a livello nazionale ed internazionale). In altri domini (a scuola, nei mass media, nell'arte, ecc.) sarebbero rimaste in uso le altre varietà.

La *Limba de Mesania* ha risposte pronte per i punti che della *LSU* sono stati criticati, come si vede nello schema seguente:

<i>LSU</i>	<i>Limba de Mesania</i>
parziale	rappresenta ambedue le macro-varianti, visto che unisce gli elementi di entrambe
imposta dall'alto	democratica
artificiale, "fatta a tavolino"	naturale, perché è una varietà viva, parlata dalla propria comunità

È curioso come anche Bolognesi – dopo essere stato membro della Commissione della *LSU* – avesse sottolineato le caratteristiche democratiche della *Limba de Mesania* (Bolognesi 2005). In un suo saggio precedente erano stati sottolineati anche i punti eventualmente problematici della proposta (Bolognesi 2002):

- 1) anche se tutti sarebbero capaci di leggere la lingua ufficiale, a scriverla ci riuscirebbero solo i parlanti della varietà in questione;
- 2) è dubbio che la varietà di un paese possa diventare la lingua di prestigio delle grandi città;
- 3) l'uso della propria parlata locale a scuola condurrebbe a problemi più gravi, considerando che ogni paese dovrebbe elaborare i propri materiali didattici.

Oltre a tutto questo, una ragione comune contro la *Limba de Mesania* consisteva nel fatto che la comunità dei parlanti sarebbe stata molto stretta e non avrebbe posseduto una vasta tradizione letteraria.

Nel 2004 la Regione accolse sia la proposta della *LSU*, sia quella della *Limba de*

Mesania.

Ancora nel 2004, in un articolo apparso sul periodico *Paraulas*¹⁰⁹ gli autori della *LSU* vennero accusati di aver creato la proposta della *Limba de Mesania* per annullare in apparenza la base delle critiche più gravi contro la *LSU*, cioè la sua parzialità. L'autore dell'articolo riteneva che nel caso di una scelta da parte della Regione favorevole alla *Limba de Mesania*, sarebbe stato molto semplice renderla la lingua ufficiale della Regione, e che con l'aiuto degli scrittori, della scuola e dei mass media si sarebbe potuti arrivare gradualmente ad una lingua comune e democratica.

Sullo stesso organo Virdis, professore di linguistica sarda all'Università di Cagliari¹¹⁰, metteva in discussione il fatto che il sardo dovesse per forza arrivare senza ritardi all'unità linguistica. Secondo le sue idee, in una fase provvisoria sarebbero potuti coesistere due standard: uno logudorese, e l'altro campidanese. Poi ci si sarebbe dovuti impegnare affinché tra le due comunità maggiori si formasse una comunicazione continua, e non solo linguistica. Quest'ultima osservazione mette in rilievo un problema basilare della standardizzazione: la separazione totale delle due comunità maggiori, a proposito della quale Calaresu scrive che la *LSU* aveva finito "per alimentare in molti la certezza che esistano due blocchi socio-culturali contrapposti, corrispondenti alle aree di diffusione di sardo logudorese e sardo campidanese" (Calaresu 2001: 11).

È per questo che Virdis richiamava l'attenzione sull'opportunità del linguaggio della burocrazia, in cui il lento avvicinamento delle due macro-varietà avrebbe suscitato meno sentimenti negativi, essendo il dominio meno carico di implicazioni soggettive.

VI. 1. 2. 4. La *Limba Sarda Comuna* (LSC)

Dopo il fiasco della *LSU*, la Regione istituì una nuova Commissione di esperti nel 2005¹¹¹, incaricata di eseguire un'indagine sociolinguistica sull'uso del sardo nell'isola, di identificare un codice linguistico da utilizzare nella comunicazione in uscita dell'amministrazione regionale e di elaborare un sistema ortografico comune.

La seconda lingua standard ufficiale, la *Limba Sarda Comuna* (LSC) venne pubblicata, con velocità sorprendente, già nell'aprile del 2006. Benché l'intenzione di porre le fondamenta sociolinguistiche avesse dato molto credito al progetto, più tardi divenne chiaro che di tutta l'indagine era il solo questionario preparatorio ad essere pronto. Quindi, lo studio sociolinguistico non voleva servire da base all'identificazione della lingua sarda comune, rimanendo semplicemente una ricerca parallela a questo processo.

La varietà scelta dalla Commissione era quella del territorio della Sardegna centrale, esteso tra le due macro-varianti, ma non era identica a quella proposta dal modello *Limba de Mesania*.

La *LSC* – similmente alla *LSU*, i cui risultati vennero dichiaratamente utilizzati in quest'occasione – voleva definire a livello fonetico solo le norme dell'ortografia, mentre la pronuncia sarebbe scelta dal parlante. Gli autori osarono *non* fare una scelta tra i differenti usi di articoli e di pronomi delle due macro-varianti, inserendo ambedue i tipi nelle norme della lingua standard.

Neanche questa volta, però, si riuscì a evitare di cadere nella parzialità: la *LSC* si limitò a minime concessioni nei riguardi del campidanese rispetto a quanto fatto dalla *LSU*, e infine lo standard rimase comunque legato per la maggior parte alla base logudorese. Per questo esistono dei seri dubbi relativamente alla fortuna, presso la comunità, di questa seconda prova.

In questo caso la particolarità storica della situazione risiede nel fatto che il primo

uso ufficiale della lingua comune sia stato quello della pubblicazione della delibera della Regione sulla "Adozione delle norme di riferimento a carattere sperimentale per la lingua scritta in uscita dell'Amministrazione regionale"¹¹². Abbiamo dunque davanti a noi la testimonianza della prima occasione in cui sia apparso un documento ufficiale in lingua sarda comune. Quest'atto però non portò alla conclusione delle fasi precedenti, ovvero alla scelta della norma e alla codificazione.

In Sardegna la terza fase della pianificazione linguistica, la diffusione della *Limba Sarda Comuna* e la sua approvazione dalla parte della comunità, è appena iniziata. Attualmente risulta più importante dell'accoglimento positivo dello standard, la diffusione dell'uso quotidiano della lingua sarda – mancando il quale la varietà standard rimane una novità inutile.

A questo scopo l'Uffiziu de Sa Limba Sarda di Nuoro ha fatto partire la *Campagna di visibilità della lingua sarda*, nell'ambito della quale viene pubblicato l'elenco degli uffici, istituti, negozi e hotel in cui si parla sardo, e si vendono anche adesivi che invitano i sardi a parlare il sardo a scuola, negli uffici pubblici, nei negozi.

Il *Sotziu Limba Sarda* (la società di intellettuali impegnati nella valorizzazione della lingua sarda) nel 2005 ha deciso di promuovere l'uso del sardo distribuendo magliette con la scritta „Agiuda sa limba, chistiona su sardu”, criticando la politica linguistica volta solo a elaborare tesi e modelli, ma negligente in quanto concerne la pratica quotidiana della lingua. Oltre a questo è stata lanciata una campagna per sostenere l'iniziativa presa da organizzazioni civili a invitare gli studenti sardi a parlare in sardo agli esami e in occasione della discussione della tesi di laurea.

VI. 2. I risultati della pianificazione linguistica presso le due comunità linguistiche

Oltre a esaminare le vie percorse delle due comunità durante la pianificazione linguistica, abbiamo cercato di completare il quadro dei cambiamenti provocati dalla legge 482/1999 analizzando l'attuale situazione sociolinguistica delle minoranze friulana e sarda. A questo scopo, tornando al modello di Bochmann, abbiamo registrato i cambiamenti più importanti dello status delle due lingue, tra cui il fatto che il friulano e il sardo sono ormai diventati lingue ufficiali regionali riconosciute dallo stato, mentre solo gli atti nel testo redatto in lingua italiana dispongono di valore legale. Abbiamo poi utilizzato i risultati di due ricerche sociolinguistiche eseguite tra il 1999 e il 2001, in cui gli effetti della legge 482 sono rintracciabili ancora solo in misure minime.

Dai dati delle due ricerche risulta evidente come adolescenti e giovani appartenenti a ciascuna delle due comunità usino la lingua minoritaria – nella comunicazione domestica – in misura minore rispetto ai loro genitori (in Friuli nel 30% dei casi, in Sardegna nel 20% dei casi, in buona sostanza): dato che la famiglia è il dominio più importante di ogni lingua minoritaria, questa generazione potrebbe essere quella che vede estinguersi la lingua in questione. Nello stesso tempo, dalla ricerca friulana emerge anche come i soggetti in questione, a scuola, utilizzino la lingua friulana in misura quattro volte maggiore rispetto a quanto avviene in tutti gli altri contesti; parallelamente dall'indagine sarda risalta come al 65% dei ragazzi piacerebbe studiare a scuola la lingua e la cultura sarda.

VII L'introduzione nell'istruzione scolastica delle lingue friulana e sarda

In conseguenza dei fatti sopra descritti l'insegnamento di queste lingue a scuola

acquisisce un'importanza estrema. Nell'ultimo capitolo abbiamo indagato il ruolo e le possibilità della scuola nella valorizzazione delle due lingue. A questo scopo, dopo aver descritto la presenza delle lingue minoritarie nell'insegnamento nel corso della storia della scuola italiana, abbiamo illustrato in sintesi le teorie sulla didattica di queste lingue, nate durante le "battaglie" per i diritti linguistici delle rispettive comunità. Infine, abbiamo descritto i programmi didattici di lingua e cultura friulana e sarda, e in base a una nostra ricerca sociolinguistica rivolta a scuole elementari e medie delle due comunità, abbiamo cercato di presentare la presenza attuale delle due lingue nelle scuole.

La questione di base era il problema cruciale correlato all'insegnamento delle lingue minoritarie: si deve usare lo standard appena elaborato, che può creare problemi agli allievi parlanti un dialetto marcatamente differente e far nascere dissensi, oppure il dialetto locale, danneggiando così la diffusione dello standard? La realtà ha in parte superato ed esplicitato il piano dell'indagine, dimostrando che nel contesto dell'attuale insegnamento delle lingue friulana e sarda, sia ben poco esaminabile e, di conseguenza, rappresentabile, la questione della didattica frontale della varietà standard.

Grazie a questa indagine, nonostante siamo giunti a esiti poco entusiasmanti nel caso del sardo, abbiamo scoperto delle iniziative piene di vitalità e slancio, in seno alle quali alcuni insegnanti – spesso abbandonati a se stessi per la risoluzione del problema della didattica delle due lingue – fanno di necessità virtù e riescono a capovolgere gli svantaggi evidentemente impliciti nelle circostanze, preferendo alla lezione tradizionale in classe l'esperienza della lezione "sul territorio", e curando – in mancanza di testi scolastici – la redazione di glossari, dizionari e testi raccolti mediante interviste e colloqui familiari.

Gli sforzi delle comunità, delle scuole e degli insegnanti, avranno probabilmente anche un effetto secondario: un segnale importante rivolto ai genitori sull'accresciuto prestigio della lingua minoritaria, è nel fatto che i ragazzi di oggi possono parlare sempre di più la propria lingua minoritaria a scuola, così che per questi soggetti l'uso della lingua minoritaria diventa naturale anche in altri contesti formali. Tutto questo potrebbe inoltre condurre al riconsolidamento della posizione di queste lingue nella famiglia, anche se ciò dipende da una condizione esterna, ovvero dalla stabilità e dall'affidabilità dell'insegnamento delle lingue minoritarie nelle scuole.

VIII Conclusioni

Come abbiamo visto, la comunità friulana e quella sarda sono state capaci di elaborare la varietà standard delle proprie lingue anche in posizione minoritaria, senza modelli né il sostegno costante di una comunità parente oltreconfine, e di dedicarsi alla diffusione e alla modernizzazione della lingua. Nonostante tutti gli sforzi interni ed esterni, la sopravvivenza delle due lingue non è affatto assicurata.

Dall'esempio delle due minoranze risulta evidente come non siano sufficienti singolarmente, per la riuscita dei processi di pianificazione linguistica, gli sforzi delle comunità parlanti e il sostegno da parte della maggioranza. È necessaria piuttosto una cooperazione a lungo termine, in una condizione di continuo accordo e stabilità, così che la risposta definitiva alla sorte della lingua dipenderà da un terzo fattore, dal consenso e dalla pratica quotidiana della comunità stessa.

Jegyzetek

-
- ¹ Erőszakos volt például a volt Szovjetunióban és a mai Oroszországban élő őslakos népek nyelveinek sztenderdizációja (Pusztay 2006).
- ² Az e témában írott tanulmányok jellemzően az utóbbi évtized termékei, mint pl. a katalán nyelv sztenderdizációjával foglalkozó művek.
- ³ Ilyen például a katalán nyelv helyzete Olaszországban (Szardínia szigetén, Alghero városában), amelynek – ha nem is államnyelvi státuszban –, spanyolországi közössége már rendelkezik sztenderd változattal.
- ⁴ Consiglio Nazionale della Pubblica Istruzione 15/06/1993
- ⁵ White egy nem publikált előadásában (White 1987, idézi Bartha 1999: 77-79) *egyedi nyelveknek* nevezi a csak egy államban használatos kisebbségi nyelveket, szembeállítva őket azokkal a kisebbségi nyelvekkel, amelyeket több országban beszélnek, akár kisebbségi nyelvként (*nem egyedi nyelvek*), akár egyik helyen kisebbségi, máshol többségi nyelvként (*csak helyben kisebbségi nyelvek*). A friulit és a szárdot ő *egyedi nyelveknek* tartja.
- ⁶ Intervista con l'On. Franco Corleone (Verdi) sulla legge quadro per la tutela delle minoranze linguistiche.
- ⁷ Appello per l'applicazione dell'articolo 6 della Costituzione italiana. 1999
- ⁸ De Mauro. 1974. *L'Italia delle Italie*. Firenze: Nuova Guaraldi. Idézi: Appello per l'applicazione dell'Articolo 6 della Costituzione italiana 1999.
- ⁹ A törvényt ellenzők érveinek részletes leírását adja Kollár 2006: 86
- ¹⁰ Mindkét nyelvközösség lélekszámáról csak becült adatok vannak, ezen belül a tényleges beszélők számának különböző meghatározásai széles határok között mozognak. E két adat a nyelvi kisebbség lélekszámának optimista becslése.
- ¹¹ A mű első kiadása azonban a nyelvtörvény előtti évekből származik, 1995-ből.
- ¹² Mára a sziget természeti adottságai miatt turisztikai célpont lett, és infrastruktúrával jobban ellátott részei – ha nem is tömegesen – vonzzák a hazatelepülőket is.
- ¹³ Tavola 26.10 - Popolazione residente di 6 anni e oltre per grado di istruzione, sesso e regione. In: *Annuario statistico italiano 2005*.
- ¹⁴ Szépe György (Szépe 2001: 138) az ilyen közösségeket mint a kisebbségeknek „egy különösen veszélyeztetett típusát” említi.
- ¹⁵ A második világháború vége óta Valle d'Aosta-ban hivatalosan elismert bilingvizmus van; 1972-től olasz-osztrák nemzetközi szerződés szól a bolzano-i németek jogairól és a német hivatalos nyelvként való elismeréséről az olasz mellett; 1977-től nemzetközi szerződés garantálja Olaszország és Jugoszlávia majd Szlovénia között a nyelvi kisebbségek jogait.
- ¹⁶ 2003-ban Triesztben a szlovén SKGZ szervezet tartományi kongresszusán a Parlamenti kapcsolatokért felelős miniszter hivatalos felszólalásában kifejtette, hogy igazságtalannak tartja a friuli nyelvnek a védendő nyelvek közé való besorolását. (Puppo 2005:1)
- ¹⁷ Id. Pillonca 1998, Cacciotto 1998, Manunza 2001, Cubeddu 2001.
- ¹⁸ <http://www.regione.sardegna.it/j/v/30?&s=21592&v=2&c=1396&t=1>
- ¹⁹ www.irrefvg.it/minoranze_ling.htm
- ²⁰ AA.VV. Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia – Aspetti educativi e culturali. 1998 Trieste: IRRSAE Friuli-Venezia Giulia
- ²¹ Mindkét tartományon belül élnek más kisebbségek is: Friuliban szlovének, Szardínián, Alghero városában pedig egy katalán nyelvű közösség.
- ²² Statuto Speciale della Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia Titolo II, Art. 6
- ²³ L. R. 6/1992 della Regione Friuli-Venezia Giulia. *Interventi regionali per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulana*. Art. 6
- ²⁴ L.R. 48/1993 della Regione Friuli-Venezia Giulia Art. 2
- ²⁵ 1995-ben a Tartományi Tanács által elfogadva: L.R. (42 e 85), Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie. Trieste: Atti consiliari. Regione Friuli-Venezia Giulia.
- ²⁶ L.R. 22/03/1996, n. 15, Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie». *Bollettino ufficiale della Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia* 27/03/1996
- ²⁷ Art. 13
- ²⁸ Art. 15
- ²⁹ Art. 27
- ³⁰ Art. 11

³¹ Art. 29

³² Statuto speciale per la Sardegna. L.Cost. 26/02/1948 n. 3 *Gazzetta Ufficiale* 1948. 03. 09., n. 58.

³³ Statuto speciale per la Sardegna Titolo II Art. 5

³⁴ Proposta di legge per la tutela della minoranza linguistica sarda 1978

³⁵ Corte Costituzionale: «Sentenza 4-13 luglio 1994». *G.U.*, Prima Serie Speciale, n. 30 (20 luglio 1994), pp. 23-27.

³⁶ Legge della Regione Sardegna, 15/10/1997, n. 26 Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna.

³⁷ L.R. 26/19997 Titolo IV, Artt. 17, 18, 19, 20

³⁸ L.R. 26/19997 Titolo V, Art. 23

³⁹ L. R. 15/1996 Titolo I, Artt. 1, 2

⁴⁰ L. R. 26/1997 Titolo I, Art. 2

⁴¹ Az *Euromosaic* friuli felmérésének 11. táblázata alapján készült, az étkezések idején használt nyelvről szóló adatok, a többi rokon által használt nyelv, valamint a más nyelven beszélők kihagyásával.

⁴² Bár saját válaszadói létszáma ezt nem indokolná, az összevethetőség kedvéért a következőkben százalékos arányokat adok meg.

⁴³ Megjegyzések a kérdőíves felmérés módszertanához:

a) A felmérés eredményei közül igen fontosak a szerkesztést és kivitelezést illető tanulságok. A kérdőív kitöltése közben is érdemes jegyzetelni, vagy diktafont használni, mivel ekkor hangozhatnak el lényeges, akár a kérdőív helyes értékeléséhez nélkülözhetetlen adatok, valamint a kérdések által inspirált válaszadóktól egyéb, a témával kapcsolatos érdekességeket tudhatunk meg. A kiegészítő lehetőségek is ekkor kerülnek elő, amik a kitöltők szerint szerepelhetnének a kérdőívben (ebben az esetben ilyen volt például a friuli nyelvű színjátszás, ami bekerülhetett volna a friuli művelődést érintő kérdések közé).

b) Mint ahogy az már az eddigiekből is kitűnt, fontos lett volna ebben a kérdőívben rákérdezni a lakhelyre is. Ezt először fölöslegesnek gondoltam, mivel a kérdőív szempontjából mindegy, hogy Friuli mely területén élő ember véleményét tükrözi. A kérdés mégis olyan mélységig lett volna fontos, hogy tisztázza: városi vagy vidéki válaszadóról van-e szó – esetleg a születési helyét és az aktuális lakhelyét is megjelölve –, mivel a kettő között éppen ebből fakadó, lényeges eltérések lehetnek.

⁴⁴ Az *Euromosaic*-felmérés „Ability in sardinian” adatainak összehasonlásával (pl. nagypapa és nagymama itt *nagyszülők*), százalékos kifejezésével, végül a kapott értékek kerekítésével.

⁴⁵ A kimutatás az *Euromosaic*-felmérés „Respondents language use as child” táblázatának alapján készült, de a más nyelven beszélők és nem válaszolók adatainak mellőzésével. Az eredeti táblázat adatait összevontam és százalékban kerekítve fejeztem ki.

⁴⁶ A bizottság tagja volt: Cescje Adrian elnök, Fachin Schiavi Silvana, Frau Giovanni, Giacomini Amedeo, don Moretti Aldo, Nazzi Gianni, Pascolo Etelredo, Perini Nereo, Ricci Giancarlo, Rizzolatti Piera, Sgubin Eraldo

⁴⁷ *La grafia friulana normalizzata*, amelyet az 1996/15. sz. tartományi törvénnyel vezettek be. Első kiadása: Udine 1987

⁴⁸ „Piçule guide de grafie uficiâl de lenghe furlane normalizade” <http://www.friul.it/guide/>

⁴⁹ 15/1996. 14. §, 1. bekezdés

⁵⁰ Manlio Cortelazzo, Carla Marcato, Piera Rizzolati

⁵¹ Cortelazzo, M.- Marcato, C. - Rizzolati P. 1996.

⁵² A XVIII – XIX. századi elképzelések Paulis 2002. alapján

⁵³ A bizottság tagjai: Eduardo Blasco Ferrer, Antonietta Dettori és Giulio Paulis a Cagliari Egyetemről, Massimo Pittau és Leonardo Sole a Sassari Egyetemről, Heinz Jürgen Wolf a Bonni Egyetemről, Roberto Bolognesi az Amszterdami Egyetemről, valamint Diego Corraïne és Tonino Rubattu a szárd nyelv szakértői, Matteo Porru titkár és dr. Luigi Clavarino a Római Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjében

⁵⁴ Ignazio Deloguval a Sassari Egyetemről

⁵⁵ <http://www.lingrom.fu-berlin.de/sardu/language.html>

⁵⁶ Corraïne: «Così internet salverà la limba» www.paradisola.it/rassegna%5Fstampa%5Fsardegna utolsó hozzáférés: 2006/05/30

⁵⁷ abba (logudoro-i), acua (campidano-i), [viz]; chimbe (logudoro-i), cincu (campidano-i) [öt]; samben (logudoro-i), sanguni (campidano-i) [vér]

⁵⁸ Molinu, L. 1989. *La morfologia verbale del buddusoïno*. Pisa; Pittau, M. 1972 *Grammatica del sardo nuorese*. Bologna; Jones, M. 1993. *Sardinian Syntax*. London.

⁵⁹ Például a *su cane* (a kutya) szerkezet megvalósítása kilenc eltérő nyelvjárásban a következő képet mutatja (Bolognesi 1999)

(i) zu kan (Lula)

(ii)	zu an	(Orgosolo)
(iii)	zu an	(Dorgali)
(iv)	su an	(Scanu Monteferru)
(v)	su ãi	(Sestu)
(vi)	su ai	(Sarrabus)
(vii)	su an.i	(Iglesias)
(viii)	su ani	(Cagliari)
(ix)	su a	(Guasila)

A /k/ fonéma allofónjainak használata mindig a megelőző magánhangzótól függ. Amint elhagyjuk a névelőt, minden nyelvjárásban változtatás nélkül megjelenik a kiejtésben a /k/. Ez azt mutatja, hogy a beszélők agyában tudat alatt meglévő szóalak független a nyelvjárástól, és közös az egész szigeten.

⁶⁰ *Limba Sarda Unificada*, 2001. Cagliari.

⁶¹ Istitutu de sa Limba Sarda

⁶² LR. 26/19997 Titolo III, Art. 10

⁶³ A tartományi önkormányzat 2005. május 10-i sajtóközleményéből

⁶⁴ Giulio Angioni a Cagliari Egyetem antropológusa, Roberto Bolognesi a Groningeni Egyetemen az olasz nyelvészet tanára, Manlio Brigaglia történész, Michel Contini a Grenoble-i Egyetem volt nyelvföldrajz tanára, Diego Corrine Nuoro megye Nyelvi hivatalának igazgatója, Giovanni Lupinu, a Sassari Egyetemen a szárd nyelvészet és általános nyelvészet tanára, Anna Oppo a Cagliari Egyetem szociológia tanára, Giulio Paulis a Cagliari Egyetem nyelvészet és glottológia tanára, Maria Teresa Pinna Catte tanár és szárd nyelvű oktatási anyagok szerzője, Mario Puddu a Cagliari Egyetemen a szárd nyelvészet és irodalom tanára.

⁶⁵ *Limba Sarda Comuna* 2006: 6.

⁶⁶ szó szerinti fordításban: friuli = eszköz x kommunikáció a négyzetben

⁶⁷ Premio Ozieri 17/04/2005

⁶⁸ Festa de su Sòtziu Limba Sarda 21/07/2005 <http://www.sotziulimbasarda.net/luglio2005/mallietas.htm>

⁶⁹ Allegato alla Deliberazione n. 32/2 del 13/07/2005

Piano Triennale di interventi Legge Regionale 15 ottobre 1997 N. 26 ART.12

⁷⁰ Sacrosantum Concilium: Csl. 36., 63.

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_const_19631204_sacrosantum-concilium_it.html

⁷¹ Az egyház képviselői mellett a bizottság tudományos szekciójának tagjai a két szárd egyetemről:

Bachisio Bandinu, Antonietta Dettori, Giovanni Lilliu, Ines Loi Corvetto, Giulio Paulis, Maurizio Viridis, Ignazio Delogu, Massimo Pittau, Leonardo Sole, Nicola Tanda, Leone Porru.

⁷² Az ezt a kategóriát megjelölő válaszadó már nem egyetemi hallgató.

⁷³ Ezt a válaszlehetőséget utólag irtam bele a kérdőívbe. Egyik szárd válaszadó sem kapta tehát így kézhez a kérdőívet, de az értékelésben ezt az okot különválasztottam az utolsótól, mert szembetűnő volt a válaszok egyöntetűsége. (A friuli nyelvhasználatról szóló kérdőívben ezt már külön válaszlehetőségként tüntettem fel.)

⁷⁴ Egy ilyen felnőtteknek tartott szárd nyelvtanfolyamról ad nagyon érdekes leírást: Olesen 2005.

⁷⁵ *Unione Sarda, La Nuova Sardegna, Il Giornale di Sardegna*.

⁷⁶ Az Igazságügyi Miniszter Giuseppe Corongiu (nyelvész, újságíró) bízta a büntetőtörvénykönyv lefordítását.

⁷⁷ „Mallietas de protesta.” In: *Sèberos de sa Retza* 29/08/2005 www.sardegnaoggi.it

⁷⁸ Scuola Elementare Statale di Faedis, Scuola Elementare di Adegliacco.

⁷⁹ Scuola Media No. 3 di Olbia.

⁸⁰ R. Decreto I ottobre 1923, n. 2185

idézi G. Frau: "Dal dialetto alla lingua: Note in margine a un testo per i bambini friulani del primo ciclo delle scuole elementari" p. 69 [a szerző fordítása]

⁸¹ Radice 1970 pp. 161-164, idézi Frau 1974: 67)

⁸² Virgili, D. 1972. *La bielestele*. Udine.

⁸³ Zucca L., - Ghiani, A. 1992. *Scriendi e gioghendi*. Cagliari: Grafiche Ghiani.

⁸⁴ *Progetto d'intervento contro l'abbandono e la dispersione scolastica nella provincia di Cagliari* (Bolognesi 2000)

⁸⁵ Pinna Catte, M. T. 1992. *Educazione bilingue in Sardegna*, Edizioni di iniziative culturali, Sassari. Idézi: Bolognesi 2000.

⁸⁶ Ecca, S. - Garau, A. 1999. *Interventi nell'ambito dell'attuazione del progetto 7 B/2 "Affermazione dei valori dell'identità nel sistema scolastico isolano"*. (Bolognesi 2000).

⁸⁷ *Limba in iscola: intervenit Aristanis*. 09/05/2006

⁸⁸ Az 517 elküldött levél nem jelent ugyanennyi intézményt, mivel két különböző e-mail címből nem derül ki, hogy esetleg egyazon iskolához tartozik.

Az internetes megkérdezés módszertanához lényeges adalék, hogy a leveleket jobb egyenként elküldeni, és nem végeérhetetlen címzett-listát megadni, mivel a megkérdezett válaszadási szándékát nagyban csökkentheti, ha látja, hogy ő egy a többszáz megkeresettből.

Ekkora mennyiségű címzett esetében ellenben felmerül a levélszemét-küldés gyanúja, ami időről időre már az elküldéskor is okoz fennakadást, és lehet, hogy a levél kézbesítésekor is. Nem ellenőrizhető, hány elküldött levél került a címzettek postaládáin belül eleve a levélszemét-gyűjtőbe.

⁸⁹ http://www.provincia.udine.it/p2k/Home/Ente/Uffici/Istituzionale/Promozione%20delle%20idenit_/Lingua%20Friulana%20e%20altre%20Lingue%20Minoritarie/Scuole/friulanoScuole.pdf

⁹⁰ www.istruzione.it/news/2005/allegati/elenco_progetti_finanziati.xls valamint

http://www.provincia.udine.it/p2k/home/Ente/Uffici/Istituzionale/Promozione%20delle%20idenit_/Lingua%20Friulana%20e%20altre%20Lingue%20Minoritarie/Scuole/~tabella%20referenti1_doc/cvt.pdf

⁹¹ Progetto „In durgalesu” In: <http://web.tiscali.it/seledorgali/>

⁹² Istituto Comprensivo "Luigi Pitzalis" di Nurri: „Giogas?” című programjának dokumentációja:

<http://web.tiscali.it/scuolamedianurri/giogas8.htm>

⁹³ Su sardu gioghendi - Su sardu jocande - Su sardu gioghende:

<http://www.sardegnaicultura.it/cds/cd2/NUO/indice.htm>

⁹⁴ <http://www.culturasarda.it/siti/e01/e015a/passato.htm>

⁹⁵ <http://www.friul.net/comitat482/mostra.php?l=1&id=18>

⁹⁶ <http://qui.uniud.it/notizieEventi/opportunitastudio/documento.2005-06-24.6505970754>

⁹⁷ <http://www.cfl2000.net/cfl2000/scuele/unitdidat>

⁹⁸ Legge 15 dicembre 1999, n. 482: „Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche”. In: *Gazzetta Ufficiale* n. 297, 20 dicembre 1999

⁹⁹ I membri della Commissione erano: Adrian Cescje, Silvana Fachin Schiavi, Giovanni Frau, Amedeo Giacomini, don Aldo Moretti, Gianni Nazzi, Etefredo Pascolo, Nereo Perini, Giancarlo Ricci, Piera Rizzolatti, Eraldo Sgubin

¹⁰⁰ Legge della Regione Friuli-Venezia Giulia, 22 marzo 1996, n. 15: "Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie"

¹⁰¹ L. R. 15/1996 Art. 14

¹⁰² cfr. nota 2

¹⁰³ Il Friuli: anno X - numero 25 -25/06/2004

¹⁰⁴ La commissione era composta da 11 membri, proprio come per il caso del Friuli.

¹⁰⁵ <http://www.lingrom.fu-berlin.de/sardu/language.html>

¹⁰⁶ Pittau, M. 2001. „Lingua sarda unificata sulla carta”. In: *Unione Sarda* 2001/01/11 p. 1

¹⁰⁷ I membri della Commissione erano: Eduardo Blasco Ferrer, Antonietta Dettori, Giulio Paulis, Massimo Pittau, Leonardo Sole, Heinz Jürgen Wolf, Roberto Bolognesi, Diego Corraïne, Tonino Rubattu, Matteo Porru, Luigi Clavarino

¹⁰⁸ titolo III: "Azioni e interventi", art. 10

¹⁰⁹ sn. 2004. Limba Sarda de Mesania. In: *Paraulas* No. 17

¹¹⁰ Virdis, M. 2004. „Lingua sarda: varietà e standard”. In: *Paraulas. Lingua e cultura sarda in rete*. N. 6, 05. 09. 2004

¹¹¹ Giulio Angioni, Roberto Bolognesi, Manlio Brigaglia, Michel Contini, Diego Corraïne, Giovanni Lupinu, Anna Oppo, Giulio Paulis, Maria Teresa Pinna Catta, Mario Puddu

¹¹² Delibera n. 16/14 della Regione Autonoma della Sardegna 18. 04. 2006, „Limba Sarda Comuna. Adozione delle norme di riferimento a carattere sperimentale per la lingua scritta in uscita dell'Amministrazione regionale.”

Irodalom

- AA.VV. 1998. *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia – Aspetti educativi e culturali*. Trieste: IRRSAE Friuli-Venezia Giulia
- Annuario statistico italiano 2005*. Roma: ISTAT. 2005
<http://www.istat.it/dati/catalogo/asi2005/contenuti.html> utolsó hozzáf.: 2007. 01. 26.
- Appello per l'applicazione dell'articolo 6 della Costituzione italiana. 1999. In:
Gesellschaft für bedrochte Völker. Bolzano. 14/05/1999.
<http://www.gfbv.it/3dossier/lingue.html> utolsó hozzáférés 2006. november 5.
- Argiolas, M. - Serra, R. (eds.) 2001. *Limba lingua language. Lingue locali, standardizzazione e identità in Sardegna nell'era della globalizzazione*. Cagliari: CUEC
- Bandinu, B. 1995. Limba a scuola e in chiesa, occasioni mancate. Perché continuare a reprimere una lingua »materna«? *Unione Sarda* 17/03/1995
- Bandinu, B. 1996. La Conferenza episcopale sarda apre alla liturgia tradizionale. Limba in chiesa, esperienza di fede. *Unione Sarda* 22/01/1996
- Bartha, Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Bartha, Cs. 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In:
Nádor O. - Szarka L. (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 56-75
- Beccaria, G. L. (szerk.) 1996. *Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica*. Torino: Einaudi
- Bényiné Farkas, M. (szerk.) 1998. *Antologia della lingua italiana di oggi*. Szeged: JATEPress.
- Berruto, G. 1989. *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: La Nuova Italia Scientifica
- Berruto, G. 2002. *Fondamenti di sociolinguistica*. Roma-Bari: Editori Laterza
- Bettoni, C. Italiano fuori d'Italia. In: Sobrero, A. A. (szerk.) *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. 411-462.
- Blasco Ferrer, E. 1994. *Ello/Ellus. Grammatica della lingua sarda*. Nuoro: Poliedro
- Blasco Ferrer, E. 2001. Valutazione comparativa dei progetti di normalizzazione del sardo. Progetto di norma standard. <http://www.condaghes.com/limbasarda.asp?ver=it>
utolsó hozzáférés: 2006. március 30.
- Bochmann, K. 1993. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe Gy.-Derényi A. (eds.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. 25-69.
- Bolognesi, R. 1999. Per un approccio sincronico alla linguistica e alla standardizzazione del sardo. In: Bolognesi R., K. Helsloot (eds.) *La lingua sarda, Atti del II convegno del Sardinian Language Group*. Cagliari: Condaghes.
www.lingrom.fu-berlin.de/sardu/artnet2.doc utolsó hozzáférés: 2006. március 30.
- Bolognesi, R. 2000a. Proposta di grafia unificata della lingua sarda.
http://www.limbasarda.it/ita/grafia/graf_iniz.html
- Bolognesi, R. 2000b. Un programma sperimentale di educazione linguistica in Sardegna. In: Atti del I Seminario Internazionale Ibero-Italiano »Le minoranze linguistiche dell'Europa del sud: Politiche e strumenti di protezione e diffusione / The linguistic minorities of Southern Europe: Policies and tools for their protection and spreading«
Ianua. Revista Philologica Romanica 3, 2002. 115-130
http://www.romaniaminor.net/ianua/index2_en.htm utolsó hozzáf.: 2006. március 30.

- Bolognesi, R. 2001a. Il sardo tra isolamento e contatto: Una rianalisi di alcuni stereotipi. In: *Ianua. Revista Philologica Romanica* 2, 2001. 1-47.
http://www.romaniaminor.net/ianua/index2_en.htm utolsó hozzáférés: 2006. 03. 30.
- Bolognesi, R. 2001b. Littera oberta a s'On. Ass. Pasquale Onida Assessorau a sa Cultura de sa RAS. In: <http://www.cuec.it/cultura/forum.htm> utolsó hozzáférés: 2006. 03. 23.
- Bolognesi, R. 2001c. Emendamenti alla proposta di lingua sarda unificata. http://www.condaghes.com/get_document.asp?id=5 utolsó hozzáf.: 2006. 03. 23.
- Bolognesi, R. 2002. Una normalizzazione democratica della lingua sarda unificata. Norme per la convivenza pacifica delle varietà del sardo. <http://www.condaghes.com/main.html> utolsó hozzáférés: 2006. március 30.
- Bolognesi, R. 2005. Per una convivenza di tutte le »limbe« *Unione Sarda* 04/04/2005
- Bruni, F. 1992. (szerk.) *L'italiano nelle regioni. Lingua nazionale e identità regionali*. Torino: UTET
- Cacciotto, C. 1998. E ora pregheremo anche in limba. *Unione Sarda* 12/03/1998
- Calaresu, E. 2002. Alcune riflessioni sulla LSU (Limba Sarda Unificada). In: *Plurilinguismo*, 9 pp. 247-266
- Caporiacco, G. di, 2001. Una ricostruzione storica dopo il sì del Vaticano. La lunga strada per la lenghe. *Messaggero Veneto* 01/02/2001 pp. 1, 9.
- Caprioli, C. (é.n.) Conversazione con Roberto Bolognesi, ricercatore post-doc all'Università di Groninga su "Normalizzazione della lingua sarda: una terza via?" http://www.uemilano.it/multilinguismo/norma_bolognesi_it.html
- Casula, F. 2006. Rivendichiamo l'insegnamento del sardo. *Il Sardegna* 28/09/2006 p. 6
- Casula, F. 2005. Bocciato perché parla in limba. *Il Giornale di Sardegna* 04/08/2005
- Cisilino, W. 2004. *Lingue minoritarie e identità locali come risorse economiche e fattori di sviluppo. Atti del convegno internazionale di studi, Udine 8-9 novembre 2002*. Udine: Forum Editrice Universitaria Udinese
- Cisilino, W. (szerk.) 2006. *Friulano lingua viva*. Provincia di Udine
- Coluzzi, P. 2004. Regional and Minority Languages in Italy. A general introduction on the present situation and a comparison of two case studies: language planning for Milanese (Western Lombard) and Friulian. http://www.ciemer.org/mercator/Menu_nou/index.cfm?lg=gb utolsó hozzáférés: 2006. április 19.
- Conclusi a Orosei i lavori di "Nùmenes de Logu". 2009. Szardínia Autonom Tartomány tartományi honlapján: <http://www.regione.sardegna.it/j/v/25?s=119408&v=2&c=220&t=1> utolsó hozzáférés: 2011. okt. 12.
- Congregazione per il Culto Divino e la Disciplina dei Sacramenti (2001) Quinta Istruzione per la retta Applicazione della Costituzione sulla Sacra Liturgia del Concilio Vaticano II http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20010507_comunicato-stampa_it.html utolsó hozzáférés: 2001. 05. 28.
- Corongiu, G. 2006. *Guvernare cun sa limba* Cagliari: Condaghes
- Cortelazzo, M. - Marcato, C. - Rizzolati, P. 1996. I problemi della grafia unitaria friulana. In: *Rivista italiana di dialettologia*. Bologna: Cooperativa libraria universitaria editrice, vol. 20, 175-180
- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris
- Cubeddu, S. 2001. Come studiare la Bibbia in sardo. Via Internet. *Unione Sarda* 08/05/2001 p. 35
- Cucca, S. 2001. Raccolta di firme, no all'unificazione forzata della lingua sarda. *Unione Sarda* 2001/08/11

- Dell'Aquila, V. - Iannàccaro, G. 2004. *La pianificazione linguistica*. Roma: Carocci
- Dettoni, F. 2001. Sardi e cristiani, vogliamo pregare «Babbu nostru». *Unione Sarda* 24/11/2001. p. 38
- De Clara, L. (szerk.) 1998. *Contribuzion par une bibliografie (1945-1997)*. Udine: Forum Edizioni
- De Mauro, T. 1983. Il linguaggio televisivo e la sua influenza. In: Bényiné Farkas, M. (szerk.) 1998. *Antologia della lingua italiana di oggi*. Szeged: JATEPress. 99-105.
- De Mauro, T. 1993⁶. (1970) *Storia linguistica dell'Italia unita* Bari: Editori Laterza.
- De Mauro, T. 2000. Cari italiani, non abusate dell'inglese. *Corriere della Sera* 26/06/2000 p. 27
- Devoto, G. - Giacomelli, G. 1991. *I dialetti delle regioni d'Italia*. Firenze: Sansoni
- Devoto, G. 1995. *Il linguaggio d'Italia – storia e strutture linguistiche italiane dalla preistoria ai nostri giorni*. Milano: Rizzoli
- Euromosaic: The production and reproduction of the minority language groups in the European Union*, 1996. European Commission, In: <http://www.uoc.edu/euromosaic> utolsó hozzáférés: 2006. december 25.
- Ferguson, C. A. 1975. Diglossia. In: Pap M. - Szépe Gy. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. 291-317.
- Festa de su Sòtziu Limba Sarda. 2005. A Sòtziu Limba Sarda honlapján: <http://www.sotziulimbasarda.net/luglio2005/mallietas.htm> utolsó hozzáférés: 2011. október 12.
- Fiori, V. 1995. Monsignor Paolo Atzei spiega le ragioni del rifiuto. »La forza della chiesa è nella sua autorevolezza«. *Unione Sarda* 22/01/1995
- Fodor, I. 1999. *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Francescato, G. 1956. Saggio statistico sul friulano a Udine. *Ce fastu?* XXXII (1956) pp. 39-59.
- Francescato, G. 1996. Sociolinguistica delle minoranze. In: Sobrero, A. A. (szerk.) 1996. *Introduzione all'italiano contemporaneo*. Bari: Laterza. 311-340.
- Frau, G. 1974. Dal dialetto alla lingua: Note in margine a un testo per i bambini friulani del primo ciclo delle scuole elementari. In: AA.VV. 1977. *Dal dialetto alla lingua. Atti del IX Convegno per gli Studi Dialettali Italiani*. Consiglio Nazionale delle Ricerche, Centro di Studio per la Dialettologia Italiana. Pisa: Pacini Editore. 63-75.
- Frau, G. 1984. *Friuli*. Pisa: Pacini Editore
- Friuli e Sardegna insieme a Palazzo Belgrado. 2009. http://www.lenghe.net/read_art.php?articles_id=1745&PHPSESSID=6 utolsó hozzáférés 2011. okt. 12.
- Garvin, P. 1993. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy G. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas. 87-99.
- Ghiani, A. 1998. Finiti i tempi di Bulzi. Ressa di docenti per i corsi in limba. *Unione Sarda* 12/02/1998
- Giogas? Giochi tradizionali sardi. 1999. <http://web.tiscali.it/scuolamedianurri/giogas8.htm> utolsó hozzáférés: 2011. október 12.
- Grimaldi, L., Remberger, E. 2001. The Promotion of the Sardinian Language and Culture via the Internet: Fields of Activity and Perspectives. http://www.lingrom.fu-berlin.de/sardu/grimaldi_remberger.html utolsó hozzáférés: 2006. június 9.
- Haugen, E. 1983. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. In: Tolcsvai Nagy, G. 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas 143-160.
- Indagine conoscitiva: Quale lingua parli in famiglia?* 1999-2000. Scuola Media N° 3 Olbia. In: <http://web.tiscali.it/media3olbia> utolsó hozzáférés: 2006. december 3.

- Intervista con l'On. Franco Corleone (Verdi) sulla legge quadro per la tutela delle minoranze linguistiche. In: *Gesellschaft für bedrochte Völker* p. 2 www.ines.org/apm-gfbv/index.html utolsó hozzáférés: 2000. dec. 10.
- Jones, M. A. "Beyond orthography: the problem of standardisation and linguistic variation" elhangzott a Berlinben 2001. nov. 30. - dec. 2. között megtartott *Cumbenniu Su Sardu – Limba de Sardinna e Limba de Europa* című konferencián <http://www.lingrom.fu-berlin.de/cumbenniu/> utolsó hozzáférés: 2006. június 9.
- Józsa, J. 2007. Tradurre necesse est? *Translatologia Pannonica* 2007. 1. évf. 1. sz. p. 48-54. http://translat.btk.pte.hu/downloads/translat/translat_2007_nov.pdf utolsó hozzáférés: 2008. május 26.
- Kloss, H. - McConnell, G. D. (eds.) 1978. *The Written Languages of the World: A Survey of the Degree and Modes of Use*. Quebec: Les Presses de l'Université Laval I vol.
- Kollár, A. 2006. *Sauris/Zahre. Nyelvpolitika és nyelvi jogok Olaszországban egy többnyelvű közösség tükrében*. Szeged: JATEPress
- La grafie uficiâl de lenghe furlane*. 2002. Osservatori Regionâl de Lenghe e de Culture Furlanis: Udine.
- Lamuella, X. (szerk.) 1987. *La grafie furlane normalizade*. Udin: Editsions de aministratsion provinciâl di Udin
- Limba de Mesania*. 2003. http://www.condaghes.com/get_document.asp?id=2 utolsó hozzáférés: 2006. május 5.
- Limba Sarda Comuna. Norme linguistiche di riferimento a carattere sperimentale per la lingua scritta dell'Amministrazione regionale*. 2006. Cagliari: Regione Autonoma della Sardegna.
- Limba Sarda Unificada. Sintesi delle norme di base: ortografia, fonetica, morfologia, lessico*. 2001. Cagliari: Regione Autonoma della Sardegna, Assessorato della Pubblica Istruzione, Beni Culturali, Informazione, Spettacolo e Sport,
- Liturgia in friulano. Descrizione dettagliata e giustificazione del Progetto*. www.istitutopiopaschini.it/editoria/liturgia/liturgia.htm utolsó hozzáf.: 2001. 01. 31.
- Loi Corvetto, I. 1992. La Sardegna. In: Bruni, F. (szerk.) 1992. *L'italiano nelle regioni. Lingua nazionale e identità regionali*.
- Mandò, M. 1998. Minoranze linguistiche e dialetti in Rete *Repubblica* 28/11/1998 p. 2
- Manunza, M. I misteri della liturgia. Messa in limba? No, in friulano. *Unione Sarda* 27/01/2001 p. 2.
- Marazzini, C. 1994. *La lingua italiana*, Il Mulino: Bologna
- Mele, G. 1995. Note in margine allo «scandalo» provocato dalla richiesta del parroco di Bulzi di dire messa in sardo. Multilinguismo, una buona e antica abitudine rinnegata dalla Chiesa. *Unione Sarda* 28/02/1995
- Mensching, G. 1997. Lingue in pericolo e comunicazione globale: il sardo su Internet. In: Bolognesi, R. - Helsloot, K. (eds.) 1999. *La lingua Sarda: L'identità socioculturale della Sardegna nel prossimo millennio. Atti del convegno di Quartu Sant'Elena, 9-10 maggio 1997*. Cagliari: Condaghes <http://www.lingrom.fu-berlin.de/sardu/papers/articolo.html> utolsó hozzáférés: 2006. december 25.
- Meyer-Lübke, W., 1901. *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg: C. Winter
- Mitri, G. 2005. La grafia. In: Vicario, F. 2005. *Lezioni di lingua friulana*.
- Mons. Piseddu, A. 2001. Messa e testi solo in italiano? La Chiesa sarda e il problema della liturgia in limba. *Unione Sarda* 29/03/2001. p. 39.

- Morgana, S. 1992. Il Friuli-Venezia Giulia. In: Bruni, F. (szerk.) 1992. *L'italiano nelle regioni. Lingua nazionale e identità regionali*. Torino: UTET
- Muljačić, Ž. 1971. *Introduzione allo studio della lingua italiana*. Torino: Einaudi
- Muljačić, Ž. 2000. Die Klassifikation der romanischen Sprachen. In: *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Köln Weimar Wien: Böhlau Verlag. 139-154
- Nazzi, G. - Masutti, V. 2003. Friulani Illustri. Proposta di nomi cui dedicare le strutture dell'Università di Udine - Furlans Innomenâts. Propueste di nons di dedicâur lis struturis de Universitât di Udin. Centro Interdipartimentale per la Ricerca sulla lingua e la cultura del Friuli.
http://www.uniud.it/ateneo/organizzazione/storia/origini/attivita_cirf/friulani.pdf
utolsó hozzáférés: 2006. december 9.
- Nádor O. - Szarka L. (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Nelde, P. - Strubell, M. - Williams, G. 1996. *Euromosaico*. Ufficio delle pubblicazioni ufficiali della Comunità Europea, Luxemburg
- Németh Zs. 1990. *Miatyánk 121 európai nyelven. Lord's Prayer in 121 European Languages*. Budapest: Interart
- (név nélkül) Friulano: presentato a Udine il lessico per le amministrazioni. In: *Friul In Ret* No. 8. 2004. dec. 17-23. <http://www.alef-fvg.it/onde/2004-2005/FIR08/ita.htm>
- (név nélkül) 2004. Limba Sarda de Mesania. In: *Paraulas* No. 17
- (név nélkül) Premio Ozieri. Ozieri, domenica 17 aprile 2005, Teatro Civico.
<http://www.regione.sardegna.it/j/v/30?s=3340&v=2&c=1396&t=1>
- (név nélkül) Limba in iscola: intervenit Aristanis. *Sotziu Limba Sarda* 22/05/2006
<http://www.sotziulimbasarda.net/maggio2006/didatica.htm>
- Olesen, L. E. 2005. *Lingua sarda come un segno di identità, o identità sarda come una premessa per la lingua?*
<http://www.ruc.dk/isok/skriftserier/XVI-SRK-Pub/SMO/SMO08-Olesen/>
utolsó hozzáférés: 2006. november 10.
- Pap M. - Szépe Gy. 1975. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Paulis, G. 2002. La ricerca del "vero" sardo nella storia degli studi e nella formazione identitaria dei sardi. *Plurilinguismo. Numero monografico: Atti del Convegno di Studi, Udine, 30 novembre - 1 dicembre 2001*. Udine. 239-246
- Pellegrini, G. B. 1975. *Saggi di linguistica italiana*. Torino: Boringhieri
- Péntek J. Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában. MTA székfoglaló előadás, elhangzott 2005. április 11-én <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000883.pdf>
utolsó hozzáférés: 2006. április 19.
- Peressi, L. 2002. *Gnove produzion pe Scuele Furlane – Guide bibliografiche dai materiali didattici (1995-2002)*. Udine
- Perlato, M. 2004. Presentati a Pavia la Bibbia in sardo e i manoscritti in limba. *Il Messaggero Sardo* 11/2004 p. 15
- Picco, L. 2001. *Ricercje su la condizion sociolenghistiche dal furlan/Ricerca sulla conzione sociolinguistica del friulano*. Udine: Forum Editrice Universitaria Udinese
- Pillonca, P. 1995. I sacerdoti e gli insegnanti fanno il mea culpa. Scuola e Chiesa "limba" tagliata. *Unione Sarda* 22/03/1995
- Pillonca, T. 1998. Progetto ecclesiale. In limba anche la liturgia. *Unione Sarda* 12/02/1998
- Pillonca, T. 1996. Vescovi sardi al Papa «Liturgia in limba». *Unione Sarda* 28/02/1996

- Pillonca, T. 1996. Il vescovo di Lanusei presiede la commissione di studio. Messa in limba. »Chiederemo il permesso al Papa«. *Unione Sarda* 28/02/1996
- Pillonca, T. 1998. Ultimata la traduzione del Nuovo testamento promossa dai vescovi. Ecco la Bibbia in sardo. La lingua entra nella liturgia della Chiesa. *Unione Sarda* 12/02/1998
- Pinna Catta, M. T. 2003. *Su sardu jocande*. Cagliari: Condaghes
online változata: Su sardu gioghendi – Su sardu jocande – Su sardu gioghende.
<http://www.sardegnaicultura.it/cds/cd2/NUO/indice.htm> utolsó hozzáférés: 2011. október 12.
- Pittau, M. 1998. »Standardizzazione« della lingua sarda? Una follia a tavolino. *Unione Sarda* 10/05/1998
- Pittau, M. 1992. Dalla resistenza alla dissardizzazione linguistica
<http://www.uniss.it/horizon/paths/siti/bellieni/Cultura-identita/Identita/Saperi-locali/Problema-lingua/Pittau1.html>
<http://www.uniss.it/horizon/paths/siti/bellieni/Cultura-identita/Identita/Saperi-locali/Problema-lingua/Pittau2.html> utolsó hozzáférés: 2006. április 7.
- Pittau, M. 2001a. La lingua sarda. Proposte fatte e provvedimenti da prendere.
www.pittau.it utolsó hozzáférés: 2007. január 5.
- Pittau, M. 2001b. Lingua sarda unificata sulla carta. *Unione Sarda* 2001/01/11 p. 1
- Pittau, M. 2006. Dai poeti in sardo lezioni ai professori. *L'Unione Sarda*. 26/05/2006
- Pozzetto, E. 2001. Marilenghe in tutte le chiese. Presentazione ufficiale del Lezionario friulano. *La Vita Cattolica* 31/03/2001
- Pozzetto, E. 2001. Lezionari, par rivâ ae anime dai furlans. *La Vita Cattolica*. 07/04/2001
- Puddu, M. 2000. *Ditzionàriu de sa limba e de sa cultura sarda*. Cagliari: Condaghes
- Puddu, M. 2001. *Totu su Sardu. Osservatziones e annuntas a sa proposta de sa Cummissione regionale* <http://www.condaghes.com/main.html> utolsó hozzáférés: 2006. július 28.
- Puggioni, G. 2000. Cosa cambierà nella vita della Chiesa sarda a conclusione del Concilio plenario. A Bonaria per l'ultimo atto. *Unione Sarda* 2000. 03. 04.
- Puggioni, G. 1995. Don Tamponi aveva chiesto di celebrare in logudorese la festa del patrono. La delusione dei fedeli scoppiati in lacrime. *Unione Sarda* 1995. 01. 21.
- Puppo, C. 2005. Convenzione quadro per la protezione delle minoranze nazionali – Audizione dei rappresentanti friulani.
<http://www.friul.net/comitat482/mostra.php?l=l&id=23> utolsó hozzáférés: 2006. február 14.
- Pusztay J. 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- Renzi, L. 1976. *Introduzione alla filologia romanza*, Il Mulino: Bologna
- Rohlf, G. 1972. *Studi e ricerche su lingua e dialetti d'Italia*. Firenze: Sansoni.
- Rosso, F. 2005. Friulano a scuola, come viene applicata la legge 482/99. Dopo sei anni ancora una situazione alla »far west«. 14/06/2005
http://www.lenghe.net/read_art.php?articles_id=802 utolsó hozzáférés: 2007. jan. 17.
- Salamon E. 2000. A friuli nyelvközösség nyelvhasználatáról és saját nyelvéről alkotott véleményéről. In: Tassoni, L. - Fóris Á. (eds.): *Olasz nyelvi tanulmányok az alkalmazott nyelvészet témaköréből. Iskolakultúra*. Pécs. pp. 75-93.
<http://vmek.oszk.hu/01700/01739/01739.pdf> utolsó hozzáf.: 2007. jan. 17.
- Salamon E. 2001. Tra lingua parlata e lingua scritta: possibilità di standardizzazione delle lingue minoritarie attraverso le opportunità offerte dalla corrispondenza elettronica. In: Gregoris, E. - Szénási F. (eds): *L'italianistica in continuo rinnovo: nuove officine, nuovi risultati. Atti del convegno internazionale, Università di Szeged, Facoltà di Magistero 4-5 aprile 2001*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. pp. 179-184.

- Salamon E. 2001. L'uso di lingua della comunità friulana e dei parlanti friulano nella comunicazione elettronica. *Ambra – Percorsi di italianistica* II/2. Szombathely: BDF. pp. 57-66.
- Salamon E. 2002. L'uso della madrelingua durante la liturgia tra le minoranze sarda e friulana in Italia. *Nuova Corvina* 11. Budapest: Olasz Kultúrintézet. pp. 110-115.
- Salamon E. 2003. A friuli nyelvközösség nyelvhasználata az internetes levelezésben. In: Balaskó M. (szerk.) *Tanulmányok a Filológiai Intézet Tudományos Műhelyéből. Szakmai nap 2001. március 8.* Szombathely: BDF. pp. 85-93.
- Sa Limba sarda comuna. Conferenza stampa. 2006. Szardínia Autonóm Tartomány tartományi önkormányzatának honlapján:
<http://www.regione.sardegna.it/j/v/30?&s=21592&v=2&c=1396&t=1> utolsó hozzáférés: 2011. okt. 12.
- Sardu De Totus. Proposta de ortografia e de politiga linguistiga. Proposta de ortografia e de politica limbistica.* 2005. <http://www.comitau.org/SDT.pdf> utolsó hozzáférés: 2006. május 5.
- Schiavi Fachin, S., Kersevan, A. (eds.) 2004. *Tin, Gjoanin, l'Orsut e i Claps. Pachet didactics.* Regjon Friül Vignesie Julie/Osservatori de Lenghe e de Culture Furlanis/ Universitât di Udin. Udine: Edizioni Kappa Vu
- Serianni, L. - Trifone, P. (eds.) 1994. *Storia della lingua italiana.* Torino: Einaudi
- Simone, R. 1987. I mass media e il comportamento linguistico degli italiani. In: Bényiné Farkas, M. (szerk.) 1998. *Antologia della lingua italiana di oggi.* Szeged: JATEPress. 24-35.
- Skutnabb-Kangas, T. - Phillipson, R. 1994. Linguistic human rights, past and present. In: Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (eds.) 1995. 71-110.
- Skutnabb-Kangas, T. - Phillipson, R. (eds.) 1995. *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination.* Berlin-New York: Mouton de Gruyter
- Skutnabb-Kangas, T. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest: Teleki László Alapítvány
- Sobrero, A. A. (szerk.) 1996. *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi.* Bari: Laterza
- Sole, L. 1988. *Lingua e cultura in Sardegna. La situazione sociolinguistica.* Milano: Unicopli
- Sole, L. 2005. Non si parla sottovetro: evitiamo per la limba standard fatti a tavolino. *La Nuova Sardegna* 20/05/2005
- Soru, R. 2006. *Sa Limba sarda comuna.* Conferenza stampa. Cagliari, 18/04/2006
<http://www.regione.sardegna.it/j/v/30?&s=21592&v=2&c=1396&t=1> utolsó hozzáf.: 2006. április 27.
- Squintu, G. 2005. Il Premio "Città di Ozieri" conferma la sua validità dopo quasi 50 anni di vita. *Il Messaggero Sardo* 06/2005 p. 16
- Stolfo, M. 2002. Un primo passo verso l'Europa. Radici storiche, problemi e prospettive di attuazione della legge italiana di tutela delle minoranze linguistiche storiche. *Ianua Revista Philologica Romanica* 3, 131-155
http://www.romaniaminor.net/ianua/index2_en.htm utolsó hozzáférés: 2006. márc. 31.
- Strassoldo, R. 2000. Dati sociolinguistici sul friulano. Kivonat Picco, L. 2001. *Ricerche su la condizion sociolinguistiche dal furlan* című művéből
- Strassoldo, M. 2004. La valorizzazione della lingua friulana nel settore produttivo ed economico. In: Cisilino, W. (szerk.) *Atti del convegno internazionale „Lingue minoritarie e identità locali come risorse economiche e fattori di sviluppo” Udine, 8-9 novembre 2002.* Udine: Forum 2004, 11-15

- Szépe Gy. - Derényi A. (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Szépe Gy. 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Pécs: Iskolakultúra.
- Tagliavini, C. 1972⁶. (1949) *Le origini delle lingue neolatine.* Bologna: Pàtron
- Telmon, T. 1994. Aspetti sociolinguistici delle eteroglossie in Italia. In: Serianni, L. - Trifone, P. (szerk.) 1994. III vol. 923-950.
- Terlizzo, B. 1995. Parla Ottorino Alberti, arcivescovo di Cagliari. »Non c'è una sola limba. E' questo il vero ostacolo.« *Unione Sarda* 07/02/1995
- The Unesco Red Book of Endangered Languages
http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html utolsó hozzáf.: 2006. 02. 03.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. *Nyelvi tervezés.* Budapest: Universitas Kiadó
- Uras, G. 2004. Scuola, lingua sarda e politica. *Paraulas. Lingua e cultura sarda in rete.* No. 4, 05/09/2004
- Vargiu, A. 2004. Una limba po tottus. *Paraulas. Lingua e cultura sarda in rete.* No. 5, 05/09/2004
- Vicario, F. (szerk.) 2005. *Lezioni di lingua friulana.* Udine: Società Filologica Friulana
- Vicario, F. 2006. *Dizionari talian-furlan dal Ambient.* Provincia di Udine
- Virdis, M. 2004. Lingua sarda: varietà e standard. In: *Paraulas. Lingua e cultura sarda in rete.* No. 6, 05/09/2004
- Virgili, D. 1972. *La bielestele.* Udine: Società Filologica Friulana
- Viviani, V. 2004. Scrivi come parli! *Il Friuli.* anno X, No. 25, 25. 06. 2004.
www.ilfriuli.it utolsó hozzáférés: 2006. július 2.
- Voigt V. 2000. A nyelvsziget (szigetkultúra) védelme. In: Balázs G., Voigt V. (eds.) *Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok.* Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 9-17.
- Wagner, M. L. 1951. *La lingua sarda: storia, spirito e forma.* Bern: Francke
- White, P. 1987. *Geographical aspects of minority language situation in Italy.* Elhangzott a Stoke-on-Trentben rendezett Nemzetközi Geolingvisztikai Szemináriumon.

Törvények és rendelkezések

- Consiglio Nazionale della Pubblica Istruzione. 1993. Pronuncia di propria iniziativa in merito alla tutela delle minoranze linguistiche. 15/ 06/1993
www.educational.rai.it/corsinformazione/intercultura/normativa/varie/cnpi_15_6_93.htm utolsó hozzáférés: 2000. 10. 02.
- Convenzione quadro europea per la protezione delle minoranze nazionali. 1995. Strasburgo, Council of Europe, 01/02/1995. Serie dei Trattati europei No. 157
- Costituzione della Repubblica Italiana. *Gazzetta Ufficiale*, 27/12/1947 n. 298
- Decreto del Presidente della Repubblica 02/05/2001, n. 345 Regolamento di attuazione della legge 15 dicembre 1999, n. 482, recante norme di tutela delle minoranze linguistiche storiche. *Gazzetta Ufficiale* 13/09/2001
- Deliberazione n. 20/15 della Regione Autonoma della Sardegna 09/05/2005, Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna. Indagine socio-linguistica sulla lingua sarda.
- Deliberazione n. 16/14 della Regione Autonoma della Sardegna 18/04/2006, Limba Sarda Comuna. Adozione delle norme di riferimento a carattere sperimentale per la lingua scritta in uscita dell'Amministrazione regionale.
- European Charter for Regional or Minority Languages/Charte européenne des langues régionales ou minoritaires. 1992. Strasbourg, Council of Europe

- Legge 15 dicembre 1999, n. 482, Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. *Gazzetta Ufficiale* n. 297, 20 dicembre 1999
- Legge Regionale 6/1992 della Regione Friuli-Venezia Giulia. Interventi regionali per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulana. *Bollettino Ufficiale della Regione Friuli-Venezia Giulia* N. 18, 07/02/1992
- Legge Regionale 48/1993 della Regione Friuli-Venezia Giulia. Interventi regionali per lo studio della lingua e della cultura friulana nelle scuole dell' obbligo. *Bollettino Ufficiale della Regione Friuli-Venezia Giulia* N. 25, 23/06/1993
- Legge Regionale 15/1996 della Regione Friuli-Venezia Giulia. Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del servizio per le lingue regionali e minoritarie. *Bollettino Ufficiale della Regione Friuli-Venezia Giulia* N. 13, 27/03/1996
- Legge Regionale 26/1997 della Regione Sardegna. Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna. *Bollettino Ufficiale Della Regione Sardegna* N. 32, 24/10/1997
- Statuto Speciale della Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, Legge costituzionale 31/01/1963, n. 1, *Gazzetta Ufficiale* 01/02/1963 n. 29
- Statuto Speciale per la Sardegna, Legge costituzionale 26/02/1948, n. 3, *Gazzetta Ufficiale* 09/03/1948 n. 58

Függelék

1.) 1998-99-ben Friuliban végzett szociolingvisztikai felmérésem kérdőíve

..... SZ.
dátum:

Kérdőív

Életkora:

Neme:

Állampolgársága:

Foglalkozása:

1. Ön friuli?

2. Beszél Ön friuliul?

3. Hogy tanult meg friuliul? (Kérem húzza alá a megfelelő válaszokat!)

a családban, az iskolában, az egyetemen, a házastársamtól, a TV-ből, a rádióból, újságokból és könyvekből, a körülöttem lévő emberektől, autodidakta módon, nyelvtanfolyamon, egyéb:

.....

4. Hogy tanult meg olaszul?

a családban, az iskolában, egyéb:

5. Melyik az a nyelv, amellyel először került kapcsolatba?

az olasz, a friuli, mindkettő, egyéb:

6. Melyik nyelvet tartja anyanyelvének?

az olaszt, a friulit, mindkettőt, egy harmadikat.....

7. Ha értékelnie kellene saját friuli-tudását, mit mondana?

a) Jól írok és beszélek friuliul.

b) Beszélek, de nem írok friuliul.

c) Tökéletesen értem, de nem beszélem.

d) Értem, de nem tökéletesen.

e) Elég jól értem.

f) Csak néhány szót értek belőle.

8. Általában milyen nyelven/nyelvjárásban

számol?

gondolkodik?

álmodik?

káromkodik?

9. Az olasz, a friuli vagy egy másik nyelv/nyelvjárás közül melyiket választja, amikor a következő személyekkel beszél?

	olasz	friuli	egyéb
a nagyszüleivel			

a szüleivel			
a testvéreivel			
a kollégáival/ az iskolatársaival			
az igazgatójával			
a barátaival			
a házastársával/a kedvesével			
a gyerekeivel			
az unokáival			
az orvosával			
a szomszédaival			

(Egy sorban több különböző választ is megjelölhet.)

10. Körülbelül milyen korúak az Ön által ismert emberek, akik beszélnek friuliul?

0-20 éves,

20-40 éves,

40-60 éves

60 év fölött

11. Milyen nyelvet vagy nyelvjárást használ a következő helyeken?

	olasz	friuli	egyéb
a templomban			
egy állami hivatalban			
a kedvenc üzletében			
a bevásárlóközpontban			
a piacon			
a bárban			
a stadionban			
a munkahelyén/az iskolában			
a postán			
a bankban			
rendeléskor egy étteremben			
egy kiszvendéglőben/kifőzdében			

(Egy sorban több különböző választ is megjelölhet.)

12. Milyen helyeken használja előszeretettel a friulit?

az iskolában/a munkahelyén, a bárban, a kiszvendéglőben, a vendéglőben, a postán, a kórházban, a bankban, a kedvenc üzletében, máshol:

13. Mitől függ, melyik nyelvet vagy nyelvjárást használja, amikor például piacra megy?

a beszédpartnertől;

attól, hogy Friulin belül mely területen vagyok;

mindkettőtől;

egyiktől sem.

14. Általában milyen nyelven/nyelvjárásban

	olaszul	friuliul	más nyelven (is)
hallgatja a rádiót?			
nézi a TV-t?			
olvas?			

(Egy sorban több különböző választ is megjelölhet.)

15. Milyen gyakran

	rendsze- resen/ minden nap	ha úgy adódik	ritkán	soha
néz friuli műsort/csatornát a TV-ben?				
hallgatja a friuli rádiót?				
olvas friuliul újságokat?				
olvas friuliul könyveket?				
hallgat friuli zenét?				

16. Szokott friuliul írni? Ha igen, mit?

hivatalos vagy nem hivatalos leveleket, üzeneteket, feljegyzéseket, naplót, feladatokat/
tanulmányokat, cikkeket, mást:

17. Milyen nyelven/nyelvjárásban hagynak üzeneteket vagy írnak képeslapokat egymásnak a családon belül?

18. Érdekli Önt a friuli történelem és kultúra?

19. Ön szerint előny friuliul tudni? Miért?

20. Érezte-e valaha hátrányosnak, hogy friuliul beszél? Miért?

21. Ön szerint Friuliban fontos tudni friuliul, vagy jól meg lehet élni anélkül is? Miért?

22. Fontosnak tartja, hogy a gyerekei/leendő gyerekei megtanuljanak friuliul? Miért?

23. Van-e/ volt-e lehetősége az iskolában tanulni friuliul?

24. Szeretné, ha a friulit az iskolában oktatnák? Miért?

25. Egyetértene-e azzal, ha Friuliban

	igen	nem
az iskolákban kötelező friuli nyelvórák lennének?		
fakultatív friuli nyelvórák lennének?		
az iskolában néhány tárgyat friuliul oktatnának?		
az oktatás nyelve friuli lenne?		
a hittant friuliul oktatnák?		
lennének friuli nyelvű napilapok?		
a templomban a misét friuliul tartanák?		

26. Mi a véleménye a friuliról mint nyelvről/ nyelvjárásról?

27. Nyelvnek vagy nyelvjárásnak tartja a friulit?

28. Szükségesnek tartja-e, hogy a kormány támogassa a kisebbségi/ nyelvjárási kultúrákat?

2.) A 2000-01-ben végzett felmérés kérdőíve az internetes levelezés nyelvhasználatáról

1. E-maileztél, vagy chat-eltél már friuliakkal vagy friuli beszélőkkel?

Igen.

Nem.

2. Kik azok a friuliak vagy friuli beszélők, akikkel interneten leveleztél vagy levelezel?

a) barátok b) rokonok c) a párom d) kollégák e) intézmények f) olyan emberek, akikkel az interneten ismerkedtem meg g) a honlapok személyzete h) egyéb:

3. Kivel milyen nyelven levelezel ezekkel a friuliakkal vagy friuli beszélőkkel?

Friuliul (kikkel?)

Olaszul (kikkel?)

Mindkét nyelven (kikkel?)

Egy harmadik nyelven (kikkel?)

4. Ha az e-mail- vagy chat-partnereid között van olyan friuli személy, akivel nem friuliul levelezel, mi ennek az oka?

a) Mert egyikünk nem beszél olyan jól friuliul.

b) Mert két különböző dialektust beszélünk.

c) Mert hivatalos levelezésben állunk, és inkább olaszul írunk egymásnak.

d) Más okból:

5. Szeretnél hozzáfűzni valamit?

3.) A 2006-ban friuli és szárd iskoláknak küldött kérdőív

Kérdőív a friuli/szárd nyelv oktatásáról

Az iskola típusa:

Általános iskola alsó tagozata

Általános iskola felső tagozata

Középiskola

Bevezették már a friuli/szárd nyelv oktatását az iskolájukban?

Ellenkező esetben – vagy ha elkezdődött, de leállt a kisebbségi nyelv oktatása –, milyen okból történt ez?

- motiválatlanság;
- pénzhiány;
- szervezési problémák, pl. az óráknak az órarendbe való beillesztése;
- szakképzett tanárok hiánya;
- az oktatási segédanyagok hiánya;
- egyéb ok:

(Egyszerre több válasz is megjelölhető.)

Ha az oktatás már elkezdődött:

- A friuli/szárd más tantárgyaknak is oktatási nyelve? Melyeknek?

- Ha a friulit/szárdot nem használják más tantárgyak tanításában, hány friuli/szárd óra van hetente?
- A friuli/szárd tanóra beilleszkedik a rendes órarendbe? (Nem kell a diákoknak délután még egyszer visszatérniük az iskolába? Az órák időpontja nem ütközik más tárgyak óráival?)
- Melyik sztenderd változatot tanítják az iskolában? (a friuli iskoláknak szóló kérdőívben: az OLF- vagy Nazzi-féle helyesírást?); (a szárd iskoláknak szóló kérdőívben: az LSC-t vagy valami mást?)
- Központilag szabályozzák, hogy melyik nyelvjárást kell tanítani, vagy a tanár maga dönthet?
- A tankönyvek kiválasztása központilag meghatározott, vagy a tanáron múlik, melyik könyvből tanít?
- A tankönyvek egy- vagy kétnyelvűek?
- A diákok friuli/szárd nyelvismerete egy osztályon illetve csoporton belül homogén vagy heterogén?
- A tanárok és a diákok beszélhetnek-e a sztenderd változattól eltérő módon a friuli/szárd tanórán (használhatják-e saját friuli/szárd nyelvjárásukat)?
- Van osztályozás vagy értékelés e tárgyból?
- Megjegyzések és kiegészítések:...

4.) Szemelvények szárd általános iskolák anyanyelv-oktatási tananyagából

4. a) A Szardínia nyelve és kultúrája *Grazia Deledda művein keresztül* című tantervből

NOME: Ispipillos

RESIDENZA: Una volta che morivano vagavano per le vie del paese.

CHI SONO: Sono anime di bambini non battezzati morti per cause violente. Conservavano aspetto e atteggiamenti puerili. Erano innocui per le persone, ma particolarmente pestiferi e fastidiosi. Se una persona li incontrava, doveva lasciare loro, in quel punto, qualcosa che di solito piace ai bambini (un dolce, un giocattolo...). Quando s'ispipillu vi ripassava prendeva l'offerta e lasciava in pace dai suoi scherzi l'offerente..

ABBIGLIAMENTO: Indossavano una fascia argentata che cambiava colore a seconda del loro stato d'animo: rosso se irati, blu se con intenzioni pacifiche, verde mentre operavano nei loro scherzi.

az orune-i általános iskola felső tagozatának 1.B osztálya

Nome: Janas

Sesso: Femminile

Aspetto fisico: Alcune sono molto piccole di statura e provviste di ali, altre, sono bellissime fanciulle quasi umane e spesso seminude;

Carattere/personalità: Alcune sono timide e avvicinarle è un'impresa assai difficile ma amano giocare con i bambini però sono piuttosto permalose e non perdonano facilmente chi non le tratta con riguardo, sono anche dispettose e si divertono a fare scherzi di ogni genere e per questo vengono considerate esseri malvagi;

RUOLO: Sono metà streghe ed elfe che amano bagnarsi nelle fonti e correre nude per i boschi spesso accompagnate da animali, avvolte accompagnate da docili;

AMBIENTE: Vivono in comunità capeggiate dalla regina delle fate dove in una caverna misteriosa sono rinchiusi per tre giorni per partorire le nuove creature;

CARATTERISTICHE MAGICHE: Sanno volare e riescono a coinvolgere nelle loro danze chiunque la veda;

SUPER POTERI: Emanano una fortissima ma strana luce dagli occhi, e sembra che tradiscano le loro origini non umane;

LUOGO: Barbagia

a nuoro-i általános iskola felső tagozatának 3.C osztálya

4. b) A Játszol? (Giogas?) című tantervből

Su chineddu

Po giogai a chineddu tocat a si fai una palita de linna longa unu pramu , lada cantu de cinu diddus e grussa cantu de unu didu e tocat a tenni sa palita e su chineddu. Su chineddu est fatu cun d'unu tancu de linna longu assumancu seti centimetrus e cun d'una punta in donnia cabudu. Po podi giogai si depit essi in logu obertu . Si giogat assumancu in dus mascus.

Po primu si ponit unu tancu de manigu de scova in pizzu de duas perdas e si fait su ponti, agoa is giogadoris si-ndi stesiant assumancu de 10 metrus; su chi incumenzat po primu ponit su chineddu in terra, ddi donat unu cropu cun sa palita , fait bolai una pariga de bortas su chineddu e agoa ddu scudit facias a su ponti. Su chineddu depit lompi acanta de su pontixeddu ma non ddu depit imperrai. Bincit su piciocheddu chi fait lompi su chineddu prus bortas prus in s'oru, o asuta , de su pontixeddu.

	
<p>Su chineddu, sa palita e su pontixeddu</p>	<p>Cun sa palita si scudit unu cropu a su chineddu</p>
	<p>Su chineddu lompit acanta de su pontixeddu</p>

Cuaddus prontus

Unus cantus giogadoris si ponint a "cuaddus prontus": donnia giogadori incrubat sa schina e si pumpiat a su cumpangiu chi est ainantis cuendu-sì sa conca asuta de su brazzu. Is atrus cumpangius, a unu a unu ,s'impunnant a suba de "is cuaddus prontus" cichendu de ndi-ddus scudi a terra. Candu arruint a terra donant su cambiù a is cumpangius. Bincint is "cuaddus prontus" chi pumpiant prus piciocheddus asuba de is gropas.

	
<p>Su cuscinu apumpiat is cuaddus prontus.</p>	<p>Is cuaddus prontus non aguantant is sartadoris e totus arruint a terra.</p>

a nurri-i „Luigi Pitzalis” általános iskola tanulói

